ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

TÜRK TÜTÜNCÜLÜĞÜNDE ÖZELLEŞTİRME SONRASI YAŞANAN SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİKLİKLERİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Necmettin TEKDEMİR

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ANKARA
2023

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Doktora Tezi

TÜRK TÜTÜNCÜLÜĞÜNDE ÖZELLEŞTİRME SONRASI YAŞANAN SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİKLİKLERİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Necmettin TEKDEMİR

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İlkay DELLAL

Yürütülen bu araştırma ile TEKEL'in özelleştirme sonrasında, yazılı sözleşme usulü ile üretim yapan, ekonomik dayanakları önemli ölçüde tütün üretimine bağlı olanlar ile tütün üretiminden vazgeçip alternatif üretime geçen üreticilerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki değişimler belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Adıyaman'da Ege Bölgesinde üretilen İzmir menşei olarak adlandırılan tütün üretimine geçilmesi ile birlikte bu yeni tütün menşeinin yetiştiriciliğini benimseme davranışı üzerinde üreticilerin sosyo-ekonomik nitelikleri, işletmeye ait özellikleri, iletişim davranışları ve yararlandıkları bilgi kaynaklarının etkisinin de belirlenmesi ele alınmıştır.

Bu değişimleri ortaya çıkarmada, tütün üretiminin yoğun yapıldığı Adıyaman, Manisa ve Samsun illerine bağlı toplam altı ilçede tütün yetiştiriciliği yapan 18 köy/mahalleden basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen 134 üretici ile anket çalışması yapılmıştır. Tütün üreticileri dışında aynı il, ilçe ve köy/mahallelerde daha önceki yıllarda tütün üretimi yapan ve hali hazırda tütün üretiminden vazgeçen üreticiler de araştırma kapsamına alınmış ve 142 üretici ile de anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

TEKEL'in özelleştirme sonrasında üreticilerin karşılaştıkları sosyal ve ekonomik değişiklikleri belirlemede Veri Madenciliği yöntemlerinden Karar Ağaçlarında kullanılan algoritmalardan biri olan CHAID Algoritması kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasının sebebi ise araştırma verilerinin; bağımlı değişkenin nominal, kategorik olması ile bağımsız değişkenlerin de sürekli, kategorik veya nominal kategorik olmasından ileri gelmektedir. Bu Algoritmada bağımlı değişken olarak tütün yetiştiriciliği yapıp/yapmama, bağımsız değişkenler olarak da bireysel özellikler, işletme özellikleri ile bilgi kaynakları ele alınmıştır. Çıkan sonuçlara göre çeşitli senaryolar oluşturulmuştur.

Araştırma bölgesinde, tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin; Adıyaman ilinde %81,2'si, Manisa ilinde %86,7'si ve Samsun ilinde ise %77,3'ü de TEKEL özelleştirildikten sonra tütün üretiminden vazgeçtikleri tespit edilmiştir.

Manisa ve Samsun illerinde tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre gelirlerinin daha az ve yeterli olmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre daha az çiftçi kayıt sistemine kayıtlı oldukları ve daha az tarım dışı gelire sahip oldukları, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre görece daha yaşlı oldukları ve yabancı iş gücüne daha fazla gereksinim duydukları saptanmıştır.

Ağustos 2023, 265 sayfa

Anahtar Kelimeler: Tütün, TEKEL, Özelleştirme, CHAID Algoritma.

ABSTRACT

Ph. D. Thesis

A RESEARCH REGARDING TO DETERMINE SOCIAL AND ECONOMIC CHANGES EMERGING AFTER PRIVATIZATION OF TEKEL

Necmettin TEKDEMİR

Ankara University
Graduate Scholl of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. İlkay DELLAL

By conducting this research, it's been tried to determine the social and economic changes of the tobacco growers whose livelihoods significantly depend on tobacco production carried out through a written-contract procedure and of the tobacco growers who switched to alternative crop production by abandoning tobacco production, after privatization of TEKEL. Besides, after initiation of the production of the leaf tobacco, which is named İzmir origin that is primarily grown in the Aegean province, in the city of Adiyaman, effects of the socio-economic characteristics of the growers, features of the establishments, their communication behaviours and the information sources they benefited are also discussed on the adoption behaviour of the production of this new tobacco origin.

A survey was conducted with 134 tobacco growers, which were selected according to simple random sampling method, in the total 18 tobacco-grown villages/quarters of the six districts of Adiyaman, Manisa and Samsun cities where tobacco is intensively grown in order to find out these changes. Except the growers who were actively dealing with tobacco production, the survey was also conducted with the 142 growers who grew tobacco sometime ago but abandoned afterwards in the same villages/quarters, districts and cities.

CHAID algorithm, an algorithm used for constructing Decision Trees which is one of the Data Mining methods, was used to determine the socio-economic changes of tobacco growers after privatization of TEKEL. The reasons of preferring this method are that dependent variable is nominal, categorical and independent variables are constant, categorical or nominal categorical. In this algorithm, dependent variable is defined as being a tobacco grower or not, independent variables are defined as personal characteristics, features of establishments and information resources. Various scenarios have been created according to outputs.

It's been determined in the research area that 81,2% of the growers in the city of Adiyaman, 86,7% of the growers in the city of Manisa and 77,3% of the growers in the city of Samsun who abandoned tobacco production, discontinued growing tobacco after privatization of the TEKEL.

The other important findings of the research are that tobacco growers in the cities of Manisa and Samsun have less and unsatisfying income comparing to growers who abandoned tobacco production, the number of tobacco growers registered to the national farmer registration system are less and they have less non-agricultural income comparing to the growers who abandoned tobacco production, tobacco growers are relatively older than the growers who abandoned tobacco production and need more external labor.

August 2023, 265 pages

Key Words: Tobacco, TEKEL, Privatization, CHAID Algorithm

TEŞEKKÜR

Çalışma hayatının getirmiş olduğu iş yoğunluğuna rağmen, bu çalışmada vizyon ve olumlu eleştirileri ile bana yol gösteren, desteğini hissettiğim, bilgi ve önerilerini esirgemeyen, araştırıcı özelliklerime geliştirici katkı sağlayan ve şu an hayatta olmayan danışman hocam Prof. Dr. İsmail Coşkun CEYLAN'a, danışman hocamın vefatından sonra danışmanım olmayı kabul eden, geniş bakış açısı, sabırlı yaklaşımı, değerli katkıları ve tecrübeleriyle beni yönlendiren, tezimin tamamlanmasında yoğun emek ve çaba sarf eden, Tarım Ekonomisi Bölüm Başkanlığı gibi yoğun bir görevi yürütme sırasında her zaman sorularıma içtenlikle cevap veren değerli hocam Prof. Dr. İlkay DELLAL'a minnettarım.

Bu araştırma ile ilgili çalışmalarımı başından itibaren teşvik eden Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Sayın Prof. Dr. Sema Gün, Ege Üniversitesi öğretim üyesi Sayın Doç Dr. Sevtap GÜMÜŞ'e, yüksek lisans ve doktora tezim sırasında her zaman yanımda olan, tezlerimin konusunu seçmemde ve bitirmemde her zaman destek ve moral veren, tezlerimin istatistikî analizlerinde bilgi tecrübesi ile bana yol gösteren Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Sayın Doç. Dr. Özdal KÖKSAL'a, ihtiyaç duyduğumda desteğini esirgemeyen Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Sayın Yener ATASEVEN'a, Selçuk Üniversitesi öğretim üyesi Sayın Doç. Dr. Hasan ARISOY'a, meslektaşım Memet KARAYAZICI'ya tez çalışmamda sağladıkları katkı ve yardımlar için teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca gösterdikleri misafirperverlik ve yardımseverlikten dolayı saha çalışmam sırasında anket sorularını samimiyet ve içtenlikle yanıtlayan emektar Adıyaman, Manisa ve Samsun illerindeki üreticilere minnettarlığımı ifade etmek isterim. Yüksek lisans ve doktora tezim sırasında yanımda olan tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın başından sonuna kadar yanımda olan biricik kızım Mina ve oğlum Deniz'in manevi destek ve anlayışları için çok teşekkür ederim.

Beni fedakârlık içerisinde büyüten ve şu anda hayatta olmayan anne ve babama da sonsuz teşekkür ederim.

Necmettin TEKDEMİR
Ankara, Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI
ETİK ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
TEŞEKKÜR ..... **iv**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **xi**
ÇİZELGELER DİZİNİ ..... **xii**
1. GİRİŞ **1**
2. KAYNAK ÖZETLERİ **10**
3. MATERYAL VE YÖNTEM **17**
3.1 Materyal **17**
3.1.1 Verilerin toplanması sırasında uygulanan yöntem **18**
3.2 Yöntem **28**
3.2.1 Veri madenciliği **28**
4. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TÜTÜN **31**
4.1 Dünyada Tütün Üretimi **31**
4.1.1 Dünyada tütün üretim alanı ve tütün üretimi **31**
4.1.2 Dünyada tütün ticareti **34**
4.2 Türkiye'de Tütün Sektörü **45**
4.2.1 Türkiye'de tütün üretimi **45**
4.2.2 Türkiye'de tütün dış ticareti **55**
4.2.3 Tütün fonu **63**
4.2.4 Türkiye'de tütün kullanımı **64**
5. ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER **76**
5.1 Adıyaman İli Hakkında Genel Bilgiler **76**
5.1.1 Coğrafi konum **76**
5.1.2 Yeryüzü şekilleri **76**
5.1.3 İklim **77**
5.1.4 Bitki örtüsü **77**
5.1.5 Nüfus **78**
5.1.6 Tarımsal yapı **80**
5.2 Manisa İli Hakkında Genel Bilgiler **82**
5.2.1 Coğrafi konum **82**

5.2.2 Yeryüzü şekilleri....83
5.2.3 İklim....83
5.2.4 Bitki örtüsü....84
5.2.5 Nüfus....84
5.2.6 Tarımsal yapı....86
5.3 Samsun İli Hakkında Genel Bilgiler....90
5.3.1 Coğrafi konum....90
5.3.2 Yüzey biçimleri....90
5.3.3 İklim....91
5.3.4 Bitki örtüsü....91
5.3.5 Nüfus....92
5.3.6 Tarımsal yapı....93
6. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜTÜNDE UYGULANAN MEVZUAT VE POLİTİKALARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER....97
6.1 Tütünün Osmanlı İmparatorluğu'na Girişi....97
6.2 Osmanlı Dönemi Tütün Politikaları....97
6.2.1 Duhan İdaresi....98
6.2.2 İstanbul Tütün Tekeli....98
6.2.3 Tütün İnhisarı ve Duhan Resmi Hakkında Nizamname....99
6.2.4 Rüsum-u Sitte İdaresi....101
6.2.5 Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye....103
6.2.6 Reji İdaresi....104
6.3 Cumhuriyet'ten Günümüze Tütün Politikaları....107
6.3.1 558 sayılı Tütün İdarei Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkındaki Kanun....108
6.3.2 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu....108
6.3.3 3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu....109
6.3.4 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu....110
6.3.5 4733 sayılı Kanun ve Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu....112
7. ÖZELLEŞTİRME VE TEKEL'İN ÖZELLEŞTİRİLMESİ....118
7.1 Özelleştirme....118
7.1.1 Özelleştirmenin tanımı ve niteliği....118
7.1.2 Özelleştirmenin felsefesi....119
7.1.3 Özelleştirmenin amaçları....120
7.1.4 Özelleştirme yöntemleri....121
7.1.5 Türkiye'de özelleştirmenin tarihsel gelişimi....121

7.2 TEKEL'in Özelleştirilmesi 126
7.2.1 TEKEL'in tarihçesi 126
7.2.2 TEKEL'in özelleştirilmesi 134
8. ARAŞTIRMA BULGULARI 138
8.1 Üreticilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri 139
8.1.1 Üreticilerin yaş durumu 139
8.1.2 Üreticilerin tarım dışı gelir durumu 141
8.1.3 Üreticilerin eğitim durumu 143
8.1.4 Üreticilerin aile büyüklüğü durumu 145
8.1.5 Üreticilerin gelir seviyesi durumu 147
8.1.6 Üreticilerin gelirinin yeterlilik durumu 148
8.1.7 Üreticilerin işletmelerine ait kayıt tutma tutumları 149
8.1.8 Tütün üretiminde deneyim durumu 150
8.1.9 Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin bırakma nedenleri 152
8.1.10 Üreticilerin toprak analizi yaptırma durumu 155
8.1.11 Üreticilerin sosyal güvence durumu 156
8.1.12 Üreticilerin örgütlenme durumu 158
8.1.13 Üreticilerin tarım sigortası yaptırma durumu 165
8.1.14 Üreticilerin Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kayıtlı olma durumu 166
8.1.15 Üreticilerin Hayvan Kayıt Sistemine (HKS) kayıtlı olma durumu 167
8.2 Üreticilerin İşletme Özellikleri 168
8.2.1 Üreticilerin arazi genişlikleri 168
8.2.2 Üreticilerin arazi varlığı ve mülkiyet durumu 169
8.2.3 Üreticilerin üretim deseni 172
8.2.4 Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretme nedenleri 173
8.2.5 Üreticilerin hayvan varlığı 174
8.2.6 Üreticilerin yabancı işgücü kullanımı 175
8.2.7 Tütün üretimi yapan üreticilerin en büyük gider kalemleri 176
8.2.8 Tütün üretiminde gübre kullanım durumu 177
8.2.9 Tütün üretiminde zirai ilaç kullanım durumu 178
8.2.10 Üreticilerin üretim masrafları için parasal kaynak temin şekli 180
8.3 TÜTÜN ÜRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER 181
8.3.1 Kamu kurum ve kuruluşlarına ilişkin görüşler 181
8.3.2 Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesi 188
8.3.3 Tütüne alternatif ürün projesi 193
8.3.4 Sorunlar ve Bilgi kaynakları 200

8.4 Geleceğe İlişkin Tutumlar ve Düşünceler 212
8.4.1 Üreticilerin tarımsal araziyi devretme durumu 212
8.4.2 Üreticilerin Devletten beklentileri 213
8.4.3 Üreticilerin tutum durumları 214
8.5 İzne Tabi Tütün Üretimi 221
8.6 Göç 224
8.7 Tütün Üretimi Yapan ve Yapmayanların Davranışsal Analizleri 229
9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 238
KAYNAKLAR 251
EK 1 Araştırma Burguları Özet Tabloları 259
ÖZGEÇMİŞ 265

KISALTMALAR DİZİNİ

AB (EU)	Avrupa Birliği (European Union)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
BAT	British American Tobacco
BEST	Bitlis Entegre Sigara ve Tütün Sanayi Anonim Şirketi
BKK	Bakanlar Kurulu Kararı
CART	Classification And Regression Trees (Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları)
CHAID	Chi-square Automatic Interaction Detector (Ki-kare Otomatik Etkileşim Dedektörü)
ÇKS	Çiftçi Kayıt Sistemi
Da	Yüzey ölçü birimi dekar
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
DSP	Demokratik Sol Parti
FAO	Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
FCV	Flue-Cured Virginia (Fırında Kurutulmuş Virginia)
GSM	Global System for Mobile
GTİP	Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
Ha	Yüzey ölçü birimi hektar
HKS	Hayvan Kayıt Sistemi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülü
İMKB	Borsa İstanbul A.Ş.
JTI	Japan Tobacco International
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİK	Kamu İktisadi Kuruluşu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
Kg	Ağırlık ölçü birimi kilogram
MARS	Multivariate Adaptive Regression Splines (Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Uzanımları)
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKEK	Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu
ÖİB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
PETKİM	Petrokimya Holding A.Ş.
POAŞ	Petrol Ofisi Anonim Şirketi
RG	Resmî Gazete
SCV	Sun-Cured Virginia (Güneşte Kurutulmuş Virginia)
T	Ağırlık ölçü birimi ton
TAPDK	Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TDÇİ	Türk Demir Çelik İşletmeleri

TEAŞ	Türkiye Elektrik ve Üretim İletim Anonim Şirketi
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
THY	Türk Hava Yolları
TKÇS	Tütün Kontrol Çerçeve Sözleşmesi
TKİ	Türkiye Kömür İşletmeleri
TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TP	Türkiye Petrolleri
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPE	Türk Patent Enstitüsü
TTYB	Tütün Ticareti Yetki Belgesi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafinerleri Anonim Şirketi
$	Amerikan Doları

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1 Bir karar ağacı örneği.....30
Şekil 8.1 Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimine ilişkin bilgi kaynakları ile görüşme sıklığı 208
Şekil 8.2 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi 230
Şekil 8.3 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi 232
Şekil 8.4 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi 233
Şekil 8.5 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi 234
Şekil 8.6 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi 235
Şekil 8.7 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerinin belirlenmesi 236
Şekil 8.8 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerinin belirlenmesi 237

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1 2014 Ürün yılı il bazında tütün üretim verileri 19
Çizelge 3.2 Adıyaman ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri 20
Çizelge 3.3 Manisa ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri 20
Çizelge 3.4 Samsun ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri 21
Çizelge 3.5 Tütün üreticilerinin üretim yaptıkları arazi genişliklerine göre dağılımı 22
Çizelge 3.6 Araştırma anketlerinin yapıldığı il ve ilçeler 23
Çizelge 3.7 Araştırma alanı olarak belirlenen il ve ilçelerde tütün üretimi yapmayan üreticilere ait bilgiler 24
Çizelge 3.8 Araştırma anketlerinin yapıldığı il ve ilçeler 25
Çizelge 3.9 Araştırma anketlerinin yapıldığı merkezler 27
Çizelge 4.1 Tütün üreticisi başlıca ülkelerin üretim alanı 33
Çizelge 4.2 Tütün üreticisi başlıca ülkelerin üretim miktarı 35
Çizelge 4.3 Tütün ihracatçısı başlıca ülkelerin ihracat miktarı 37
Çizelge 4.4 Tütün ihracatçısı başlıca ülkelerin ihracat değeri 39
Çizelge 4.5 Tütün ithalatçısı başlıca ülkelerin ithalat miktarı 42
Çizelge 4.6 Tütün ithalatçısı başlıca ülkelerin ithalat değeri 44
Çizelge 4.7 Türkiye tütün üretimi 47
Çizelge 4.8 Türkiye'nin iller bazında tütün üreticileri durumu 52
Çizelge 4.9 Türkiye'nin iller bazında tütün üretim durumu 54
Çizelge 4.10 Türkiye tütün ihracatı 55
Çizelge 4.11 2021 Yılı ülkeler bazında Türkiye tütün ihracatı 57
Çizelge 4.12 Türkiye tütün ithalatı 60
Çizelge 4.13 2021 Yılı Türkiye tütün ithalatının ithal edildiği ülkeye göre dağılımı 61
Çizelge 4.14 Yıllar bazında Tütün Fonu'nda yapılan değişiklikler 63
Çizelge 4.15 Tütün kullanım miktarları 65
Çizelge 4.16 Türkiye sigara üretimi ve satışı 67
Çizelge 4.17 Nargilelik tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı 68
Çizelge 4.18 Pipoluk tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı 70
Çizelge 4.19 Puro ve sigarillo üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı 71
Çizelge 4.20 Sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı 72
Çizelge 4.21 Kıyılmış tütün üretimi ve ihracatı 73
Çizelge 4.22 Tütün mamullerinden alınan ÖTV gelirleri 75
Çizelge 5.1 Yıllar bazında Adıyaman ili nüfusu 78
Çizelge 5.2 2021 Yılı Adıyaman ilçe nüfusu 79
Çizelge 5.3 Adıyaman ili 2021 yılı arazi kullanım durumu 80
Çizelge 5.4 Adıyaman ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu 81
Çizelge 5.5 Adıyaman ili tütün üretim durumu 81
Çizelge 5.6 Adıyaman ili ilçeler bazında 2020 ürün yılı tütün üretim durumu 82
Çizelge 5.7 Yıllar bazında Manisa ili nüfusu 85
Çizelge 5.8 2021 Yılı Manisa ilçe nüfusu 85
Çizelge 5.9 Manisa ili 2021 yılı arazi kullanım durumu 87
Çizelge 5.10 Manisa ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu 87
Çizelge 5.11 Manisa ili tütün üretim durumu 88
Çizelge 5.12 Manisa ili ilçeler bazında 2020 ürün yılı tütün üretim durumu 89

Çizelge 5.13 Yıllar bazında Samsun ili nüfusu 92
Çizelge 5.14 2021 Yılı Samsun ilçe nüfusu 93
Çizelge 5.15 Samsun ili 2021 yılı arazi kullanım durumu 94
Çizelge 5.16 Samsun ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu 94
Çizelge 5.17 Samsun ili tütün üretim durumu 95
Çizelge 5.18 Samsun ili ilçeler bazında 2020 ürün yılı tütün üretim durumu 96
Çizelge 8.1 Üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı 140
Çizelge 8.2 Üreticilerin tarım dışı gelir durumlarına göre dağılımı 141
Çizelge 8.3 Üreticilerin eğitim düzeylerine göre dağılımı 143
Çizelge 8.4 Üreticilerin hane halkı sayılarına göre dağılımı 146
Çizelge 8.5 Üreticilerin gelir durumlarına göre dağılımı 147
Çizelge 8.6 Üreticilerin gelirinin yeterlilik durumlarına göre dağılımı 149
Çizelge 8.7 Üreticilerin işletmelerine ait kayıt tutma tutumlarına göre dağılımı 149
Çizelge 8.8 İller bazında tütün üretiminden vazgeçen üreticiler ve ortalama tütün faaliyetinde bulundukları yıl 151
Çizelge 8.9 Üreticilerin tütün üretim faaliyetini bırakma nedenlerine göre dağılımı 153
Çizelge 8.10 Üreticilerin toprak analizi yaptırma durumlarına göre dağılımı 155
Çizelge 8.11 Üreticilerin sosyal güvence durumuna göre dağılımı 156
Çizelge 8.12 Üreticilerin bağlı olduğu sosyal güvenlik durumuna göre dağılımı 157
Çizelge 8.13 Tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği merkezler 159
Çizelge 8.14 Üreticilerin kooperatife üyelik durumuna göre dağılımı 161
Çizelge 8.15 Kooperatif üyesi olan üreticilerin üye oldukları kooperatiflere göre dağılımı 163
Çizelge 8.16 Üreticilerin ilçelerinde üretici birliğinin olmasına göre dağılımı 164
Çizelge 8.17 Üreticilerin tarım sigortası yaptırma durumlarına göre dağılımları 165
Çizelge 8.18 Üreticilerin ÇKS'ye kayıtlı olma durumuna göre dağılımları 166
Çizelge 8.19 Üreticilerin HKS'ye kayıt olma durumuna göre dağılımları 167
Çizelge 8.20 Üreticilerin işletme genişlik durumlarına göre dağılımı 168
Çizelge 8.21 Üreticilerin arazi varlığı ve mülkiyet durumuna göre dağılımları 171
Çizelge 8.22 Üreticilerin üretim desenine göre dağılımı 172
Çizelge 8.23 Tütün üreten üreticilerin tütün üretme nedenlerine göre dağılımı 173
Çizelge 8.24 Üreticilerin hayvansal üretim durumlarına göre dağılımı 174
Çizelge 8.25 Üreticilerin yabancı işgücü kullanma durumlarına göre dağılımı 175
Çizelge 8.26 Tütün üretiminde en büyük gider kalemlerinin dağılımı 176
Çizelge 8.27 Tütün üreticilerinin gübre kullanım durumu 177
Çizelge 8.28 Tütün üreticilerinin zirai ilaç kullanım durumu 178
Çizelge 8.29 Üreticilerin TAPDK'yı duyup duymadıklarına göre dağılımı 181
Çizelge 8.30 Üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesini nasıl bulduklarına göre dağılımı 183
Çizelge 8.31 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden etkilenme durumu 184
Çizelge 8.32 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinin arazilerinin kullanım şekli üzerine etkilenme durumu 185
Çizelge 8.33 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesine karşı uyum durumu 186
Çizelge 8.34 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra üretim miktarlarındaki değişim durumu 187

Çizelge 8.35 Üreticilerin sözleşmede dikkat ettikleri hususlar 188
Çizelge 8.36 Üreticilerin sözleşmeyi okuma durumuna göre dağılımı 189
Çizelge 8.37 Üreticilerin sözleşmeden kaynaklanan haklarının bilinme durumuna göre dağılımı 189
Çizelge 8.38 Sözleşmeli üretimin avantajları 190
Çizelge 8.39 Sözleşmeli üretimin dezavantajları 191
Çizelge 8.40 Sözleşmeli üretimde fiyata itiraz durumu 192
Çizelge 8.41 Üreticilerin tütünlerini sattıkları firmadan memnun olma durumu 193
Çizelge 8.42 2002-2007 Yılları arası tütüne alternatif ürün yetiştiren üreticilerin sayısı ve destekleme miktarı 196
Çizelge 8.43 Tütüne alternatif ürün projesi (2009-2011) 197
Çizelge 8.44 2009-2011 Yılları arası tütüne alternatif ürün yetiştiren üreticilerin sayısı ve destekleme miktarı 198
Çizelge 8.45 Üreticilerin tütüne alternatif ürün/ürünler belirleme durumu 199
Çizelge 8.46 Üreticilerin tütün üretiminde karşılaştığı en önemli sorunlar 201
Çizelge 8.47 Tütün üretimi yapan üreticilerin pazarlama sorunları 202
Çizelge 8.48 Tütün yetiştiriciliğinde gereksinim duyulan teknik bilginin derecesi 204
Çizelge 8.49 Tütün yetiştiriciliğinde gereksinim duyulan pazarlama bilgisinin derecesi 204
Çizelge 8.50 Tütün yetiştiriciliğinde gereksinim duyulan danışmanlık bilgisinin derecesi 205
Çizelge 8.51 Üreticilerin tarımsal mevzuata ilişkin bilgi gereksinimlerine göre dağılımı 206
Çizelge 8.52 Tütün üretimi ile ilgili teknik veya hukuki konularda yardım alınan mercii 207
Çizelge 8.53 Üreticilerin İnternet kullanma durumuna göre dağılımları 209
Çizelge 8.54 Üreticilerin televizyonda tarım programlarını izleme durumuna göre dağılımları 210
Çizelge 8.55 Tütün üretimi ile ilgili yayım faaliyetlerine katılma durumu 211
Çizelge 8.56 Üreticilerin tarımsal arazilerini devretme durumlarına göre dağılımı 212
Çizelge 8.57 Tütün üretimi yapan üreticilerin Devletten beklentileri 213
Çizelge 8.58 Tütün üretimi yapan üreticilerin üretimden vazgeçme ve gelirlerini 214
garanti altına alma karşılığında tutum durumuna göre dağılımı 214
Çizelge 8.59 Üreticilerin hangi üründen ne kadar üretileceğine karar verme durumu . 215
Çizelge 8.60 Üreticilerin tütün fiyatlarında değişim durumunda tutum durumu 219
Çizelge 8.61 Adıyaman ili izne tabi tütün üretimi 223
Çizelge 8.62 Üreticilerin şu an yaşadığı köyde doğup doğmama durumu 224
Çizelge 8.63 Son 10 yılda işletmeden göç durumu 226
Çizelge 8.64 Üreticilerin son 5 ve 10 yılda göç eden akraba/köylü durumu 227

1. GİRİŞ

Tütün patlıcangiller *(Solanaceae)* familyasından bir yıllık bitki olup, çift çeneklilerdendir. Menşeinde tropikal bir bitki olmasına karşın, Dünya üzerinde oldukça geniş bir alanda üretilen vazgeçilmez bir sanayi bitkisidir. Tütün üretimi, Dünyada 60^0 kuzey ve 40^0 güney enlemleri arasında çok geniş bir alanda yapılmaktadır. Tütün gıda maddesi olmamakla birlikte, uluslararası kullanımı ve büyük toplulukları yakından ilgilendiren ekonomik değeri yüksek endüstriyel bir bitkidir (Sapan 1997).

Tütün bitki sistematiğinde *Solanaceae* familyası *"Nicotiana"* cinsi olarak geçmekte olup, bu cinse ait 65 tür bulunmaktadır. Bunlardan sadece *Nicotiana tabacum* ve *Nicotiana rustica*, tütün ile ilgili mamul üretiminde yapraklarından faydalanılan kültür formlarıdır. Şu an bilinen tütün türleri bir yıllıktır. Mevsim şartlarına bağlı olarak sıcak bölgelerde birden fazla yıllık da olabilmektedir (Sapan 1997).

Tütünün ilk tespit edildiği yer, Orta Amerika ve Antiller bölgesi olup Maya ve Aztek topluluklarının güneş ve ateşe tapınıp ayinler esnasında, keyif veren yapısı sayesinde yakılarak, dumanından kendinden geçtikleri bilinmektedir. Ayinlerde kullanıma başlanılmış fakat daha sonra diğer toplumlarda bağımlılık oluşturmuş ve Orta Kuzey Amerika'da yaygınlaşmıştır. Amerika kıtasının bulunması ile tütünün tüm uluslara yayılmasının da başlangıcı sayılmıştır. Önceleri ev ve iş yerlerinde süs bitkisi olarak, daha sonra tedavi amaçlı kullanılmış ancak giderek keyif verici bir bitki olması nedeniyle toplumsal alışkanlıklara dönüşerek, yaygın tüketime geçilmiştir (Gümüş 2009).

Dünyada üretimi yapılan tütünlerin en önemli kısmı *Nicotiana tabacum* türüne ait Virginia, Burley ve Türkiye'de de en çok üretilen Oriental tip tütünlerdir. Tütün bitkisi; en yaygın kullanım şekli sigara olup, nargile, pipo, puro ve sigarillo, enfiye ve çiğneme olarak kullanılması ile birlikte kolonya imalatında, nikotin içeren preparatlar [nikotin suyu, nikotin sakızı, nikotin inhaler (vücuda akciğerlere ve akciğerler aracılığıyla ilaç salımı için kullanılan tıbbi bir cihazdır.), nikotin burun spreyi, nikotin tableti, nikotin deri bandı, nikotin aşısı], tütün kolonyası, toprak ıslahı (topraktan ağır metal kadmiyum

kaldırması), tarım ilacı, biyodizel (tütün tohumu %38-42 yağ içerdiği için biyoyakıt kaynağı olma potansiyeline sahiptir.) ve ayakkabı boya sanayisinde kullanılabilmektedir.

Tütün Dünyada yaklaşık 130 ülkede üretilen en önemli keyif bitkisidir. Tütün üretim alanları yeryüzünün her tarafına yayılmış olmakla beraber farklı tütün tipinin aranılan vasıflarda üretildiği ülke ve üretim merkezleri farklıdır. Bu farklılık esas olarak toprak yapısı, sulama imkânları, iklim ve çevre koşullarından ileri geldiği bilinmektedir.

Günümüzde tütün, birçok ülkenin ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş ve Dünyanın önemli tarımsal ürünlerinden birisi olmuştur. Ülkeler tütün üretimi ve tüketiminden büyük miktarda kazanç elde etmektedir. Bu kazancın en önemli ayağı vergi boyutudur. Elde edilen büyük miktardaki vergilerin aksatılmadan toplanması için düzenlemeler yapılmış, bu sistemi aksatmadan yürütebilmek için kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur.

Türkiye'de tütün üretimi, kullanımı ve ticareti Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlamaktadır. Tütün ilk kez 1601-1605 yılları arasında İngiliz ve Venedik gemicileri aracılığıyla İstanbul'a getirilmiştir (Ceylan 1995). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1678'de tütünden ilk defa vergi alınmaya başlanmıştır. Bu yıllarda tütünle ilgili çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmış ve tütün gümrükleri kurulmuştur.

1861 yılı tütün üretimi ve ticareti ile ilgili düzenlemelerin hayata geçirilmesi hususunda bir takım kararlar oluşturulmuş ve 1862 yılında Osmanlı'da çıkarılan bir nizamname ile tütün inhisar idaresi kabul edilmiş olup, 1872 yılında ise Devlet İnhisarı kurulmuştur. Fransız Reji şirketi 1883 yılında tütün inhisarının işletme hakkını almış olup, bu hak 1923 yılına kadar devam etmiştir. I. İzmir İktisat Kongresi sonrasında Reji Şirketinin tütün ve tütün mamulleriyle ilgili ayrıcalıklarına son verilmiş, 1925 yılında 'Devlet Tütün İnhisarı Kanunu' çıkarılarak tütün ile ilgili kanuni boşluklar tamamlanmış ve 09.06.1930 tarihinde kabul edilen 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu'yla tütün tekelinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Söz konusu Kanunla artık tütün ile ilgili geçici değil kalıcı bir idare kurulmuş ve kurumsallaşma başlamıştır. Tütün, tuz ve alkollü içkiler tekelleri 1932 yılına kadar ayrı ayrı idare edilmiştir. Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın kuruluşuyla 1932 yılında

Tekel idareleri genel bir müdürlük altında toplanarak bu bakanlığa bağlanmıştır. Tekel idarelerinin Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlanışıyla Tekel Genel Müdürlüğü'nün ilk adımı atılmış ve İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun 1941 yılında kabul edilmiştir. Bu tarihte TEKEL, 1660 ve 4036 sayılı Kanunlar kapsamında Gümrük ve Tekel Bakanlığına bağlı döner sermayeli, katma bütçeli, bir kamu kurumu halini almıştır. Bu yapı, 19.10.1983 tarihli ve 2929 sayılı kanun ile Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü adı altında Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) olarak dönüştürülmüştür 1987 yılında, Bakanlar Kurulu'nun 18.02.1987 tarihli ve 87/11524 sayılı kararı ile Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğünün adı 'Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü' olarak değiştirilmiştir.

20. yüzyılın son çeyreğinde yeni bir dizi oluşumlar ortaya çıkmış ve bunların başında da yeni dünya düzeni diye tabir edilen küreselleşmenin geldiği görülmektedir. Bu yeni durum ile her alanda liberal eğilimlerin güçlendiği teknolojinin sınır tanımaz bir şekilde değişimlere uğradığı aşikârdır. Bu yeni dünya düzeninden Türkiye de nasibini almıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda hız kazanan dışa açık büyüme ve serbest piyasa ekonomisi uygulamaları bütün sektörlerde etkisini hızla göstermiş ve özellikle tarım sektörü bu uygulamalardan olumsuz etkilenmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan özelleştirme uygulamaları sayesinde TEKEL, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 05.02.2001 tarihli ve 2001/06 sayılı kararı doğrultusunda özelleştirme kapsam ve programına alınmış olup, 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı Kanun ile tütün sektöründe yer alan paydaşlar için yeni bir süreç başlamıştır.

4733 sayılı kanun genel hatları ile TEKEL'in özelleştirilmesinin önündeki hukuki engellerin kaldırılması, destekleme alımlarına son verilmesi, Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (TAPDK) kurulması ve tütün ve tütün mamulleri piyasalarının düzenlenmesi hususlarını içermektedir. 4733 sayılı Kanunun gerekçesinde; "Tasarı ile hem 138 yıldır Türkiye'de tütün, sigara, alkol ve alkollü içkiler ile tuz üretim ve dağıtımında gerek kamu sağlığı ve gerekse vergi gelirleri açısından son derece etkin rol oynayan Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün yeniden yapılandırılması ve hem de 4046 sayılı Kanun doğrultusunda mülkiyetin devri dahil her türlü yöntem kullanılarak özelleştirilmesi yolu ile bu kuruluşun görev alanına

giren konularda verimliliğin artırılması, serbest rekabetin tesisi ve sermayenin tabana yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.” ifadesi dikkat çekmektedir. Buradan hareketle, önce alkol bölümü, daha sonra sigara bölümü ve son olarak da yaprak tütün işlemelerinin kapatılması ile bir dönem kapanmıştır.

Türkiye’de sözleşmeli üretim kapsamında, 2020 ürün yılı tütün üretimi altı coğrafik bölgede, 22 ilde, 89 üretim merkezinde, 1.685 köy/mahallede gerçekleşmiştir. 43.907 üretici ile 817.279 dekar alanda 65.406 ton tütün üretimi gerçekleştirilmiş ve karşılığında üreticiler yaklaşık 1.5 milyar TL gelir elde etmiştir. Bu gelir üretici başına ortalama 34.163 TL olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı Türkiye’nin tütün ihracat geliri 258.079.418 dolar olurken buna karşılık tütün ithalatı ise 509.889.525 dolar olmuştur. Tütün sanayi 2022 yılı itibarı ile 21 binden fazla kişiye istihdam sağlarken, 223.000 tütün mamulü ve alkollü içki satıcıya dolaylı istihdam sağlamaktadır.

Son yıllarda tütün ürünleri kullanımının kısıtlanmasına dönük kanuni düzenlemeler Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Tütün Kontrol Çerçeve Sözleşmesi (TKÇS) kapsamında uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Tütün sektörünün, 2000’li yıllarda 400 bin ailenin ve şu an günümüzde ise yaklaşık 50 bin ailenin geçim kaynağı olması, ülke dış ticaretinde zaman zaman önemli bir yere sahip olması ve on binlerce çalışanı ile önemli bir sektör olması sonucu, yapılan özelleştirmenin tütün üreticileri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Dünya tarımsal üretimi ve ticareti açısından, yaprak tütün üretimi ve ticareti oldukça önemli bir paya sahiptir. Tütün tarımı her yıl Dünyanın yaklaşık 130 ülkesinde 3,2-4 milyon hektar alanda yapılmakta ve 6-7 milyon ton tütün üretimi gerçekleştirilmektedir (Anonymous 2022).

Günümüzde sağlık boyutu ile daha fazla tartışılan tütün, ekonomiye sunduğu katma değer ve sağladığı istihdam bakımından Türkiye için önemini muhafaza etmektedir. Türkiye Oriental tip tütün üretiminde geçmiş dönemlere nazaran düşüş yaşamasına rağmen liderliğini sürdürmektedir. Üretilen tütünlerin daha çok ihracata konu olması Türkiye'ye önemli bir tütün üreticisi ülke kimliğini kazandırmaktadır.

400 yılı aşan bir süredir Türkiye'de tütün üretilmekte olup, Anadolu'nun iklim ve toprak yapısına uyum sağlamış ve kendine has vasıflar kazanmıştır. Bu vasıfların kazanılmasında Türk çiftçisinin de önemli katkıları olmuştur. Türk Tütünü, sigara harmanlarına sağladığı; tat, koku ve ıslah edici özellikleri nedeni ile Amerikan harmanlı sigaralar için vazgeçilmez hale gelmiştir.

2000'li yılların başında 40 il ve 150 üretim merkezinde tütün üretimi yapılırken, sözleşmeli üretim olarak 2020 ürün yılında sadece 22 il ve 89 üretim merkezinde, sözleşme dışı üretim olarak da Bingöl, Hakkari, Malatya (bazı yıllar sözleşme yapılmaktadır), Mardin ve Osmaniye üretim merkezlerinde tütün üretim faaliyeti sürdürülmektedir. Kırklareli üretim merkezinde 2020 ürün yılı hariç uzun yıllardır Virginia tipi sözleşmeli üretim faaliyeti devam etmektedir. Bu ilin dışında; Adana, Artvin, Bilecik, Burdur, Düzce, Edirne, Giresun, Kocaeli, Sakarya, Sinop, Tekirdağ ve Trabzon (üretim yapılması planlanmaktadır) illerinde tütün üretimi artık yapılmamaktadır. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde bu illere yenilerinin de eklenmesi kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye'de tütün mamullerinden alınan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gelirlerinin toplam ÖTV gelirleri içerisindeki ağırlığı yıllar bazında değişmekle beraber 2003 yılında %20,02 iken 2021 yılında ise %32,92'ye ulaşmıştır. 2003 yılı ÖTV gelirleri toplamı 22,6 milyon iken tütün mamullerinin ağırlığı 4,53 milyon olmuş, buna karşılık 2021 yılında toplam ÖTV gelirleri 205,4 milyon iken, tütün mamullerinin ağırlığı ise 67,6 milyon olarak gerçekleşmiştir (Anonim 2022a). Bu husus göz önüne alındığında, Türkiye'deki vergi gelirleri açısından tütün mamullerinin, kamu maliyesine sağladığı katkıdan dolayı önemli bir yere sahip olup, bu çalışmanın önemine verdiği katkının yadsınamaz olduğu düşünülmektedir.

Tütün; binlerce üretici ailesine geçim kaynağı ve iş olanağı sağlayan, aynı zamanda üretim yapılan bölgenin sosyo-ekonomik yapısına önemli katkılarda bulunan bir tarımsal üründür. Türkiye'de ve Dünyada tütün talebinin yerini muhafaza etmesi beklenmektedir.

Türkiye'de tütün üretimi ve üretim yöntemleri konusunda bir takım sıkıntıların olduğu görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda tütün üretimi ile ilgili üretim ve fiyat politikalarında arz-talep dengesinden ziyade siyasal öncelikler çerçevesinde şekillenmiştir. Uygulanan tütün üretim ve fiyat politikaları kalite ve miktarı doğrudan etkilemiş ve arz-talep dengesinin bozulmasına sebebiyet vermiştir.

2000'li yıllarda uygulanan tütün politikaları nedeniyle 2000 ürün yılında 586 bin olan üretici sayısının 2020 ürün yılına gelindiğinde yaklaşık 44 bine kadar azalmıştır (Anonim 2021a). Bu hızlı azalmanın nedenleri arasında; TEKEL'in sistemden çıkması, destekleme alımlarının sonlandırılması, üretim modelinin değişmesi, tütün üretiminin sürdürülebilirliği hususunda çekincelerinin olması, üreticinin güven duygusunun zedelenmesi ve tütün üretim gelirinin üreticilerin beklentilerinin altında kalması ve buna benzer sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı çareyi sektörden ayrılmakta görmüşlerdir.

Bu çalışmada, 2002 yılında tütün kanunun değişmesi nedeniyle tütün üretim politikasındaki değişim ve sonuçları detaylı olarak incelenmiştir. Bu değişim sayesinde tütün üretimine yönelik sektörden ayrılmak zorunda kalan üreticileri sosyal ve ekonomik anlamda ilk olarak ele alan bir çalışma olması da bu araştırmanın önemini artırdığı söylenebilir.

Sağlık Bakanlığının Türkiye adına 28.04.2004 tarihinde imzaladığı, 03.01.2014 tarihi itibarıyla 177 ülkenin imza koyarak "Taraf" olduğu Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi, Anayasanın 90 ıncı maddesi hükmüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası bir antlaşma olup, kanun niteliği kazanmıştır. Bahse konu Sözleşmenin ilke ve hükümleri esas alınarak hazırlanan ve 2015-2018 yıllarını kapsayan Ulusal Tütün Kontrol Programı ve Eylem Planı "Tütün Ürünleri Arzının Azaltılmasına Yönelik Önlemler" başlığının "B.3. Tütün Üretimi ve Alternatif Politikalar" alt faslında ... *"tütün üretiminden vazgeçen üreticilere ekonomik varlıklarını sürdürebilecekleri tütün tarımına alternatif ekonomik*

açıdan sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi ve desteklenmesi" planlanmış olması çalışmamızın önemini artırmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma ile TEKEL'in özelleştirme sonrasında, yazılı sözleşme usulü ile üretim yapan, ekonomik dayanakları önemli ölçüde tütün üretimine bağlı olanlar ile tütün üretiminden vazgeçip alternatif üretime geçen üreticilerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki değişimlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

4733 sayılı Kanunla tütünün destekleme kapsamından çıkarılması ve TEKEL'in sektörden ayrılması, fiyatların oluşmasında belirleyicilik vasfının alıcı firmalara geçmesi, belirtilen nedenlerle tütün üretimine ilişkin üretici ve miktar bazında önemli düşüşlere neden olmuştur. Bu rakamlar analiz edildiğinde tütün üretiminde, üretici sayısı, üretim alanı ve üretilen miktarda dalgalı bir seyir söz konusu olmuştur. 2002 ürün yılında 405.882 olan üretici sayısı, TEKEL'in en son üreticiden tütün satın aldığı yıl olan 2008 ürün yılında %55 düşerek 181.588'e (TEKEL söz konusu yıl 107.619 üreticiden tütün satın almıştır.) ve 2020 ürün yılına gelindiğinde ise yaklaşık %89,2 azalarak 43.907 üreticiye gerilemiştir (Anonim 2021a). Tütün üretimi aile ziraatı şeklinde olup, emek yoğun ve küçük ölçekli tarımsal işletmelerde yapılmaktadır. Bir aile ortalama 4 kişi kabul edildiğinde 2002 yılında yaklaşık 2 milyon kişi tütün tarımından geçimini sağlarken, bu sayı 2020 yılına gelindiğinde yaklaşık 200-250 bine gerilemiştir (Anonim 2021a). Tütün üretici sayısının azalması rekoltenin de düşmesine sebep olmuştur. Tütün üretim sektöründen uzaklaşan üreticiler bölgelere göre farklılık göstermekle beraber; alternatif ürün, kırsaldan göç, turizm vb. sektörlere yönelmiştir. Bu çalışma, TEKEL'in özelleştirilmesi sonrası tütün üreticilerinin ve tütün sektöründen ayrılan üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme yapılarında ne gibi değişimlerin yaşandığını ve ayrıca o yıllarda tütüne uygulanan politikaların da bu sürece etkilerini de ortaya koymayı amaçlamıştır.

TEKEL'in özelleştirilmesi sonucu, tütün üretimi yapılan bölgelerde sektörden ayrılan üreticilerin göç etmesi ve kırsal nüfusun yapısındaki değişimler ortaya konulmuş olup, kırsal alanda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik alternatifler belirlenmeye çalışılmıştır.

Adıyaman ve bağlı üretim merkezlerinde Ege Bölgesinde üretilen İzmir menşei tütün üretimine başlanması ile birlikte yeni tütün menşeinin üretimine yönelik benimseme davranışı üzerinde üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme özellikleri ile iletişim davranışları ve faydalandıkları bilgi kaynaklarının etkisinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında çalışmanın temel amaçları makro ve mikro başlıklar altında aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

Çalışmanın Makro Amaçları

- Özelleştirme öncesi ve sonrası Türkiye tütüncülüğünün incelenmesi, (üretim miktarı, üretim alanı, üretici sayısı ve dış ticaret)
- Özelleştirme öncesi ve sonrası araştırma alanı olarak seçilen illerin tütüncülük yapılarının incelenmesi, (üretim alanı, üretici sayısı ve üretim miktarı)
- Türkiye tütüncülüğünde mevcut örgütlenme yapısının incelenmesi,
- Özelleştirme sonrası araştırma alanı olarak seçilen illerde göç miktarının tespiti ve yeni göçleri önlemeye yönelik alternatif politikaların tespit edilmesi,
- Türkiye'de yaprak tütün piyasasına yönelik kanuni düzenlemeler ile mevzuattaki eksikliklerin tespit edilmesi,
- Sözleşmeli üretim modelinin avantaj ve dezavantajlarının ortaya konulması.

Çalışmanın Mikro Amaçları

- Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretilen yerli çeşitlere talep olmaması ve yurt içi ve dışında tütün mamulleri sanayisinin ihtiyaç duyduğu menşelerin üretilmesi amacıyla mülga TAPDK'dan alınan izne tabi tütün üretimi kapsamında üretim yapılmaktadır. İzne tabi üretimin incelenmesi, üreticilerin yeni menşeleri benimseme konusundaki davranışlarının incelenmesi ve izne tabi üretimin sürdürülebilirliğinin analiz edilmesi,
- Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tütüne uygulanan alternatif ürün projelerinin değerlendirilmesi ve üreticilerin bu projeyi benimsememe nedenlerinin tespit edilmesi,

- Araştırma alanı olarak seçilen illerdeki örgütlenme durumunun incelenmesi ve örgütlenmeye karşı üreticilerinin bakış açılarının analiz edilmesi ve üreticilerin neden örgütlenemedikleri ile ilgili durumlarının incelenmesi,
- Tütün üretiminin araştırma alanı olarak seçilen illerin ekonomisine yarattığı etki ile birlikte ilde tütün üretiminin yarattığı çarpan etkisinin ortaya çıkarılması,
- Türkiye'de ve araştırma alanı olarak seçilen illerde tütün üretiminin ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilirliğinin incelenmesi.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Geçmişten günümüze Türkiye'de tütün üretimini ve piyasasını muhtelif yönleri ile irdeleyen makale ve araştırmalardan faydalanılmış olup, bahse konu makale ve araştırmalara bu bölümde değinilmiştir.

Ağmaz (1981) İzmir ili Kınık ilçesinde tütün işletmelerini ele alarak, üretim alanlarının sınırlanması durumunda oluşabilecek yeni organizasyonlar üzerine odaklanmıştır. Yürürlükteki kanun doğrultusunda (1177 sayılı kanun) doğrusal programlama yöntemi ile işletme grupları itibariyle ayrı ayrı optimal işletme organizasyonlarını saptamış ve işletmelerin gelirleri üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Işıklı vd. (1981) tütünde destekleme fiyatlarının ele alındığı bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde tütünün yeri ve önemi, tütün politikasının hedefleri, destekleme alımlarının kapsamı, üretici tütünlerinin pazarlanması ve ortaya çıkan neticeler üzerinde durulmuştur. Üreticilerin örgütlü bir yapıya kavuşması için özendirilmesi, piyasa açılmadan üreticilerin randımanlarını bilmesi, üretim planlamasının yapılması ve Akhisar sigara fabrikası gibi temeli atılmış fabrikaların bir an önce tamamlanması gerektiğini ele almıştır.

Tanrıverdi (1990) Ülkemiz ve AB tütün politikalarını ayrıntılı bir biçimde ele aldığı bu çalışmada, tütün politikalarımızın Birlik ile uyumlu hale getirilmesinin önemine değinmiş, tütün satış merkezlerinin kurulması, örgütlenme faaliyetlerinin teşvik edilmesi, fiyatlandırmada değişiklikler yapılması ve sigara endüstrisine yönelik bir takım önerilerde bulunmuştur.

Milli Tütün Komitesi (1993) Tütün Üretim Planlaması Alt Komite Raporunda, tütün üretimimizin mevcut durumu, tütünde öngörülen üretim planlamasının esasları, arz ve talep dengesinin oluşturulması, iri kıtalı tütün üretimi ve satış merkezlerinin hayata geçirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur.

Semerci (1994) tarafından yapılan çalışmada, Erbaa ilçesinde tütün üretiminin önemi belirtilmiş ve üretim girdilerin ekonometri analizi yapılmış ve tütün üretiminde en önemli girdinin işgücü olduğu saptanmıştır.

Ceylan (1995) bu çalışmada, Türkiye'de tütün politikalarının gelişim süreci, üretim alanı, üretim miktarı, fiyat, yurt içi kullanım, ihracat ve ithalatı gibi hususlar incelenmiştir. Türkiye'de tütün politikasının farklı zaman dilimlerinde, değişik amaç ve beklentileri ön plana çıkaracak şekilde yönlendirildiği, dünyada değişen tüketici talepleri ve tütün mamulü tüketiminin sağlık boyutu nedeniyle karşıt kampanyalar yürütülmekte olup, bunun sonucunda yüzyılın başında Türk Tütününün üretimin sürdürülemeyerek yakın gelecekte sıkıntıya girebileceği konusunda bulgular saptanmıştır.

Milli Tütün Komitesi (1995) Alt Komite Çalışmaları Raporlarında; tütünde üretim miktarının arz-talep dengesi göz önüne alınarak yeniden yapılması, tütünde yeni düzenlemelerin yapılması, TEKEL'in re-organizasyonu, Tütün Ofisi Genel Müdürlüğünün Kurulması ve üretici tütünlerinin alım-satım yönteminin değiştirilerek açık artırmalı satış sistemine geçilmesinin gerekliliği öngörülmüştür.

Esengün ve Sayılı (1996) yaptığı çalışmada, Amerikan Grad ve Destekleme Prim Sisteminin 1986 yılından sonraki dönemde Karadeniz Bölgesi tütün üretimine etkileri (üretim miktarı, üretim alanı, kalite, üretici sayısı, üretici tütünün fiyatlandırılması ve ihracatı) ele alınmıştır. Yapılan bu değişimlerin sonucunda; Karadeniz Bölgesi tütün üretiminde önemli derecede olumlu gelişmelerin kaydedildiği belirtilmiştir.

Sapan (1997) tarafından yapılan bu çalışmada, tütünün dünyadaki ve Türkiye'deki genel tarihçesini, Türkiye'de tarım ürünleri destekleme politikalarını, tütünde fiyatlandırmanın nasıl olduğunu kanuni düzenlemeleri ele alarak incelemiş ve tütünde fiyatlandırmanın nasıl olması gerektiği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Güler (1999) Ege Bölgesinde tütün arz-talep dengesinin gerçekleştirilebilme olanaklarının incelendiği çalışmada; öncelikle, Ege Bölgesinde talebi karşılayacak tütün

üretim miktarının belirlenmesi ve üretim merkezleri ile son dönemlerdeki tütünde uygulanan politikaları ve kanuni düzenlemeleri, Türkiye'de tütünde arz fazlasını önleyecek tedbirleri ve tütün piyasasına Gümrük Birliğinin olası etkilerini incelemiştir.

Özerin ve Işın (1999) bu çalışmada, üretim planlamasının uygulanmaya başlanması ile birlikte, tütün üretiminin üreticiler açısından önemi belirlenmiş, tütün tarımından başka diğer alternatifler ortaya konmaya çalışılmıştır. Tütün üretilen alanlarda daha ekonomik bir ürünün olmadığı ortaya konulmuştur.

Gümüş ve Güler (2000) özelleştirilmenin sigara fabrikalarına olası etkileri, Türkiye tütün piyasasının durumu, TEKEL'in ülke ekonomisinde yeri ele alınmış, mutlaka sigara sanayisinin özelleştirilmesi gerekiyorsa sektördeki çalışanlara, tütün üreticilerine ve halka satışın olabileceğine ve sigara endüstrisinin yabancı şirketlere bırakılması durumunda daha ağır sonuçlar doğurabileceği üzerinde durulmuştur.

Gümüş (2001) Tütünün Türkiye'de ve özellikle Güneydoğu Anadolu ve Doğu ve Bölgelerinde gerçekleşen üretimi ve uygulanan politikaların etkilerinin ele alındığı bu çalışmada; bahse konu bölgelerdeki üreticilerin tütüncülüğe bakışları, tütün üretimini sürdürmelerindeki etkenler, tütün üretiminde uygulanan fiyat, üretim, alım-satım düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin sonuçları incelenmiştir.

Işıklı vd. (2001) bu araştırmada, Oriental tip tütünün Dünya'da üretim, tüketim ve ticaretinin tespit edilmesini, Ülkemiz tütüncülüğünde arz ve talep dengesinin ortaya konulmasını, tütün piyasasında yaşanan meselelerin çözümüne yönelik üretimin planlı hale getirilmesini, prim sisteminin ve tütün satış merkezlerinin hayata geçirilmesinin önemine değinmiştir.

Güler Gümüş (2003) AB tütüncülüğü ile Ülkemiz tütüncülüğünün mukayesesinin yapıldığı, tütün kanunun AB müktesebatına uyumlu hale getirilmesinin gerekliliğinin ele alındığı bu çalışmada, uyum sırasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümü, optimum

üretim miktarlarının belirlenmesi ile planlı üretim yoluna gidilmesi ve tütüne alternatif ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ele alınmıştır.

Koçtürk ve Cebeci (2003) bu çalışmada, TEKEL'in özelleştirilmesi ve yeni kanunun (4733) tütün üretim ve pazarlaması üzerinde olası etkileri ayrıntılı bir biçimde ele alınmış, ilk kez uygulanan sözleşmeli tütün üretiminin Manisa üreticileri üzerindeki etkileri ortaya konulmuş, sözleşmeli üretimin tütünde uygulanabileceğini, tütün satış merkezlerinin kurulması için üreticilerin Tütün Tarım Satış Kooperatifleri çatısı altında örgütlenmelerinin önemi ortaya konulmuştur.

Baş (2004) tarafından yapılan çalışmada, Muş Merkez ve Hasköy üretim merkezlerinde tütün üretiminin yapıldığı köylerde, tütün üreticilerin 4733 sayılı kanunun uygulanmaya başlanmasıyla ortaya çıkan üç önemli sorunun; sözleşme dışı ve fazlası üretilen tütünlerin pazarlanamaması, alıcı firmalar tarafından üreticilerle yapılan sözleşmede belirlenen üretim miktarının üreticiler tarafından düşük bulunması ve sözleşme fiyatının üreticilerin beklentisinden düşük olmasıdır. Üretilen tütünlerin pazarlanması noktasında belirlenen sorunlar ise; fiyatın düşük bulunması, alımlarının geç yapılması ve sözleşme fazlası tütünlerin alınmaması olduğu belirlenmiştir. Sözleşme dışı ve fazlası tütün üretimi üreticilerin önemli bir sorunu olup, %81'inin bu şekilde üretim yaptıkları tespit edilmiştir. Üreticilerin %98'inin TEKEL'in özelleştirilmesine karşı oldukları, özel şirket ya da kurumlardan talep olursa üreticilerin %69'unun sözleşmeli üretim yapacaklarını ortaya koymuştur.

Doğan (2004) bu çalışmada, 4733 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle Türk tütüncülüğü üzerine olan etkiler ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Adıyaman ili özelinde sözleşmeli üretim modelini ve sistemin etkilerini detaylı incelemiştir. Adıyaman'da üreticilerin sosyo-ekonomik durumları, tütün üretimine yaklaşımları ve yeni uygulanan sistemin ortaya çıkardığı sorunlara yer verilmiştir.

Ataseven (2005) bu çalışmada, Türkiye ve Avrupa Birliği'nde tütün politikalarını ele almış, temel benzerlik ve farklılıkları mukayese ederek Türkiye'nin Avrupa Birliği tütün politikalarına uyumlu olabilmesi adına alınması elzem olan tedbirleri ele almıştır.

Çalışma sonucunda, Türkiye'nin AB tütün politikalarına göre birçok hususta farklı uygulamaların olduğunu ve AB'ye uyum sürecinde Türkiye'de tütün üretimini yönlendirici ve sınırlayıcı düzenlemelerin belirlenmesini, tütünün destekleme kapsamına yeniden alınmasını, tütün piyasasında alım-satım faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi gibi hususların atılacak adımlar olduğunu ortaya koymuştur.

Gül vd. (2009) bu çalışmada, tütün üretimine alternatif diğer tarımsal ürün arayışı içinde olan üreticileri yönlendirmek amaçlanmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığınca yürütülen Alternatif Ürün Projesinin 2002-2007 yıllarında yapılan çalışmalar 11 ilde yürütülmüştür. Ancak tütün üreticilerinin farklı tarımsal ürünlere yönlenme konusunda mesafeli olduğu ve araştırmada; buğday, aspir ve kanola üretiminden elde edilen gelirin tütün üretiminden elde edilen gelir ile mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, Türkiye'de üretilen tütünlerin alım-satımında yaşanan olumsuzlukların belirlenmesi ve alternatif modeller irdelenmiştir. Tütün üretim politikalarının genel bir değerlendirilmesi yapılarak, sektörde; fiyat, üretim, alım-satım faaliyetleri ve örnek olarak ele alınmış bazı ülkelerin sektörel faaliyetleri ele alınmıştır.

Alıcı (2010) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de tütün üretimi ve TEKEL'in sektör üzerindeki etkisini ve özelleştirme sonrası Türkiye tütün ve tütün mamulleri piyasasında söz sahibi olan uluslararası şirketlerin, sektör, üretici ve üretim üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, tütün sektöründen devletin desteğinin çekilmesi sonucu tütün üretimi ve ticaretinin direkt etkilendiği ve üreticilerin serbest piyasa koşullarına örgütsüz ve birlikte hareket etme yetisi olmaması nedeniyle üreticilerin bu koşullarda rekabet edebilmesi için farklı uygulamaların hayata geçirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Karadağ (2010) yaptığı çalışmada, özelleştirmenin teorik ve hukuki temelleri, karşılaşılan zorlukları, karşıt görüşleri, Türkiye'deki özelleştirme ve özelleştirmenin uluslararası boyutu içerisinde TEKEL'in incelenmesi hususu incelenmiştir.

Kavak (2010) bu çalışmada, Türkiye'de tütün üretiminin ve piyasasının liberalleştirilmesinin tütün üreticisi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Tez, iki ana unsura dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, tütün üretilen kıraç arazilerde tütün üretiminde sorun yaşaması üreticinin elde ettiği gelirin düşmesi sonucu tarım dışı faaliyetler ile hane gelirinin artırma çabasının mecburiyet halini alması, ikinci olarak da, tarımsal üretimin liberalleşmesi üreticinin gelir seviyesinin düşmesine ve gelir dağılımının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Özdemir (2010) yaptığı çalışmada, devletin tütün politikaları ve bu politikaların sektöre olan yansımasının; istihdam, katma değer ve özelleştirme sonrası üreticilerin karşılaştığı sorunları ele almıştır.

Aytaş (2011) Dünyada meta haline gelen tütünün, Türkiye'deki piyasasının oluşumunu ve bu piyasada yaşanan dönüşümleri ele aldığı bu çalışmada, bu dönüşümlerin sebep ve belirleyicilerini; uluslaşma döneminde uygulanan devletçilik, soğuk savaş döneminde uygulanan kalkınmacılık, emperyalist dönemde uygulanan sömürgeleştirme, küreselleşme döneminde uygulanan liberal-neoliberal temelli politikalar çerçevesinde incelemiştir.

İslamoğlu (2011) yaptığı çalışmada, liberalize edilen tütün üretiminin Muğla'da olduğu gibi bitme noktasına geldiği, tütün üreticilerinin sahibi oldukları topraklarda taşeronlaşmış işçi durumuna geldiği, üreticilerden bazılarının hayat standardının düşmesi ve bu üreticilerin farklı sektörlerde çalışmaya mecbur kaldığı, sektörden uzaklaşan üreticilerin ise, alternatif tarımsal faaliyetlerin az olması nedeniyle, çoğunun özellikle turizm sektöründe mevsimlik işçi olarak çalıştığı tespit edilmiştir.

Orman (2011) yaptığı çalışmada, Dünya tütün piyasası ve Türkiye'nin bu piyasadaki durumu, ülkelerin tütün ve tütün mamullerine yönelik politikaları incelenmiş, sonrasında özellikle de 2003 yılından itibaren uygulanan liberal politikaların Adıyaman tütün üretimine olan etkisi ele alınmıştır.

Uznay (2013) Türkiye'de sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretimini, kayıt dışılık durumunu, piyasanın talebini, söz konusu tütünlerin tüketiciye ulaşması ile ilgili yöntemlerini ele almış ve sarmalık kıyılmış tütün üretimi ve kayıt dışı satışının Çelikhan ilçesinin ekonomisine sağladığı katkı ve bu durumun kanuni yürütülebilirliğinin tespitini, karşılaşılan sorunlar ile çözüm yollarını belirlemeyi amaçlamıştır.

Olfaz vd. (2018) yaptıkları bu çalışmada, Karayaka kuzularında sütten kesim ağırlığını etkileyen unsurları tespit etmeye yönelik CART (Classification And Regression Trees) ve CHAID veri madenciliği algoritmasından faydalanmışlardır. (0.88 R^2) eş değer olmasına karşın, biyolojik yorumlama açısından CHAID'den elde edilen regresyon ağacının daha uygun olduğu ortaya konulmuştur.

Yılmaz (2019) 1980'lerde başlayan liberal dönüşümün sonucunda KİT'lerin özelleştirilmesinin çalışanlar üzerindeki etkileri, özelleştirmelerin istihdama yansımasını TEKEL baz alınarak açıklamaya çalışmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1 Materyal

TEKEL'in özelleştirme sonrasında, yazılı sözleşme usulü ile üretim yapan, ekonomik dayanakları önemli ölçüde tütün üretimine bağlı olanlar ile tütün üretiminden vazgeçip alternatif üretime geçen üreticilerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki değişimlerin incelenmesini konu alan bu çalışmanın ana materyali 3 grup kaynaktan derlenmiştir.

Birinci grup yani makro düzeydeki veriler, TEKEL, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), mülga TAPDK, Tarım ve Orman Bakanlığı-Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı, Üniversiteler, Tütün Eksperleri Derneği, Tütün İhracatçılar Birliği, gibi farklı kurum/kuruluşlardan alınan bilgi ve belgeler, tütün hakkında geçmişte yapılmış farklı çalışmalara ait literatürlerden oluşturulmuştur.

İkinci grupta yer alan mikro düzeydeki veriler ise, amaca uygun hazırlanan anket formları kullanılarak üreticilerle yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden sağlanmıştır.

Öncelikle mülga TAPDK, Tütün İhracatçıları Birliği yetkilileri, Tütün Ticareti Yetki Belgesi (TTYB) sahibi firmaların temsilcileri, Tütün Eksperleri Dernek yönetimi, sektörde çalışan yetkililer, araştırma alanındaki yerel yöneticiler gibi farklı görevlerde bulunan kişilerle yüz yüze görüşmelerden sağlanan bilgi ve veriler ise, bu çalışmanın üçüncü grup materyalini oluşturmaktadır. Çalışma bölgelerindeki yerleşim yerlerinde (ilçe ve köy/mahalle) yapılan odak grup çalışmalarından sağlanan bilgi ve veriler bu grupta ele alınmıştır.

3.1.1 Verilerin toplanması sırasında uygulanan yöntem

İlk başta, konu ile ilgili çalışmalar incelenerek, araştırmanın amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için gereksinim duyulan veriler ve bu verilerin elde edilmesinde izlenecek yöntemlerin belirlenmesine çalışılmıştır.

Çalışmada kullanılacak olan temel istatistiki verilerin derlenmesinde en uygun ve güvenilir kaynakların mülga TAPDK ve TÜİK olduğu ve bu kuruluşlara ait verilerden faydalanılmıştır. Araştırmanın esas kaynağını oluşturan ve anket yöntemi ile toplanan veriler, örnekleme yöntemi ile veri toplanmasını gerekli kılmıştır.

Türkiye'de 2014 ürün yılında iller bazında tütün üretimine ilişkin veriler Çizelge 3.1'de verilmiştir. Bu Çizelge incelendiğinde, Türkiye tütün üretiminin altı bölgede gerçekleştirildiği ve bu bölgelerden Akdeniz Bölgesi Türkiye'nin toplam tütün üretiminin %3,57'sini karşılamaktadır. Bu bölgede sadece Hatay ilinde, Doğu Anadolu Bölgesinin toplam üretim içindeki payı %0,27 olup, bu bölgede Bitlis ve Muş illerinde, Türkiye'nin en çok tütün üretimi Ege Bölgesinde üretilmekte olup, toplam içindeki payı %69,25 olup; Afyonkarahisar, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak illerinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin toplam içindeki payı %6,01 olup, bu bölgede; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep ve Siirt illerinde, Karadeniz Bölgesi Türkiye'nin ikinci en fazla tütün üretiminin gerçekleştiği bölgesi olup, toplam içindeki payı, %17,04 olup, bu bölgede; Amasya, Samsun ve Tokat illerinde, Marmara Bölgesinin toplam içindeki payı ise %3,86 olup, bu bölgede; Balıkesir, Bursa ve Çanakkale illerinde üretim gerçekleştirilmektedir.

Araştırmada popülasyonu belirlerken, 2014 ürün yılında TTYB sahibi gerçek ve tüzel kişilerin üreticilerden yazılı sözleşme yöntemiyle satın aldığı tütünlere ait verilerden yararlanılmış olup, sözleşme dışı üretim bu kapsam dışında bırakılmıştır. Türkiye'de tütün üretimi yapılan illerdeki tütün üretici sayıları dikkate alınmış olup, bu verilere ait bilgiler Çizelge 3.1'de verilmiştir. Bu Çizelge incelendiğinde; Ege Bölgesinden Manisa ili (üretici sayısı 19.593 toplam içindeki payı %30,09), Karadeniz Bölgesinden Samsun ili (üretici sayısı 9.334 toplam içindeki payı %14,33) ve Güneydoğu Anadolu

Bölgesinden ise Adıyaman (üretici sayısı 3.442 toplam içindeki payı ise %5,29) illeri popülasyonu oluşturmuştur. Bu üç ildeki tütün üreten üreticilerin oranı, toplam tütün üreten üreticilerin %49,7'sidir. Böylece 3 ilde toplam 32.369 tütün işletmesi araştırmanın popülasyonunu oluşturmaktadır.

Çizelge 3.1 2014 Ürün yılı il bazında tütün üretim verileri (Anonim 2015)

İl	Üretici sayısı	Toplam içindeki payı (%)	Üretim miktarı (t)	Üretim alanı (ha)
Adıyaman	3.442	5,29	2.904	5.633
Afyonkarahisar	23	0,03	14	36
Amasya	1.110	1,70	1.015	1.059
Aydın	1.704	2,62	2.444	3.725
Balıkesir	2.708	4,16	2.172	3.473
Batman	507	0,78	981	443
Bitlis	135	0,21	102	120
Bursa	116	0,18	97	121
Çanakkale	561	0,86	350	470
Denizli	12.024	18,46	17.579	22.018
Diyarbakır	25	0,04	65	22
Gaziantep	28	0,04	38	49
Hatay	3.231	4,96	2.422	2.285
İzmir	2.922	4,49	2.452	3.504
Kütahya	102	0,16	99	140
Manisa	19.593	30,09	17.294	28.527
Muğla	1.104	1,70	1.306	1.820
Muş	70	0,11	77	92
Samsun	9.334	14,33	7.844	10.155
Siirt	44	0,07	94	38
Tokat	2.022	3,10	2.700	3.019
Uşak	4.313	6,62	5.790	8.546
Toplam	65.118	100,00	67.839	95.295

Seçilen illerde ilçelerin üretici sayısı baz alınarak ağırlıklı ilçeler tespit edilmiştir. Tespit aşamasında seçilen ilçelerdeki köy/mahallelerin seçilmesi benimsenmiştir. Bu çerçevede,

belirlenen illerdeki tütün üretimi, önce ilçeler bazında, daha sonra köy/mahalleler bazında ayrıntılı ele alınmıştır.

Adıyaman ilinin ilçeler bazında tütün üretimine ilişkin verileri Çizelge 3.2'de verilmiştir. Bu Çizelgede Adıyaman ilinde tütün üretiminin 4 ilçede gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu ilçelerden Merkez ilçenin sahip olduğu tütün üretici sayısı Adıyaman ili toplam tütün üretici sayısının %55,3'ünü temsil ettiği için tek başına seçilmiştir.

Çizelge 3.2 Adıyaman ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri (Anonim 2015)

İlçe	Kişi		İl içindeki payı (%)		Miktar (t)	
	Kişi	İl içindeki payı (%)	Miktar (t)	İl içindeki payı (%)	Alan (ha)	İl içindeki payı (%)
Adıyaman Merkez	1.904	55,32	1.572	54,13	2.815	49,97
Besni	238	6,91	209	7,20	275	4,88
Kahta	618	17,95	489	16,84	994	17,65
Samsat	682	19,81	634	21,83	1.549	27,50
Toplam	3.442	100,00	2.904	100,00	5.633	100,00

Manisa ilinin ilçeler bazında tütün üretimine ilişkin verileri Çizelge 3.3'te verilmiştir. Bu Çizelgede Manisa ilinde tütün üretiminin 17 ilçede gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu ilçelerden Akhisar ilçesi tütün üretici sayısı olarak %15,2'lik payı ile birinci sırada yer almaktadır. Akhisar ilçesini %12,6 ile Gördes, %11,9 ile Selendi ve %10 ile Kula ilçesi izlemektedir. Bu dört ilçenin toplam üretici sayısı Manisa ilinin toplam tütün üretici sayısının %49,7'sine karşılık gelmektedir.

Çizelge 3.3 Manisa ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri (Anonim 2015)

İlçe	Üretici sayısı		Üretim miktarı		Üretim alanı	
	Kişi	İl içindeki payı (%)	Miktar (t)	İl içindeki payı (%)	Alan (ha)	İl içindeki payı (%)
Ahmetli	172	0,88	201	1,16	281	0,99
Akhisar	2.976	15,19	2.638	15,25	3.898	13,66
Alaşehir	576	2,94	390	2,26	595	2,09

Çizelge 3.3 Manisa ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri (Anonim 2015) (devam)

İlçe	Üretici sayısı		Üretim miktarı		Üretim alanı	
	Kişi	İl içindeki payı (%)	Miktar (t)	İl içindeki payı (%)	Alan (ha)	İl içindeki payı (%)
Demirci	1.877	9,58	1.628	9,41	2.947	10,33
Gölmarmara	448	2,29	543	3,14	761	2,67
Gördes	2.473	12,62	1.922	11,11	3.744	13,12
Kırkağaç	1.216	6,21	991	5,73	1.683	5,90
Köprübaşı	1.280	6,53	1.170	6,77	2.071	7,26
Kula	1.968	10,04	1.685	9,74	2.676	9,38
Salihli	949	4,84	1.015	5,87	1.765	6,19
Sarıgöl	872	4,45	647	3,74	1.076	3,77
Saruhanlı	1.360	6,94	1.704	9,85	2.289	8,02
Selendi	2.325	11,87	1.721	9,95	3.209	11,25
Soma	582	2,97	468	2,71	768	2,69
Şehzadeler	211	1,08	285	1,65	337	1,18
Turgutlu	39	0,20	39	0,23	58	0,20
Yunusemre	269	1,37	247	1,43	369	1,30
Manisa Toplamı	19.593	100,00	17.294	100,00	28.527	100,00

Samsun ilinin ilçeler bazında tütün üretimine ilişkin verileri Çizelge 3.4'te verilmiştir. Bu Çizelgede Samsun ilinde tütün üretiminin 11 ilçede gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu ilçelerden Bafra ilçesinin sahip olduğu tütün üretici sayısı, Samsun ili toplam tütün üretici sayısının %51,2'sini temsil ettiği için tek başına seçilmiştir.

Çizelge 3.4 Samsun ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri (Anonim 2015)

İlçe	Üretici sayısı		Üretim miktarı		Üretim alanı	
	Kişi	İl içindeki payı (%)	Miktar (t)	İl içindeki payı (%)	Alan (ha)	İl içindeki payı (%)
19 Mayıs	92	0,99	87	1,11	128	1,26
Alaçam	1.903	20,39	1.630	20,78	2.258	22,24
Atakum	10	0,11	12	0,15	10	0,10
Bafra	4.778	51,19	4.118	52,50	5.725	56,38
Canik	11	0,12	7	0,09	6	0,06

Çizelge 3.4 Samsun ili 2014 ürün yılı tütün üretim verileri (Anonim 2015) (devam)

İlçe	Üretici sayısı		Üretim miktarı		Üretim alanı	
	Kişi	İl içindeki payı (%)	Miktar (t)	İl içindeki payı (%)	Alan (ha)	İl içindeki payı (%)
Çarşamba	28	0,30	16	0,20	18	0,18
Havza	132	1,41	77	0,98	89	0,88
İlkadım	1	0,01	1	0,01	3	0,03
Tekkeköy	218	2,34	162	2,07	157	1,55
Vezirköprü	1.989	21,31	1.644	20,96	1.609	15,84
Yakakent	172	1,84	90	1,15	152	1,50
Toplam	9.334	100,00	7.844	100,00	10.155	100,00

Basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak araştırma kapsamında görüşme yapılacak tütün üreticilerinin seçimi gerçekleştirilmiştir.

Popülasyonu teşkil eden işletmelerin tütün ürettikleri arazilerin büyüklüğüne göre dağılımı Çizelge 3.5'te verilmiştir.

Çizelge 3.5 Tütün üreticilerinin üretim yaptıkları arazi genişliklerine göre dağılımı

Arazi genişliği (da)	Sayı
0-4	1.673
5-8	6.557
9-12	8.740
13-16	6.769
17-20	4.695
21-24	868
25-28	1.512
29-32	794
33-36	303
37-40	197
41 +	261
Toplam	32.369

Örneğe girecek olan işletmelerin belirlenmesinde popülasyonun normal dağılım göstermesinden dolayı (Kolmogorov-Smirnov normallik testi -2,5 ile 2,5 değeri arasında, Asymptotic Significance > 0,10) anket yapılacak olan tütün üreticileri, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir (Alpar 2011).

Basit tesadüfî örnekleme formülü; $n = \frac{N.\delta 2}{(N-1)\,D2 + \delta 2}$

d = Genel Ortalamanın * %10'u (güven aralığı %90)

δ^2 = Popülasyonun varyansı

N= Popülasyonun büyüklüğü

Basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre anket yapılacak üretici sayısı %90 güven aralığı ve %10 hata payı ile hesaplanarak örnek sayısı 134 olarak belirlenmiştir. Anket çalışmasının gerçekleştirileceği il ve ilçelere ağırlıklı ortalamalara göre dağıtılarak Çizelge 3.6 oluşturulmuştur (Yamane 1967).

Çizelge 3.6 Araştırma anketlerinin yapıldığı il ve ilçeler

İl	İlçe	%	Yapılan anket sayısı
Adıyaman	Adıyaman Merkez	11,19	15
Adıyaman il toplamı		**11,19**	**15**
Manisa	Akhisar	18,66	25
	Gördes	15,67	21
	Kula	11,94	16
	Selendi	14,18	19
Manisa il toplamı		**60,45**	**81**
Samsun	Bafra	28,36	38
Samsun il toplamı		**28,36**	**38**
Toplam		**100,00**	**134**

Tütün üretimi yapan üreticiler dışında aynı il, ilçe ve köy/mahallelerde daha önceki yıllarda tütün üretimi yapan ve hali hazırda tütün üretimi yapmayan üreticiler de araştırma kapsamına alınmıştır. Tütün üretimi yapmayan üreticilere ait bilgiler Ziraat Odaları ve

ilgili Tarım ve Orman İl/İlçe Müdürlüklerinden alınmıştır. Bu verilere ait ayrıntılı bilgiler Çizelge 3.7'de verilmiştir. Araştırma bulguları bölümünde bu gruptaki üreticiler "Tütün Üretimi Yapmayan ya da Tütün Üretiminden Vazgeçen Üreticiler" olarak adlandırılmıştır.

Çizelge 3.7 Araştırma alanı olarak belirlenen il ve ilçelerde tütün üretimi yapmayan üreticilere ait bilgiler

İl	İlçe	Üretici Sayısı	Üretim Alanı (da)
Adıyaman	Merkez	12.432	537.291
Adıyaman il toplamı		12.432	537.291
Manisa	Akhisar	7.942	357.769
	Gördes	3.464	159.235
	Kula	4.471	277.474
	Selendi	2.629	140.913
Manisa il toplamı		18.506	935.391
Samsun	Bafra	6.320	279.326
Samsun il toplamı		6.320	279.326
Genel Toplam		37.258	1.752.008

Araştırma alanında tütün üretimi yapmayan üreticilerin (37.258 kişi) bütünüyle anket yapılması maliyet, zaman ve işgücü kısıtları sebebiyle mümkün olamayacağı için örnekleme yoluna gidilmiştir. Popülasyonun normal dağılım göstermediği belirlenmiş (Kolmogorov-Smirnov normallik testi -4,8, Asymptotic Significance > 0,10) olup örnek hacmin belirlenmesinde "Tabakalı Örnekleme Yöntemi" kullanılmıştır (Çiçek ve Erkan 1996, Alpar 2011).

$$n = \frac{(\sum (Nh*Sh)\ 2)}{N2D2+(\sum (Nh*(Sh)2)}$$

n: Örnek Hacmi

Nh: h'ıncı tabakadaki birim sayısı

Sh: h'ıncı tabakanın standart hatası

N= Toplam hacim

D=d/z d= X (ortalama) .0,05 (%95 güvenilirlik)

Tabakadaki örnek sayısı

$$ni: \frac{Nh*Sh}{\sum(Nh*(Sh)}$$

Hesaplama değerleri

1. Tabaka 1-25 da 27 anket
2. Tabaka 26-50 da 20 anket
3. Tabaka 51-100 da 28 anket
4. Tabaka > 100 da 67 anket

Tabakalı Örnekleme Yöntemi'ne göre %95 güven aralığı ve %5 hata payına göre anket uygulanacak tütün üretmeyen üretici sayısı 142 olarak bulunmuştur. Buna göre uygulanacak anketin il ve ilçelere göre oransal hesaplamaya göre dağılımı Çizelge 3.8'de yer almaktadır.

Çizelge 3.8 Araştırma anketlerinin yapıldığı il ve ilçeler

Tabakalar (da)	İl	İlçe	Yapılan anket sayısı
1-25	Adıyaman	Adıyaman Merkez	8
	Manisa	Akhisar	6
		Gördes	3
		Kula	4
		Selendi	2
	Samsun	Bafra	4
	1. Tabaka Toplamı		27
26-50	Adıyaman	Adıyaman Merkez	6
	Manisa	Akhisar	4
		Gördes	2
		Kula	3
		Selendi	2
	Samsun	Bafra	3
	2. Tabaka Toplamı		20

Çizelge 3.8 Araştırma anketlerinin yapıldığı il ve ilçeler (devam)

Tabakalar (da)	İl	İlçe	Yapılan anket sayısı
51-100	Adıyaman	Adıyaman Merkez	9
	Manisa	Akhisar	6
		Gördes	3
		Kula	4
		Selendi	2
	Samsun	Bafra	4
	3. Tabaka Toplamı		28
100 +	Adıyaman	Adıyaman Merkez	21
	Manisa	Akhisar	13
		Gördes	6
		Kula	11
		Selendi	5
	Samsun	Bafra	11
	4. Tabaka Toplamı		67

Seçilen 6 ilçede köyler üretici sayısı bakımından sıralanarak il ve ilçelerin belirlenmesinde yararlanılan kriterler doğrultusunda anket çalışması uygulanan köy ve mahalleler belirlenmiştir. Bu kapsamda, seçilen ilçelerden Adıyaman Merkezde 84, Akhisar'da 90, Gördes'te 63, Kula'da 55, Selendi'de 57 ve Bafra'da 107 köy/mahallede tütün üretiminin yapıldığı tespit edilmiştir. Köy ve mahalleler listelenerek ilçe içerisindeki oransal ağırlıkları dikkate alınarak tütün üretimin yoğun yapıldığı üretim merkezine ait 3 köy/mahallelerde anket uygulamasının yapılması uygun görülmüştür. Her ilçede seçilen 3 köyün, ilçe toplam üretici sayısındaki ağırlıklarının; Adıyaman Merkez'de %24,5, Akhisar'da %23,3, Gördes'te, %14,51, Kula'da %31,3, Selendi'de %15,1 ve Bafra'da %25,3 olduğu tespit edilmiştir.

Seçilen köy ve mahallerden her birinden eşit olmak üzere tütün üretimi yapan ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin seçimi de gayeli olarak yapılmıştır. Tüm bu yaklaşımlar neticesinde belirlenen anketlerin yapıldığı merkezler Çizelge 3.9'da verilmiştir.

Çizelge 3.9 Araştırma anketlerinin yapıldığı merkezler

İl	İlçe	Köy/Mah.	Anket Sayısı		
			Tütün üretimi yapan	Tütün üretimi yapmayan	Toplam
Adıyaman	Adıyaman Merkez	Sarıharman	5	15	20
		Karahöyük	5	15	20
		Kuştepe	5	14	19
Adıyaman toplamı			15	44	59
Manisa	Akhisar	Dağdere	9	10	19
		Arabacıbozköy	8	10	18
		Yayakırıldık	8	9	17
	Akhisar toplamı		25	29	54
	Gördes	Kayacık	7	5	12
		Kıranköy	7	5	12
		Kaşıkçı	7	4	11
	Gördes toplamı		21	14	35
	Kula	Gökçeören	6	8	14
		Bebekli	5	7	12
		Başıbüyük	5	7	12
	Kula toplamı		16	22	38
	Selendi	Kazıklı	7	4	11
		Şerefiye	6	4	10
		Avlaşa	6	3	9
	Selendi toplamı		19	11	30
Manisa toplamı			81	76	157
Samsun	Bafra	Dededağı	13	8	21
		Bakırpınar	13	7	20
		Çetinkaya	12	7	19
Samsun toplamı			38	22	60
Genel Toplam			134	142	276

Verilerin elde edilmesi için ilçe ve bazı beldelerde üreticiler ve muhtarların da bulunduğu odak grup çalışmalarında bulunulmuştur. Yapılan bu çalışmalarda katılımcılar kontrollü olarak kendi aralarında tartışma ortamı sağlanarak, TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerilerine dair görüşler derlenmiştir. Bu tartışmalar sonucu sağlanan düşünce ve bilgilerden de araştırma sonuç raporunun analiz ve değerlendirilmesi sırasında faydalanılmıştır.

3.2 Yöntem

Araştırmamızda, Türk tütüncülüğünde özelleştirme sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik değişikliklerin belirlenmesinde veri madenciliği tekniğinden yararlanılmıştır. Bu bölümde veri madenciliği tekniği hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

3.2.1 Veri madenciliği

Veri madenciliği, çok sayıda veriler içerisinden, saklı kalmış, değerli, kullanılabilir bilgilerin ortaya çıkarılması şeklinde isimlendirilmektedir (Koyuncugil 2004).

Veri madenciliğinde amaç, önceki uygulamaların analizini esas tutarak gelecekteki davranışların öngörülmesi açısından karar-verme modellerini ortaya çıkarmaktır. Veri madenciliği, Piatetsky-Shapiro ve Frawley (1991) tarafından, ‘ ... verideki saklı, önceden keşfedilmeyen ve potansiyel olarak yararlı bilgilerin enformasyonun önem arz etmeyenlerin açığa kavuşturulması ...’ şeklinde yapılan bilgi keşfi ifadesini desteklemektedir (Berson vd. 1999).

Veri madenciliği; finansal öngörüler, pazar stratejisi ve karar destek gibi değişik alanlarda uygulanabilir olması hasebiyle, veri tabanı kullanıcıları ve araştırmacıların odağı haline gelmektedir. Veri madenciliği, istatistik ve veri tabanları ve makine öğrenme alanlarındaki teknikleri bir araya getirerek kocaman veri tabanlarından önemli ve yararlı bilgiyi elde etmemize olanak sağlamaktadır (Ching ve Michael 2002).

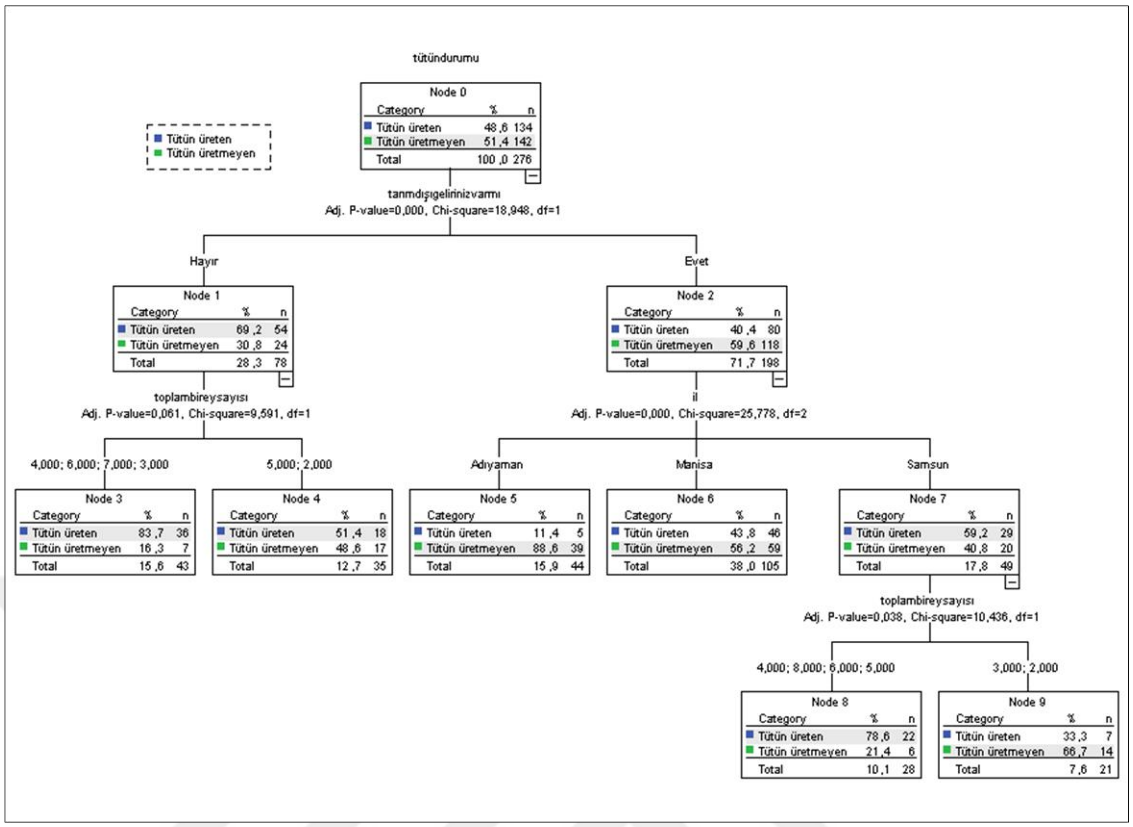
Veri madenciliği, denetimli ve denetimsiz olmak üzere iki şekilde tanımlanmakta olup, hedeflenen sonuç için özel bir tanımlama yapılmamışsa veya belirsizlik durumu var ise denetimsiz, iyi tanımlanmış veya kesin bir hedef olduğunda denetimli tanımı kullanılmaktadır (Hastie vd. 2001).

Denetimli veri madenciliği metotlarından biri olan karar ağaçları, veri setine uygunluğu, görsel sonuçlar ve verileri yorumlama kolaylığı sağlaması nedenlerinden dolayı bu

araştırmada kullanılmıştır. Bu sebeple yalnızca karar ağacı algoritmaları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Karar ağaçları, Bierman ve Friedman tarafından 1973 yılında önerilen bu yöntem, sınıflandırma ve tahmin için oldukça sık kullanılan bir yaklaşımdır. Bu yöntem, anlaşılabilirliği ve kolay yorumu sayesinde karar vericilere kolaylık sunmaktadır (Chien ve Chen 2008).

Karar ağacı isminden de anlaşılacağı üzere, ağaç olarak görünen, tahminsel bir yöntemdir. Ağacın her dalı bir sınıflandırma sorusu ve yaprakları da veri setinin bu sınıflandırmaya ait elemanlarıdır (Koyuncugil 2006). Şekil 3.1'de bir karar ağacı örneği yer almaktadır. Şekil 3.1'den de görüldüğü gibi, karar ağaçları tıpkı bir ağaç şeklinde gösterilebilmektedir. Karar ağaçları algoritmaları uygulama bakımından bir hedef değişken ve hedef değişkeni açıklamaya yönelik kullanılacak açıklayıcı değişkenler olmak üzere iki grup değişken ile gerçekleştirilmektedir (Koyuncugil ve Özgülbaş 2008). Bu ağaçların yapısında; karar düğümleri (kök), dal ve yaprak olarak isimlendirilen bölümler mevcuttur. Karar ağaçlarında sınıflandırma süreci kök düğümden başlamakla birlikte ardından niteliklerin değerine göre düğümler alt dallara ayrılır ve bu süreç yaprak elde edilinceye kadar devam eder. Bu süreçteki her düğüm test işlemine tabi tutulan nitelikleri gösterir. Dallar ise teste tabi tutulan düğümlerin sonuçlarını ortaya koyar. Analizin sonucunda elde edilen dallar ile kullanıcı sınıflandırma için kullanılacak yolu bulabilir. Yapraklar ise belirlenmek istenen karar sınıflarını göstermektedir (Diler 2016).

Şekil 3.1 Bir karar ağacı örneği

Araştırmamızda CHAID Algoritması kullanılacağından dolayı bu bölümde sadece bu algoritma hakkında bilgi verilecektir. Bu yöntemin kullanılmasının sebebi ise araştırma verilerinin; bağımlı değişkenin nominal, kategorik olması ile bağımsız değişkenlerin de sürekli, kategorik veya nominal kategorik olmasından ileri gelmektedir (Doğan 2003).

CHAID'i diğer yöntemlerden ayıran en önemli özelliklerden birisi ağaç türetimidir. CHAID, Ki-Kare metriği vasıtasıyla, ilişki seviyesine göre farklılık görülen grupları farklı kategorilere ayırmakta olup, ağacın yaprakları, ikili değil, verideki farklı yapı sayısı kadar dallanmaktadır (Koyuncugil ve Özgülbaş 2008).

4. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TÜTÜN

4.1 Dünyada Tütün Üretimi

Tütün, orijini bakımından subtropik iklim kuşağında üretilmeye elverişli bir kültür bitkisi olduğundan Dünya üzerinde oldukça geniş denilebilecek bir alanda üretimi yapılmaktadır. Tütün kozmopolit bitki karakteri taşıması nedeniyle kolay adapte olan ve 60^0 kuzey paraleli ile 40^0 güney paralelleri arasında üretilmektedir. Fakat bu geniş sınırlar içerisinde üretilen tütün miktarı her zaman yeterli düzeyde olmayıp, çoğunlukla lokal tütün endüstrilerinin gereksinimlerini ancak karşılayabilmektedir.

Dünya tütün üretiminin bu denli yaygın olmasının başlıca nedenleri arasında; tütünün farklı iklim ve toprak koşullarına adapte olabilmesi, insanların tütün mamulünü tüketimine olan yatkınlığı, üretiminin ve mamul ticaretinin yapıldığı ülkelere önemli derecede gelir sağlaması olarak sıralanabilir.

4.1.1 Dünyada tütün üretim alanı ve tütün üretimi

Dünyanın yaklaşık 130 ülkesinde değişik kalite ve özelliklere sahip farklı tip tütünlerin üretimi yapılmaktadır. Food and Agriculture Organization (FAO) - Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü verilerine göre, 2020 yılında Dünyada tütün tarımı 3.236.291 ha alanda yapılmaktadır. Dünyada en fazla tütün tarımı %61,47 ile Asya Kıtasında yapılırken, Asya Kıtasını; %18,11 ile Afrika, %17,77 ile Amerika, %2,6 ile Avrupa ve %0,05 ile Okyanusya Kıtası izlemektedir. 2020 yılı verilerini ülkeler bazında ele aldığımızda; en fazla tütün üretim alanına sahip ülke olan Çin ilk sırada yer alırken, Çin ülkesini; Hindistan, Brezilya, Endonezya ve Mozambik izlemektedir. Tütün üreticisi başlıca ülkelerin sahip oldukları tütün üretim alanları Çizelge 4.1'de verilmiştir.

Çizelge 4.1 2020 yılı rakamlarına göre en fazla tütün üretimi yapan ülkelerin üretim alanları baz olarak alınmış ve diğer yıllar ona göre düzenlenmiştir. Dünya tütün üretim alanı 2000 yılında 4.133.972 ha iken, 2020 yılında %21,71 azalarak 3.236.291 ha alana

düşmüştür. Dünya tütün üretim alanı 2000 yılında 4 milyon hektarın üzerinde iken 2001 yılında bu değerin altına gerilemiş, 2011 yılında tekrar bu değerin üzerine çıkmış ve 2015 yılından 2020 yılına kadar da tekrar bu değerin altına gerilemiştir. İncelenen yıllar içerisinde en fazla tütün üretim alanın 2013 yılında gerçekleştiği belirlenmiştir.

Çizelge 4.1 incelendiğinde, 2020 yılında en fazla tütün üretim alanına sahip ülke %29 ile Çin ilk sırada yer alırken, bu liderlik konumunu 20 yıl boyunca korumuştur. Çin ülkesini; %13,84 ile Hindistan, %10,93 ile Brezilya, %6,60 ile Endonezya ve %4,11 ile Mozambik izlemektedir. Bu beş ülke Dünya tütün üretim alanlarının %64,49'una sahiptir. Türkiye 2000 yılında Brezilya'nın ardından %5,72 ile dördüncü sırada yer alırken, 2001 yılından 2007 yılına kadar beşinci sıraya 2008 ve 2013 yılında altıncı sıraya, 2009 ve 2012 yıllarında yedinci sıraya, 2010, 2014 ve 2017 yıllarında sekizinci sıraya, 2011, 2015, 2016 ve 2018 yıllarında dokuzuncu sıraya ve 2019 ve 2020 yıllarında ise onuncu sıraya kadar gerilemiştir.

FAO verilerine göre, 2020 yılında Dünyada tütün üretimi 5.886.147 ton olarak gerçekleşmiştir. Dünyada en fazla tütün üretimi %65,66 ile Asya Kıtasında yapılırken, Asya Kıtasını; %19,63 ile Amerika, %11,80 Afrika, %2,85 ile Avrupa ve %0,06 ile Okyanusya Kıtası izlemektedir. 2020 yılı verilerini ülkeler bazında ele aldığımızda; en fazla tütün üreten ülkeler arasında Çin ilk sırada yer alırken, Çin ülkesini; Hindistan, Brezilya, Zimbabve ve Endonezya ülkeleri izlemektedir. Tütün üreticisi başlıca ülkelerin ürettikleri tütün miktarlarına ait veriler Çizelge 4.2'de verilmiştir.

Çizelge 4.2'de 2020 yılı rakamlarına göre en fazla tütün üretimi yapan ülkeler baz olarak alınmış ve diğer yıllar ona göre düzenlenmiştir. Dünya tütün üretimi 2000 yılında 6.675.044 ton iken, yıllar bazında dalgalanmalar göstermiş ve 2020 yılında %11,82 azalarak 5.886.147 tona düşmüştür. Dünya tütün üretim miktarı yıllar bazında dalgalı bir seyir izlemiş ve 2013 yılında zirve yapmıştır.

Çizelge 4.1 Tütün üreticisi başlıca ülkelerin üretim alanı (ha) (Anonymous 2022)

Sıra No	Ülke	YILLAR																				
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Çin	1.437.390	1.339.440	1.327.800	1.264.500	1.265.600	1.363.200	1.338.000	1.163.800	1.326.000	1.391.000	1.345.000	1.461.400	1.596.540	1.622.800	1.463.080	1.197.000	1.153.000	1.081.000	1.003.250	1.156.835	938.511
2	Hindistan	433.400	260.000	350.000	330.000	369.700	366.500	372.800	370.000	350.000	390.690	444.280	490.000	460.000	445.873	424.511	430.962	435.530	435.071	441.617	444.869	448.063
3	Brezilya	310.462	302.559	344.080	392.619	462.265	493.761	495.706	459.481	432.182	442.397	449.629	454.501	410.225	405.253	415.842	405.881	376.503	391.188	356.212	361.827	353.652
4	Endonezya	168.300	262.000	256.081	256.926	200.973	198.212	172.234	198.054	196.627	204.450	216.300	228.800	270.300	270.200	209.400	209.095	155.950	201.909	204.509	204.798	213.727
5	Mozambik	9.000	10.500	24.000	35.000	48.000	62.500	58.000	70.000	62.000	60.000	60.553	61.080	44.000	61.182	76.317	70.404	80.451	82.060	98.609	119.897	133.079
6	Tanzanya	44.000	34.500	34.000	30.828	33.152	39.253	40.000	44.000	47.000	55.210	78.930	168.488	155.527	106.505	97.351	143.836	115.897	119.028	126.253	120.393	121.891
7	Zimbabve	76.486	67.108	55.588	47.293	55.584	51.167	38.865	75.202	77.483	93.000	94.175	117.287	92.705	125.717	128.668	132.126	102.537	118.967	136.412	97.138	104.759
8	Malavi	118.752	114.097	122.033	127.521	136.012	141.527	136.527	118.551	161.626	183.052	165.577	162.714	71.249	120.172	123.110	141.625	112.734	71.639	86.087	94.915	94.769
9	ABD	189.968	175.023	172.926	166.387	165.132	120.224	137.189	144.068	143.457	143.275	136.582	131.539	136.074	143.937	153.117	133.000	129.360	130.100	117.940	91.910	80.150
10	Türkiye	236.569	195.770	191.000	183.043	192.710	185.342	146.166	144.904	146.874	116.143	81.334	76.658	107.698	133.073	99.262	105.868	92.505	99.529	93.503	81.035	74.959
11	Kuzey Kore	44.000	43.956	45.000	44.351	44.636	46.000	45.173	45.000	49.000	50.000	50.000	52.000	53.000	53.000	54.632	55.835	56.914	55.794	56.181	56.296	56.090
12	Arjantin	59.612	56.829	65.988	65.702	77.597	83.169	78.255	73.267	67.498	74.546	67.674	75.715	63.327	63.146	65.683	55.194	43.815	57.321	54.728	54.631	54.355
13	Pakistan	56.400	45.600	49.400	46.600	45.600	50.500	56.360	50.861	51.398	51.300	55.800	51.307	45.841	49.775	49.040	53.804	52.704	47.247	46.331	44.877	50.789
14	Bangladeş	31.161	29.959	30.352	30.756	30.352	29.947	31.721	30.699	29.289	29.869	38.270	48.866	50.905	48.562	50.180	51.547	46.472	45.729	42.458	59.640	40.472
15	Filipinler	44.042	40.903	40.659	41.721	33.772	29.589	26.323	23.863	22.182	26.104	29.706	32.235	34.025	34.451	36.082	33.096	32.501	30.829	28.212	28.008	28.919
16	Uganda	14.092	12.804	18.000	17.257	17.856	18.048	9.552	16.864	20.000	14.000	20.359	19.289	21.383	21.703	21.634	23.137	22.158	22.310	22.535	22.334	22.393
17	Tayland	31.363	31.166	32.780	37.074	30.502	30.497	32.120	42.570	31.870	30.836	31.198	31.565	28.026	26.419	24.665	16.439	22.508	21.204	20.050	21.254	20.836
18	Guatemala	8.374	8.387	8.387	7.828	7.688	7.129	8.457	9.924	10.553	11.741	12.790	12.510	13.209	13.698	13.908	13.908	13.978	14.244	14.472	14.807	15.098
19	İtalya	38.788	38.773	37.901	36.690	33.760	34.372	28.000	32.000	26.085	28.230	27.829	22.432	14.784	16.035	18.436	15.197	15.717	16.244	15.690	14.430	13.380
20	Laos	6.700	5.060	5.476	4.772	5.720	5.360	5.660	4.985	5.923	4.830	8.355	7.755	6.975	6.025	6.250	6.360	6.880	4.580	5.670	5.590	6.105
Diğerleri		775.113	741.998	661.446	615.490	627.724	609.472	571.064	515.694	537.271	530.398	534.916	514.160	500.039	489.754	486.897	399.741	379.088	380.839	374.639	368.768	364.294
Toplam		**4.133.972**	**3.816.432**	**3.872.897**	**3.782.358**	**3.884.335**	**3.965.769**	**3.828.172**	**3.633.787**	**3.794.318**	**3.931.071**	**3.949.257**	**4.220.301**	**4.175.832**	**4.257.280**	**4.018.065**	**3.694.055**	**3.447.202**	**3.426.832**	**3.345.358**	**3.464.252**	**3.236.291**

Çizelge 4.2 incelendiğinde, 2020 yılında en fazla tütün üretimi yapan ülke %36,25 ile Çin ilk sırada yer alırken, bu liderlik konumunu 20 yıl boyunca da korumuştur. Çin ülkesini; %12,93 ile Hindistan, %11,93 ile Brezilya, %3,46 ile Zimbabve ve %3,17 ile Endonezya izlemektedir. Bu beş ülke Dünya tütün üretiminin %67,97'sini karşılamaktadır. Türkiye 2000 yılında Endonezya'nın ardından %3 ile altıncı sırada yer alırken, 2020 yılında ise %1,3 ile Kuzey Kore'nin ardından on dördüncü sıraya gerilemiş ve 2015, 2016, 2018 ve 2019 yıllarında da bu sırada kalmıştır. Türkiye 2002 ve 2010 yıllarında altıncı sıraya, 2001, 2004 ve 2005 yıllarında yedinci sıraya, 2003 yılında sekizinci sıraya, 2006 yılında dokuzuncu sıraya, 2008, 2013 ve 2017 yıllarında onuncu sıraya, 2007 ve 2009 yıllarında on birinci sıraya, 2012 yılında on üçüncü sıraya, 2014 yılında on beşinci sıraya ve 2011 yılında ise on yedinci sıraya kadar gerilemiştir.

4.1.2 Dünyada tütün ticareti

20. yüzyıl başlarından itibaren sigara imalatındaki makineleşme ve teknolojideki ilerleme ile dünya yaprak tütün ticareti hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda sigara tüketiminde görülen artışlarla yaprak tütün ticaret hacmi genişlemiş ve en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Dünyada gelişmekte olan ülkelerde tütün üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkeler arasında yaprak tütün ihracatı ile dikkati çeken en önemli ülke Brezilya'dır. Brezilya, uluslararası pazarda tütün ithal eden ülkelerin yaklaşık %85'ine satış gerçekleştirmektedir.

FAO verilerine göre, 2020 yılında Dünyada tütün ihracatçısı ülkeler tarafından gerçekleştirilen tütün ihracatı miktarı 2.256.896 ton olmuştur. Dünyada en fazla tütün ihracatı %30,49 ile Amerika Kıtasında yapılırken, Amerika Kıtasını; %25,67 ile Asya, %23,32 ile Avrupa, %20,46 ile Afrika ve %0,06 ile Okyanusya Kıtası izlemektedir. 2020 yılı verilerini ülkeler bazında ele aldığımızda; en fazla tütün ihraç eden ülkeler arasında Brezilya ilk sırada yer alırken, Brezilya ülkesini; Belçika, Çin, Zimbabve ve Hindistan izlemektedir. Tütün ihraç eden başlıca ülkelerin ihraç ettikleri tütün miktarlarına ait veriler Çizelge 4.3'te verilmiştir.

Çizelge 4.2 Tütün üreticisi başlıca ülkelerin üretim miktarı (t) (Anonymous 2022)

Sıra No	Ülke	YILLAR																				
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Çin	2.552.344	2.349.627	2.446.527	2.257.415	2.406.000	2.683.000	2.744.000	2.395.480	2.838.222	3.066.000	3.004.000	3.157.000	3.406.500	3.373.700	2.995.400	2.677.000	2.574.000	2.391.000	2.241.000	2.611.610	2.134.000
2	Hindistan	520.000	340.000	550.000	490.000	549.900	549.100	552.200	520.000	490.000	622.830	690.000	830.000	820.000	765.154	719.420	738.029	747.977	752.480	773.530	757.996	761.335
3	Brezilya	579.727	568.505	670.309	656.200	921.281	889.426	900.381	908.679	851.058	863.079	787.817	951.933	810.550	850.673	862.396	867.355	677.472	865.620	756.232	769.801	702.208
4	Zimbabve	190.242	159.853	113.635	93.514	78.312	83.230	44.451	104.303	109.376	126.107	109.737	125.056	139.179	147.068	184.003	171.083	168.974	110.816	239.906	184.584	203.488
5	Endonezya	204.329	199.103	192.083	200.875	165.108	153.470	146.265	164.851	168.037	176.510	135.700	214.600	260.800	260.200	196.300	193.790	126.728	181.142	195.482	197.250	199.737
6	ABD	477.750	449.641	395.132	364.033	400.010	292.572	330.167	357.272	363.101	373.115	325.766	271.363	336.245	328.210	397.533	326.210	285.180	322.120	241.870	212.260	176.635
7	Mozambik	9.470	11.170	25.611	37.051	49.528	65.042	59.041	73.000	64.342	63.000	66.983	70.000	54.450	76.000	97.075	81.756	92.995	94.822	115.148	142.041	158.532
8	Pakistan	107.700	85.100	94.500	88.200	86.200	100.500	112.592	103.240	107.765	108.100	119.323	102.834	97.878	108.307	129.878	120.022	115.574	100.015	106.727	104.355	132.872
9	Arjantin	114.509	98.110	132.437	115.837	157.294	161.064	144.345	127.740	130.381	135.531	132.870	135.241	115.334	112.348	127.085	109.106	93.671	117.154	104.093	107.573	109.333
10	Malavi	98.675	82.544	89.401	94.312	106.187	93.598	121.600	118.000	160.238	208.155	172.922	174.928	72.551	132.849	126.348	120.479	109.151	82.964	95.356	100.327	93.613
11	Tanzanya	26.384	24.522	27.423	28.000	34.000	47.000	52.000	50.600	50.800	58.700	60.900	130.000	120.000	86.359	80.472	100.313	89.048	89.944	93.101	90.698	91.248
12	Bangladeş	35.000	37.000	38.000	37.000	39.000	38.000	42.710	39.180	40.248	40.265	55.288	79.234	85.419	79.000	85.000	94.221	87.628	91.573	89.013	128.597	85.852
13	Kuzey Kore	63.000	63.534	64.400	64.000	64.342	65.400	65.000	63.000	70.000	73.000	72.000	79.000	80.000	80.000	81.154	83.206	84.638	82.999	83.615	83.751	83.455
14	Türkiye	200.280	144.786	152.856	112.158	133.913	135.247	98.137	74.584	93.403	81.053	53.018	45.435	73.285	93.158	74.696	75.000	74.238	93.666	75.276	70.000	76.540
15	Tayland	60.624	74.076	77.693	75.290	68.249	71.953	65.835	58.562	61.930	62.449	59.540	67.900	68.076	71.586	79.618	61.086	70.763	70.489	67.446	69.566	69.167
16	Filipinler	49.529	48.173	50.174	52.903	48.308	45.093	38.368	34.289	32.466	36.383	40.530	44.944	48.075	53.753	61.418	56.193	56.457	51.024	50.381	51.061	52.435
17	Laos	39.926	30.081	27.497	25.713	33.000	28.100	24.800	22.880	33.103	48.355	83.795	80.340	75.560	56.755	63.355	63.040	66.800	35.615	54.005	35.565	39.875
18	İtalya	129.937	130.487	122.231	124.985	117.882	115.983	96.600	110.000	92.560	97.860	89.112	70.130	50.620	49.770	53.925	51.406	48.470	56.398	49.530	41.860	37.830
19	Uganda	22.837	22.572	36.310	34.250	32.520	31.413	15.793	26.383	29.040	18.846	27.138	28.444	31.000	31.595	31.575	31.803	32.619	31.999	32.140	32.253	32.131
20	Guatemala	18.630	18.116	18.525	17.395	16.166	15.844	17.586	17.772	22.054	28.005	26.907	26.195	25.555	26.735	27.937	28.445	29.742	30.052	30.099	30.600	31.156
Diğerleri		1.174.151	1.151.591	1.066.402	1.017.405	1.038.016	1.044.483	870.385	795.740	839.377	877.377	862.240	823.991	800.866	807.708	826.928	671.396	637.906	641.720	626.304	635.989	614.705
Toplam		**6.675.044**	**6.088.591**	**6.391.146**	**5.986.536**	**6.545.216**	**6.709.518**	**6.542.256**	**6.165.555**	**6.647.501**	**7.164.720**	**6.975.586**	**7.508.568**	**7.571.943**	**7.590.928**	**7.301.516**	**6.720.939**	**6.270.031**	**6.293.612**	**6.120.254**	**6.457.737**	**5.886.147**

Çizelge 4.3'te 2020 yılı rakamlarına göre en fazla tütün ihraç eden ülkeler baz olarak alınmış ve diğer yıllar ona göre düzenlenmiştir. Dünya tütün ihracatı 2000 yılında 1.954.934 ton iken 2020 yılında %15,45 artarak 2.256.896 tona yükselmiştir. Dünya tütün ihracat miktarı yıllar bazında dalgalı bir seyir izlemiş ve 2008 yılında zirve yapmıştır.

Çizelge 4.3 incelendiğinde, Brezilya'nın Dünya tütün ihracatında ilk sıradaki yerini yıllar itibariyle koruduğu görülmektedir. 2020 verileri ışığında, Brezilya toplam ihracat miktarının %21,49'unu tek başına karşılamaktadır. Brezilya ülkesini; %9,75 ile Belçika, %8,23 ile Çin, %7,87 ile Zimbabve ve %7,83 ile Hindistan izlemektedir. Bu beş ülke toplam tütün ihracatı miktarının %55,17'sini karşıladıkları görülmektedir.

Türkiye Dünya tütün ihracatında, 2000 yılında İtalya'nın ardından %5,14 ile altıncı sırada yer alırken, 2020 yılında %2,14 ile Arjantin'in ardından on ikinci sıraya gerilediği belirlenmiştir. Türkiye 2005 ve 2008 yıllarında beşinci sıraya, 2001, 2006 ve 2009 yıllarında altıncı sıraya 2003, 2004, 2007 ve 2010 yıllarında yedinci sıraya, 2002 yılında sekizinci sıraya, 2014 yılında dokuzuncu sıraya, 2011 yılında onuncu sıraya, 2012 ve 2015 yıllarında on birinci sıraya, 2013, 2017 ve 2018 yıllarında on ikinci, 2019 yılında on üçüncü sıraya ve 2016 yılında ise on dördüncü sıraya kadar gerilemiştir.

FAO verilerine göre, 2020 yılında Dünyada tütün ihracatçısı ülkeler tarafından gerçekleştirilen tütün ihracatı değeri 9.240 milyon ABD Doları olmuştur. Dünyada en fazla tütün ihracatı %30,09 ile Avrupa Kıtasında yapılırken, Avrupa Kıtasını; %29,74 ile Amerika, %21,23 ile Asya, %18,85 ile Afrika ve %0,09 ile Okyanusya Kıtası izlemektedir. 2019 yılı verilerini ülkeler bazında ele aldığımızda; en fazla tütün ihraç eden ülkeler arasında Brezilya ilk sırada yer alırken, Brezilya ülkesini; Belçika, Zimbabve, ABD ve Çin izlemektedir. Tütün ihraç eden başlıca ülkelerin ihraç ettikleri tütün değerlerine ait veriler Çizelge 4.4'te verilmiştir.

Çizelge 4.3 Tütün ihracatçısı başlıca ülkelerin ihracat miktarı (t) (Anonymous 2022)

Sıra No	Ülke	YILLAR																				
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Brezilya	341.488	435.395	464.862	465.981	579.365	616.467	566.027	694.325	677.877	661.738	493.003	533.579	624.699	609.927	460.525	497.956	466.300	442.921	440.755	530.168	485.115
2	Belçika	26.137	38.109	48.357	63.012	75.619	50.765	45.717	47.614	63.634	81.164	74.140	78.594	85.536	73.348	105.205	164.509	161.656	186.540	223.938	229.522	219.956
3	Çin	120.291	166.962	169.200	183.375	182.263	161.850	147.028	167.804	198.622	207.835	251.276	223.791	211.433	199.456	159.046	153.922	172.770	205.979	186.599	194.114	185.649
4	Zimbabve	177.053	221.145	105.547	135.405	150.943	56.694	71.841	65.511	59.103	54.262	90.196	134.466	131.853	147.873	141.559	148.268	155.191	157.337	171.281	173.559	177.606
5	Hindistan	97.363	84.476	101.164	120.637	135.383	142.702	158.254	173.345	208.314	230.804	218.914	188.223	234.221	253.934	215.656	205.610	217.859	191.006	194.280	185.946	176.700
6	Malavi	90.300	93.552	105.004	109.400	89.800	124.900	156.684	130.183	138.896	183.552	144.676	159.842	141.009	135.676	154.708	126.235	150.104	150.533	126.942	136.411	112.439
7	ABD	184.396	190.828	157.331	156.894	165.781	152.978	180.064	187.859	169.231	172.244	180.937	187.020	165.039	171.844	158.767	110.127	173.908	159.276	151.479	104.696	97.785
8	Mozambik	0	0	8.268	11.363	11.637	11.637	34.175	44.452	30.847	33.897	41.017	52.734	55.570	60.708	58.607	67.671	82.559	69.559	62.330	90.463	60.936
9	İtalya	102.933	109.623	119.165	120.883	116.348	105.568	95.477	113.429	100.194	80.200	75.253	61.232	76.654	69.083	61.500	58.601	64.521	68.059	74.136	67.478	59.254
10	Tanzanya	19.483	19.111	24.143	22.583	32.147	42.269	37.525	40.743	45.910	43.561	69.095	74.022	107.593	69.449	76.525	65.682	74.341	48.280	72.236	51.457	57.161
11	Arjantin	57.494	75.683	81.502	78.437	91.007	96.631	100.942	100.399	104.263	89.125	65.497	80.618	89.122	70.053	54.607	44.232	90.948	83.656	61.804	52.674	56.431
12	Türkiye	100.388	105.769	92.162	113.711	114.774	134.276	128.480	111.166	151.702	99.123	78.878	68.031	75.680	57.512	67.895	54.153	50.742	48.899	60.625	46.665	48.243
13	Almanya	66.069	55.882	59.899	50.585	80.202	90.462	95.271	66.046	62.396	54.234	53.195	57.064	47.492	52.239	52.574	53.491	57.599	69.574	56.762	52.999	41.415
14	Hollanda	29.340	21.776	15.179	18.927	19.563	16.381	15.712	15.530	14.236	25.815	19.457	16.600	51.790	48.024	46.513	51.964	55.184	44.945	20.883	27.960	34.546
15	Filipinler	10.086	10.794	11.732	12.252	14.706	17.608	17.896	18.899	23.632	30.089	33.452	44.905	15.389	31.598	41.401	34.779	26.250	36.642	35.516	39.244	32.844
16	Yunanistan	82.885	77.922	84.124	80.831	76.544	94.165	86.324	81.285	74.795	68.296	49.859	42.895	50.427	39.348	38.674	38.679	48.250	36.905	34.957	28.509	32.043
17	Endonezya	35.658	43.031	42.687	40.639	46.462	49.712	51.997	45.880	50.268	52.515	57.408	38.905	37.110	41.765	35.009	30.675	28.005	26.582	32.310	40.729	31.132
18	Bangladeş	800	900	1.330	4.554	7.928	10.092	8.430	9.447	9.490	13.351	18.077	19.864	19.700	22.637	25.427	21.938	20.006	21.303	26.587	26.298	26.240
19	Zambiya	6.408	7.642	11.080	16.009	48.572	43.044	35.262	23.376	24.375	26.807	34.289	31.212	37.908	41.615	32.081	26.090	41.688	26.829	29.577	23.766	25.997
20	Polonya	3.944	6.822	4.548	6.275	8.679	14.059	13.610	20.783	18.274	19.459	20.859	14.276	16.559	21.758	22.700	32.242	27.055	34.114	29.916	30.607	24.574
Diğerleri		402.418	426.398	395.223	374.458	428.852	408.049	399.009	464.581	422.552	409.100	405.094	356.053	366.739	379.549	366.671	338.801	337.930	349.243	330.000	307.130	270.830
Toplam		**1.954.934**	**2.191.820**	**2.102.507**	**2.186.211**	**2.476.575**	**2.440.309**	**2.445.725**	**2.622.657**	**2.648.611**	**2.637.171**	**2.474.572**	**2.463.926**	**2.641.523**	**2.597.396**	**2.375.650**	**2.325.625**	**2.502.866**	**2.458.182**	**2.422.913**	**2.440.395**	**2.256.896**

Çizelge 4.4'te 2020 yılı rakamlarına göre miktar bazında en fazla tütün ihraç eden ülkeler baz olarak alınmış ve diğer yıllar ona göre düzenlenmiştir. Dünya tütün ihracatı değeri 2000 yılında 5.705 milyon ABD Doları iken 2020 yılında %61,96 artarak 9.240 milyon ABD Dolarına yükselmiştir. Dünya tütün ihracatı değeri yıllar bazında dalgalı bir seyir izlemiş ve 2013 yılında zirve yapmıştır.

Çizelge 4.4 incelendiğinde, Brezilya'nın Dünya tütün ihracatında ilk sıradaki yerini 2003 yılında ABD'den alarak 2020 yılına kadar sürdürmüştür. 2020 verileri ışığında, Brezilya toplam tütün ihracatı değerinin %16,38'ini tek başına karşılamaktadır. Brezilya ülkesini; %12,22 ile Belçika, %8,02 ile Zimbabve, %7,52 ile ABD ve %5,55 ile Hindistan izlemektedir. Bu beş ülke toplam tütün ihracat değerinin yaklaşık %50'sini karşıladıkları görülmektedir.

Türkiye Dünya tütün ihracat değeri açısından, 2000 yılında Zimbabve'nin ardından %6,45 ile dördüncü sırada yer alırken, 2020 yılında %2,9 ile Almanya'nın ardından onuncu sıraya gerilemiş ve bu sıraya 2011 ve 2019 yıllarında da bu sırada olmuştur. Türkiye 2004 ve 2005 yıllarında üçüncü sıraya yükseldikten sonra, 2001, 2002, 2003 ve 2006 yıllarında dördüncü sıraya, 2007-2009 yıllarında altıncı sıraya, 2010 ve 2013 yıllarında yedinci sıraya, 2012, 2014 ve 2015 yıllarında sekizinci sıraya, 2017 ve 2018 yıllarında dokuzuncu sıraya ve 2016 yılında ise on birinci sıraya kadar gerilediği belirlenmiştir.

2000 yılında Dünya tütün ihracat ortalaması 2,92 ABD Doları iken, 2020 yılında %40 artarak yaklaşık 4,1 ABD Dolarına yükselmiştir. 2020 yılı Dünya tütün ihracatında ABD miktar bazında yedinci sırada yer almasına karşılık ihracat değerinde ise dördüncü sırada yer almıştır. Bu durum ihracat fiyatlarından kaynaklanmaktadır. İhracat fiyatlarını etkileyen en önemli etken tütünün kalitesidir. 2020 yılı Dünya ihracat fiyatları ortalamasına baktığımız zaman en fazla fiyatın 7,1 ABD Doları ile ABD'ye ait olduğu, en düşük fiyatın ise 2,45 ABD Doları ile Çin'e ait olduğu görülecektir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yaprak tütün ihracatı ile dikkati çeken Türkiye'nin tütün ihracatı ortalaması ise 4,96 ABD Doları'dır.

Çizelge 4.4 Tütün ihracatçısı başlıca ülkelerin ihracat değeri (1.000 ABD Doları) (Anonymous 2022)

Sıra No	Ülke	YILLAR																				
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Brezilya	812.921	921.135	977.670	1.052.465	1.380.461	1.660.493	1.694.175	2.194.075	2.683.204	2.991.818	2.706.674	2.878.611	3.197.303	3.192.512	2.414.084	2.109.284	2.054.089	2.000.441	1.894.445	2.047.114	1.513.569
2	Belçika	75.043	100.177	180.146	236.714	305.159	178.436	173.755	195.689	258.775	401.065	380.362	465.481	464.081	425.206	613.081	870.376	861.737	972.948	1.134.743	1.150.892	1.129.489
3	Zimbabve	565.532	640.828	294.301	464.621	396.123	188.540	253.438	244.738	242.174	241.775	420.000	663.596	777.861	869.882	807.602	864.954	887.042	800.525	864.700	782.997	741.384
4	ABD	1.234.641	1.289.877	1.072.768	1.040.378	1.054.873	987.314	1.141.041	1.213.027	1.240.935	1.163.469	1.175.052	1.158.754	1.127.757	1.216.730	1.137.866	1.154.345	1.141.935	1.111.330	1.066.873	756.170	694.725
5	Hindistan	147.255	129.612	151.844	172.143	207.021	231.663	276.282	347.166	639.837	748.553	713.117	572.082	699.781	846.632	688.445	638.724	671.138	612.602	588.667	554.616	512.746
6	Çin	151.308	189.381	205.346	229.540	264.050	266.836	287.930	355.138	435.807	533.301	615.863	651.888	657.259	644.424	580.333	578.044	573.273	620.439	541.756	564.038	455.401
7	Malavi	336.000	256.873	234.395	288.807	257.791	319.989	431.713	422.685	589.988	758.969	874.904	570.321	487.641	551.349	639.343	495.121	537.675	527.264	526.282	498.383	410.212
8	İtalya	183.335	188.916	228.908	293.493	267.986	251.394	225.368	312.348	296.764	284.800	287.333	285.225	343.792	319.181	302.904	257.910	282.635	306.494	357.349	310.983	297.490
9	Almanya	229.612	186.339	192.642	185.005	320.821	360.423	381.266	297.732	297.044	335.292	353.373	376.838	318.046	352.334	385.974	365.961	395.961	449.790	390.935	348.101	273.487
10	Türkiye	368.363	354.315	273.209	328.976	399.804	468.260	402.937	324.702	427.747	491.087	401.316	369.464	427.092	439.352	517.170	386.138	358.206	349.636	382.934	262.472	267.542
11	Tanzanya	49.060	41.492	50.346	45.788	60.813	117.892	104.319	94.822	177.752	90.365	129.187	106.585	188.449	96.958	193.174	216.519	360.159	195.805	66.810	204.888	200.987
12	Endonezya	71.287	91.404	76.684	62.873	90.618	107.282	102.549	120.270	133.196	172.629	195.633	146.698	159.564	199.589	181.323	156.784	128.550	132.388	169.066	201.952	196.007
13	Yunanistan	247.115	210.423	232.340	309.899	282.288	371.536	303.038	300.170	370.669	380.313	278.834	262.655	290.888	248.020	224.875	186.554	239.645	211.704	219.548	158.412	186.005
14	Arjantin	120.096	162.066	147.143	151.069	184.125	211.830	238.388	259.052	333.859	359.250	291.523	377.903	370.256	325.027	265.144	195.206	373.411	303.223	219.949	186.414	184.808
15	Hollanda	123.090	111.757	61.502	63.504	80.264	74.504	67.024	75.754	80.069	137.228	110.084	112.628	309.667	331.832	329.912	309.540	324.312	274.393	114.990	133.898	177.326
16	Mozambik	0	0	21.755	31.936	32.022	32.022	89.702	139.955	107.500	123.648	161.019	216.945	227.872	249.000	258.024	292.551	233.573	247.616	225.849	252.301	162.055
17	Filipinler	18.959	18.481	22.236	16.890	17.781	30.863	35.983	42.979	62.555	96.849	105.607	131.063	76.320	92.342	126.346	101.481	78.310	108.775	152.141	166.266	144.190
18	Zambiya	9.532	10.597	16.189	21.934	60.383	62.766	75.198	61.462	71.749	84.688	117.719	100.778	156.477	179.241	143.137	88.205	179.850	87.740	102.800	68.537	112.400
19	Bangladeş	1.706	1.400	2.533	8.088	13.947	13.218	13.904	16.599	23.898	41.257	62.252	70.442	66.100	77.508	90.378	43.549	69.499	75.558	94.631	90.471	81.298
20	Polonya	7.638	13.629	9.395	11.162	20.219	32.143	31.443	50.276	57.081	53.077	64.074	59.673	56.645	79.751	81.139	90.093	71.847	100.416	92.943	88.442	76.102
Diğerleri		955.201	920.586	908.329	943.653	1.212.002	1.157.891	1.175.573	1.500.347	1.633.239	1.671.137	1.657.131	1.665.179	1.753.912	1.957.343	1.928.866	1.585.534	1.535.380	1.731.024	1.684.689	1.570.662	1.423.155
Toplam		**5.707.694**	**5.839.288**	**5.359.681**	**5.958.938**	**6.908.551**	**7.125.295**	**7.505.026**	**8.568.986**	**10.163.842**	**11.160.570**	**11.101.057**	**11.242.809**	**12.156.763**	**12.694.213**	**11.909.120**	**10.986.873**	**11.358.227**	**11.220.111**	**10.892.100**	**10.398.009**	**9.240.378**

Diğer ihracatçı ülkelerden Malavi ise, toplam ihracatının yarısına yakınını yaprak tütünle gerçekleştirmekte ve işgücü istihdamının önemli bir bölümünü tütün sanayinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla, Güney Afrika'nın bu küçük ülkesi ekonomik yaşamını tütün üretimine bağlı olarak sürdürmektedir.

Dünya yaprak tütün pazarında net ihracatçı konumunda bulunan diğer ülkeler ise; Zimbabve, Arjantin, Tayland, Tanzanya, Mozambik, Şili, Kolombiya, Guatemala, Hindistan, Kenya, Makedonya ve Meksika'dır.

FAO verilerine göre, 2020 yılında Dünyada tütün ithalatçısı ülkeler tarafından gerçekleştirilen tütün ithalatı 2.138.509 ton olmuştur. Dünyada en fazla tütün ithalatı %48,59 ile Avrupa Kıtasında yapılırken, Avrupa Kıtasını; %32,84 ile Asya, %10,54 ile Amerika, %8 ile Afrika ve %0,03 ile Okyanusya Kıtası izlemektedir. 2020 yılı verilerini ülkeler bazında ele aldığımızda; en fazla tütün ithal eden ülkeler arasında Belçika ilk sırada yer alırken, Belçika ülkesini; Rusya, Polonya, Almanya ve Endonezya izlemektedir. Tütün ithal eden başlıca ülkelerin ithal ettikleri tütün miktarlarına ait veriler Çizelge 4.5'te verilmiştir.

Dünya yaprak tütün ithalatı, tütün üretiminin yok denecek kadar az olduğu Rusya, Belçika, Almanya, Hollanda ve Güney Kore gibi tütün sanayisi gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Çizelge 4.5'te 2020 yılı rakamlarına göre en fazla tütün ithalatı yapan ülkeler baz olarak alınmış ve diğer yıllar ona göre düzenlenmiştir. Dünya tütün ithalatı 2000 yılında 2.198.581 ton iken 2020 yılında %2,73 azalarak 2.138.509 tona düşmüştür. Dünya tütün ithalatı miktarı yıllar bazında dalgalı bir seyir izlemiş ve 2012 yılında zirve yapmıştır.

Çizelge 4.5 incelendiğinde, Rusya, yaprak tütün ithalatçısı bakımından 2000 yılından 2016 yılına kadar en büyük ithalatçı ülke olup, son dört yıl bu liderliğini Belçika'ya devretmiştir. Belçika toplam ithalat miktarının %9,58'ini tek başına karşılamaktadır. Belçika ülkesini; %7,05 ile Rusya, %6,69 ile Polonya, %6,37 ile Almanya ve %5,16 ile

Endonezya izlemektedir. Bu beş ülke toplam tütün ithalatı miktarının %34,85'ini karşıladıkları görülmektedir.

Türkiye Dünya tütün ithalat miktarı bakımından 2000 yılında Fransa'nın ardından %2,83 ile altıncı sırada yer alırken, 2020 yılında %4,39 ile Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra sekizinci sıraya düşmüştür. Türkiye 2001, 2016, 2018 ve 2019 yıllarında dokuzuncu sıraya, 2009, 2013, 2014 ve 2017 yıllarında onuncu sıraya, 2003, 2004, 2005, 2008, 2012 ve 2015 yıllarında on birinci sıraya, 2002, 2010 ve 2011 yıllarında on ikinci sıraya ve 2006 ve 2007 yıllarında da on üçüncü sıraya kadar gerilemiştir.

Çizelge 4.6'da 2020 yılı rakamlarına göre en fazla tütün ithal eden ülkeler değer bazında ele alınmış ve diğer yıllar ona göre düzenlenmiştir. Dünya tütün ithalatı değeri 2000 yılında 7.583 milyon ABD Doları iken 2020 yılında %36,29 artarak 10.335 milyon ABD Dolarına yükselmiştir. Dünya tütün ithalat miktarı yıllar bazında dalgalı bir seyir izlemiş ve 2013 yılında zirve yapmıştır.

FAO verilerine göre, 2020 yılında Dünyada tütün ithalatçısı ülkeler tarafından gerçekleştirilen tütün ithalatı 10.335 milyon ABD Doları olmuştur. Dünyada en fazla tütün ithalatı değer bazında %48,49 ile Avrupa Kıtasında yapılırken, Avrupa Kıtasını; %32,84 ile Asya, %10,54 ile Amerika, %8 ile Afrika ve %0,03 ile Okyanusya Kıtası izlemektedir. 2020 yılı verilerini ülkeler olarak ele aldığımızda; değer bazında en fazla tütün ithal eden ülkeler arasında Belçika ilk sırada yer alırken, Belçika ülkesini; Çin, Almanya, Polonya ve Rusya izlemektedir. Tütün ithal eden başlıca ülkelerin ithal ettikleri tütünün değer bazına ait verileri Çizelge 4.6'da verilmiştir.

Çizelge 4.5 Tütün ithalatçısı başlıca ülkelerin ithalat miktarı (t) (Anonymous 2022)

Sıra No	Ülke	YILLAR																				
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Belçika	35.083	54.420	65.460	71.855	74.567	59.956	62.936	83.749	98.249	121.528	105.034	104.930	114.592	104.165	167.586	181.372	185.399	233.557	264.024	236.242	204.883
2	Rusya	276.202	300.022	296.010	280.721	272.974	291.683	271.841	309.921	304.840	256.382	241.905	238.440	250.324	241.616	210.741	202.614	194.190	154.313	151.503	158.403	150.787
3	Polonya	23.335	32.154	51.971	19.248	46.620	59.833	75.221	77.202	67.231	69.543	81.446	80.395	89.338	88.299	96.119	115.230	111.011	126.939	137.084	137.901	143.039
4	Almanya	229.040	200.018	182.274	195.289	240.917	248.771	249.267	212.185	178.279	175.839	175.744	182.876	173.253	165.412	164.534	183.277	159.119	181.922	158.168	150.392	136.327
5	Endonezya	34.248	44.347	33.289	29.579	35.171	42.031	48.287	61.687	77.302	53.198	65.685	106.570	137.426	121.218	95.732	75.353	81.502	168.060	121.390	102.606	110.275
6	ABD	196.597	234.161	263.807	261.107	257.522	261.073	234.263	229.210	214.042	197.840	159.189	171.886	219.159	199.731	164.221	152.614	153.766	134.908	135.647	132.855	108.315
7	Bir. Arap Em.	650	600	1.362	1.255	4.796	2.961	16.386	613	476	19.388	26.473	27.200	25.770	47.678	59.521	17.974	12.218	86.448	104.484	72.693	101.396
8	Türkiye	62.195	50.113	41.368	48.934	46.254	50.109	42.875	53.817	63.331	57.332	50.019	48.672	60.697	61.099	66.252	67.445	73.459	74.577	83.178	87.316	93.829
9	Çin	37.911	56.698	46.805	54.868	45.759	69.404	82.390	84.421	104.847	105.032	89.626	130.481	147.680	147.813	173.614	153.113	134.586	146.769	129.291	153.947	88.362
10	Hollanda	154.187	104.306	101.574	109.700	169.350	171.777	168.544	119.900	107.581	142.572	140.473	147.440	151.815	127.185	90.468	104.020	87.847	78.685	81.550	94.192	83.464
11	Mısır	60.505	61.096	65.031	64.168	72.909	58.381	67.873	69.436	73.237	4.918	77.514	10.334	52.292	16.915	63.490	71.704	39.871	29.390	56.958	86.491	68.554
12	Güney Kore	12.314	13.813	19.992	33.687	37.891	30.457	39.266	42.828	56.057	51.877	51.470	42.011	54.546	59.503	48.911	44.110	60.826	60.092	52.611	47.230	52.772
13	Fransa	87.220	87.411	87.852	75.106	137.727	152.598	126.254	91.990	117.193	120.452	101.691	103.961	117.236	113.865	97.873	75.251	64.425	59.710	57.708	46.758	45.896
14	Filipinler	30.687	19.436	24.043	30.685	58.314	72.778	60.766	58.813	60.727	46.861	37.613	54.538	52.532	56.317	37.880	29.297	41.978	38.985	58.986	53.686	43.310
15	Vietnam	27.589	46.000	28.815	32.337	32.657	26.417	13.639	31.533	27.663	28.465	20.758	26.039	19.683	26.170	32.300	39.127	43.417	53.043	53.020	44.440	42.743
16	Ukrayna	42.297	43.434	54.283	66.308	75.169	76.883	74.408	81.776	71.973	61.153	49.132	54.741	62.736	42.591	42.201	47.939	57.818	55.724	50.358	28.615	41.315
17	Dominik Cum.	0	0	7.880	6.928	8.232	9.597	7.669	8.475	8.449	9.044	10.695	12.670	14.846	15.452	32.809	37.014	33.365	44.594	55.269	30.029	36.030
18	Paraguay	15.061	23.906	19.252	20.873	38.116	35.884	34.090	32.042	40.976	40.360	45.956	40.844	43.445	42.536	41.884	34.966	35.339	38.479	46.226	37.932	32.501
19	İtalya	38.314	32.265	43.040	52.268	46.014	21.555	13.224	15.807	13.423	12.124	15.619	7.752	9.133	11.586	11.858	12.309	18.201	36.593	39.168	39.217	31.295
20	Romanya	20.388	20.906	17.411	20.758	22.135	20.926	21.594	28.865	29.919	27.102	21.699	31.091	28.657	26.152	34.186	39.489	37.679	32.204	27.255	28.828	28.126
	Diğerleri	814.758	822.417	768.525	741.076	821.394	740.351	773.815	834.466	847.370	835.802	946.753	818.309	811.969	787.638	743.991	721.043	690.924	631.844	606.857	576.600	495.290
	Toplam	**2.198.581**	**2.247.523**	**2.220.044**	**2.216.750**	**2.544.488**	**2.503.425**	**2.484.608**	**2.528.736**	**2.563.165**	**2.436.812**	**2.514.494**	**2.441.180**	**2.637.129**	**2.502.941**	**2.476.171**	**2.405.261**	**2.316.940**	**2.466.836**	**2.470.735**	**2.346.373**	**2.138.509**

Çizelge 4.6 incelendiğinde, değer bazında tütün ithal eden ülkeler arasında 2000-2007 yılları arası Almanya ilk sırada yer alırken, 2008-2011 yılları arası liderliğini Rusya'ya ve Rusya liderliğini 2012 yılından 2017 yılına kadar Çin'e, Çin'den 2018 yılında Belçika devralırken 2019 yılında Çin tekrar liderlik konumuna yükselmiş ve 2020 yılında ise yine Belçika liderliğe yükselmiştir. 2020 yılı verileri ışığında, Belçika toplam tütün ithalatı değerinin %9,64'ünü tek başına karşılamaktadır. Belçika ülkesini; %7,49 ile Çin, %7,1 ile Almanya, %6,83 ile Polonya ve %6,07 ile Rusya izlemektedir. Bu beş ülke toplam tütün ithalatı değerinin %37,13'ünü karşıladıkları görülmektedir.

Türkiye Dünya tütün ithalatı değeri açısından, 2000 yılında Rusya'nın ardından %4,06 ile beşinci sırada yer alırken, 2020 yılında %4,6 ile ABD'den sonra sekizinci sıraya düşmüş ve bu sıradaki yerini 2007, 2008, 2018 ve 2019 yıllarında da korumuştur. 2006 yılında altıncı, 2003 yılında yedinci, 2009, 2012-2017 yıllarında dokuzuncu sıraya, 2010 ve 2011 yıllarında onuncu sıraya ve 2004-2006 yıllarında on birinci sıraya kadar gerilemiştir.

2000 yılında Dünya tütün ithalatı ortalaması 3,45 ABD Doları iken, 2020 yılında %40 artarak 4,83 ABD Dolarına yükselmiştir. 2020 yılı Dünya tütün ithalatında Çin miktar bazında dokuzuncu sırada yer almasına karşılık değer bazında ise ikinci sırada yer almaktadır. Bu durum ithalat fiyatlarından kaynaklanmaktadır. İthalat fiyatlarını etkileyen en önemli etken ise tütünün kalitesidir.

2020 yılı Dünya tütün ithalatı fiyatları ortalamasına baktığımız zaman en fazla fiyatın 9,97 ile ABD Doları ile Dominik Cumhuriyetine ait olduğu, en düşük fiyatın ise 2,53 ABD Doları ile Fransa ülkesine ait olduğu görülecektir. Türkiye'nin tütün ithalatı ortalaması ise 4,60 ABD Doları'dır.

Dünya yaprak tütün ithalatının neredeyse yarısına yakınını AB ülkeleri gerçekleştirmektedir. Hollanda'da tütün üretilmemesine karşın ve Almanya'da da çok az bir miktarda üretime rağmen, dünyanın önde gelen tütün mamulü üreticisi ve ihracatçısı ülkeleri olup, yaprak tütün ithalatında da önde gelen ülkeler içinde yer almaktadır.

Çizelge 4.6 Tütün ithalatçısı başlıca ülkelerin ithalat değeri (1.000 ABD Doları) (Anonymous 2022)

Sıra No	Ülke	YILLAR																				
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Belçika	129.871	179.949	232.600	285.322	326.095	238.810	257.880	324.100	419.884	596.730	517.615	563.693	601.445	557.702	877.325	883.469	870.871	1.137.533	1.276.289	1.112.340	995.760
2	Çin	164.043	233.242	215.587	261.568	232.247	324.056	409.019	472.326	702.824	741.510	707.577	1.027.879	1.196.468	1.334.286	1.566.490	1.293.446	1.133.681	1.214.008	1.068.175	1.200.150	773.877
3	Almanya	896.848	785.904	787.603	897.798	1.022.346	1.077.509	1.035.488	922.292	863.996	981.898	986.499	1.108.051	1.002.593	1.004.630	1.047.597	1.100.933	905.888	1.022.946	886.902	819.046	734.131
4	Polonya	79.952	111.969	188.992	57.458	154.581	187.550	244.755	293.380	256.451	328.830	400.648	438.294	443.201	473.079	523.527	547.532	524.378	634.276	714.373	672.785	706.244
5	Rusya	517.091	576.226	588.226	590.992	606.014	687.638	679.485	865.156	982.104	1.040.982	1.032.564	1.146.159	1.154.088	1.151.958	1.043.580	952.458	921.370	721.067	663.825	650.543	627.413
6	Endonezya	114.834	139.610	103.970	95.190	120.854	142.206	150.225	217.210	330.511	290.171	378.710	507.188	658.922	627.301	569.776	412.328	477.262	569.720	695.715	580.360	550.412
7	ABD	595.527	713.409	700.195	727.788	730.207	795.417	752.351	833.177	844.338	923.755	721.818	775.850	957.914	1.011.993	829.750	744.049	763.672	662.424	688.388	582.297	464.921
8	Türkiye	308.183	243.369	162.087	176.868	165.947	182.045	172.137	219.986	287.678	289.876	275.522	297.879	359.985	378.574	411.040	391.657	428.532	392.897	443.686	422.194	431.668
9	Dominik Cum.	0	0	119.216	85.753	105.706	103.584	119.239	138.669	140.731	129.631	129.571	150.055	138.176	158.555	152.015	161.485	144.893	187.792	236.025	300.344	359.252
10	Hollanda	748.181	451.240	437.101	458.704	603.725	723.482	721.169	522.102	561.962	763.764	769.184	839.600	831.530	746.501	539.121	596.480	460.381	405.197	387.277	410.052	346.418
11	Mısır	174.983	166.776	169.326	151.110	171.791	155.291	166.231	172.640	208.002	23.000	346.419	106.175	174.536	76.868	237.729	252.448	129.782	92.767	182.317	358.733	281.351
12	Bir. Arap Em.	1.100	1.000	2.443	776	9.907	3.464	41.535	3.097	1.101	53.525	77.617	97.313	84.446	185.369	195.958	25.459	66.922	310.086	385.462	219.668	281.295
13	Güney Kore	73.870	66.881	81.768	115.962	115.032	102.245	131.397	154.802	223.496	242.882	247.477	184.380	251.811	308.029	269.451	223.516	294.093	282.107	229.893	220.775	236.083
14	Vietnam	21.297	31.500	19.007	24.387	38.806	47.074	41.164	110.543	91.827	124.713	104.175	136.031	106.076	139.313	191.499	218.428	241.266	285.822	289.726	239.660	228.090
15	Ukrayna	107.843	110.558	131.467	154.043	204.171	230.507	236.258	296.174	282.903	272.351	251.601	331.810	355.618	275.584	275.156	264.980	286.793	272.732	263.228	153.984	225.899
16	Filipinler	109.848	66.533	70.925	94.485	175.778	197.633	175.148	181.342	209.170	192.892	116.701	154.365	144.293	155.674	133.591	113.511	163.265	176.501	248.130	225.883	204.952
17	Romanya	68.991	66.709	62.697	67.713	74.642	77.314	83.574	134.033	151.342	154.063	119.884	187.018	179.076	168.628	215.870	244.068	196.221	195.144	165.259	183.991	169.478
18	İtalya	139.316	95.904	146.909	166.441	145.188	63.345	35.561	53.945	55.934	57.447	68.160	30.959	32.697	44.346	48.858	41.871	72.669	172.522	177.086	167.235	143.036
19	Fransa	129.296	133.844	132.178	126.303	258.147	285.957	228.745	144.521	192.111	177.052	162.965	181.436	191.963	229.808	236.358	137.185	100.998	114.456	174.910	114.854	116.140
20	Paraguay	28.469	36.592	25.687	23.831	55.334	50.212	46.275	46.839	79.796	100.486	136.330	127.243	130.171	125.607	133.724	108.388	105.666	119.613	150.138	116.465	91.222
	Diğerleri	3.173.255	3.189.438	2.819.908	2.695.665	2.982.840	2.614.785	2.806.196	3.135.129	3.578.972	3.968.775	4.675.192	4.323.959	4.271.751	4.189.410	3.879.160	3.523.144	3.443.925	3.139.459	2.973.625	2.774.705	2.366.921
	Toplam	**7.582.798**	**7.400.653**	**7.197.892**	**7.258.157**	**8.299.358**	**8.290.124**	**8.533.832**	**9.241.463**	**10.465.133**	**11.454.333**	**12.226.229**	**12.715.337**	**13.266.760**	**13.343.215**	**13.377.575**	**12.236.835**	**11.732.528**	**12.109.069**	**12.300.429**	**11.526.064**	**10.334.563**

4.2 Türkiye'de Tütün Sektörü

4.2.1 Türkiye'de tütün üretimi

Türkiye'de tütün, istihdam ve ekonomiye sağladığı katma değer ile üretime konu olan tütünlerin ihracata yönelik olması da Türkiye'ye önemli bir tütün üreticisi ülke kimliğini kazandırmaktadır. Ülkemiz oriental tip tütün üretiminde liderliğini sürdürmektedir.

Tütün üretiminde uygulanan destekleme alımları ve izlenen fiyat politikaları siyasal yaklaşımların etkisi altında kalmıştır. İlan edilen tütün alım fiyatları zaman zaman gerçek değerinin çok üzerine çıkmıştır. Bu nedenle, bölgesel ve menşei bazlı üretimin de dengesi bozulmuştur. Bunun sonucu olarak gerçekleşen üretim yıllar bazında değişmekle beraber artan bir seyir izlemiştir. Uygulanan politikalar sonucunda alternatif tarım ürünlerine göre elde edilen gelir artmış ve tütüne hızlı bir yönelim olmuştur.

Türkiye tütün üretimi 1970'li ve 1990'lı yıllarda talebe göre daha fazla artış göstermiştir. Söz konusu yıllarda azımsanamayacak kadar stoklar oluşmuştur. 1980'li yılların başında nispeten azalmış ve kabul edilebilir düzeye inmiştir. 1990'lı yıllarda üretimin artmasına paralel, talep fazlası üretilen tütünlerin alım bedeli ve stok maliyetleri göz önüne alınarak köklü değişikliklerin yapılması gündeme alınmıştır. İlk akla gelen tedbir olarak ihracat ve iç piyasada kullanım imkanı olmayan tütünler yakılarak imha edilme yoluna gidilmiştir. Sonrasında arz-talep dengesi göz önünde bulundurularak üretimde kota uygulaması başlamıştır. Kota uygulaması yıllara göre değişiklik göstermiş ve esnek bir hal almıştır. Esnetilen kota uygulamasından istenilen olumlu sonuç elde edilememiş, eldeki mevcut stokların azaltılması için de yeterli bir çözüm olmaktan uzak kalmıştır.

Tütün ve tütün mamulleri sektöründeki tüm faaliyetler 2002 yılına kadar TEKEL aracılığıyla yürütülmüştür. 4733 sayılı Kanun ile sektör tamamen liberalize edilmiş olup, düzenleme ve denetleme görevi de mülga TAPDK'ya verilmiştir. İcra boyutu ise kamu ve ağırlıklı olarak özel sektöre bırakılması öngörülmüştür.

4733 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, özellikle yaprak tütün üretimi ve alım satım koşullarında büyük değişiklikler yaşanmış, daha önce alım garantili tütün üreten üretici bu avantajını kaybederek, sadece alıcısını bulabileceği tütün çeşitlerini üretebilecek duruma gelmiştir. Bu durum özellikle piyasada çok az talebi olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde üretilen tütün menşelerini üreten üreticileri sıkıntıya sokmuştur. Bu bölgelerimizde tütün üretimi yapan üreticilerin bir kısmı, piyasada yaşanan değişikliklere paralel olarak tütün üretiminden vazgeçmek zorunda kalmış ve diğer bir kısmı ise, izne tabi tütün üretimi kapsamında firmalarla sözleşme yaparak tütün üretimine devam etmiştir.

4733 sayılı Kanun ile liberalize edilen piyasada büyük değişimler yaşanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye tütün üretimine ilişkin verilerde sözleşmeli üretim kapsamında gerçekleştirilen ve alım-satıma konu olan miktar ve üretim alanı dikkate alınmıştır.

Türkiye'de 2020 ürün yılında sözleşmeli olarak üretimi yapılan ve alım-satıma konu olan veriler ışığında; Akdeniz, Ege, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve Marmara Bölgesi olmak üzere toplam altı coğrafik bölgede tütün ürettirilmiştir. Bu üretim, TTYB sahibi 20 gerçek ve tüzel kişiler tarafından 22 il, 89 ilçe (üretim merkezi) ve 1.685 köy/mahallede gerçekleştirilmiştir. 4733 sayılı Kanunla yapılan düzenlemeler sonucunda, 18 yıl boyunca üretici sayısı %89,18 oranında düşerek 405.882'den 43.907'ye gerilemiştir. Tütün üreticilerinin yaş ortalaması 48,32 olup, yaş ortalaması en az bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi 46,65, Güneydoğu Anadolu Bölgesini 48,30 ile Ege Bölgesi, 49,49 ile Karadeniz Bölgesi, 50,96 ile Doğu Anadolu Bölgesi, 51,87 ile Marmara Bölgesi ve yaş ortalaması en fazla olan bölge ise 52,66 ile Akdeniz Bölgesi takip etmektedir. Tütün üreticilerinin %75,97'si erkek %24,03'ü ise kadınlardan oluşmaktadır. Erkeklerin yaş ortalaması 48,73 iken kadınların yaş ortalaması ise 47,03'tür. Tütün üretimi ile uğraşan üreticilerin yaş ortalamasının bir hayli fazla olması dikkati çekerken genç nesil zorluğu nedeniyle tütün üretimi ile uğraşmaktan kaçınmaktadır.

Çizelge 4.7 Türkiye tütün üretimi

Ürün yılı	Üretici sayısı	Üretim alanı (ha)	Üretim miktarı (t)	Verim (kg/ha)
1925-1929	145.448	63.219	54.403	860
1930-1934	88.088	50.274	39.370	783
1935-1939	125.703	78.657	61.955	788
1940-1944	133.458	75.111	60.328	803
1945-1949	182.501	98.049	69.599	710
1950-1954	230.970	128.339	93.328	727
1955-1959	232.292	146.943	98.791	672
1960-1964	321.094	197.121	131.278	667
1965-1969	391.835	278.475	159.092	574
1970-1974	426.060	301.800	171.225	566
1975-1979	499.134	268.972	254.470	946
1980-1984	400.137	204.919	203.096	991
1985-1989	423.527	514.158	198.935	929
1990-1994	510.984	299.856	279.549	932
1995	550.016	209.919	204.440	974
1996	546.671	237.992	230.949	970
1997	560.380	322.500	302.008	936
1998	621.722	278.350	258.811	930
1999	575.796	283.444	259.478	915
2000	586.311	237.722	208.002	875
2001	477.465	198.827	152.571	767
2002	405.882	199.458	159.521	800
2003	318.504	183.719	112.158	610
2004	282.874	192.711	133.913	695
2005	252.312	186.968	135.247	723
2006	215.307	146.166	98.137	671
2007	179.769	144.904	74.584	515
2008	181.588	146.872	93.403	636
2009	77.411	116.149	81.053	698
2010	64.191	80.977	53.018	655
2011	50.685	82.657	45.435	550
2012	66.479	107.698	69.348	663
2013	81.799	130.011	88.222	679
2014	65.118	95.295	67.839	712
2015	56.082	88.686	62.338	703
2016	50.833	83.409	58.392	700
2017	55.867	94.600	83.136	879
2018	48.611	87.795	65.483	746
2019	47.216	88.236	68.224	773
2020	43.907	81.729	65.406	800

TEKEL ve Tarım ve Orman Bakanlığı (Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı) verilerinden derlenmiştir.

Çizelge 4.7'de Türkiye tütün üretimine ilişkin alım-satıma konu olan miktarlar üzerinden uzun bir dönemi kapsayacak şekilde verilmiştir. 1925'ten 2020 yılına kadar olan süre zarfında üretim miktarı, üretim alanı ve üretici sayısında farklılıklar yaşandığı görülmektedir. Yukarıda belirtilen veriler göz önüne alındığında 1995 yılına kadar yapılan beş yıllık ortalamalar içerisinde en yüksek üretim düzeylerine 1990-1994 ve 1975-1979 ürün yıllarında ulaşılmıştır. 1995-1999 ürün yıllarında 250 bin ton ortalama ile en yüksek üçüncü beş yıllık dönem olduğu görülmüştür. 2000-2005 ürün yıllarında ortalama 150 bin ton civarında seyrederken TEKEL'in en son tütün ürettirdiği yıl olan 2008 ürün yılına kadar olan son üç yılın ortalaması ise yaklaşık 90 bin ton civarına kadar düşmüştür. TEKEL özelleştirildikten sonraki ürün yılında fazla düşüş göstermeyen üretim miktarı, sonraki yıl bir önceki yıla nazaran %35 civarında bir azalışa, ardından da Cumhuriyet tarihinde ilk kez 50 bin tonun da altına inerek 45 bin ton civarına kadar gerilemiştir. 2012 ve 2013 ürün yıllarında da artış göstermiş ancak 2014, 2015 ve 2016 ürün yıllarında tekrar azalışa yönelmiş ardından 2017 ürün yılında hızlı bir artış kaydetmiş ve ardından yine 2018 ürün yılında düşüşe geçmiş, 2019 ürün yılında tekrar yükselişe geçtikten sonra 2020 ürün yılında ise düşüş trendine geçerek 2018 ürün yılında gerçekleşen üretim miktarına doğru gerilemiştir. Bu değişimler sosyo-ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesinin kırsal kesimlerinde yaşayan tütün üreticileri TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra sürdürülebilir gelirlerini kaybetmiş ve arazilerinde de tütün harici bir alternatif bulamadıklarından ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Bunun yanı sıra, tütün üretiminin emek yoğun olmasından dolayı genç nüfusun tercih etmemesi, üretimde maliyet artışı ve buna paralel fiyatlarda da artış olmaması üretimin azalmasına yol açmıştır. Bu bilgiler ışığında, TEKEL piyasadan çekildikten sonra Türk tütüncülüğü dalgalı bir seyir izlemiş ve bu durumun arz-talep dengesi oluşuncaya kadar devam edeceği düşünülmektedir.

2000-2020 ürün yılları verileri incelendiğinde, üretici sayısının %92,51, üretim alanının %65,62 ve üretim miktarının ise %68,56 oranında azaldığı görülmektedir. Tütün üretiminin 1952 ürün yılından sonra ilk defa 2006 ürün yılında 100.000 tonun altına gerilediği ve 2020 ürün yılına kadar da bu miktarın altında kaldığı ve yakın zamanda da bu miktarı tekrar yakalayacağı öngörülmektedir. 2011 ürün yılındaki üretim miktarı ise,

1934 ürün yılındaki miktardan sonra (35.678 kg) ikinci en fazla düşüşün olduğu yıl olması açısından dikkati çektiği görülmektedir.

Rekoltenin bu denli düşmesinde; tütün üretiminin emek yoğun bir tarımsal faaliyet olması, üretim ve alım-satım süresinin bir seneyi geçmesi, diğer bazı tarımsal ürünlerin daha cazip hale gelmesi, bazı üretim merkezlerinde turizmin ve sanayileşmenin ön plana çıkması gibi nedenler etkili olmuştur. Datça, Marmaris, Bodrum, Fethiye, Urla gibi sahil ilçelerinde turizm nedeniyle tütün üretimi sonlanırken, Marmara Bölgesinde Sakarya, Bursa, Kocaeli, Düzce gibi bazı illerde sanayinin gelişmesinden etkilenmiş ve tütün üretimi bitmiş ya da bitme noktasına gelmiştir. Üretim Ege Bölgesinin iç kesimleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine yönelmiştir (Gümüş 2009).

Araştırma alanı olarak seçilen iller ve diğer illerdeki tütün üretim durumundaki değişikliklere özelleştirme öncesi ve sonrasını kapsayacak şekilde (2000-2020 ürün yılları) ele alınmıştır. Burada dikkate alınan veriler sözleşmeli üretim kapsamında alım-satıma konu olan tütün alım miktarlarını ifade etmektedir. Sözleşme dışı yapılan üretim bu kapsam dışında bırakılmıştır.

Türkiye'nin iller bazında tütün üretimi ile uğraşan tütün üreticileri ile ilgili bilgiler Çizelge 4.8'de verilmiştir. Bu Çizelgede iller alfabetik olarak sıralanmıştır. Çizelgede bulunan bazı illerde en son tütün üretimi, Adana, Artvin, Bilecik, Edirne, Hakkari ve Osmaniye illerinde 2003 ürün yılında (Hakkari ve Osmaniye illerinde sözleşme dışı üretim devam etmektedir.), Bingöl ilinde 2004 ürün yılında (sözleşme dışı üretim devam etmektedir), Kocaeli ilinde 2007 ürün yılında, Giresun ve Mardin illerinde (Mardin ilinde sözleşme dışı üretim devam etmektedir.) 2008 ürün yılında, Sinop ve Tekirdağ illerinde 2010 ürün yılında, Düzce ve Sakarya illerinde 2011 ürün yılında, Trabzon ilinde 2012 yılında ve Burdur ilinde ise 2013 ürün yılında, yapılmış olup bu tarihten sonra bu illerde sözleşmeli üretim kapsamında bir daha tütün üretimi yapılmamıştır.

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2017 yılında başlatılan Havza Bazlı Destekleme Modeli kapsamında, Türkiye'de stratejik ve bölgesel öneme sahip, arz açığı bulunan, insan beslenmesi - sağlığı ve hayvansal üretim bakımından öneme sahip 21 farklı üründe

sertifikalı tohumluk kullanım, mazot-gübre, fark ödemesi, yem bitkileri, fındık alan bazlı gelir destekleme uygulamaları yürütülmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de sözleşmeli ve sözleşmesiz tütün üretiminin yapıldığı 28 il ve 113 ilçenin bulunduğu ve yaklaşık 60.000 ailenin tütün ziraati ile uğraştığı ve bu ailelerin de geçimini sadece tütün üretimi ile sağlamasından dolayı, tütünün de yukarıda sayılan ürünler arasına alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çizelge 4.8'de Türkiye'de tütün üretimi yapılan illerdeki tütün üretici sayıları 2000 ürün yılından 2020 ürün yılına kadar sıralanmıştır. 2020 ürün yılı tütün üretimi ile uğraşan tütün üreticileri iller bazında sıralandığında; ilk sırada %26,94 ile Manisa yer alırken Manisa ilini; %19 ile Denizli, %14,57 ile Adıyaman, %9,72 ile Uşak, %7,8 ile Samsun %4 ile Aydın, %3,85 ile İzmir, %3,03 ile Batman, %2,74 ile Tokat, %2,22 ile Hatay, %2,13 ile Balıkesir, %1,65 ile Amasya ve %1,38 ile de Muğla ili sıralanmaktadır. Bu 13 ildeki toplam üretici sayısı %99'a tekabül etmektedir. Geriye kalan %1'lik kısmını ise, 9 il oluşturmaktadır. Bu iller; Afyonkarahisar, Bitlis, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Gaziantep, Kütahya, Muş ve Siirt ilidir.

Araştırma alanını oluşturan iller incelendiğinde, Adıyaman ili 2000-2003 ürün yılları arasında dördüncü sırada, 2004-2006 ürün yılları arasında ikinci sırada, 2007 ve 2008 ürün yıllarında ilk sırada yer alırken, TEKEL'in tütün piyasasından çekildiği ürün yılı olan 2009 ürün yılında ilk sıradan on ikinci sıraya kadar gerilemiştir. 2010 ürün yılında dokuzuncu sıraya, 2011 ve 2012 ürün yıllarında sekizinci sıraya, 2013 yılında yedinci sıraya, 2014-2017 yıllarında beşinci sıraya, 2018 ürün yılında dördüncü sıraya ve 2019 ile 2020 ürün yıllarında ise üçüncü sıraya yükselmiştir. 2005 ürün yılında başlayan İzmir menşei tütünün izne tabi üretimi daha sonra yaygın üretime dönüşmesi sayesinde üretim ve üretici sayısında artış yaşanmıştır. Adıyaman ilinde özel sektör faaliyetinin az olmasından dolayı Manisa ve Samsun illerine nazaran üreticiler daha fazla etkilenmiştir.

Manisa ili 2000 ürün yılından 2006 ürün yılına kadar ilk sırada yer alırken, 2007 ve 2008 ürün yıllarında yerini Adıyaman iline bıraktıktan sonra 2009 ürün yılından 2020 ürün yılına kadar ilk sıradaki yerini korumuştur.

Samsun ili 2001-2002 ürün yıllarında ikinci sırada yer alırken, 2000 ve 2003 ürün yıllarının ardından 2009-2018 ürün yılları arasında üçüncü sırada, 2005, 2006 ve 2019 ürün yıllarında dördüncü sırada yer alırken 2004, 2007 ve 2020 ürün yıllarında da beşinci sırada yer almıştır.

Türkiye'nin iller bazında tütün üretimi ile ilgili bilgiler Çizelge 4.9'da verilmiştir. Bu Çizelgede iller alfabetik olarak sıralanmıştır. 2020 ürün yılı tütün üretim miktarı iller bazında sıralandığında; ilk sırada %20,71 ile Denizli ili yer alırken Denizli ilini; %20,62 ile Manisa, %18,2 ile Adıyaman, %11,34 ile Uşak, %6,5 ile Samsun, %4,55 ile Aydın, %4,52 ile Batman, %3,09 ile Tokat, %2,81 ile Hatay, %2,59 ile İzmir, %1,39 ile Muğla, %1,24 ile Balıkesir ve %1,23 ile Amasya ili sıralanmaktadır. Bu 13 ildeki toplam üretim miktarı yaklaşık %98,8'e tekabül etmektedir. Geriye kalan %1,2'lik kısmını ise, 9 il oluşturmaktadır. Bu iller; Afyonkarahisar, Bitlis, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Gaziantep, Kütahya, Muş ve Siirt ilidir.

Çizelge 4.8 Türkiye'nin iller bazında tütün üreticileri durumu (Anonim 2021a)

ÜRÜN YILI / İL	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ADANA	1.657	997	257	108	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ADIYAMAN	48.345	37.325	32.411	31.979	35.712	30.070	29.043	26.907	28.277	1.124	1.921	2.111	2.765	4.082	3.442	3.579	4.118	4.295	4.517	5.502	6.399
AFYONKARAHİSAR	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21	58	23	14	9	10	4	3	1
AMASYA	9.615	7.751	8.690	5.291	4.790	3.890	3.239	2.306	1.853	1.332	997	602	835	1.157	1.110	1.053	782	736	788	798	724
ARTVİN	110	60	32	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
AYDIN	13.005	10.643	9.493	6.332	4.479	3.322	2.625	1.750	2.188	1.865	1.340	1.247	1.685	2.100	1.704	1.611	1.710	1.969	1.745	1.803	1.757
BALIKESİR	28.468	24.301	14.996	10.619	10.218	9.143	6.044	4.944	5.162	5.097	4.034	2.647	3.433	3.912	2.708	2.041	1.720	1.836	1.255	1.173	936
BATMAN	36.939	32.313	28.962	28.332	29.242	27.127	26.937	24.254	24.924	973	1.059	545	462	479	507	615	660	1.096	632	499	1.331
BİLECİK	36	31	92	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
BİNGÖL	218	95	173	164	151	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
BİTLİS	18.231	15.304	14.285	13.959	12.637	12.717	13.009	12.683	12.054	424	619	573	294	73	135	0	0	9	6	0	3
BURDUR	8.751	6.401	3.879	2.791	2.154	1.101	1.038	822	499	5	0	0	30	13	0	0	0	0	0	0	0
BURSA	4.941	4.295	2.092	1.987	2.048	1.638	1.044	724	77	149	111	42	71	146	116	82	52	34	40	25	4
ÇANAKKALE	4.573	3.751	5.792	2.327	2.009	1.772	1.380	963	1.163	949	818	507	446	562	561	446	308	292	294	237	110
DENİZLİ	58.646	49.356	44.880	33.349	26.904	21.949	16.191	11.159	12.718	13.359	11.382	9.562	12.943	15.384	12.024	10.819	10.988	11.993	10.121	9.675	8.339
DİYARBAKIR	13.707	12.675	9.155	9.530	9.117	9.003	8.946	7.047	8.076	108	143	36	58	35	25	42	45	70	38	38	93
DÜZCE	2.487	2.183	2.009	1.559	1.919	1.491	899	567	296	340	282	126	0	0	0	0	0	0	0	0	0
EDİRNE	20	20	30	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GAZİANTEP	381	446	0	0	192	42	49	56	4	108	177	106	94	34	28	19	12	11	7	2	1
GİRESUN	1.129	791	820	480	348	301	243	138	93	0	0	0	26	6	0	0	0	0	0	0	0
HAKKARİ	110	119	54	78	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HATAY	32.266	18.731	21.090	20.405	19.920	20.016	19.728	19.814	17.660	1.140	3.020	3.322	3.481	4.196	3.231	1.713	729	1.201	1.326	998	973
İZMİR	29.293	24.958	15.131	10.161	9.518	8.049	5.435	4.404	5.428	5.050	3.858	2.868	3.730	4.379	2.922	2.421	2.330	2.606	1.959	1.938	1.689
KIRKLARELİ	60	66	73	185	309	168	169	111	0	98	21	38	0	0	0	3	0	15	0	21	0
KOCAELİ	76	62	85	42	35	23	9	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KÜTAHYA	589	567	323	247	201	192	36	36	235	105	85	64	76	107	102	74	65	90	81	79	77
MALATYA	7.468	4.552	5.041	3.615	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	26	12	0
MANİSA	119.230	97.215	76.289	55.727	48.712	41.807	32.061	23.298	27.758	27.740	21.228	15.900	22.036	25.928	19.593	15.772	15.162	16.619	13.434	13.168	11.829
MARDİN	736	686	580	540	531	519	513	420	425	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
MUĞLA	33.030	26.798	22.866	15.870	10.800	6.466	4.002	1.616	2.065	1.930	1.437	1.021	1.266	1.596	1.104	947	947	932	711	678	604
MUŞ	10.670	8.410	8.670	8.781	8.200	9.084	7.956	7.958	7.110	218	355	119	117	49	70	24	0	35	15	4	12
OSMANİYE	232	162	123	118	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SAKARYA	1.991	1.757	1.182	769	1.206	925	843	509	319	273	221	149	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SAMSUN	56.040	49.891	46.852	33.195	24.679	25.412	20.810	16.862	13.796	8.291	5.476	4.430	6.555	9.876	9.334	8.830	6.186	6.052	5.970	4.674	3.425
SİİRT	3.451	2.497	1.109	1.046	1.038	1.026	1.017	597	511	0	3	1	5	20	44	33	49	81	64	55	132
SİNOP	2.485	2.279	1.964	1.178	641	614	406	172	55	15	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TEKİRDAĞ	247	263	298	232	197	166	138	107	69	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOKAT	14.297	11.560	11.343	7.920	6.530	7.200	5.967	4.824	3.771	2.507	2.104	1.552	1.803	2.268	2.022	1.932	726	1.012	1.175	1.241	1.202
TRABZON	6.079	5.472	4.922	3.774	3.060	2.316	1.880	1.384	1.025	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	0
UŞAK	16.702	12.682	9.839	5.773	5.377	4.763	3.650	3.331	3.977	4.211	3.486	3.117	4.232	5.339	4.313	4.012	4.235	4.872	4.403	4.593	4.266
GENEL TOPLAM	586.311	477.465	405.882	318.504	282.874	252.312	215.307	179.769	181.588	77.411	64.191	50.685	66.479	81.799	65.118	56.082	50.833	55.867	48.611	47.216	43.907

Araştırma alanını oluşturan iller incelendiğinde, Adıyaman ili 2000 ürün yılında dördüncü sırada, 2001 ürün yılında altıncı sırada, 2002 ürün yılında sekizinci sırada, 2003 ve 2004 ürün yıllarında dördüncü sırada, 2005-2007 ürün yılları arasında beşinci sırada, 2008 ürün yılında tekrar dördüncü sırada yer alırken, TEKEL'in tütün piyasasından çekildiği ürün yılı olan 2009 ürün yılında dördüncü sıradan on dördüncü sıraya kadar gerilemiştir. 2010 ürün yılında on ikinci sıraya, 2011 ürün yılında sekizinci sırada, 2012 ve 2013 ürün yıllarında yedinci sıraya, 2014-2018 ürün yılları arasında beşinci sıraya ve 2019 ve 2020 ürün yıllarında ise üçüncü sıraya kadar yükselmiştir. 2005 ürün yılında başlayan İzmir menşei tütünün izne tabi üretim kapsamında üretiminin giderek artması sayesinde üretim miktarı artış göstermiştir.

Manisa ili 2000 ürün yılından 2013 ürün yılına kadar ilk sırada yer alırken, 2014 ürün yılında yerini Denizli iline bıraktıktan bir yıl sonra tekrar ilk sıraya 2016 ve 2017 ürün yıllarında da yine Denizli iline bıraktıktan bir yıl sonra tekrar ilk sıraya geçmiş ancak 2019 ve 2020 ürün yıllarında ise yerini Denizli iline bırakmıştır. Samsun ili ise, 2000-2009 ürün yıllarında üçüncü sırada, 2010 ve 2011 yıllarında dördüncü sırada, 2012-2015 yıllarında tekrar üçüncü sırada, 2016 ve 2017 ürün yıllarında yine dördüncü sırada, 2018 ürün yılında tekrar üçüncü sırada yer alırken, 2019 ve 2020 ürün yıllarında ise beşinci sıraya gerilemiştir.

Çizelge 4.9 Türkiye'nin iller bazında tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

ÜRÜN YILI / İL	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ADANA	577.586	312.226	46.700	18.395	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ADIYAMAN	14.390.198	7.850.615	5.929.128	6.462.731	7.874.422	6.484.588	5.736.997	4.547.359	5.589.474	556.573	1.125.408	1.515.686	2.326.874	3.538.136	2.903.747	3.611.104	4.532.892	5.782.051	6.468.000	8.797.826	11.906.432
AFYONKARAHİSAR	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14.724	57.258	13.696	9.897	14.044	14.031	3.396	3.950	1.916
AMASYA	3.581.165	2.207.887	3.585.987	1.508.741	1.879.095	1.752.881	1.431.128	861.353	904.815	955.984	547.659	381.252	693.801	941.009	1.014.673	1.053.514	755.700	885.543	1.164.311	1.166.653	804.633
ARTVİN	24.861	12.223	2.817	6.040	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
AYDIN	4.939.639	4.230.779	4.619.266	2.845.993	3.250.078	3.409.577	2.684.561	1.746.037	2.435.122	2.318.888	1.847.475	1.502.739	2.173.268	3.041.263	2.444.075	2.305.901	2.474.449	3.761.028	2.652.618	3.441.063	2.973.232
BALIKESİR	11.389.179	9.106.820	8.334.436	5.724.103	7.599.855	7.586.094	3.862.993	3.334.033	4.132.727	4.073.050	2.298.367	1.771.493	2.938.021	3.627.016	2.171.699	1.753.976	1.634.938	2.100.375	1.338.089	1.394.909	808.225
BATMAN	10.539.356	5.662.345	5.578.736	5.833.781	6.199.207	6.084.164	5.982.910	4.676.377	5.080.572	828.189	1.230.919	712.804	1.035.718	1.065.376	981.361	1.739.035	209.387	1.876.272	1.827.734	164.427	2.958.952
BİLECİK	4.874	3.628	15.128	271	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
BİNGÖL	51.050	13.543	33.324	33.817	28.435	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
BİTLİS	3.750.056	2.151.377	2.654.954	2.895.882	3.564.604	4.199.547	3.290.918	2.563.532	2.500.219	67.089	527.105	523.113	337.721	50.874	102.582	0	0	8.571	6.400	0	2.487
BURDUR	2.027.471	1.094.594	601.597	478.027	424.873	364.343	298.293	259.452	146.294	485	0	0	14.939	4.890	0	0	0	0	0	0	0
BURSA	1.730.210	1.330.335	389.262	585.615	857.721	868.100	352.165	315.349	31.626	79.669	55.637	24.085	44.475	100.630	96.901	73.868	62.102	40.339	41.070	19.114	3.162
ÇANAKKALE	1.909.392	1.568.419	1.794.277	589.292	792.448	638.955	468.685	373.323	388.243	366.067	294.252	186.041	188.569	327.085	349.601	309.978	148.689	280.951	242.853	151.756	72.163
DENİZLİ	23.199.591	20.445.122	24.754.833	15.941.566	18.154.269	18.954.402	15.060.280	11.129.797	16.517.075	19.506.577	10.838.087	11.558.555	19.083.935	22.121.586	17.579.209	14.970.785	16.663.368	22.900.753	14.544.134	17.111.926	13.542.629
DİYARBAKIR	3.959.232	1.957.517	1.484.040	1.764.117	1.824.128	1.869.924	1.871.314	1.052.239	1.402.161	98.763	167.908	54.971	179.631	42.614	64.632	134.199	18.863	128.923	128.898	10.317	375.995
DÜZCE	4.902.059	4.606.661	4.332.846	3.018.339	3.434.663	3.848.107	2.327.082	1.582.224	894.321	1.043.802	810.867	423.931	0	0	0	0	0	0	0	0	0
EDİRNE	7.203	7.628	4.395	2.993	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
GAZİANTEP	621.690	773.689	0	0	197.731	49.960	75.801	84.010	3.400	166.750	264.737	116.298	101.585	35.747	37.978	11.841	18.832	7.265	9.114	347	1.260
GİRESUN	605.557	248.736	156.824	108.589	97.073	88.320	53.752	33.468	50.581	0	0	0	5.913	1.346	0	0	0	0	0	0	0
HAKKARİ	16.801	9.985	6.048	14.122	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HATAY	8.291.889	3.947.374	3.259.650	4.011.148	4.920.287	5.070.581	4.301.917	4.045.308	3.139.934	296.009	1.941.991	2.211.901	2.300.661	3.007.155	2.422.393	1.165.412	362.329	1.138.519	1.554.435	773.866	1.840.193
İZMİR	10.016.439	8.531.646	7.395.621	4.757.161	6.345.149	6.395.546	3.583.811	2.566.546	4.426.583	4.015.204	2.851.125	1.726.423	2.737.714	3.788.973	2.452.397	2.022.091	2.227.820	2.746.435	1.963.278	2.032.866	1.693.928
KIRKLARELİ	23.473	19.324	13.500	555.843	852.780	537.621	460.919	388.363	0	137.006	63.816	109.645	0	0	0	11.397	0	10.801	0	19.763	0
KOCAELİ	37.299	26.836	15.543	14.186	11.432	9.717	2.772	1.828	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KÜTAHYA	220.038	161.740	82.681	124.346	139.090	148.642	24.153	27.444	174.553	93.498	57.381	43.494	73.091	114.914	98.725	80.202	78.684	105.850	92.228	93.622	81.452
MALATYA	1.468.467	515.862	741.345	702.867	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.154	168.431	71.795	0
MANİSA	49.045.360	38.754.902	44.807.663	29.157.422	37.454.798	37.730.448	22.342.002	15.739.056	25.684.500	25.517.000	17.243.611	12.818.493	19.893.399	25.432.329	17.294.238	15.885.123	15.216.337	21.035.221	14.694.191	15.998.300	13.488.588
MARDİN	190.119	95.511	94.393	86.178	100.460	104.473	106.246	77.563	81.107	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
MUĞLA	8.875.155	7.077.437	6.702.445	3.592.289	3.821.783	3.692.796	2.187.710	1.315.223	1.751.593	1.842.183	1.160.192	875.188	1.529.172	2.156.673	1.305.746	1.169.461	1.228.882	1.559.285	939.964	1.215.128	907.370
MUŞ	2.912.065	1.706.557	1.760.463	1.872.427	1.714.007	2.067.094	1.780.574	1.424.156	1.306.289	61.323	291.756	145.465	158.021	64.537	77.460	34.183	0	12.144	26.687	7.294	33.235
OSMANİYE	47.185	18.438	21.875	23.959	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SAKARYA	2.593.417	2.379.404	2.047.452	1.140.040	2.310.549	1.666.448	1.992.146	1.341.224	782.798	619.088	523.934	386.171	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SAMSUN	20.003.766	14.577.092	16.990.423	10.753.070	10.604.771	11.121.516	9.820.164	9.111.915	8.200.714	10.028.452	3.209.588	3.163.955	6.050.258	8.119.310	7.843.632	7.924.244	4.995.446	6.684.611	7.809.306	5.929.728	4.254.268
SİİRT	830.059	368.625	190.770	208.041	213.520	213.999	213.306	104.677	82.275	0	4.174	2.749	17.815	51.843	94.595	102.733	10.302	144.188	149.699	78.752	213.477
SİNOP	602.540	266.590	371.729	116.015	126.956	102.565	84.067	24.713	13.663	7.316	4.583	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TEKİRDAĞ	103.841	99.096	58.188	34.420	51.283	58.973	34.770	30.821	18.790	0	1.008	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOKAT	6.134.053	4.110.552	2.257.624	2.064.184	2.621.517	3.678.439	2.972.997	2.754.096	2.762.636	2.879.759	1.970.763	1.448.333	2.073.815	2.896.097	2.699.752	2.593.095	874.283	1.862.819	1.957.412	2.338.234	2.023.291
TRABZON	1.571.529	1.611.189	869.615	865.576	942.053	880.277	658.854	373.895	287.862	0	0	0	1.949	0	0	0	0	0	0	0	0
UŞAK	6.807.704	4.708.528	7.515.034	4.246.424	5.504.449	5.568.959	4.073.771	2.698.760	4.613.520	5.494.605	3.685.850	3.732.485	5.372.644	7.635.459	5.790.072	5.375.733	6.864.824	10.049.114	7.701.051	7.402.112	7.418.919
GENEL TOPLAM	**208.001.568**	**152.570.832**	**159.520.612**	**112.158.010**	**133.913.486**	**135.247.056**	**98.137.058**	**74.584.141**	**93.403.447**	**81.053.329**	**53.018.193**	**45.435.270**	**69.347.713**	**88.222.120**	**67.839.164**	**62.337.772**	**58.392.171**	**83.136.243**	**65.483.299**	**68.223.748**	**65.405.807**

4.2.2 Türkiye'de tütün dış ticareti

Türkiye Oriental tip üretim ve ihracatında dünyanın en önde gelen ülkesidir. Yurt içinde tütün mamullerinde kullanılan yerli tütün miktarından daha fazlası ihraç edilmektedir.

Türkiye'de tüketici alışkanlıklarının Amerikan Blend sigaralar yönünde gelişmesi, her geçen yıl tütün ithalatında daha fazla artışın yaşanmasına yol açmıştır. Oriental tarz harmanlardan yapılan sigara tüketiminin hızla düşmesi ile birlikte, Türkiye'de üretilen Oriental tip tütünlere olan rağbetin azalmasına neden olmuştur (Gümüş 2009).

ABD'den sonra yıllarca dünyanın ikinci büyük tütün ihracatçısı olan Türkiye, 1970'li yılların ortalarından sonra biraz geriye düşmesine rağmen Çin, Brezilya, ABD ve Hindistan'dan sonra 5 inci basamaktaki yerini korumuştur. 2000'li yıllar sonrasında birkaç yıl bu yerini muhafaza etmesine rağmen son yıllarda birkaç basamak aşağıya düşmüştür.

Kamu ve özel sektör bazında Türkiye'nin tütün ihracatına ilişkin verileri Çizelge 4.10'da verilmiştir. 1988 yılının başlangıç olarak seçilmesinin sebebi; 1988 öncesi tütün ithalatının yasak olmasından dolayı, tütün ihracatı ve tütün ithalatının tam olarak karşılaştırılması açısından bu tarih seçilmiştir.

Çizelge 4.10 Türkiye tütün ihracatı

Yıl	Kamu Sektörü		Özel Sektör		Toplam		
	Miktar (t)	Bedel (1.000 $)	Miktar (t)	Bedel (1.000 $)	Miktar (t)	Bedel (1.000 $)	Ort. F. ($/kg)
1988	26.834	63.327	50.106	192.390	76.940	255.717	3,32
1989	20.080	60.260	96.540	420.299	116.620	480.559	4,12
1990	14.897	52.138	81.782	377.601	96.679	429.739	4,45
1991	53.797	131.971	83.569	433.791	137.366	565.762	4,12
1992	34.115	98.986	44.853	214.007	78.968	312.993	3,96
1993	22.265	48.937	73.294	361.508	95.559	410.445	4,30
1994	26.129	42.029	85.808	362.335	111.937	404.364	3,61
1995	79.033	147.426	57.360	207.038	136.392	354.464	2,60

Çizelge 4.10 Türkiye tütün ihracatı (devam)

Yıl	Kamu Sektörü		Özel Sektör		Toplam		
	Miktar (t)	Bedel (1.000 $)	Miktar (t)	Bedel (1.000 $)	Miktar (t)	Bedel (1.000 $)	Ort. F. ($/kg)
1996	91.216	246.633	77.922	317.407	169.138	564.040	3,33
1997	82.846	198.111	77.515	377.805	160.361	575.916	3,59
1998	50.404	130.485	78.393	376.186	128.797	506.671	3,93
1999	34.715	94.274	80.625	375.348	115.340	469.622	4,07
2000	33.433	98.121	66.761	274.787	100.194	372.908	3,72
2001	41.892	113.086	53.808	227.308	95.700	340.394	3,56
2002	38.056	73.845	50.794	206.026	88.850	279.871	3,15
2003	42.076	71.667	70.354	258.615	112.430	330.282	2,94
2004	32.908	48.434	74.080	340.033	106.988	388.467	3,63
2005	63.137	82.778	71.397	393.599	134.534	476.377	3,54
2006	50.401	55.375	77.574	441.668	127.976	497.043	3,88
2007	48.741	47.599	65.202	402.153	113.943	449.753	3,95
2008	103.948	112.092	48.086	316.350	152.033	428.442	2,82
2009	39.300	40.872	57.884	439.360	97.184	480.232	4,94
2010	23.339	29.838	56.972	383.942	80.311	413.780	5,15
2011	21.609	38.992	47.076	333.146	68.686	372.138	5,42
2012	22.773	43.210	52.547	384.422	75.321	427.632	5,68
2013	5.784	10.650	51.115	412.646	56.899	423.296	7,44
2014	1.496	2.167	67.278	522.078	68.774	524.245	7,62
2015	1.288	1.907	52.569	380.889	53.857	382.797	7,11
2016	1.320	1.852	50.845	360.972	52.165	362.824	6,96
2017	153	266	50.875	352.391	51.028	352.657	6,91
2018	0	0	62.799	390.890	62.799	390.890	6,22
2019	92	44	46.423	253.374	46.515	253.418	5,45
2020	0	0	51.845	279.044	51.845	279.044	5,38
2021	160	262	51.882	257.817	52.042	258.079	4,96

TEKEL ve Tarım ve Orman Bakanlığı (Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı) verilerinden derlenmiştir.

Çizelge 4.10 incelendiğinde; özel sektöre ait tütün ihracat miktarı ortalama 64 bin ton/yıl düzeyinde bulunduğu, kamu sektörünün yıllık tütün ihracat miktarı ortalaması ise 33 bin ton/yıl düzeyinde gerçekleşmiştir. TEKEL'in 2009 yılında tütün alımlarından tamamen çekilmesinden sonra yaprak tütün ihracatının giderek azaldığı ve neredeyse bitme aşamasına geldiği görülmektedir. Kamu tütün ihracat ortalama fiyatı 1999 yılından

2015'e kadar ki süreçte düşüş eğilimi göstermiştir. Özel sektör ihracat ortalama fiyatları incelenen dönemin ilk yarısında durağan bir seyir izlerken, ikinci yarısında artış göstermiştir. Bu da göstermektedir ki son yıllarda kamunun yaptığı ihracat stoklarını eritmek amaçlı olmuş ve bu doğrultuda ihracat fiyatları devamlı düşüş göstermiştir.

Türkiye'nin 2021 yılı ülkeler bazında tütün ihracatı Çizelge 4.11'de yer almaktadır.

Çizelge 4.11 2021 Yılı ülkeler bazında Türkiye tütün ihracatı (Anonim 2022e)

Sıra No	Ülke Adı	Miktar (kg)	Değer ($)	Ort. F. ($/kg)
1	ABD	12.612.445	71.946.549	5,70
2	ALMANYA	980.685	4.289.255	4,37
3	ARJANTİN	145.530	758.835	5,21
4	AZERBAYCAN	20.790	91.892	4,42
5	BELARUS	13.860	52.807	3,81
6	BELÇİKA	6.836.173	37.047.351	5,42
7	BİRLEŞİK ARAP EMİR.	259.711	865.796	3,33
8	BOLİVYA	10.080	43.243	4,29
9	BREZİLYA	736.890	3.987.649	5,41
10	BULGARİSTAN	86.482	151.343	1,75
11	ÇEK CUMHURİYETİ	701.400	2.659.587	3,79
12	DANİMARKA	28.104	191.390	6,81
13	ENDONEZYA	6.477.385	35.860.060	5,54
14	FAS	145.530	572.972	3,94
15	FİLİPİNLER	308.001	1.344.382	4,36
16	FRANSA	291.948	1.140.204	3,91
17	GÜNEY AFRİKA CUM.	83.160	468.191	5,63
18	HIRVATİSTAN	207.830	1.194.731	5,75
19	HİNDİSTAN	124.740	926.818	7,43
20	HOLLANDA	1.593.900	3.992.641	2,50
21	İNGİLTERE	2.100	15.439	7,35
22	İRAN	1.768.400	7.104.638	4,02
23	İSVİÇRE	262.920	1.390.792	5,29
24	İTALYA	191.310	1.069.389	5,59
25	KAMBOÇYA	41.580	103.950	2,50
26	KAZAKİSTAN	82.530	316.229	3,83

Çizelge 4.11 2021 Yılı ülkeler bazında Türkiye tütün ihracatı (Anonim 2022e) (devam)

Sıra No	Ülke Adı	Miktar (kg)	Değer ($)	Ort. F. ($/kg)
27	KORE CUMHURİYETİ	1.022.930	6.664.033	6,51
28	LİTVANYA	1.226.521	5.165.184	4,21
29	MACARİSTAN	121.590	716.292	5,89
30	MALEZYA	253.440	38.016	0,15
31	MEKSİKA	1.107.330	5.791.090	5,23
32	MISIR	1.242.161	4.419.759	3,56
33	MOLDOVA	22.680	101.833	4,49
34	NİJERYA	20.790	151.767	7,30
35	ÖZBEKİSTAN	52.500	371.593	7,08
36	PARAGUAY	83.160	355.925	4,28
37	POLONYA	3.464.353	13.368.679	3,86
38	PORTEKİZ	581.490	2.194.983	3,77
39	ROMANYA	895.230	5.932.991	6,63
40	RUSYA	2.513.910	10.512.892	4,18
41	SIRBİSTAN	1.209.950	5.077.692	4,20
42	SİNGAPUR	98.070	652.828	6,66
43	ŞİLİ	159.390	918.601	5,76
44	TAYVAN	366.240	1.507.596	4,12
45	UKRAYNA	1.839.991	8.766.969	4,76
46	ÜRDÜN	992.175	3.236.976	3,26
47	VİETNAM	225.470	1.334.859	5,92
48	YUNANİSTAN	529.408	3.212.727	6,07
GENEL TOPLAM		52.042.263	258.079.418	4,96

18 TTYB sahibi gerçek ve tüzel kişiler tarafından 48 ülkeye yapılan tütün ihracatını değerlendirdiğimizde, değer bazında en fazla ihracatın ABD'ye yapıldığı ve bu değer toplam tütün ihracatının yaklaşık %28'ine tekabül etmektedir. ABD, Belçika ve Endonezya'ya yapılan ihracat toplam ihracatın %56,13'üne denk gelmektedir. Hindistan'a yapılan ihracatın ortalama değeri 7,43 $ ile en yüksek değeri oluştururken, en düşük değeri ise 0,15 $ ile Malezya ülkesine yapılan ihracat oluşturmuştur. Toplam ihracatımızın ortalama değeri ise 4,96 $'dır.

Türkiye, 1988 yılında ithalatın başlaması ile önemli ithalatçı ülkelerden biri olmuştur. 1988 yılında 610 ton ile başlayan tütün ithalatı, tüketici taleplerindeki değişime paralel olarak bir artış göstermiştir. 2000 yılında 62 bin ton düzeyine çıkmış ve 2016 yılından sonra da 100 bin ton seviyesine çıkmıştır. Amerikan Blend tipi harmanlardan yapılan sigaraların yurt içi piyasaya hakim olması ile bu sigaraların üretimi için ihtiyaç duyulan; Virginia ve Burley tipi tütünler ile şişirilmiş tütün (Expanded tobacco) ve Homojenize (Reconstitue tobacco) tütünlerinin neredeyse tamamına yakınının yurt dışından temin edilmesi sonucu, Türkiye önemli bir tütün ithal eden ülke haline gelmiştir.

2021 yılında 102.877.491 kg ithal edilen tütünden 90.964.214 kg tütün kullanılmıştır. 62.164.411 kg tütün yurt içi piyasaya arz amacıyla üretilen tütün mamullerinde, 28.799.803 kg ise ihracat amacıyla üretilen tütün mamullerinde kullanılmıştır.

2021 yılında tütün ihracatımız 258.079.418 ABD Doları, iç piyasaya arz amaçlı olarak üretilen ürünlerde kullanılan tütün ithalatımız 370.667.352 ABD Doları olarak gerçekleşmiştir.

2021 yılında ihraç amaçlı tütün mamullerinde kullanılmak üzere; 139.222.173 ABD Doları karşılığı tütün ithal edilmiş, karşılığında 349.249.004 ABD Doları sigara ihracatı, 87.433.453 ABD Doları nargilelik tütün mamulü ihracatı, 78.125.371 ABD Doları kıyılmış tütün ihracatı, 9.812.785 ABD Doları sarmalık kıyılmış tütün mamulü ihracatı ve 126.575 ABD Doları diğer tütün mamulleri ihracatı olmak üzere tütün mamulleri toplam ihracatı 524.747.188 ABD Doları olarak gerçekleşmiştir.

Sektördeki toplam ithalat ve ihracat miktarları değerlendirildiğinde; 2021 yılında 509.889.525 ABD Doları karşılığı tütün, 1.079.432 ABD Doları karşılığı puro ve sigarillo olmak üzere toplam 510.968.957 ABD Doları karşılığı ithalat gerçekleşirken, buna karşılık yaprak tütün ve tütün mamullerinin toplam ihracatı ise 782.826.606 ABD Doları olmuştur.

1988 yılından bu yana Türkiye'de üretilen Amerikan Blend sigara harmanlarda Virginia ve Burley tipi tütün kullanılmaktadır. Bu tarihten günümüze kadar geçen süre içinde Amerikan Blend sigara tüketimi artmış, Oriental tarz harmanlardan üretilen sigara tüketimi ise azalmıştır. İthalatı yapılan tütünlerin tamamına yakını Virginia ve Burley tipi tütünlerden ve bu tütünlerden imal edilmiş yarı mamulden (şişirilmiş tütün, şişirilmiş damar, tütün damarı, homojenize tütün, vb.) oluşmaktadır.

Çizelge 4.12 Türkiye tütün ithalatı

Yıl	Miktar (t)	Değer (1.000 $)	Ort. F. ($/kg)
1988	610	3.602	5,90
1989	4.082	23.562	5,77
1990	3.279	21.429	6,54
1991	10.984	68.635	6,25
1992	21.934	133.133	6,07
1993	22.497	129.185	5,74
1994	18.325	91.563	5,00
1995	19.411	91.779	4,73
1996	24.954	106.098	4,25
1997	24.351	147.127	6,04
1998	42.174	255.498	6,06
1999	48.846	247.591	5,07
2000	62.195	308.183	4,96
2001	50.113	243.369	4,86
2002	55.750	215.075	3,86
2003	54.666	200.765	3,67
2004	57.299	221.173	3,86
2005	67.120	272.475	4,06
2006	66.551	252.807	3,80
2007	70.096	292.927	4,18
2008	83.657	372.678	4,45
2009	77.266	388.551	5,03
2010	67.241	357.635	5,32
2011	66.308	388.968	5,87
2012	81.058	464.955	5,74
2013	80.464	472.444	5,87

Çizelge 4.12 Türkiye tütün ithalatı (devam)

Yıl	Miktar (t)	Değer (1.000 $)	Ort. F. ($/kg)
2014	90.767	548.733	6,05
2015	92.266	528.404	5,73
2016	102.494	559.660	5,46
2017	99.773	522.704	5,24
2018	110.584	590.234	5,34
2019	106.938	544.358	5,09
2020	114.721	552.751	4,82
2021	102.877	509.890	4,96

TEKEL ve Tarım ve Orman Bakanlığı (Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

1988 yılında başlayan tütün ithalatı hızla artış göstermiş ve yurt içerisinde sigara yapımında kullanılan tütünlerin büyük çoğunluğunu teşkil eder hale gelmiştir. 2016 yılında bu miktar 100 ve 100 bin tonun üzerine çıkmıştır.

2021 yılı Türkiye tütün ithalatının ithal edildiği ülkeye göre dağılımı Çizelge 4.13'te verilmiştir.

Çizelge 4.13 2021 Yılı Türkiye tütün ithalatının ithal edildiği ülkeye göre dağılımı (Anonim 2022e)

Sıra No	Ülke	Miktar (kg)	Değer ($)	Ort. F. ($/kg)
1	ABD	470.209	1.843.224	3,92
2	ALMANYA	13.073.328	89.956.944	6,88
3	ARJANTİN	118.800	898.704	7,56
4	ARNAVUTLUK	68.916	513.537	7,45
5	AZERBAYCAN	40.002	116.812	2,92
6	BANGLADEŞ	1.714.719	4.837.455	2,82
7	BELÇİKA	51.559.874	248.762.481	4,82
8	BİR.ARAP EMİR.	33	37	1,12
9	BREZİLYA	13.338.315	46.480.574	3,48
10	BULGARİSTAN	54	32	0,59
11	ÇEK CUMHURİYETİ	17.850	42.402	2,38
12	ÇİN	2.541.567	7.051.847	2,77
13	DOMİNİK CUM.	61.067	273.087	4,47

Çizelge 4.13 2021 Yılı Türkiye tütün ithalatının ithal edildiği ülkeye göre dağılımı (Anonim 2022e) (devam)

Sıra No	Ülke	Miktar (kg)	Değer ($)	Ort. F. ($/kg)
14	DUBAİ	13	12	0,92
15	ENDONEZYA	39.679	192.662	4,86
16	FRANSA	728.760	8.715.772	11,96
17	GÜNEY AFR. CUM.	1.216.840	6.108.646	5,02
18	HIRVATİSTAN	142.800	951.159	6,66
19	HİNDİSTAN	3.247.009	12.248.090	3,77
20	HOLLANDA	3.501.196	25.605.859	7,31
21	HONDURAS	4.845	92.241	19,04
22	HONG KONG	63.623	141.158	2,22
23	İRAN	347.546	1.741.292	5,01
24	İSPANYA	191	1.700	8,90
25	İSVİÇRE	11	308	28,00
26	İTALYA	463.255	2.692.933	5,81
27	KENYA	301.400	1.742.902	5,78
28	KORE	411.596	2.455.600	5,97
29	KÜBA	1.085	10.861	10,01
30	LİTVANYA	16.800	51.450	3,06
31	MACARİSTAN	262.790	1.658.538	6,31
32	MAKEDONYA	285	219	0,77
33	MALAVİ	51.631	195.358	3,78
34	MALEZYA	300.390	860.855	2,87
35	MOZAMBİK	595.420	2.638.199	4,43
36	PAKİSTAN	3	3	1,00
37	POLONYA	1.273.315	8.652.567	6,80
38	PORTEKİZ	27.150	76.530	2,82
39	ROMANYA	288.120	2.993.371	10,39
40	RUSYA	5.050.015	22.028.514	4,36
41	SIRBİSTAN	72.040	386.521	5,37
42	TANZANYA	118.804	190.082	1,60
43	TAYLAND	17.820	50.252	2,82
44	UGANDA	376.200	1.902.186	5,06
45	UKRAYNA	102.245	168.704	1,65
46	ÜRDÜN	1.400	8.440	6,03
47	YUNANİSTAN	25.622	49.133	1,92
48	ZAMBİYA	1	1	1,00
49	ZİMBABVE	822.857	4.500.271	5,47

Çizelge 4.13'te görüleceği üzere, Türkiye'de tütün mamulü üreten 67 firma tarafından 49 ülkeden yapılan ithalat 102.877 ton olarak gerçekleşmiştir. Değer bazında en fazla ithalatın yapıldığı ülke Belçika olup ithalattaki payı ise %48,8'dir. Belçika'yı; Almanya ve Brezilya izlemektedir. Bu üç ülkenin toplam içerisindeki payı ise %75,55 olduğu belirlenmiştir.

4.2.3 Tütün fonu

3291 sayılı Kanun ile Devlet Tekeli, 1986 yılında kaldırılmıştır. 1177 sayılı Kanun doğrultusunda, Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın bünyesinde kurulan Tütün Üretimi Geliştirme Fonu'nun adı, 'Tütün Fonu' olarak 1991 yılında değiştirilmiştir. İthalata konu olan tütünlerden 1986 yılından itibaren kilogram başına 3 USD ve paket başına 40 cent olarak uygulanan tütün fonu, Bakanlar Kurulu'nun 29.12.2009 tarihli ve 27447 sayılı RG'de yayımlanan 'Bazı Mallara Uygulanacak Tütün Fonu Tutarlarının Belirlenmesine Dair Kararı' ile 2402 GTİP (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu) numaralı '*Tütün veya tütün yerine geçen maddelerden yapılmış purolar, uçları açık pırolar, sigarillolar ve sigaralar'* ile 2403 GTİP numaralı '*Diğer mamul tütün ve mamul tütün yerine geçen maddeler; 'homojenize' veya yeniden tertip edilmiş tütün; tütün hülasa ve salçaları'* olarak isimlendirilen mallarda 0 (sıfır) olarak belirlenmiştir.

Tütün Fonu, AB vergilendirme faslının ön koşullarından biri olmasından dolayı 2010 yılından 2018 yılının sonuna kadar aşamalı bir biçimde düşerek 2019 yılında itibaren tamamen sıfırlanması ile birlikte ithalatta da artış yaşanmıştır. Yıllar itibari ile tütün fonunda yapılan değişiklikler Resmî Gazete'de yayınlandığı tarih ve sayısı ile Çizelge 4.14'te verilmiştir.

Çizelge 4.14 Yıllar bazında Tütün Fonu'nda yapılan değişiklikler

Sıra No	Kararname		Yürürlük Tarihi	Fon Miktarı		Değişim oranı (%)
	Tarih	Sayı		t/$	kg/$	
1	21.12.2009	2009/15685	01.01.2010	3.000	3,00	-
2	20.12.2010	2010/1234	01.01.2011	2.250	2,25	25,00
3	22.12.2011	2011/2628	01.01.2012	1.800	1,80	20,00
4	24.12.2012	2012/4116	01.01.2013	1.500	1,50	16,67

Çizelge 4.14 Yıllar bazında Tütün Fonu'nda yapılan değişiklikler (devam)

Sıra No	Kararname		Yürürlük Tarihi	Fon Miktarı		Değişim oranı (%)
	Tarih	Sayı		t/$	kg/$	
5	31.12.2013	2013/5761	01.01.2014	1.200	1,20	20,00
6	01.01.2015	2014/7145	01.01.2015	900	0,90	25,00
7	01.01.2016	2015/8353	01.01.2016	600	0,60	33,33
8	24.12.2016	2016/9641	01.01.2017	300	0,30	50,00
9	01.01.2018	2017/11176	01.01.2018	150	0,15	50,00
10	31.12.2018	536	01.01.2019	0	0,00	100,00

Yazar tarafından derlenmiştir.

Çizelge 4.14'te Tütün Fonu'nda yıllar itibari ile yapılan değişiklikler görülmektedir. İlk olarak 30.12.2010 tarihli ve 27801 sayılı Resmî Gazete'de (RG) yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile yaprak tütün ithalatından alınan fon miktarı ton başına 3.000 dolardan 2.250 dolara indirilmiş ve bu yıldan sonra her yıl kademeli olarak azalarak en son olarak da 31.12.2018 tarihli ve 536 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi Kararı ile de sıfırlanmıştır. İthal ikamesi yaratacak tütün çeşitlerinin Türkiye'de üretilmesinin sağlanması, tütün ithalatının azaltılması ve ithal edilen tütünler için ödenen dövizin yurt içerisinde kalması için Tütün Fonu ya da benzeri bir uygulamanın getirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

4.2.4 Türkiye'de tütün kullanımı

1989 yılına kadar Türkiye'de üretilen tütün mamullerinde sadece Oriental tip tütün kullanılmıştır. 1984 yılından itibaren sigara ithalatı, tüketici alışkanlıklarında değişimlere neden olmuştur. Bunun sonucunda, 1989 yılında başlayan Amerikan harmanlı sigara üretimi ile tütün ithalatı da başlamıştır. Harman yapısındaki bu değişim ve sigara pazarındaki gelişmeler ithalat miktarını yıllar bazında artırmıştır.

Türkiye'de yerleşik sigara üretim firmalarının yıllar itibarıyla tütün kullanımına ilişkin değerler Çizelge 4.15'te 2003-2021 yılları itibari ile gösterilmiştir. Çizelgeden de anlaşılacağı üzere tütün kullanımı yerli ve ithal tütün olarak farklı iki grupta yer almıştır. Türkiye'de sigara harmanlarında kullanılan tütün miktarı 100-110 bin ton arasında olduğu

görülmektedir. 19 yıllık tütün kullanım miktarına ait ortalama ise 105.247 ton olduğu saptanmıştır.

Çizelge 4.15 Tütün kullanım miktarları (kg) (Anonim 2022d)

Yıl	Yerli Tütün	İthal Tütün	Genel Toplam
2003	45.991.675	63.338.225	109.329.900
2004	51.032.829	54.711.254	105.744.083
2005	41.193.668	56.953.222	98.146.890
2006	39.015.698	72.259.264	111.274.962
2007	32.689.446	69.013.892	101.703.338
2008	27.787.378	80.386.767	108.174.145
2009	24.976.532	80.160.285	105.135.817
2010	17.884.459	69.703.140	87.587.599
2011	15.809.760	67.199.533	83.009.293
2012	17.500.366	82.982.836	100.483.202
2013	15.351.027	81.698.505	97.049.532
2014	14.390.153	88.406.626	102.796.779
2015	14.282.792	93.627.338	107.910.130
2016	15.479.455	100.673.205	116.152.660
2017	13.365.293	96.205.416	109.570.709
2018	14.595.970	106.360.138	120.956.108
2019	13.497.070	99.413.327	112.910.397
2020	13.446.717	105.018.144	118.464.861
2021	12.332.560	90.964.214	103.296.774

Çizelge 4.15'te 2004 ve 2012 yılları dışında yerli tütün kullanım miktarı düşüş göstermiştir. 2004 yılındaki artış, Maliye Bakanlığının ÖTV ile yerli tütün kullanımını ilişkilendirmesinden kaynaklanmakta olup, bu düzenleme takip eden yılda kaldırılmıştır. 2004 yılında yapılan bu düzenleme, oriental tip tütün kullanımından daha düşük vergi alınmasına yönelik yapılan bir düzenlemedir. 2012 yılında ise, sigara ihracatında yaşanan artıştan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de sigara üreten firmalar 2021 yılında 103.297 ton tütün kullanmış olup, bu miktarın %88,06'sına karşılık gelen 90.964 tonu ithal tütün, %11,94'ünü karşılık gelen

12.333 tonu ise Türkiye'de üretilen tütünlerden oluşmuştur. Oysaki 2003 yılında kullanılan 109.330 tonluk tütünden %57,93'lük kısmına karşılık gelen 63.338 tonluk kısmını ithal tütünler oluşturmakta idi. Bu durum, harmanlarda kullanılan ithal tütünün yaklaşık %58'den %88'e ulaştığını göstermektedir. Çizelge 4.15'te de görüleceği üzere yerli tütün kullanımının giderek düştüğü ve buna karşılık ithal tütün miktarının da arttığı görülmektedir.

İthal tütün lehine olan bu durumun, 4733 sayılı Kanuna eklenen fıkra[1] ile azalacağı düşünülmektedir.

2008 tarihinde TEKEL sigara fabrikalarının özelleştirilmesi ile birlikte, 01.06.2022 tarihi itibarıyla 8 sigara, 54 nargilelik tütün mamulü, 3 pipoluk tütün mamulü, 21 sarmalık kıyılmış tütün mamulü, 2 puro ve sigarillo, 17 makaron, 4 yaprak sigara kağıdı ve 3 sigara filtresi üretimi yapmak üzere tütün mamulleri piyasasında toplam 112 tesis faaliyette bulunmaktadır. 2021 yılı rakamlarına göre sektörde, pazarlama kanallarında çalışanlar dahil 21 binden fazla kişi istihdam edilmektedir.

Tütün mamulleri (sarmalık kıyılmış tütün mamulü, nargilelik tütün mamulü, sigara, pipoluk tütün mamulü, puro ve sigarillo ve kıyılmış tütün) üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatına ilişkin bilgiler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çizelgelerde yer alan (-) işareti o veri ile ilgili bilginin olmadığını ve o bilgiye ulaşılamadığını ifade etmektedir.

Tütün mamulleri 2021 yılı verileri dikkate alınarak üretim miktarı bakımından sıralandığında; ilk sırada sigara yer alırken, sigarayı; kıyılmış tütün, nargilelik tütün mamulü, sarmalık kıyılmış tütün mamulü, puro ve sigarillo ve pipoluk tütün mamulü izlemektedir. Puro ve sigarillo haricinde ithalatın olmadığı, iç piyasaya arz edilmede ilk sırada sigara üretimi yer alırken sigara üretimini; sarmalık kıyılmış tütün mamulü,

[1] 28.10.2020 tarihli ve 7255 sayılı Gıda, Tarım ve Orman Alanında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun ile getirilen düzenleme, *"Tütün mamulü üreticilerinin, bir takvim yılı içinde yurt içi piyasaya arz amacıyla ürettikleri ve ithal ettikleri; sigara, nargilelik tütün mamulü, sarmalık kıyılmış tütün mamulü ve pipoluk tütün mamulü kategorilerinde kullandıkları toplam tütünün, kategori bazında en az yüzde otuzunun Türkiye'de üretilen tütün olması zorunludur. Cumhurbaşkanı, bu oranı yüzde kırkbeşe kadar artırmaya yetkilidir."*

nargilelik tütün mamulü, puro ve sigarillo izlerken pipoluk tütün mamulü ve kıyılmış tütünün yurt içi piyasaya arz edilmediği belirlenmiştir. İhracatta da ilk sırada sigara yer alırken sigarayı; kıyılmış tütün, nargilelik tütün mamulü, sarmalık kıyılmış tütün mamulü, pipoluk tütün mamulü ve puro ve sigarillo izlemektedir. 2021 yılında pipoluk tütün mamulü üretiminin olmadığı dolayısıyla iç piyasaya da arzının olmadığı ancak az miktarda bir ihracatı söz konusu olmuştur.

Tütün mamulleri ihracatımızın toplamı bir önceki yıla göre %18,56 azalarak 524.747.188 ABD Doları olup, %66,56 ile sigara ilk sırada yer alırken, sigarayı; %16,66 ile nargilelik tütün mamulü %14,89 ile kıyılmış tütün, ve geriye kalan kısmını ise sırasıyla; sarmalık kıyılmış tütün mamulü, pipoluk tütün mamulü ve puro ve sigarillo izlemektedir.

Üretim ve satış açısından en büyük miktar ve değere sahip sigara sektörünün yıllara göre, üretim, iç satış, perakende satış hasılatı, ihracat miktarı ve değerine ilişkin bilgiler Çizelge 4.16'da verilmiştir.

Çizelge 4.16 Türkiye sigara üretimi ve satışı (Anonim 2022d)

Yıl	Üretim (ihracat dahil) (milyar adet)	İç satış (*) (milyar adet)	Perakende satış hasılatı (*) (milyon TL)	İhracat	
				Miktar (milyar adet)	Bedel (1.000 $)
2003	120,943	108,157	10.570	12,961	75.754
2004	117,838	108,870	11.202	9,143	61.000
2005	114,572	106,717	12.285	11,701	87.000
2006	125,807	107,909	15.272	16,928	147.291
2007	126,120	107,455	16.687	18,384	189.340
2008	135,041	107,859	18.342	25,659	228.952
2009	132,913	107,555	20.403	20,366	204.176
2010	115,238	93,354	24.042	24,037	246.853
2011	112,083	91,217	24.598	24,326	249.727
2012	134,454	99,257	30.588	32,393	337.160
2013	130,598	91,660	32.646	36,795	380.637
2014	142,895	94,681	34.625	44,761	475,004
2015	156,195	103,210	39,649	47,818	464,304
2016	159,907	105,489	47,950	50,540	506,100

Çizelge 4.16 Türkiye sigara üretimi ve satışı (Anonim 2022d) (devam)

Yıl	Üretim (ihracat dahil) (milyar adet)	İç satış (*) (milyar adet)	Perakende satış hasılatı (*) (milyon TL)	İhracat	
				Miktar (milyar adet)	Bedel (1.000 $)
2017	156,907	106,224	55,967	49,340	484,523
2018	172,039	118,542	62,676	49,486	476,802
2019	163,533	119,747	77,193	49,144	478,960
2020	163,121	117,911	89,171	46,636	436,050
2021	159,344	125,110	100,818	35,608	349,249

(*) İç satış verileri üretici firmaların dağıtıcısı olan pazarlama şirketlerinin yaptığı net satış bilgilerini içermektedir.

Çizelge 4.16'da, sigara üretiminin dalgalı bir seyir izlediği 2003 yılında yaklaşık 121 milyar adet olan üretim %31,75 artarak 2021 yılında 159,3 milyar adede ulaşmıştır. Yıllar bazında değişmekle beraber üretilen sigaranın ortalama %77'ü yurt içi piyasaya arz amaçlı geri kalan %23'lük kısmının ise ihracata konu olduğu, 2007 yılı haricinde sigara ithalatının olmadığı, buna karşın sigara ihracatı 2003 yılında yaklaşık 13 milyar adet ve bunun karşılığı bedel verisine ulaşılamamış iken yaklaşık %175 artarak 2021 yılında 35,6 milyar adet ve bunun karşılığı 349 milyon ABD Doları döviz geliri sağlanmıştır. İç piyasaya arz edilen sigara 2003 yılında 108 milyar adet ve bunun karşılığı perakende satış hasılatı 10,6 milyar TL iken, 2021 yılında 125,1 milyar adede ve bunun karşılığı 100,82 milyar TL'lik perakende satış hasılatına ulaşmıştır.

Nargilelik tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatına ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 4.17'de verilmiştir.

Çizelge 4.17 Nargilelik tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı (Anonim 2022d)

Yıl	Üretim (ihracat dahil)	İthalat		İç piyasaya satış		İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)	Miktar (kg)	Perakende satış fiyatı (TL)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2003	36.343	0	0	33.200	-	0	0
2004	48.321	0	0	42.000	-	0	0

Çizelge 4.17 Nargilelik tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı (Anonim 2022d) (devam)

Yıl	Üretim (ihracat dahil)	İthalat		İç piyasaya satış		İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)	Miktar (kg)	Perakende satış fiyatı (TL)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2005	70.731	0	0	75.900	-	0	0
2006	82.442	0	0	21.000	-	62.522	350.381
2007	41.969	0	0	18.900	-	22.430	114.353
2008	37.805	0	0	13.613	931.355	22.124	141.551
2009	27.122	0	0	17.933	772.071	10.738	97.041
2010	32.828	0	0	7.821	418.742	23.144	190.073
2011	32.216	0	0	9.853	595.972	21.372	172.141
2012	42.199	0	0	12.442	779.922	22.256	194.792
2013	167.257	0	0	3.910	284.777	163.164	1.534.356
2014	341.874	0	0	9.020	740.720	341.447	3.522.450
2015	718.390	0	0	8.773	734.570	702.906	5.664.567
2016	2.088.397	0	0	10.360	949.182	1.964.921	12.933.090
2017	4.096.940	0	0	68.183	6.698.574	3.691.099	24.020.488
2018	5.706.316	0	0	101.143	10.689.475	5.770.682	40.114.069
2019	8.213.971	0	0	153.519	18.385.660	8.122.413	64.383.239
2020	9.140.918	0	0	716.201	89.597.762	8.015.720	70.616.718
2021	10.976.829	0	0	837.780	122.875.270	10.299.833	87.433.453

Çizelge 4.17'de, nargilelik tütün mamulü üretiminin 2011 yılından sonra devamlı artış içerisinde olduğu, 2003 yılında 36.343 kg olan üretim 2021 yılında 300 kat artarak 10.976.829 kg'a ulaştığı, ithalatının olmadığı, buna karşılık ihracatın 2011 yılından sonra devamlı artış kaydettiği ve 87.433.453 ABD Doları döviz gelirinin sağlandığı ve iç piyasaya arzın dalgalı bir seyir izlediği ve 2021 yılında 837.780 kg'a karşılık 122.875.270 TL'lik perakende satış hasılatının olduğu belirlenmiştir.

Nargilelik tütün mamulünün iç piyasaya arzında bir önceki yıla nazaran 300 kat artışın gerçekleştiği görülmektedir. Bu artışın olmasında; genellikle yasa dışı nargilelik tütün mamulü sunumu yapan nargilelik tütün mamulü sunum yerleri olan kafe vb. işletmelerin COVID-19'dan dolayı kapalı olması, tüketicilerin ihtiyaç duyduğu nargilelik tütün

mamulü tüketimini ev ya da ofiste gerçekleştirmeleri ve kanuni olarak piyasaya arz edilen nargilelik tütün mamullerini tüketimini tercih etmeleri şeklinde sıralanabilmektedir.

Pipoluk tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatına ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 4.18'de verilmiştir.

Çizelge 4.18 Pipoluk tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı (Anonim 2022d)

Yıl	Üretim (ihracat dahil)	İthalat		İç piyasaya satış		İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)	Miktar (kg)	Perakende satış fiyatı (TL)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2003	6.438	0	0	4.100	-	0	0
2004	1.326	0	0	3.000	-	0	0
2005	1.764	0	0	2.000	-	0	0
2006	588	0	0	1.200	-	0	0
2007	1.662	0	0	1.200	-	0	0
2008	1.102	0	0	1.080	212.805	0	0
2009	223	0	0	730	168.113	0	0
2010	1	0	0	9	2.429	0	0
2011	402	0	0	242	61.440	0	0
2012	5.060	0	0	198	62.391	4.992	82.368
2013	7.367	0	0	160	47.870	6.952	169.881
2014	17.886	0	0	182	55.195	17.726	449.456
2015	11.727	0	0	201	61.502	10.625	411.999
2016	4.247	0	0	90	27.131	5.080	197.751
2017	3.156	0	0	0	0	3.156	125.237
2018	4.368	0	0	0	0	4.368	155.239
2019	4.480	0	0	0	0	4.480	147.840
2020	0	0	0	0	0	0	0
2021	2.112	0	0	0	0	2.112	76.666

Çizelge 4.18'de, pipoluk tütün üretiminin dalgalı bir seyir izlediği, 2003 yılında 6.438 kg olan üretim 2021 yılında yaklaşık %67,19 azalarak 2.112 kg'a düştüğü ve üretilen tütünün tamamının ihracata konu olduğu ve karşılığında 76.666 ABD Doları döviz getirisinin

sağlandığı, ithalatın olmadığı ve iç piyasadaki satışın ise son yıllarda olmadığı ve çok dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Puro ve sigarillo üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatına ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 4.19'da verilmiştir.

Çizelge 4.19 Puro ve sigarillo üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı (Anonim 2022d)

Yıl	Üretim (ihracat dahil)	İthalat		İç piyasaya satış		İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)	Miktar (kg)	Perakende satış fiyatı (TL)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2003	1.500	0	0	1.200	-	0	0
2004	969	0	0	1.000	-	0	0
2005	708	0	0	800	-	0	0
2006	1.226	0	0	1.500	-	0	0
2007	2.974	0	0	2.850	-	0	0
2008	7.188	9.645	622.498	10.824	5.549.995	0	0
2009	9.119	21.000	1.391.695	26.124	13.689.618	0	0
2010	14.126	23.482	1.621.068	31.246	17.734.699	67	2.995
2011	15.749	26.282	2.241.425	41.733	23.682.289	0	0
2012	9.401	3.615	150.105	15.143	8.895.484	0	0
2013	18.189	4.219	393.766	20.946	11.013.290	0	0
2014	15.953	13.600	1.147.438	24.367	14.952.770	1.333	74.296
2015	26.933	21.331	1.495.759	38.867	24.052.975	1.261	46.323
2016	21.923	3.907	257.151	25.535	16.076.124	384	15.407
2017	32.547	11.405	1.330.113	38.612	24.108.553	1.590	66.800
2018	36.759	25.729	1.958.292	57.345	51.613.634	1.150	58.590
2019	44.874	32.523	2.353.792	76.369	81.023.693	954	37.090
2020	96.210	4.456	253.571	101.656	60.012.952	1.635	89.651
2021	109.847	15.975	1.079.432	120.944	93.646.452	783	49.909

Çizelge 4.19'da, Puro ve sigarillo üretiminin dalgalı bir seyir izlediği ve 2016 yılından sonra istikrar kazandığı, 2003 yılında 1.500 kg olan üretim 2021 yılında 72,2 kat artarak 109.847 kg'a ulaştığı, 2007 yılına kadar ithalatın olmadığı ve buna karşın 16/04/2008 tarihli ve 26849 sayılı RG'de yayımlanan 2008/13482 sayılı Bakanlar Kurulunun Puro ve

Sigarillo İthalatı, Fiyatının Belirlenmesi ve Yurt İçinde Pazarlamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Kararı sonrasında 2008 yılında ithalatın başladığı ve o yıl 9.645 kg ve bunun karşılığı 622.498 dolar olan ithalat miktarı 2021 yılında 15.975 kg ve bunun karşılığı 1.079.432 ABD Dolara yükseldiği, buna karşılık ihracatın ise 2010 yılına kadar yapılmadığı ve 2011 yılında ise çok az bir miktarda yapıldığı ve 2014 yılına kadar ihracatın yapılmadığı ve 2014 yılından 2021 yılına kadar dalgalı bir seyir izlediği ve iç satışın ise, yıllar bazında dalgalı bir seyir izlediği ve üretimde olduğu gibi 2016 yılından sonra istikrara kavuştuğu, 2021 yılında 120.944 kg ve bunun karşılığı 93.646.452 TL'lik bir perakende satış hasılatının olduğu görülmektedir.

Sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatına ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 4.20'de verilmiştir.

Çizelge 4.20 Sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretimi, ithalatı, iç satışı ve ihracatı (Anonim 2022d)

Yıl	Üretim	İthalat		İç piyasaya satış		İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)	Miktar (kg)	Perakende satış fiyatı (TL)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2003	71.200	0	0	76.700	-	0	0
2004	35.892	0	0	34.000	-	0	0
2005	18.516	0	0	18.600	-	0	0
2006	0	0	0	0	-	0	0
2007	0	0	0	0	-	0	0
2008	0	0	0	0	-	0	0
2009	492	0	0	270	46.750	0	0
2010	62	0	0	274	65.796	0	0
2011	128.640	0	0	76.243	7.751.734	19.368	270.900
2012	117.314	0	0	99.972	9.812.354	15.917	152.490
2013	196.714	0	0	164.180	18.276.430	0	0
2014	164.727	0	0	102.731	11.897.579	6.000	53.500
2015	100.854	0	0	84.746	9.313.010	0	0
2016	211.240	0	0	191.762	18.039.727	5.000	31.710
2017	591.092	0	0	364.836	35.772.821	0	0
2018	384.306	0	0	360.483	37.088.796	23.600	145.251
2019	780.920	0	0	944.228	112.176.323	33.880	127.315
2020	2.847.121	0	0	2.399.506	271.803.840	133.800	476.134
2021	6.794.471	0	0	3.735.093	480.808.984	2.400.770	9.812.785

Çizelge 4.20'de, Sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretiminin yıllar bazında dalgalı bir seyir izlediği, 2011 yılından itibaren üretimin istikrar sağladığı, 2003 yılında 71.200 kg olan üretim 2021 yılında yaklaşık 95 kat artarak 6.794.471 kg'a ulaştığı görülmektedir. Sarmalık kıyılmış tütün mamulünün ithalatının olmadığı buna karşın ihracatının ise, 2010 yılına kadar yapılmadığı ve 2011 yılından sonra ise istikrarsız bir şekilde olduğu ve 2021 yılında 2.400.770 kg'a karşılık 9.812.785 ABD Dolar olduğu, iç piyasaya satışın da dalgalı bir seyir izlediği ve 2021 yılında 3.735.093 kg'a karşılık 480.808.984 TL'lik bir perakende satış hasılatının olduğu görülmektedir.

26.03.2020 tarihli ve 31080 sayılı RG'de yayımlanan Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Oran ve Tutarlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında Karar (Karar Sayısı: 2301) ile sarmalık kıyılmış tütün mamulüne uygulanan ÖTV'nin %63'ten %40'a, daha sonra 18.04.2022 tarihli ve 5430 Cumhurbaşkanı Kararı ile bu oran %40'tan %55'e yükseltilmiştir. Sigara üretim firmalarının da bu tesisleri kurması ve tek başına içilebilme vasfına sahip yerlerde kurulan kooperatiflere sağlanan bir dizi kolaylıklar sayesinde sarmalık kıyılmış tütün mamulünün iç piyasaya satışında ve de ihracatında büyük artış beklenmesi öngörülmektedir.

Kıyılmış tütünün iç piyasaya arzı mümkün değildir. Firmalar ihracat amacıyla bu ürünü üretip ihraç etmektedirler. Kıyılmış tütün üretimi ve ticaretine ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 4.21'de verilmiştir.

Çizelge 4.21 Kıyılmış tütün üretimi ve ihracatı (Anonim 2022d)

Yıl	Üretim	İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2003	4.928.000	4.928.000	-
2004	5.040.700	5.040.700	-
2005	9.051.642	9.051.642	-
2006	8.349.737	8.349.737	-
2007	10.294.100	10.299.764	-
2008	8.917.259	8.909.295	46.101.403
2009	9.623.059	9.459.897	67.420.443
2010	6.910.753	7.033.684	53.827.761

Çizelge 4.21 Kıyılmış tütün üretimi ve ihracatı (Anonim 2022d) (devam)

Yıl	Üretim	İhracat	
	Miktar (kg)	Miktar (kg)	Bedel ($)
2011	7.636.257	7.547.301	52.402.572
2012	11.023.310	10.796.642	81.322.741
2013	12.102.297	12.156.376	91.263.012
2014	12.406.627	12.419.068	88.535.665
2015	10.910.116	10.807.709	75.099.772
2016	19.115.457	18.880.270	141.613.618
2017	14.799.810	14.878.280	94.725.929
2018	19.457.787	19.437.927	117.933.951
2019	18.067.770	17.880.769	108.927.580
2020	23.899.686	23.892.148	137.101.311
2021	12.323.387	12.313.767	78.125.371

Çizelge 4.21'de, kıyılmış tütün üretiminin dalgalı bir seyir izlediği ve 2003 yılında 4.928.000 kg olan üretim 2021 yılında yaklaşık %150 artarak 12.323.387 kilograma yükseldiği görülmektedir. Kıyılmış tütün ihracatının da dalgalı bir seyir izlediği ve 2003 yılından 2006 yılına kadar üretilen tütünlerin tamamının ihraç edildiği ve ancak buna ilişkin ihracat değerine ulaşılamadığı, 2007 yılı ve sonraki yıllarda üretimi yapılan tütünlerin tamamına yakınının ihraç edildiği ve 2021 yılında ise ihracat miktarının 12.313.767 kilograma ve ihracat bedelinin ise 78.125.371 ABD Dolara ulaştığı görülmektedir.

Tütün mamullerinden alınan ÖTV gelirleri, toplam ÖTV gelirleri içerisinde tütün önemli bir yere sahip olup, ÖTV kalemleri içerisinde petrol ve doğalgaz ürünlerinden sonra en fazla ÖTV gelirinin olduğu kalem olarak dikkati çekmektedir. Tütün mamullerinden alınan ÖTV gelirlerinin toplam ÖTV gelirleri içerisindeki oranına ilişkin veriler Çizelge 4.22'de verilmiştir.

Çizelge 4.22 Tütün mamullerinden alınan ÖTV gelirleri (Anonim 2022a)

Yıl	Toplam ÖTV gelirleri (1.000 TL)	Tütün mamullerinden elde edilen	
		ÖTV gelirleri (1.000 TL)	Toplam ÖTV gelirleri içindeki oranı (%)
2003	22.601.000	4.525.000	20,02
2004	26.648.000	6.125.000	22,98
2005	33.345.000	7.124.000	21,36
2006	36.926.175	8.918.380	24,15
2007	39.110.505	9.646.527	24,66
2008	41.831.723	10.888.211	26,03
2009	43.619.794	11.546.093	26,47
2010	57.285.121	14.784.461	25,81
2011	64.188.786	15.850.168	24,69
2012	71.705.544	19.975.803	27,86
2013	85.461.561	21.326.764	24,95
2014	91.095.043	23.024.332	25,28
2015	105.922.766	26.968.709	25,46
2016	120.401.507	32.235.133	26,77
2017	138.339.229	37.426.851	27,05
2018	133.906.012	42.724.573	31,91
2019	147.134.147	50.358.402	34,23
2020	207.283.154	61.801.432	29,81
2021	205.392.346	67.619.763	32,92

Çizelge 4.22 incelendiğinde, son 19 yıllık dönemde toplam ÖTV gelirleri içerisinde tütün mamullerinin payının ortalamasının %26,44 olduğu görülmektedir. İlk 5 yıl %25'in altında iken, 10 yıl boyunca sadece bir yıl %25'in altında kalmış, diğer yıllar %25'in üzerinde yer almış olup, 2018 yılında %30'un üzerine çıkmış ve 2020 yılında %30'un altına geriledikten sonra 2021 yılında tekrar %30'un üzerine çıkmıştır. 2003 yılında toplam ÖTV içerisinde tütün mamullerinin payı %20,02 iken 2021 yılında %32,92'ye ulaşmıştır. Bu durum, tütün mamullerinin, gerek ÖTV gelirleri içerisinde ve gerekse kamu maliyesine katkısı açısından oldukça önemli bir gelir kaynağı yarattığı görülmektedir.

5. ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Tarımsal üretim; biyolojik kaynaklar, su ve toprak ile birlikte tarımsal girdilerle yapılan faaliyetlerdir. Buna ilişkin bir saha çalışmasında ulaşılan sonuçların tam olarak değerlendirilmesinde, araştırma alanına ait sosyo-ekonomik bilgiler yanında, biyolojik, coğrafi ve demografik yapı da dikkate alınmalıdır. Bu sebeple, bu kısımda, araştırmanın yapıldığı Adıyaman, Manisa ve Samsun illerine ait nüfus, tarımsal yapı, toprak yapısı ile bu illerdeki tütün üretimine ilişkin bilgiler verilmiştir.

5.1 Adıyaman İli Hakkında Genel Bilgiler

5.1.1 Coğrafi konum

Adıyaman ili, Fırat Nehrinin orta kısmında yer almakta olup, Toros Sıradağlarının eteklerinde bereketli araziler üzerinde bulunmaktadır. Bu topraklar binlerce yıldan bu yana 'Bereketli Hilal' olarak tanımlanmış olup, büyük ticaret ve sanayi şehirleri kurulmuştur. Adıyaman 'Bereketli Hilal' bölgesinin en üst sınırında yer almakta olup, coğrafi özellikleri nedeniyle tarihin her döneminde tercih edilen bir yerleşim alanı olmuştur (Anonim 2020a).

5.1.2 Yeryüzü şekilleri

İlin kuzeyi Toros Dağları ile çevrilidir. Bu nedenle, Gerger, Tut ve Çelikhan ilçelerine ait arazilerin geneli dağlık bir yapıya sahiptir. Gördük, Ulubaba, Dibek, Akdağ, Karadağ, Nemrut ve Bozdağ Adıyaman'ın başlıca dağları olarak sıralanmaktadır. İlin Güneyinde ise ova vasıflı araziler bulunmakta olup; Keysun, Samsat, Pınarbaşı ve Kahta ovaları önemli ovalarıdır (Anonim 2020a).

Şekil 5.1 Adıyaman ili haritası

5.1.3 İklim

Torosların kuzeyinde yer alan dağlık bölgenin iklimi güneyinden farklı özellikler göstermektedir. Bazı ilçeler Doğu Anadolu Bölgesi bazı ilçeler ise Akdeniz Bölgesi iklim özelliklerini taşımaktadır. Atatürk Barajıyla birlikte İlin ikliminde bir ılımanlaşma ve nem oranında bir artış meydana gelmiştir. İl genelinde kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı rüzgârları hâkimdir (Anonim 2020a).

5.1.4 Bitki örtüsü

Adıyaman ili bitki örtüsü; Doğu, Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile kısmen Akdeniz Bölgesinin özelliklerini taşır. Rakımı yüksek olan yerler çoğunlukla meşe ağaçları ile

kaplanmış olup, erozyon sebebi ile bitki örtüsüne sahip olmayan araziler de bulunmaktadır. Orman içi bitki örtüsü de yok denecek kadar azdır. Tarım dışı alanları ise mera, yabani ağaçlar ve makilerle kaplı olup, sazlık ve bataklık alanlarda ise suda yetişen bitki çeşitlerine rastlanır (Anonim 2020a).

5.1.5 Nüfus

Adıyaman ili nüfusu 2007-2021 yılları arasında artış eğiliminde olmuştur. Adıyaman ili nüfusu ile ilgili detaylı bilgiler Çizelge 5.1'de yer almaktadır.

Çizelge 5.1 Yıllar bazında Adıyaman ili nüfusu (Anonim 2022b)

Yıl	Şehir		Köy		Toplam		Genel Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
2007	163.256	165.804	125.359	128.343	288.615	294.147	582.762
2008	164.986	164.979	126.674	128.428	291.660	293.407	585.067
2009	170.343	168.274	123.870	125.988	294.213	294.262	588.475
2010	174.026	173.210	120.894	122.805	294.920	296.015	590.935
2011	179.937	176.658	118.267	119.069	298.204	295.727	593.931
2012	184.221	181.160	114.516	115.364	298.737	296.524	595.261
2013	187.699	185.484	112.264	111.737	299.963	297.221	597.184
2014	192.051	190.704	107.795	107.285	299.846	297.989	597.835
2015	197.776	195.696	105.387	103.915	303.163	299.611	602.774
2016	203.600	201.102	104.062	101.720	307.662	302.822	610.484
2017	207.858	206.167	101.693	99.358	309.551	305.525	615.076
2018	212.011	209.878	102.987	99.637	314.998	309.515	624.513
2019	216.859	214.899	99.253	95.454	316.112	310.353	626.465
2020	221.126	220.039	97.629	93.665	318.755	313.704	632.459
2021	224.217	223.010	94.402	90.519	318.619	313.529	632.148

Çizelge 5.1 incelendiğinde, Adıyaman ilinin 2007 yılında 582.762 olan nüfusu %8,47 artarak 2021 yılında 632.148'e yükselmiştir. 2007 yılında 288.615 olan erkek nüfusu %10,4 artarak 318.619 kişiye, 2007 yılında 294.147 olan kadın nüfusu %6,59 artarak 313.529 kişiye ulaşmış olup, erkek nüfusunun daha fazla arttığı görülmektedir.

Şehirlerde yaşayan erkek nüfusu 2007 yılında 163.256 iken %37,34 artarak 2021 yılında 224.217'ye buna karşılık kadın nüfusu ise, 2007 yılında 165.804 iken %34,5 artarak 223.010'a ulaşmış olup, şehirlerde erkek nüfusunun daha fazla arttığı görülmektedir.

Köylerde yaşayan erkek nüfusu 2007 yılında 125.359 iken %24,69 azalarak 2021 yılında 94.402'ye düşmüş, buna karşılık kadın nüfusu ise, 2007 yılında 128.343 iken %29,47 azalarak 90.519'a düşmüş olup, bu azalışta da erkek nüfusunun kadın nüfusuna nazaran daha az düştüğü görülmektedir. Aynı zamanda bu durum köy nüfusunun da azaldığını ve Çizelge 5.2'den de görüldüğü üzere yıllar bazında giderek bir azalma gösterdiği görülmektedir.

2021 yılı şehirlerde ve köylerde yaşayan nüfus bilgilerine ait veriler Çizelge 5.2'de ayrıntılı yer almaktadır.

Çizelge 5.2 2021 Yılı Adıyaman ilçe nüfusu (Anonim 2022b)

Yıl	İl/İlçe		Köy		Toplam		Genel Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Besni	18.718	18.605	20.252	19.632	38.970	38.237	77.207
Çelikhan	4.309	4.164	3.535	3.286	7.844	7.450	15.294
Gerger	1.393	1.360	6.828	6.835	8.221	8.195	16.416
Gölbaşı	16.674	16.699	8.544	8.233	25.218	24.932	50.150
Kahta	43.660	42.572	21.253	20.049	64.913	62.621	127.534
Merkez	133.375	133.756	23.190	21.886	156.565	155.642	312.207
Samsat	2.189	2.021	1.580	1.523	3.769	3.544	7.313
Sincik	2.184	2.160	5.955	6.042	8.139	8.202	16.341
Tut	1.715	1.673	3.265	3.033	4.980	4.706	9.686
Toplam	224.217	223.010	94.402	90.519	318.619	313.529	632.148

Çizelge 5.2 incelendiğinde, 2021 yılı Adıyaman ili nüfusunun ilçeler bazında miktarları görülmektedir. En fazla nüfus %49,39 ile Adıyaman Merkezde bulunmuş olup; Adıyaman Merkezi %20,17 ile Kahta, %12,21 ile Besni, %7,93 ile Gölbaşı, %2,60 ile Gerger, %2,59 ile Sincik, %2,42 ile Çelikhan, %1,53 ile Tut ilçesi takip ederken en az nüfusun olduğu ilçe ise %1,16 ile Samsat ilçesi gelmektedir.

Adıyaman ilinde toplam erkek nüfusunun %70,37'si şehirde, %29,63'ü köylerde, kadın toplam nüfusunun %71,13'ü şehirde, %28,87'si ise köylerde yaşadığı belirlenmiştir. Besni, Gerger, Sincik ve Tut ilçelerinin dışındaki ilçelerde nüfusun çoğunluğu şehirde yaşamaktadır.

5.1.6 Tarımsal yapı

Adıyaman ili, bitkisel ve hayvansal üretim açısından çok önemli potansiyele sahiptir. Adıyaman ilinin 2021 yılı arazi kullanımına ilişkin bilgileri Çizelge 5.3'te yer almaktadır.

Çizelge 5.3 Adıyaman ili 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c)

Kullanım Şekli	Alanı (da)	Oranı (%)
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		
Ekilen Alan	1.609.168	71,69
Nadas	14.882	0,66
Sebze Bahçeleri	49.608	2,21
Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	570.896	25,44
Süs Bitkileri	0	0
Toplam	2.244.554	100,00

Adıyaman ili arazilerinin 2021 yılına göre kullanım durumu incelendiğinde; 2.244.554 da alan olan tarım arazisinin %71,69'u tahıllar ve diğer bitkisel ürünler %25,44'ü meyveler, içecek ve baharat bitkileri, %2,21'i sebze bahçeleri ve %0,66'sı ise nadas amaçlı kullanılmaktadır.

İlçeler bazında arazi kullanım durumu Çizelge 5.4'te verilmiştir. En fazla tarım arazisi %28,55 ile Merkez ilçede bulunurken, Merkez ilçeyi %27,41 ile Besni, %23,15 ile Kahta, %7,67 ile Gölbaşı, %4,33 ile Samsat, %3,2 ile Tut, %2,7 ile Gerger, %1,85 ile Sincik ve %1,14 ile Çelikhan ilçesi izlemektedir.

Çizelge 5.4 Adıyaman ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c)

İlçe	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Süs Bitkileri	Toplam
	Ekilen Alan	Nadas				
Besni	348.612	640	13.240	252.653	0	615.145
Gerger	51.255	500	2.449	6.344	0	60.548
Gölbaşı	72.197	3.607	1.058	95.279	0	172.141
Kahta	423.359	4.889	2.463	89.018	0	519.729
Merkez	551.909	1.259	24.263	63.479	0	640.910
Samsat	88.382	0	535	8.385	0	97.302
Sincik	34.569	904	146	5.893	0	41.512
Tut	18.581	2.883	4.794	45.500	0	71.758
Çelikhan	20.304	200	660	4.345	0	25.509
Toplam	1.609.168	14.882	49.608	570.896	0	2.244.554

Adıyaman ilinin tütün üretimi 2015-2020 ürün yıllarını kapsayacak şekilde Çizelge 5.5'te yer almaktadır.

Çizelge 5.5 Adıyaman ili tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

Ürün Yılı	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)	Üretim Alanı (da)	Bedel (TL)	Ort. F. (TL/kg)
2015	3.579	3.611.104	65.305	33.101.546	9,17
2016	4.118	4.532.892	80.354	50.931.644	11,24
2017	4.295	5.782.051	103.794	66.966.799	11,58
2018	4.517	6.468.000	107.106	91.184.016	14,10
2019	5.502	8.797.826	126.685	139.328.090	15,84
2020	6.399	11.906.432	155.256	189.279.235	15,90

Çizelge 5.5, 2015-2020 yıllarına ait tütün üretimi bilgileri TTYB sahibi firmalar tarafından alım-satıma konu olan tütünler ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Alım-satıma konu olmayan tütünler bu kapsam dışında bırakılmıştır. Çizelge.5.5'te görüldüğü üzere, son beş yıllık dönemde Adıyaman ilinde tütün üretimi devamlı bir artış içerisinde olmuştur. 2015 ile 2020 ürün yılları karşılaştırıldığında; üretici bazında, %78,8, üretim

miktarı bazında %229,7 ve üreticiye ödenen bedel bazında ise %471,8 artış olduğu görülmüştür.

Adıyaman ilinin 2020 ürün yılında ilçeler bazında tütün üretimine ilişkin veriler Çizelge 5.6'da yer almaktadır.

Çizelge 5.6 Adıyaman ili ilçeler bazında 2020 ürün yılı tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

İlçe	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)	Üretim Alanı (da)	BEDEL (TL)	Ort. F. (TL/kg)
Adıyaman Merkez	4.074	6.298.280	85.124	99.661.709	15,82
Besni	122	181.445	2.271	2.926.966	16,13
Kahta	1.106	2.538.764	34.157	40.649.993	16,01
Samsat	1.097	2.887.943	33.704	46.040.567	15,94
Toplam	6.399	11.906.432	155.256	189.279.235	15,90

Çizelge 5.6 incelendiğinde, Adıyaman ilinde 2020 ürün yılına ait üretimin %52,9'u Adıyaman Merkez, %24,26'sı Samsat, %21,32'si Kahta ve %1,52'si de Besni üretim merkezinde üretilmektedir.

5.2 Manisa İli Hakkında Genel Bilgiler

5.2.1 Coğrafi konum

Manisa ili, Ege bölgesinde olup, sahil şeridi bulunmamakla birlikte, sahil şeridine en yakın ildir. 27 08' ve 29 05' doğu boylamları ile 38 04' ve 39 58' kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. İlin Güneyinde Aydın, Batısında İzmir, Kuzeyinde Balıkesir, Güneydoğusunda Denizli, Doğusunda Uşak ve Kütahya illeri bulunmaktadır. Yüzölçümü 13.810 km^2 olup, rakımı 50-850 m. arasındadır (Anonim 2020b).

5.2.2 Yeryüzü şekilleri

Kula-Gördes Platosu il topraklarının büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Dağ sıraları Ege denizine dikey olarak uzanmakta olup, ilin yeryüzü şekilleri üç farklı grupta yer almaktadır. Bunlar; taban ve düz araziler, dağlık ve sarp alanlar ile tepelik kesimlerden oluşmaktadır.

Şekil 5.2 Manisa ili haritası

İlin güney ve kuzeyinde dağlık ve sarp alanlar yer almaktadır. Batıya doğru rakımı azalan dağlar, dere ve çaylarla ayrılmaktadır. İlin doğu kısımları İç Anadolu ile Ege kısmında bulunan Gediz ve Kumçayı Ovaları arasında güneydoğu-kuzeybatı eksenli bir eşikte bulunmaktadır. Manisa ilinde yeryüzü şekillerine bakıldığında; ilin yüzölçümünün %54,3'ünü dağlar, %27,8'ini platolar, %17,9'unu da ovalar oluşturmaktadır (Anonim 2020b).

5.2.3 İklim

İlin ovalar ve çevreleyen vadilerde karasal nitelikli Akdeniz iklimi görülürken, dağlık bölgeler ve platolar İç Anadolu'nun karasal nitelikli iklim özelliklerini taşımaktadır.

Ovaları çevreleyen dağlar denize dik konumlarından dolayı denizin etkisini doğuya doğru hissedilir ölçüde azaltmaktadır. Ovalık bölgelerin iklimi denize yakınlığı sebebiyle daha yumuşaktır. Manisa şehir merkezi, Manisa Dağının tesiri altında olup, bu yapı yazın sıcak kışın ise soğuk bir etkiye neden olmaktadır.

İlin merkezinde ortalama olarak yıllık 162 gün yaz günü olarak tespit edilmiş olup, sıcaklığın sıfırın altına düştüğü yıllık ortalama gün sayısı 26'dır. Yıllık ortalama sıcaklık ise 17.5 ºC'dir. İlde yağışlar kış aylarında olup, yazları kurak geçer. Yıllık yaklaşık 82 gün yağış almakta ve ortalama yağış miktarı 713,6 kg'dır. Kar yağışı, ilin yeryüzü şekillerine bağlı olarak ovalar ve vadilerde az, dağlık kesimlerde ise daha fazla görülmektedir (Anonim 2020b).

5.2.4 Bitki örtüsü

İlin iklim koşulları ve toprak yapısındaki farklılıklar bitki örtüsü üzerinde de kendisi göstermektedir. İlin %46'sı orman ve makilerle kaplı olup, makilik alanlar oldukça geniş bir alanı kaplayıp dağların kuzey ve batı yönlerinde bulunmaktadır. Ormanlar; ardıç, ahlât, karaağaç, meşe, karaçam, dişbudak, kızılçam ve çınar ağaç tiplerinden oluşmaktadır. Manisa; %39,1'i tarım arazi, %6,6'sı çayır ve mera, %8'i ise tarımsal faaliyet için uygun olmayan arazilerden oluşmaktadır. Spil Dağı, bitki örtüsü bakımından oldukça fazla çeşitlilik gösteren bir yapıya sahip olup, 600 civarında bitki çeşidi tespit edilmiştir (Anonim 2020b).

5.2.5 Nüfus

Manisa ili nüfusu 2007-2021 yılları arasında artış eğiliminde olmuştur. Manisa ili nüfusuna ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 5.7'de yer almaktadır.

Çizelge 5.7 Yıllar bazında Manisa ili nüfusu (Anonim 2022b)

Yıl	Nüfus		Toplam
	Erkek	Kadın	
2007	667.061	652.859	1.319.920
2008	656.051	660.699	1.316.750
2009	669.724	662.233	1.331.957
2010	714.064	665.420	1.379.484
2011	671.361	668.713	1.340.074
2012	673.700	672.462	1.346.162
2013	682.097	677.366	1.359.463
2014	686.379	681.526	1.367.905
2015	691.955	688.411	1.380.366
2016	701.094	695.851	1.396.945
2017	710.378	702.663	1.413.041
2018	720.337	709.306	1.429.643
2019	725.238	715.373	1.440.611
2020	728.724	721.892	1.450.616
2021	731.208	725.418	1.456.626

Çizelge 5.7 incelendiğinde, Manisa ilinin 2007 yılında 1.319.920 olan nüfusu %10,36 artarak 2021 yılında 1.456.626'ya kişiye ulaşmıştır. 2007 yılında 667.061 olan erkek nüfusu %9,62 artarak 731.208 kişiye, 652.859 olan kadın nüfusu ise %11,11 artarak 725.418'e ulaşmış olup, kadın nüfusunun daha fazla arttığı görülmektedir.

İlçeler bazında 2021 yılı Manisa iline ait ayrıntılı bilgiler Çizelge 5.8'de yer almaktadır.

Çizelge 5.8 2021 Yılı Manisa ilçe nüfusu (Anonim 2022b)

İlçe	Nüfus		Toplam
	Erkek	Kadın	
Ahmetli	8.401	8.406	16.807
Akhisar	88.452	87.548	176.000
Alaşehir	53.876	51.504	105.380
Demirci	17.639	19.382	37.021
Gölmarmara	7.661	7.536	15.197
Gördes	13.221	13.637	26.858

Çizelge 5.8 2021 Yılı Manisa ilçe nüfusu (Anonim 2022b) (devam)

İlçe	Nüfus		Toplam
	Erkek	Kadın	
Kırkağaç	18.907	18.792	37.699
Köprübaşı	6.337	6.474	12.811
Kula	21.419	22.002	43.421
Salihli	81.969	82.741	164.710
Sarıgöl	17.746	18.020	35.766
Saruhanlı	28.272	27.894	56.166
Şehzadeler	85.253	82.408	167.661
Selendi	9.741	9.764	19.505
Soma	55.752	55.466	111.218
Turgutlu	86.677	85.736	172.413
Yunusemre	129.885	128.108	257.993
Toplam	731.208	725.418	1.456.626

Çizelge 5.8 incelendiğinde, 2021 yılı Manisa ili nüfusunun ilçeler bazında miktarları görülmektedir. En fazla nüfus %17,71 ile Manisa Merkez ilçesi olan Yunusemre ilçesinde bulunmuş olup; Yunusemre ilçesini %12,08 ile Akhisar, %11,84 ile Turgutlu, %11,51 ile Şehzadeler, %11,31 ile Salihli, %7,64 ile Soma, %7,23 ile Alaşehir, %3,86 ile Saruhanlı, %2,98 ile Kula, %2,59 ile Kırkağaç, %2,54 Demirci, %2,46 ile Sarıgöl, %1,84 ile Gördes, %1,34 ile Selendi, %1,15 ile Ahmetli, %1,04 ile Gölmarmara ilçesi takip ederken en az nüfusun olduğu ilçe ise %0,88 ile Köprübaşı ilçesi gelmektedir.

Manisa ilinde toplam nüfusun %49,80'ini de kadınlar ve %50,20'sini erkekler oluşturmaktadır. Ahmetli, Demirci, Gördes, Köprübaşı, Kula, Salihli, Sarıgöl ve Kula ilçelerinin dışında kalan ilçelerde erkek nüfusun daha fazla yaşadığı belirlenmiştir.

5.2.6 Tarımsal yapı

Manisa ili, hem bitkisel hem de hayvansal üretim açısında çok önemli potansiyele sahiptir. Manisa ilinin 2021 yılı arazi kullanımına ilişkin bilgileri Çizelge 5.9'da yer almaktadır.

Çizelge 5.9 Manisa ili 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c)

Kullanım Şekli	Alanı (da)	Oranı (%)
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		
Ekilen Alan	2.275.726	45,01
Nadas	123.983	2,45
Sebze Bahçeleri	320.356	6,34
Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	2.335.171	46,18
Süs Bitkileri	903	0,02
Toplam	5.056.139	100,00

Manisa ili arazilerinin 2021 yılına göre kullanım durumu değerlendirildiğinde; 5.056.139 da alan olan tarım arazisinin %45,01'i tahıllar ve diğer bitkisel ürünler %46,18'si meyveler, içecek ve baharat bitkileri, %6,34'ü sebze bahçeleri, %2,45'i nadas amaçlı ve %0,02'si de süs bitkileri amaçlı kullanılmaktadır.

Manisa ilinin ilçeler bazında arazi kullanım durumu Çizelge 5.10'da yer almaktadır.

Çizelge 5.10 Manisa ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c)

İlçe	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Süs Bitkileri	Toplam
	Ekilen Alan	Nadas				
Ahmetli	24.620	7.057	10.618	73.441	0	115.736
Akhisar	286.106	14.070	38.491	483.060	3	821.730
Alaşehir	95.131	8.480	12.435	247.213	0	363.259
Demirci	166.268	13.250	7.330	85.570	0	272.418
Gölmarmara	23.087	268	22.025	48.910	0	94.290
Gördes	175.514	36.646	14.775	53.575	0	280.510
Kırkağaç	265.025	12.979	16.838	54.116	0	348.958
Köprübaşı	76.278	4.297	1.546	90.310	0	172.431
Kula	54.746	1.352	27.655	125.875	33	209.661
Salihli	240.950	6.000	43.660	271.649	0	562.259
Sarıgöl	123.602	30	27.856	245.010	0	396.498
Saruhanlı	42.839	100	6.326	130.241	0	179.506
Selendi	297.431	13.322	8.872	41.041	0	360.666

Çizelge 5.10 Manisa ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c) (devam)

İlçe	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Süs Bitkileri	Toplam
	Ekilen Alan	Nadas				
Soma	105.977	2.950	18.627	79.573	0	207.127
Şehzadeler	81.046	500	35.084	132.695	142	249.467
Turgutlu	46.714	1.182	6.401	44.159	725	99.181
Yunusemre	170.392	1.500	21.817	128.733	0	322.442
Toplam	2.275.726	123.983	320.356	2.335.171	903	5.056.139

En fazla tarım arazisi %16,25 ile Akhisar ilçesinde bulunurken, Akhisar ilçesini %11,12 ile Salihli, %7,84 ile Sarıgöl, %7,18 ile Alaşehir, %7,13 ile Selendi, %6,9 ile Kırkağaç, %6,38 Yunusemre, %5,55 ile Gördes, %5,39 ile Demirci, %4,93 ile Şehzadeler, %4,15 ile Kula, %4,1 ile Soma, %3,55 ile Saruhanlı, %3,41 ile Köprübaşı, %2,29 ile Ahmetli, %1,96 ile Turgutlu ve %1,87 ile de Gölmarmara ilçesi izlemektedir.

Manisa ilinin tütün üretimi 2015-2020 ürün yıllarını kapsayacak şekilde Çizelge 5.11'de yer almaktadır.

Çizelge 5.11 Manisa ili tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

Ürün Yılı	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)	Üretim Alanı (da)	Bedel (TL)	Ort. F. (TL/kg)
2015	15.772	15.885.123	244.945	227.544.805	14,32
2016	15.162	15.216.337	241.181	267.105.962	17,55
2017	16.619	21.035.221	260.781	357.275.759	16,98
2018	13.434	14.694.191	227.556	303.038.836	20,62
2019	13.168	15.998.300	222.019	362.555.926	22,66
2020	11.829	13.488.588	198.849	348.228.503	25,82

Çizelge 5.11, 2015-2020 yıllarına ait tütün üretimi bilgileri TTYB sahibi firmalar tarafından alım-satıma konu olan tütünler ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Alım-satıma konu olmayan tütünler bu kapsam dışında bırakılmıştır.

Çizelge 5.11'de görüldüğü üzere, son altı yıllık dönemde Manisa ilinde tütün üretimi dalgalı bir seyir izlemiştir. 2015 ile 2020 ürün yılları karşılaştırıldığında; üretici bazında, %25, üretim miktarı bazında %15,1 azalmasına karşılık üreticiye ödenen bedelde %53,1 bir artış olduğu görülmüştür.

Manisa ilinin 2020 ürün yılında ilçeler bazında tütün üretimine ilişkin veriler Çizelge 5.12'de yer almaktadır.

Çizelge 5.12 Manisa ili ilçeler bazında 2020 ürün yılı tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

İlçe	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)	Üretim Alanı (da)	Bedel (TL)	Ort. F. (TL/kg)
Ahmetli	51	112.687	1.072	2.659.390	23,60
Akhisar	1.514	1.528.010	22.584	40.056.932	26,22
Alaşehir	407	379.824	4.764	9.843.040	25,91
Demirci	1.417	1.583.097	26.119	39.347.894	24,86
Gölmarmara	377	598.332	7.077	15.805.160	26,42
Gördes	1.326	1.339.444	21.947	34.959.427	26,10
Kırkağaç	464	310.442	6.445	8.062.209	25,97
Köprübaşı	775	946.091	13.638	24.337.121	25,72
Kula	972	1.079.450	16.210	27.680.476	25,64
Salihli	711	873.394	13.963	22.880.003	26,20
Sarıgöl	708	750.919	10.344	19.330.765	25,74
Saruhanlı	764	1.297.388	15.624	34.337.050	26,47
Selendi	1.642	1.671.440	26.608	42.226.915	25,26
Soma	288	308.078	3.874	7.794.299	25,30
Şehzadeler	259	547.091	5.995	14.533.842	26,57
Yunusemre	154	162.901	2.585	4.373.980	26,85
Toplam	11.829	13.488.588	198.849	348.228.503	25,82

Çizelge 5.12 incelendiğinde, Manisa ilinde 2020 ürün yılına ait üretimin %12,39'u Selendi, %11,74'ü Demirci, %11,33'ü Akhisar, %9,93'ü Gördes, %9,62'si Saruhanlı, %8'i Kula, %7,01'i Köprübaşı, %6,47'si Salihli, %5,57'si Sarıgöl, %4,44'ü Gölmarmara, %4,06'sı Şehzadeler, %2,82'si Alaşehir, %2,3'ü Kırkağaç, %2,28'i, Soma, %1,21'i Yunusemre ve %0,83'ü de Ahmetli ilçesinde üretilmektedir.

5.3 Samsun İli Hakkında Genel Bilgiler

5.3.1 Coğrafi konum

Samsun ili, Karadeniz Bölgesinin orta kısmında Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirlerinin deltaları arasında bulunmakta olup, 9.579 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. İlin konumu, 40° 50' - 41° 51' kuzey enlemleri ile 37° 08' ve 34° 25' doğu boylamları arasındadır. Batısında Sinop, Doğusunda Ordu, Kuzeyinde Karadeniz, Güneyinde ise Tokat, Amasya ve Çorum illeri yer almaktadır (Anonim 2018).

5.3.2 Yüzey biçimleri

Yeryüzü şekilleri açısından üç farklı özellik taşımaktadır. Birincisi güneydeki dağlık bölge, ikincisi dağlık bölge ile kıyı şeridi arasında yer alan yaylalar, üçüncüsü ise yaylalarla kıyı şeridi arasındaki ovalardır. Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirlerinin deltalarında oluşmuş Bafra ve Çarşamba ovaları oldukça yüksek tarımsal potansiyele sahiptir.

Şekil 5.3 Samsun ili haritası

Samsun ilinin bulunduğu konum, Kuzey Anadolu Dağlarının yükseltisine bakıldığında daha düşük rakıma sahip olup, güneye inildikçe artar. Samsun ili genel olarak yüksek rakıma sahip olmayan plato ve dağlardan oluşmaktadır. İlde rakımı değişken birçok yükselti bulunmaktadır. Bunlar; Bünyen Dağı, Hacılar, Kocadağ, Sıralıdağ, Aksınar Böğürtlen ve Karaömer Dağlarıdır. Bu dağların rakımları 900-1.790 m. arasında yer almaktadır (Anonim 2018).

5.3.3 İklim

Samsun genel olarak ılıman bir iklime sahip olup, kıyı şeridi ile iç kesimler arasında farklı özellik taşır. Sahilde bulunan ilçeler bu ılıman iklimin etkisini taşımasına rağmen, kıyı şeridinden uzak olan ilçelerde daha soğuk iklime sahiptir. Ortalama sıcaklık 14.5 °C'dir. En yüksek sıcaklık ortalaması 18.3 °C, en düşük sıcaklık ortalaması ise 11 °C'dir. İlin sahil şeridi ile iç kesimler arasındaki sıcaklık farkı 10 °C'ye varabilmektedir.

Yağışı ülkemize göre ortalamanın üzerindedir (705.4 mm). Yağış miktarı en fazla çok Kasım (84.7 mm) ve Ekim (80.8 mm) aylarında görülmektedir. Samsun, kuzey rüzgârlarının etkisi altında bulunmakta olup, aralık ayında güney-güneybatı istikametinde esen Kıble rüzgarı en etkilisidir (Anonim 2018).

5.3.4 Bitki örtüsü

Samsun kıyı şeridinden doğuya doğru gidildikçe bu alanlarda fundalık ve orman yapısı küçük bölümler halinde bir dağılım özelliğine sahiptir. Özellikle meşe, gürgen ve bazı yüksek alanlarda çam ağaçları yer almakta olup, Çarşamba ilçesinin güneydoğusunda ise oldukça verimli kayın ormanları bulunmaktadır.

Çarşamba Ovasından Terme ilçesine gidildikçe Yeşilırmak nehrinin sağ bölümünde yoğun orman ve meralıklar bulunmaktadır. Bafra ilçesinde sahilden 200-300 m. yüksekliğe kadar olan yamaçlarda çalı ve ağaççık formasyonu, 700-800 m. yüksekliğe sahip olan alanlarda geniş yapraklı ormanlar ve 1.000-1.200 m. yüksekliklerde ise çam

ağacı çeşitleri yer almaktadır.

1.500-2.000 m. rakıma sahip bölümlerde ise, hakim olan orman ağacı çam çeşitleridir. Vezirköprü ve yakın çevresinin bitki örtüsü; koru ormanları, nemli ormanlar çalı, fundalıklar, otluklar ve orman altı formasyonu olarak sayılabilir. Kavak ilçesi ve çevresinde ise koru ormanlar ile ağaçlı step alanlar bulunmaktadır. Özellikle güney yamaçlarda meşe, karaçam ve sınırlı alanlarda sarıçam, kızılçam ile akarsu yataklarında ise kavak, söğüt gibi türler görülmektedir (Anonim 2018).

5.3.5 Nüfus

Samsun ili nüfusu 2007-2021 yılları arasında artış eğiliminde olmuştur. Samsun ili nüfusu ile ilgili ayrıntılı bilgiler Çizelge 5.13'te yer almaktadır.

Çizelge 5.13 incelendiğinde, Samsun İlinin 2007 yılında 1.228.959 olan nüfusu %11,58 artarak 2021 yılında 1.371.274 kişiye ulaşmıştır. 2007 yılında 606.187 olan erkek nüfusu %11,86 artarak 678.072 kişiye, 622.772 olan kadın nüfusu %11,31 artarak 693.202'ye ulaşmış olup, erkek nüfusunun daha fazla arttığı görülmektedir.

Çizelge 5.13 Yıllar bazında Samsun ili nüfusu (Anonim 2022b)

Yıl	Nüfus		Toplam
	Erkek	Kadın	
2007	606.187	622.772	1.228.959
2008	607.501	626.176	1.233.677
2009	618.849	631.227	1.250.076
2010	620.015	632.678	1.252.693
2011	617.701	634.028	1.251.729
2012	617.095	634.627	1.251.722
2013	623.435	638.375	1.261.810
2014	627.296	642.693	1.269.989
2015	632.014	647.870	1.279.884
2016	640.699	655.228	1.295.927
2017	649.524	663.466	1.312.990
2018	662.086	673.630	1.335.716
2019	669.055	679.487	1.348.542
2020	670.675	685.404	1.356.079
2021	678.072	693.202	1.371.274

İlçeler bazında 2021 yılı Samsun İli ile ilgili ayrıntılı bilgiler Çizelge 5.14'te yer almaktadır.

Çizelge 5.14 2021 Yılı Samsun ilçe nüfusu (Anonim 2022b)

Yıl	Nüfus		Toplam
	Erkek	Kadın	
19 Mayıs	13.340	13.026	26.366
Alaçam	12.377	12.483	24.860
Asarcık	8.148	8.130	16.278
Atakum	114.783	123.919	238.702
Ayvacık	10.145	9.291	19.436
Bafra	70.722	71.619	142.341
Canik	49.532	49.837	99.369
Çarşamba	69.794	70.645	140.439
Havza	19.122	19.750	38.872
İlkadım	168.060	172.361	340.421
Kavak	10.689	10.571	21.260
Ladik	8.055	8.265	16.320
Salıpazarı	9.969	9.336	19.305
Tekkeköy	28.068	27.301	55.369
Terme	35.529	35.837	71.366
Vezirköprü	45.538	46.440	91.978
Yakakent	4.201	4.391	8.592
Toplam	678.072	693.202	1.371.274

Samsun ilinde toplam nüfusun %49,45'i erkekler %50,55'ini de kadınlar oluşturmaktadır. 19 Mayıs, Asarcık, Ayvacık, Kavak, Salıpazarı ve Tekkeköy ilçelerinin dışında kalan ilçelerde kadın nüfusun daha fazla yaşadığı belirlenmiştir.

5.3.6 Tarımsal yapı

Samsun ili, hem bitkisel hem de hayvansal üretim açısında çok önemli potansiyele sahiptir. Samsun ilinin 2021 yılı arazi kullanımına ilişkin bilgileri Çizelge 5.15'te yer almaktadır.

Çizelge 5.15 Samsun ili 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c)

Kullanım Şekli	Alanı (da)	Oranı (%)
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		
Ekilen Alan	2.177.285	58,20
Nadas	219.965	5,88
Sebze Bahçeleri	145.096	3,88
Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	1.197.963	32,02
Süs Bitkileri	628	0,02
Toplam	3.740.937	100,00

Samsun ili arazilerinin 2021 yılına göre kullanım durumu değerlendirildiğinde; 3.740.937 da alan olan tarım arazisinin %58,2'si tahıllar ve diğer bitkisel ürünler %32,02'si meyveler, içecek ve baharat bitkileri, %5,88'i nadas ve %3,88'i de sebze bahçeleri amaçlı kullanılmaktadır.

Samsun ilinin ilçeler bazında arazi kullanım durumu Çizelge 5.16'da yer almaktadır.

Çizelge 5.16 Samsun ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c)

İlçe	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Süs Bitkileri	Toplam
	Ekilen Alan	Nadas				
19 Mayıs	37.543	0	1.094	28.766	12	67.415
Alaçam	182.301	40.000	1.705	3.270	0	227.276
Asarcık	54.037	2.110	572	8.979	0	65.698
Atakum	68.075	8.440	551	32.760	15	109.841
Ayvacık	20.650	2.500	410	92.615	0	116.175
Bafra	499.747	11.250	75.089	25.342	54	611.482
Canik	36.729	3.500	491	33.882	0	74.602
Çarşamba	376.420	5.000	1.670	1.077	0	384.167
Havza	115.170	52.500	1.414	1.119	0	170.203
İlkadım	132.600	40.990	1.614	806	0	176.010
Kavak	9.520	0	292	141.298	0	151.110
Ladik	44.296	2.100	1.675	61.844	7	109.922
Salıpazarı	49.200	0	31.450	290.120	2	370.772

Çizelge 5.16 Samsun ili ilçeler bazında 2021 yılı arazi kullanım durumu (Anonim 2022c) (devam)

İlçe	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	Süs Bitkileri	Toplam
Tekkeköy	410.779	20.000	2.840	2.863	0	436.482
Terme	27.317	20.300	145	1.365	0	49.127
Vezirköprü	77.068	0	23.870	463.514	535	564.987
Yakakent	35.833	11.275	214	8.343	3	55.668
Toplam	2.177.285	219.965	145.096	1.197.963	628	3.740.937

Çizelge 5.16 incelendiğinde, en fazla tarım arazisi %16,35 ile Bafra ilçesinde bulunurken Bafra ilçesini %15,1 ile Vezirköprü, %11,67 ile Tekkeköy, %10,27 ile Çarşamba, %9,91 ile Salıpazarı, %6,07 ile Alaçam, %4,7 ile İlkadım, %4,55 ile Havza, %4,04 ile Kavak, %3,11 ile Ayvacık, %2,94 ile Ladik, %2,94 ile Atakum, %1,99 ile Canik, %1,8 ile 19 Mayıs, %1,76 ile Asarcık, %1,49 ile Yakakent ve %1,31 ile de Terme ilçesi izlemektedir.

Samsun ilinin tütün üretimi 2015-2020 ürün yıllarını kapsayacak şekilde Çizelge 5.17'de yer almaktadır.

Çizelge 5.17 Samsun ili tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

Ürün Yılı	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)	Üretim Alanı (da)	Bedel (TL)	Ort. F. (TL/kg)
2015	8.830	7.924.244	85.376	116.773.593	14,74
2016	6.186	4.995.446	62.072	85.198.782	17,06
2017	6.052	6.684.611	56.251	127.640.548	19,09
2018	5.970	7.809.306	60.268	159.610.157	20,44
2019	4.674	5.929.728	49.429	130.177.366	21,95
2020	3.425	4.254.268	35.376	110.281.635	25,92

Çizelge 5.17, 2015-2020 yıllarına ait tütün üretimi bilgileri TTYB sahibi firmalar tarafından alım-satıma konu olan tütünler ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Alım-satıma konu olmayan tütünler bu kapsam dışında bırakılmıştır.

Çizelge 5.17 incelendiğinde, son altı yıllık dönemde Samsun ilinde tütün üretimi dalgalı bir seyir izlemiştir. 2015 ile 2020 ürün yılları karşılaştırıldığında; üretici bazında, %61,21 üretim miktarı bazında %46,31 ve üreticiye ödenen bedelde ise %5,56'lık bir azalış olduğu görülmektedir.

Samsun ilinin 2020 ürün yılında ilçeler bazında tütün üretimine ilişkin veriler Çizelge 5.18'de yer almaktadır.

Çizelge 5.18 Samsun ili ilçeler bazında 2020 ürün yılı tütün üretim durumu (Anonim 2021a)

İlçe	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)	Üretim Alanı (da)	Bedel (TL)	Ort. F. (TL/kg)
19 Mayıs	15	14.449	152	397.350	27,50
Alaçam	892	854.856	9.038	23.353.791	27,32
Bafra	1.750	2.110.899	19.535	57.999.661	27,48
Havza	29	14.064	175	320.396	22,78
İlkadım	1	729	5	20.034	27,50
Tekkeköy	7	4.819	33	131.337	27,25
Vezirköprü	670	1.224.431	6.047	27.237.709	22,25
Yakakent	61	30.021	391	821.357	27,36
Toplam	3.425	4.254.268	35.376	110.281.635	25,92

Çizelge 5.18 incelendiğinde, Samsun ilinde 2020 ürün yılına ait üretimin %49,62'si Bafra, %28,78'i Vezirköprü, %20,09'u Alaçam, %0,71'i Yakakent, %0,34'ü 19 Mayıs, %0,33'ü Havza, %0,11'i Tekkeköy ve %0,02'si de İlkadım ilçesinde üretilmektedir.

6. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜTÜNDE UYGULANAN MEVZUAT VE POLİTİKALARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

6.1 Tütünün Osmanlı İmparatorluğu'na Girişi

Tütünün tüketimi ile Osmanlılar'ın tanışması yaklaşık dört yüz yıl öncesine rastlamaktadır. Bu konuda 17. yüzyılın başından itibaren farklı tarihlerden söz edilmektedir. Tütünün ilk olarak 17. yüzyılın başında (1600-1605 yılları arasında) ithal edildiği sanılmaktadır (Anonim 1983). O yüzyılın değerli dini âlimlerinden biri olan Şeyh İbrahim Likant "Tütün Kullanmamaları İçin Dindaşlara Nasihatler" adındaki eserinde tütünü, hayal edilebilecek en zararlı ürün olarak tarif ederek İngiltere'den geldiğini ve 1602'de Rumlar'ın yaşadığı mekanlarda ilk olarak görüldüğünü söylemiş; Naima ise 1605 tarihini tütünün imparatorlukta kullanılma yılı olarak vermiştir (Perrin 1937). Tütün üzerine önemli bir kitap olan Salih Zeki ayrıca, bu olayın Osmanlı padişahlarından Genç Osman zamanında olduğunu ve tütünlerin İstanbul'a ithal edilmesi için Avrupa gemilerinin kullanıldığını yazmıştır (Zeki 1928). Tütün Hollanda ile yapılan bir anlaşma ile 1612 yılında Osmanlı topraklarına girmiştir (Young 1906). Rumeli'de Yenice ve Kırcaali bölgelerinde ilk tütün üretiminin yapıldığı öne sürülmektedir (Zeki 1928).

6.2 Osmanlı Dönemi Tütün Politikaları

Osmanlı'da 1633 yılına kadar tütün üretim ve ithalatı ile kullanılması hususlarında ne bir kısıtlama ne de bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak ithalata konu olan tütünlerden bir miktar vergi tahsil edilmiştir (Sapan 1997). Tütün tüketimine yönelik yasaklama ilk kez IV. Murat döneminde yapılmış olup, Bahai Efendi, 1646 yılında Şeyhülislam olunca vermiş olduğu bir fetva ile bu yasağın kalkmasını sağlamıştır (Doğruel ve Doğruel 2000).

Osmanlı'da tütün üretimi 17. yüzyılın ilk yıllarında yapılmaya başlamış olup, oldukça yoğun bir ilgi görmüştür. Çıkarılan Şurutu Duhan Nizamnamesi ile tütün üreticilerinden ve üretilen tütünlerden (dönüm başına) iki buçuk kuruş ile on ikişer para "duhanı dönüm resmi" alınmıştır. Bu nizamname 1883 yılına kadar devam etmiştir (Anonim 1977).

Alınan vergi miktarı üretim ve tüketim miktarları göz önünde bulundurulduğunda, beklenilen düzeyin altında seyretmiştir. Söz konusu gelirlerin artırılması için 1872 yılında çıkarılan teskere ile senelik 400.000 altına karşılık Hıristaki Zoğrafos ve Mösyö Zarifi adındaki kişilere beş seneliğine devredilmiştir. 13 Ekim 1872 yılında usulsüzlüklerin tespit edilmesi nedeniyle yapılan anlaşma iptal edilmiştir. Sonrasında ise tütün ile ilgili iş ve işlemleri yürüten İnhisar İdaresinin devlet tarafından idaresine karar verilmiştir (Doğruel ve Doğruel 2000).

6.2.1 Duhan İdaresi

1838 yılından 1860'lı yıllara kadar yapılan ticaret anlaşmaları ile piyasasındaki yabancı etkileşimlerin artmasıyla önemli hale gelen tütün, bu anlaşmalara da konu olmuş, verilen her kapitülasyonunun içinde tütün vergi oranları ile ilgili düzenlemeler yer almaya başlamıştır. Yapılan bu anlaşmalar gereği tütün adına alınan en önemli karar ise, onun vergi gelirlerinin ayrıca toplandığı bir idarenin kurulmasıdır. 1862'de 'Duhan (Tütün) İdaresi' adıyla kurulan bu idare, tütün tekelinin başlangıç yılı olarak kabul edilmektedir. Getirilen yeni düzenlemeler ile tütün ithalindeki yasaklar korunmuş, ancak tütün mamulleri ve tömbeki ithalatı %70 ve %75 gümrük resmi alınması kaydıyla serbest bırakılmış, *müruriye* (tütünün üretildiği yerden nakledileceği yere girerken ödeyeceği geçiş vergisi) ve *bey'iyye resmi* (satan esnaftan) alınmaya başlanmıştır. Ancak bu düzenlemelerdeki Müruriye resminin ağırlığı yerli üretimden vazgeçirecek kadar ağır olduğundan, 1867 yılında yapılan değişiklikler ile azaltılmış, malın kalite ve satış fiyatına göre belirlenen vergiler getirilmiştir. Ayrıca başkentten transit geçen tütünlerden alınan müruriye resmi kaldırılmış bunun yerine kente girerken alınan iç vergiler artırılmıştır (Shaw ve Shaw 1977).

6.2.2 İstanbul Tütün Tekeli

Osmanlı Devleti yaptığı bütün düzenlemelere rağmen, Duhan İdaresi aracılığıyla, üretim miktarına göre çok az vergi toplayabilmiştir. Bu durumda sorunun devlet eliyle vergi toplama olduğu düşünülerek, tütün vergileri toplama inhisarının özel girişimcilere verilmesi düşüncesi Padişah'a bir teskere ile sunulmuş ve tütün vergisi gelirlerinde artışın

bu yolla sağlanabileceği belirtilmiştir. Bu imtiyaza sahip olma isteğini belirten Galata Bankerlerinden Zarifi Efendi ve Hıristaki Zografos'un teklifi Encümen-i Mahsus-ı Vükela'da (Bakanlar Kurulu) görüşülmüş ve hazırlanan sözleşme ile imtiyaz bölgelerinde satış vergisi (bey'iyye resmi) ve duhan resmi muafiyeti gibi hakları da barındıran yetki devri sözleşmesi 1872 yılında Padişah tarafından onaylanmıştır. İstanbul ve Üsküdar, Galata, Eyüp çevresinde, tütünün yıllık 400.000 altın tutarında 5 yıl için ihale edilmesine karar verilen sözleşmeye göre; söz konusu bölge dahilinde satılacak tütünler için, belli fiyat aralığı (kalite özellikleri doğrultusunda asgari 20 kuruş ile azami 300 kuruş) getirilmiş ve şirkete ait fabrikalarda paketlenerek piyasaya verilmesi öngörülmüştür Şirkete haklar devredilmeden önce, üretim bölgelerindeki çiftçilerden aldıkları tütünleri sadece iç gümrük vergilerini ödeyerek İstanbul'a getirip tütüncü esnafına satabilen tütün tüccarları ile getirilen bu çeşit çeşit tütünleri serbestçe alarak piyasaya süren tütüncü esnafı ve istedikleri harmanı gözlerinin önünde kıydırarak hazırlatmaya alışmış tütün içicileri bu yeni sistemden memnun kalmamışlar, alıştıkları durum birdenbire ortadan kalktığı için şikayetlere başlamışlardır. Bir taraftan tütün satanların, bir taraftan tütün alanların bu konudaki şikâyetleri ve şirketin zarar etmeden bu durumdan kurtulmak istemesi nedeniyle sözleşme 5 ay gibi bir süre sonunda feshedilmiştir (Doğruel ve Doğruel 2000). Şirketin pazarlamak üzere aldığı tütünler devlete satılmış, tütün vergilerini toplama yetkisi ise tüm diğer vergileri toplamakla görevli Rüsumat Emanetine bırakılmıştır (Erkson 1954).

6.2.3 Tütün İnhisarı ve Duhan Resmi Hakkında Nizamname

Özel şirket eliyle tütün inhisarının işletilemeyeceği görülünce 1874 tarihinde Tütün İnhisarı (İnhisar-ı Duhan) ve Tütün Vergisi (Duhan Resmi) hakkında iki nizamname çıkarılarak, İstanbul ve çevresinde tütün tekelini işletmek üzere "İdare-i İnhisariye-i Duhan" adında bir idarenin kurulması öngörülmüştür. Tütün İnhisarı Nizamnamesine göre, sınırları belirlenen bölgelerde kişilerin tütün ithal etmeleri, idarece belirlenen yerlerin dışında tütünlerin satılması ve idarenin alametini taşımayan tütün bulundurulması yasaklanmıştır. İdare, tefrikhane (tütünleri kalitelerine göre ayrıldığı işleme atölyesi), kıyımhane, mamul ve gayri mamul ambarları olmak üzere 4 müdürlük halinde çalışmaya başlamış, tekelin işleyebilmesi için İstanbul ve çevresindeki işleme

atölyeleri kapatılarak, buralardaki makine ve aletler polis yardımıyla toplatılmıştır. Uygulamanın ilk yıllarında yaşanan suiistimaller ve fazla memur çalıştırıldığı için artan masraflar nedeniyle 1879 yılında kapatılmasına rağmen, tütünde ilk devlet tekelinin uygulandığı dönem olması açısından önemlidir. Tütün Vergisi Nizamnamesinde ise, tütün ihracatı, fabrikalarının açılması, kontrolü, mamul tütünden alınacak bandrol usulünü, bayilik işlemlerini, nizamnameye karşı fiillerin cezaları düzenlenmiştir (Kazgan 1984).

Tütün mamulleri üretimi için açılacak imalathane sayısı ve yerinin Rüsumat İdaresi tarafından saptanması öngörülen düzenlemeye göre, ödenecek sarfiyat resmi imalathanelerin bulundukları yere bağlı olarak belirlenmiştir. 3 ayrı sınıfa ayrılan imalathanelerden İzmir, Şam, İstanbul, Bağdat, Halep, Beyrut, Samsun, Trabzon, Edirne, Bursa, Saraybosna, Erzurum, Rusçuk, Kavala, Selanik ve Yenice-i Karacasu vilayetlerinde açılacak olanlar yılda en az 120.000 kuruş, diğer vilayet merkezlerinde açılacak olanlar 80.000 kuruş, bunlar dışındaki kasaba ve bucaklarda açılacak olanlar ise 50.000 kuruş sarfiyat resmi ödeme şartı getirilmiştir. Kurulumlarını müteakip 6 ay içerisinde bu sarfiyat resmini ve bunun yarısı tutarındaki bandrolü yatırmayan imalathanelerin ise kapatılması söz konusudur. Kalitesine göre 5 ile 30 kuruş/okka arasında belirlenen değerlerdeki bandroller, kutu ve paketlere yapıştırılmış, sarfiyat vergileri bu değerler üzerinden devlete ödenmiştir. 1878 yılında doruk noktasına ulaşan kağıt paranın altın lira karşısındaki değer kaybı nedeniyle bandrol resmi %50 artırılmış, tütün mamulü satanlardan alınan bey'iyye resmi ise vilayetlerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak yarım lira ile 1,5 lira arasında değişmiştir (Doğruel ve Doğruel 2000).

Başladığı 1854 yılından, Duhan İnhisarı İdaresi'nin kurulduğu 1874 yılına kadar geçen 20 yıllık sürede, Avrupa mali piyasalarına sürekli borçlanan Osmanlı'nın 1875 yılındaki dış borçları 200 milyon sterline, yıllık giderleri ise 12 milyon sterline ulaşmış, bu borçları ödeyecek bütçenin 1874-1875 yılları için hesaplanan gelirleri ise toplam 22 milyon sterlin olarak hesaplanmıştır. Gelir ve gider arasındaki 10 milyon sterlin ile borç ödemeleri karşılanamaz hale geldiğinden, önce borçların itfa ve faizlerinin 5 yıl için yarıya indirildiğini daha sonra tüm borçların ödemesinin 1881 yılına kadar durdurulduğunu belirten kararlar alınmıştır. Memorandum olarak kabul edilen bu karar karşısında batılı

alacaklar, yaptıkları borçlanma sözleşmelerinde hukuki garantiler aramak yerine vergi ve benzeri gelirlerden oluşan sağlam teminatlarla yetindiğinden, hukuki olarak bir şey talep edememişler ancak siyasi baskılarla, borç ödemesine ilişkin projeler sunmaya başlamışlardır. İngiliz H. Hammond ve Fransız C. Tocqueville tarafından hazırlanan bu projeler Osmanlı maliyesinin denetiminde uluslararası bir gözetim ve denetim mekanizmasını içerdiği gerekçesiyle kabul edilmemiştir (Aytaş 2011).

Osmanlı İmparatorluğunu borç ödeyemez duruma getiren olaylar incelendiğinde en büyük rolün kapitalist ekonomik sisteme eklemlenme sürecindeki gelişmeler olduğu görülecektir. Bu dönemde batı borsalarından yayılan mali kriz ve durgunluk, Osmanlı'yı da etkisine almış gelir ve gider arasındaki belirtilen fark büyüdükçe alınan borç da büyümüş 1869-1875 arasında alınan borç 1854-1868 arasında alınan borcun iki katına çıkmıştır. Ancak tek neden şüphesiz bu değildir. Alınan borçların gelir arttırmak için kullanılmayışı, kapitülasyonların etkisiyle yabancı tüccarlardan vergi alınamaması, tek gelir kaynağının Aşar vergisi haline gelmesi, bunun da iltizam sistemi nedeniyle tam olarak toplanamaması, yine bu dönem başlayan Balkan Savaşları nedeniyle askeri harcamaların artması devleti mali açıdan daha da güçsüzleştirmiş, yarı sömürgeleşme sürecini pekiştirmiştir (Kazgan 2009).

6.2.4 Rüsum-u Sitte İdaresi

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı (93 harbi) ihtiyaçlarına karşılık yabancı devletlerden direkt sağlanamayan kaynak, Osmanlı Bankası'ndan sağlanan borçlanma (yüksek faizli olsa da) ile giderildiğinden, hükümet borçların geri ödemesinde önceliği iç alacaklılara vererek, 1879 yılında Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'nin sunduğu alacakların ödenmesine yönelik başvuru kabul edilmiştir. Kasım 1879'da imzalanan sözleşme ile Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'ne olan borçlar, küçük bir kısmı silinerek;

- 690.000 lira Banker Zarifi'nin (daha önce tütün tekeline talip olan) alacağı,
- 1.800.000 lira Salomon Fernandez, Alfred Barker ve ortaklarının alacağı,
- 6.235.000 lira Osmanlı Bankası'nın alacağı,

toplamı 8.725.000 Osmanlı lirası olarak belirlenmiş, hükümet borca teminat olarak, değerli kağıtlardan alınan *damga resmi,* alkollü içkilerden alınan *başvuru ve ruhsatiye resmi,* İstanbul ve bağlılarıyla Edirne, Bursa ve Samsun *İpek aşarı,* İstanbul ve bağlı yerler *balık avı resim* gelirleri ile *tuz ve tütün tekellerinin* idaresini, Rusum-u Sitte idaresine verecektir. Hükümetin ihale ettiği (iltizama verdiği) gelir 6 adet olduğundan, bu gelirleri yönetmek amacıyla kurulan şirkete *Rüsum-u Sitte (Altı Vergi) İdaresi*/Administration Des Six Contributions Indirecteas denilmiştir. Rüsum-u Sitte, sabitlenen borç miktarına eklenecek faizle (1880'den itibaren yıllık %8) beraber yıllık 1.100.000 liralık taksitler halindeki ödemelerini 10 yılda tamamlayacak, elde edilen gelirden 1.100.000 lira kesildikten sonra kalan miktar, bunların dışında kalan kalemlerden gelen gelirle birleştirilerek hükümetin diğer iç ve dış borçlarına tahsis edecektir (Aytaş 2011).

Sözleşme imzalandıktan sonra bir kararname ekinde tüm büyük devletlerin diplomatik temsilcilerine gönderilmiş, özellikle alacaklarda en büyük paya sahip İngiltere ve Fransa tarafından büyük tepkiyle karşılanmasına, Paris ve Londra borsalarında Osmanlı tahvilleri değerlerinin düşmesine rağmen uygulamaya konulmuştur.

Başkanlığına Romanya Reji İdaresi başkanı Fransız R. Hamilton Lang'ın getirildiği, 130 gayrimüslim, 5.714 Müslüman memurun görev yaptığı idare, 2 yıl kadar faal kalabilmiştir. İdare tarafından ilk 6 aydan sonra yayımlanan Osmanlı mali durumunu gösterir rapordaki olumlu gidişat vurgusuna rağmen, özellikle dış alacaklıların (Osmanlı tahvillerini elinde bulunduran hamiller) baskısı artarak devam etmiş, daha sonra ihtiyaç duyduğunda dış borç alamayacağı kaygısı taşıyan Osmanlı Hükümeti tekrar görüşme masasına çekilmiştir. Kesin bir anlaşma planı yapmak üzere tahvil sahiplerinin seçtiği temsilciler ve Osmanlı İmparatorluğu adına katılanların oluşturduğu Komisyon'un görüşmeleri 4 ay sürmüş ve 20 Aralık 1881'de (28 Muharrem 1299) çıkarılan *Muharrem Kararnamesi* ile Osmanlı borçları yeniden yapılandırılmıştır (Güler 2006).

6.2.5 Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye

Düyun-u Umumiye, 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile kurulmuştur. Bu kararnameye göre, Maliye Nezareti dışında bağımsız bir Düyun-u Umumiye İdaresi kuruluyordu. Üyeleri, Avusturya-Macaristan, Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı delegeleri ile Hollanda, Belçika ve İngiltere alacağı olanların temsilcileri ile Galata bankerlerinin temsilcisinden oluşuyordu.

Oluşturulan bu Konsey, vergileri toplayıp dış borçların, faizlerin ödenmesiyle ve sadece kendisine bırakılmış olan vergileri toplamakla görevliydi. Ancak daha sonra sanayi ve ticari girişimleri ile faaliyet sahasını genişletti. Hükümet, Konsey'e her türlü yardımda bulunacak ve gerektiği durumlarda askeri gücünü Konsey'i korumak üzere kullanacaktır. Konsey kendi memurlarını tayin etmekte özgürdü ve bu şekilde beş bin kişilik bir memur kadrosu oluşturuldu. Muharrem Kararnamesi'nin 8 inci maddesine göre mutlak ve değişmez olarak borç ödemesine ayrılan gelirlerin içinde tütün ve tuz tekeli gelirleri de bulunmaktaydı (Ünal 2003).

1881 yılında yayınlanan Muharrem Kararnamesinin 9. Maddesi ile Reji İdaresi'nin temelleri atılmıştır (Doğruel ve Doğruel 2000). Rüsum-u Sitte İdaresi'ne nazaran tamamen yabancı sermayeden oluşan bir idare yapıdır (Dığıroğlu 2007).

Tütün gelirleri, Muharrem Kararnamesi ile Rüsum-u Sitte İdaresi'nden Düyun-u Umumiye'ye geçmiştir. Alışılagelmiş toplumsal ilişkiler, kaçakçılık, direniş ve engellemeler nedeniyle söz konusu vergi zor toplanıyordu (Quataert 2008). Bu nedenle Fransız tahvil sahipleri; tütün gelirlerinden sabit bir miktarda pay alıp, buna karşılık Düyun-u Umumiye İdaresi'ni bu sorumluluklardan kurtararak Reji İdaresi'nin kurulması konusunda ikna ettiler (Gürdamar 2019).

6.2.6 Reji İdaresi

Fransızca bir kelime olan Reji anlam olarak ‘emaneten idare’ anlamına gelmektedir. Tütün vergisi, Osmanlı borçlarının karşılanmasında kullanılmak üzere Muharrem Kararnamesi’nden etkilenen en önemli gelirlerden biri olmuştur. 1862 yılında Osmanlı Bankası’ndan alınan borç karşılığında, tütün, tuz ve evrakı sahiha ile birlikte gelir olarak gösterilmişti ki, o yıllarda (1863-1864) tütün gelirlerinin bütçe içindeki payı pek de önemli değildi (%4). İmparatorluk daha sonra tütün gelirlerin artırmak için umutsuzca çabaladı, ancak Düyun-u Umumiye’nin kuruluşu ile birlikte Rüsum-u Sitte İdaresi’nin gelirlerinin bu yeni idareye devri ile tütün gelirlerinin kontrolü bütünüyle Osmanlı Devleti’nin elinden çıktı. Muharrem Kararnamesi’nin 8. ve 9. maddelerine göre Reji İdaresi kuruldu ve böylece Cumhuriyet dönemine kadar süren Osmanlı tarihinin en tartışmalı uygulamalarından biri başlamış oldu.

10 Ocak 1883 yılında Reji Şirketi, “Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü’l Menfaa Reji Şirketi” ve Fransızca olarak da “La Régie Co-intéressée des Tabacs de L’Empire Ottoman adını almıştır. Şirketin imtiyaz sahibi ortakları; Credit Anstalt adlı Avusturya Endüstri ve Ticaret Kredi Şirketi ve Grubu, Berlinli bankacı Bay S. Bleichroeder ve Grubu ve 1856 yılında kurulan Osmanlı Bankası ve Grubu’dur. Bu şirketler şartnamedeki hükümlere uygun olarak tütün tekelini işletecek ve anonim şirket kurmak ile yetkilendirilmişlerdi.

Şirketin yerinin İstanbul’da olacağı, şirket çalışmalarında Osmanlı yasalarına bağlı olacağı, yönetim kurulunun 10 kişiden oluşacağı ve İstanbul’da toplanacağı, Reji sisteminin geçerli olduğu ve içinde şirketin temsil etme hakkı olduğu bütün İmparatorlukta ve diğer ülkelerde şube açma yetkisi vardı. Şirketin yetkisini belirleyen ve sonrasında en çok tartışma yaratan maddesi, kaçakçılığı engellemek için memur atayabilme yetkisine sahip olmasıydı. Ayrıca hükümet de kaçakçılığın engellenmesinde Reji İdaresi’ne destek vermek ve kaçakçılığa karşı ceza yasaları uygulamakla görevli idi.

Şirket, gerekli sermayeyi toplamak için piyasaya tahvil çıkarabilme hakkına sahipti. İşletmenin sermayesi 100.000.000 frank ya da 4.000.000 sterline denk gelen 4.400.000

Türk Lirası olacaktı. Hisselerin piyasa değeri ve piyasaya çıkarılış biçimi, şirketin nizamnamesinde belirtilen şekilde uygulanacaktı. İlk başta ödemeler 2.200.000 Türk Lirasını geçmeyecek ve bu limit hükümet ve Düyun-u Umumiye'nin ortak rızası olmadan yükseltilemeyecekti (Doğruel ve Doğruel 2000). Şirket birçok vergiden de muaf tutulmaktaydı. Ayrıca verilen imtiyazlar 30 yıl için geçerli idi. İmtiyazın daha sonra yenilenmesi de mümkün kılınmıştı.

Tütün ile ilgili Muharrem Kararnamesi yayınlanana kadar Osmanlı bir arayış içerisinde olup, değişik uygulamaları gündeme almıştır. Düyun-u Umumiye ve Reji idaresi vergi ile ilgili yeni bir sistem hayata geçirmiştir. Tütüne ait vergi gelirleri Maliye Nezareti'nden Düyun-u Umumiye'ye devredilmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakılmıştır (Parvus 2014). Reji tarafından kurulmuş olan tütün tekeli 450 tane tütün fabrikasının kapatılmasına neden olmuştur. Sonrasında söz konusu fabrika sahipleri Mısır'da faaliyetlerini sürdürdüler (Noviçev 1979).

Osmanlı'da vergi gelirlerinin Duyun-u Umumiye'ye devredilmesi ile önemli bir yer teşkil eden tütün gelirleri ile ilgili tam anlamıyla bir inhisar sistemi bulunmamaktaydı. Söz konusu vergi gelirleri bandrol sistemi ile tüketicilerden alınmaktaydı. Duyun-u Umumiye ve Reji tam anlamıyla ilk kez bir idare kurmuş tütün üretim ve satımını serbest hale getirmiştir. Duyun-u Umumiye İdaresi tütünden elde edilen vergi gelirlerini toplayıp, Osmanlı'nın borçlarından düşüyordu (Pakalın 1977).

Tütün vergilerinin tam olarak toplanamaması ve kaçakçılık Reji İdaresi'nin kurulmasındaki en önemli etken olmuştur. Reji İdaresi vergiyi toplama ve kaçakçılığı önleyebilme endişesini taşıyordu. Bu durum Reji'nin eziyetleri olarak halka yansımıştır (Doğruel ve Doğruel 2000).

Reji İdaresi, tekelci yapısıyla sadece tütün işleyip satan bir idare değil aynı zamanda Osmanlı'ya borç ve avans veren bir sistemdir. 1914 yılında Osmanlı'ya vermiş olduğu avans faizi %6,25, yıllık %4 amortisman giderleri eklendiğinde bu oran yaklaşık %11'e denk gelmektedir (Parvus 2014). Bunun sonucunda Osmanlı gelirlerine el koydukları gibi

vermiş oldukları borçlar sayesinde de kendilerine bağımlı hale getirmiş olup, ticari ve siyasi alanlarda söz sahibi ve yönlendirici konuma gelmişlerdir (Gürdamar 2019).

Osmanlı Maliye Bakanlığı'nı ekonomik kriz nedeniyle birçok tedbir almış, alınan bu tedbirlerden olan avans ve Reji çalışanlarından temettü vergisi alınması hususu Osmanlı ve Reji'yi karşı karşıya getirmiştir. Sonrasında Reji yetkilisi Lui Ramber, Maliye Bakanı ile görüşmüş ve alınan bu verginin kanuni bir alt yapısının bulunmadığını kabul ettirmiştir (Ramber 1975).

Şirketin sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen ve imparatorlukta, Doğu Rumeli hariç, anlaşmanın imzalandığı tarihte bandrol sisteminin uygulandığı bölgelerde tüketim amacıyla tütün alım-satım hakkı bulunmaktaydı. Ayrıca diğer tütün mamullerinin (ağız tütünü, enfiye üretimi, puro, sigara ve kıyılmış tütün) imalatı ile tütün ihraç etme yetkisi de söz konusu şirkete verilmiştir (Doğruel ve Doğruel 2000).

Reji Şartnamesine göre tütün yetiştirmek isteyen çiftçiler öncelikle Reji'den izin almalıydı. Bu izin, ücretsiz olarak, sadece çiftçinin tütün üretimine ayırmak istediği alanın beyanı karşılığında verilecekti. Bu alan yarım dönümden az olmadıkça şirket bu izni vermek zorundaydı. Reji'nin izin başvurularını alması için temsilcilikler de açması gerekmekteydi. Reji, üreticiye üretimin finansmanında kredi vererek destek olmak zorundaydı. Reji'ye verilen imtiyaz ile üretilen bütün tütünün Reji'nin ambarına konması gerekmekteydi. Bu ambarların nasıl olacağı ve tütünlerin nasıl yapılacağı da sıkı kurallara bağlanmıştı. Şirketin ambarlarında toplanan ürünlerden yurt içinde satılacakları üretici sadece Reji'ye satabilecekti; ancak ihracatta Reji tekel hakkına sahip olmadığı için, ihracatı üretici yapabilecekti. Reji, imparatorlukta tüketilecek kendi ihtiyaç duyduğu tütün için, çiftçiler ile karşılıklı anlaşarak fiyat belirleyecekti (Doğruel ve Doğruel 2000).

Reji Osmanlı genelinde memur ve kolcuları oldukça büyük bir organizasyon yapısına sahiptir. Uygulamaları ve devlet otoritesini sarsan bazı uygulamaları genel anlamda sıkıntı verici bir hale dönüşmüştür. Üreticinin ürettiği tütünleri değerinin altında almak istemesi sonucunda, üreticilerin tütünlerini kaçak olarak yüksek fiyata farklı alıcılara

satması o dönemde karmaşa ve çatışmalara sebep olmuştur. Söz konusu dönemde yaklaşık 40.000 kişi hayatını kaybetmiştir (Özavcı 2007).

Reji İdaresinin görev süresi; 1,5 milyon Osmanlı Lirası avans karşılığında, 22 Temmuz 1913 yılında, Hükümet ile yaptığı bir protokol ile 15 yıl daha uzatılmıştır (Doğruel ve Doğruel 2000).

Cumhuriyet'in ilanıyla yabancılara tanınmış olan bazı imtiyazlar gözden geçirilmiş ve İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) bu konu değerlendirilip "Reji İdare ve Usulünün İlgası" ile tütün üretim ve ticareti serbest olup, ihracata konu tütünlerin işlenmiş olması şartı, tütün rüsumunun müstehliklerinden münasip surette istifası oybirliği ile kabul edilmiştir. 30 Temmuz 1924 tarihinde Şirket'in imtiyazı iptal edilir (Oktar 2003). 1924 yılında TBMM'de Reji sonrası kurulacak yeni sistem değerlendirilmiş ve devlet tekeline dönüştürülmesi karara verilmiş ve bu karara istinaden Reji İdaresi 1925 yılında 4 milyon TL ile karşılığında devletleştirilmiştir (Gümüş 2009).

Mustafa Kemal ATATÜRK, Reji'nin kaldırılmasından sonra Meclis'te yaptığı bir konuşması, "…Reji İdaresi'nin kaldırılmasını birinci derecede gelir olarak düşündük. Reji kaldırıldığı zaman komşularımızda olduğu gibi, bizde de tütünün serbest bir endüstri olarak bırakılması düşünülmüştür. Böyle bir fikir cereyanı o günlerde bize de hâsıl oldu. Uzun boylu tartışıldıktan sonra çekilmiş olan yabancı Reji Şirketi yerine, devlet elinde tütün inhisarı yapılmasına karar verilmiştir. Bu suretle ilk günden itibaren hem devlet geliri olarak bir sağlam kaynak ele geçmişti, hem de Reji tütün işletmesinin kaçakçılığa karşı himayesi için özel polis kuvvetleri kurmak gibi bir kâbus vatandaşın üzerinden kalkmıştı. Yani aynı zamanda ondan da kurtulduk…" (Aysu 2003) şeklinde olup, tütüne ve yeni idari yapılanmaya özel bir önem vermiştir.

6.3 Cumhuriyet'ten Günümüze Tütün Politikaları

Türk tütün politikasının tarihsel gelişimi açısından, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tütün üretimi ve ticareti üzerindeki bazı imtiyazların Reji Şirketinden Devlete geçmesi önemli

bir gelişmedir. Cumhuriyet ile birlikte gözlenen bir diğer gelişme de tütün üretiminde kalitenin yükseltilmesi ve üretim miktarlarının artırılmasını amaçlayan politikaların benimsenmesidir. Osmanlı Devleti döneminden farklı olarak bu dönemde hastalık ve zararlılarla mücadele, çeşit ıslahı, üretici ve uzman kişilerin eğitimi ve bu alanlarda faaliyette bulunacak kurumların oluşturulması Türk tütüncülüğünün gelişimi açısından olumlu katkıları olan gelişmelerdir (Ataseven 2005).

6.3.1 558 sayılı Tütün İdarei Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkındaki Kanun

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların Reji konusunun bir çözüme kavuşturulması önemli ve acil hususlardan biri haline gelmiştir. Maliye Bakanlığı ile Reji İdaresi arasında 13 Haziran 1923 tarihinde yapılan itilafname ile sorunların çözüme kavuşturulması sağlanmıştır (Anonim 1929).

Yapılan anlaşma Reji idaresinin kaldırılmasına yönelik ilk adım olup, devlet inhisarının beş yıl boyunca denenmesini ve uygulanmasını daha uygun hale getirmiştir (Zeki 1928). Reji İdaresi devlet tekeline geçtikten sonra, mecliste 26 Şubat 1925 tarihinde kabul edilen 558 sayılı Kanun tütün üretim ve tüketimine ilişkin her aşamayı bir yıllığına tekeline almıştır. Bahse konu kanunun süresi 8 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe giren 734 sayılı Kanun[2] ile 1930 yılına kadar uzatılmıştır. Söz konusu kanuna ilaveten 7 Haziran 1926 tarihli ve 907 sayılı Kanun çıkarılmış ve tütün üzerindeki devletin kontrolü belirgin hale gelmiştir (Gürdamar 2019).

6.3.2 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu

Dönemin siyasal ve ekonomik koşullarının devlet tekelini destekleyen tezlere destek verdiği ve dönemin yöneticilerinin de benimsediği bu görüş ortamında 1701 sayılı 'Tütün İnhisarı Kanunu' 9 Haziran 1930 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun tütünde geçici değil kalıcı bir idarenin kurumsallaşmasına başlanmıştır. 1925 yılından sonra hayata geçirilen kanuni düzenlemeler ve uygulamalar devletin tütün politikasının netleşmesini sağlamış

[2] Tütün İdaresi Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkındaki Kanunun Temdidi Hakkında Kanun

ve kanuni bir zemin hazırlamıştır (Gürdamar 2019). Tütünde devlet tekeli uygulamasında geçiş sürecini noktalayan ve 3437 sayılı kanunun çıkarıldığı 10 Haziran 1938 tarihine kadar geçerliliğini korumuştur.

1701 sayılı kanun, tütün tarımını, ticaretini, üretici ile tüccar, tüccar ile devlet ve devlet ile üretici arasındaki ilişkileri, kanunun koyduğu kural ve yasaklamalara uygun olmayan davranışların nasıl cezalandırılacağını ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Ayrıca, bu kanunun uygulanmasına ilişkin hazırlanan nizamnameler, izleyen yıllarda bazı maddelere ek ve açıklama getiren kanunlar ile tütünde devlet tekeli uygulamalarına açıklık getirilmiştir (Doğruel ve Doğruel 2000).

11 Haziran 1934 tarihinde tütün ekicisi ile tütün alıcısı arasındaki ticareti düzenleyen 2506 sayılı kanun çıkmıştır. "Ekiciden Tütün Alma Kanunu" başlıklı bu kanun ile ekicinin tütünü alıcıya teslim ederken nasıl denkleyeceği, alıcı ile satıcı arasındaki ticari ilişkinin nasıl belgelenebileceği ve çıkacak ticari anlaşmazlıkların nasıl çözümleneceğine dair hususlar belirlenmiştir. Kanun ile üreticinin tütününü kurallara uygun bir biçimde İnhisarlar İdaresi ambarlarına teslim edip, idarenin de işlemlerin tamamlandığını üreticiye bildirilmesinden sonra beş günlük süre zarfında tütün bedelinin ödenmesi şartı getirilmiştir (Doğruel ve Doğruel 2000).

6.3.3 3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu

10 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan 3437 sayılı kanun ile tütünde devlet tekeli uygulamasının temel yapısı korunurken, tütün üreticisi, tütün tüccarı ve TEKEL'in uyması gereken kurallar ile bunların arasındaki ilişkiler daha önceki kanunlara göre daha kapsamlı ve gerekçesinde belirtildiğine göre, değişen koşullara uyumlu bir biçimde yeniden düzenlenmiştir. 'Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu' başlıklı bu kanun 1177 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 1969 yılına kadar geçerliliğini korumuştur (Doğruel ve Doğruel 2000).

119 maddeden oluşan bu kanunda yer alan önemli ana unsurlardan biri, Türk tütününün kalitesini korumak için gerekli önlemlerin alınması diğer taraftan ise üreticinin daha kaliteli tütün üretimi yapabilmesi adına TEKEL'e üreticiyi bilgilendirme görevini vermiştir. Kaliteyi yükseltmek için araştırma yapmak ve öneriler getirmek için bir komisyon kurulması, tütün ihraç eden tüccarlar arasında yarışmalar düzenlenerek tütün kalitesinin yükseltilmesi gibi iş ve işlemler ile ilgili mali destek de TEKEL tarafından verilmesi belirtilmiştir. İkinci ilke, üreticinin tüccara karşı mağduriyetinin önlenmesidir. Üçüncü ilke ise, devlet gelirlerinin kaybına sebep olan kayıt dışılığın önüne geçebilmek için uygulanan cezai yaptırımlardır (Doğruel ve Doğruel 2000).

3437 sayılı kanun tütün tarımı ile tütün ve tütün ürünleri ticaretine ilişkin kapsamlı düzenlemeler getirirken, devlet tekeli uygulamasının bir diğer önemli parçası olan tütün ürünleri üretimi konusuna bu ilgi gösterilmemiştir (Doğruel ve Doğruel 2000).

6.3.4 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu

3437 sayılı kanun uzun süre yürürlükte kaldıktan sonra, 1969 yılında yerini 1177 sayılı kanuna bırakmıştır. Bu kanun hakkında bilgi vermeden önce, TEKEL'in görev alanına giren önemli bir uygulamanın, desteklemenin geçirdiği aşamalara bir göz atmakta yarar oluğu düşünülmektedir.

O dönemlerde, Türk tütününden yapılma sigaraların revaçta olması, II. Dünya savaşından dolayı Balkan ülkelerindeki Oriental tip tütün üretimindeki düşüş, tütün ihracatının ülkenin ana ihracat kalemlerinden birini oluşturması, tarımsal üretimin arttırılmak istenmesi, Devlete vergi geliri sağlaması gibi nedenlerle tütün, ilk desteklenen ürünlerden biri olmuş, 18 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu ile tütün destekleme alımlarının ilki 1944 yılında TEKEL, İş Bankası ve Ziraat Bankasının ortak kuruluşu olan Türk Tütün Limited Şirketine yaptırılmıştır. Daha sonra şirketlerin destekleme alımlarını yürütmelerinde karşılaştıkları finansal zorluklardan dolayı 1947 yılından itibaren destekleme görevi TEKEL tarafından yürütülmüştür.

Tütünde destekleme alımlarının yapılmasında; üç unsur ön plana çıkmıştır. Bu hususlar;

- Tütün üretiminde arz fazlasının olması durumunda, üretici mağduriyetini önlemek için üretim fazlasının alınmasını sağlamak,
- İç tüketim ve ihraç imkânları dikkate alınarak, üretim miktarı ile denge kurup fiyatların belli bir seviyenin altına düşmemesini önlemek,
- Üretilen tütünlerde kalite fiyat dengesini kurmak, olarak belirtilebilir (Özet 1992).

TEKEL tarafından yapılan destekleme alımları, 1961 yılına kadar Milli Korunma Kanunu çerçevesinde yıllık kararnamelerle sürdürülmüştür. Bu tarihten sonra, 196 sayılı 'Ekici Tütünleri Satış Piyasalarının Desteklenmesine Dair Kanun' yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre destekleme alımlarının yapılması için hangi kurumlara yetki verileceği hususu Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır. Bahse konu kanun ile tütünlerin alımından satımına kadar oluşacak her türlü giderin takip eden yılda Maliye Bakanlığı bütçesinden temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Destekleme alımları 2001 ürün yılına kadar Bakanlar Kurulu kararları ile TEKEL tarafından yürütülmüş ve 4733 sayılı kanun ile bu görev son bulmuştur.

30 Mayıs 1969 tarihli ve 13210 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli kanunu, 50 maddesi cezalara ilişkin 72 maddesi ise üretim ve ticarete ilişkin olmak üzere 122 maddeden oluşmaktadır.

Tütünde karar organı olarak Maliye, Gümrük ve Tekel, Tarım ve Ticaret Bakanlarından oluşan Bakanlıklar arası Tütün Kuruluna, bu Kurula teklif ve dileklerini ileten Milli Tütün Komitesine ve onun bünyesinde Sivil Toplum Örgütlerine yer veren 1177 sayılı kanun, tütün üretim ve ticareti ile tütün politikası oluşturulması açısından önemli düzenlemeler içermektedir.

1177 sayılı kanun, tütün dikim alanlarına ciddi kısıtlamalar getirmekte, üretim kurallarını ortaya koymakta, üretimde kota uygulaması imkanı getirmekte, üretici ile alıcı arasında

anlaşmazlıkların çözümüne ayrıntılı düzenleme getirmekte, çözümde özellikle sürenin kısa tutulmasına özen göstermektedir.

1177 sayılı Kanun ile arz-talep dengesinin kurulması düşünülmüş ancak uygulamada üretim serbestçe sürdürülmüştür. Serbestçe yapılan tütün üretimi, iç tüketim ve dış satım miktarının oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu nedenle, yüksek miktarda stoklar oluşmuştur. Stok miktarı ve masrafların yüksek olması göz önüne alınarak 28 Nisan 1994 tarihinde kota uygulamasına başlanmıştır (Gümüş 2001). 1994 yılında belirlen yıllık üretim kotası 220 bin ton olarak hedeflenmiştir (Özavcı 2007).

6.3.5 4733 sayılı Kanun ve Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu

Tütünde bağımsız idari otorite kurulması

1970'li yılların sonlarından sonra çok uluslu sigara şirketleri ve ulus üstü yapılanmalar, tütün piyasasında dönüşümün sağlanması için, TEKEL'in bir an önce özelleştirilmesi ve sektör denetimini/düzenlemesini yapacak Bağımsız İdari Otoritenin Kurulması gerektiğini savunmuşlardır. Verilen krediler için belirlenen ve reformların gerçekleştirilme taahhüdünün verildiği niyet mektuplarında yapılacakların ilk başlarında sayılan bu dönüşümün gerçekleştirilme evresi uzadıkça, eleştiriler artmıştır. Bunun sonucunda, 2001 yılında "Yeni Ekonomik Program" çerçevesinde, aralarında 4733 sayılı Kanunun da bulunduğu 15 kanun yürürlüğe girmiştir.

Ancak bunun gerçekleştirilebilmesi için yine bir kriz çıkması ve bu krizin kurtuluş reçetesi içine bu kanunun yerleştirilmesi gerekmiştir. 2001 krizinin etkilerinden bir an önce kurtulmanın yollarından biri olarak lanse edilen, 4685 sayılı Kanun[3] 20 Haziran 2001'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek, onaylanması için Cumhurbaşkanlığına gönderilmiştir. Söz konusu kanun, Cumhurbaşkanlığı incelemesi

[3] "Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması İle Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 sayılı Kanunda ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"

sonucunda; gerekçeleri[4] ile yayımlanması uygun görülmeyerek, bir kez daha görüşülmek üzere tekrar TBMM'ye gönderilmiştir.

TBMM Genel Kurulu'nda kanunun tekrar görüşülmesi sırasında muhalefet partileri temsilcilerince Cumhurbaşkanının çekincelerini paylaşır şekilde, yaklaşık 500.000 tütün üreticisinin ve 20.000 sektör çalışanının geleceğinin yok edildiği, ABD'de ve AB'de tütün desteklenirken Türkiye'de destekleme alımlarının kaldırılması mantığının anlaşılamadığı, dünyanın hiçbir yerinde ihtiyaç kadar üretme olamayacağını, üretim yapılırken ihracatın da düşünülerek hareket edildiği dolayısıyla tütün konusunda esas sıkıntının üretim fazlalığı değil, bu üretim fazlalığını akıtacak pazar bulunamaması olduğu, eğer kanun çıkarsa piyasanın tamamen yabancılara bırakılacağı, oluşturulan "Bağımsız İdari Özerk" Kurumun yürütmenin ve yargının yetki alanlarına giren karar alma sürecine sahip olduğu, bununla Türk kamu yönetiminin genel felsefesine aykırı bir yapılanma kurulduğu, vurgulanmasına rağmen, iktidardaki koalisyonu oluşturan üç siyasi parti (DSP-ANAP-MHP) temsilcilerince kanunun arkasında durulmuş, üreticilerin geleceklerine yönelik bazı kaygıları kendilerinin de paylaştıklarını, ancak bunların getirilecek yeni destekleme sistemleri ve alternatif ürünlere kaydırmalar ile giderileceğine inandıklarını, burada esas sorunun Türkiye'nin 1980'den sonra belirlediği serbest piyasa ekonomisinin gereklerini mi yerine getireceği, yoksa devletçi ekonominin mi sürdürüleceği olduğu belirtilmiş ve Kanunda hiçbir değişiklik yapılmadan 3 Ocak 2002 tarihinde TBMM Genel Kurulunda kabul edilerek bir kez daha Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmiş, 8 Ocak 2002 tarihinde Cumhurbaşkanı'nca onaylanarak, 9 Ocak 2002 tarihli ve 24635 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 4733 sayılı Kanunun

[4]'Çiftçi Mağdur Olur; Yasada, tütün ve tütün ürünlerinin dış alımının serbestleştirilmesi sonrasında yerli üreticilerin ve geçimini tütün tarımıyla sağlayan çiftçilerin sorunlarını çözümleyecek herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Sosyal sorunlar ve huzursuzlukların yaşanmaması için yerli tütün üreticilerinin, geçimini tütün tarımıyla sağlayan ailelerin gelir kayıplarının hangi yöntemle giderileceğinin ve tütün üretiminin nasıl sürdürüleceğinin yasada düzenlenmesi gerekir. Yerli Tütün Üretimi Durur; Sigara ve diğer tütün ürünlerinin dışalımına ilişkin geniş serbesti tanınması, üreticiler yönünden herhangi bir önlem alınmadan ve geçiş süreci tanınmadan kabul edilmesi, yerli sigara ve tütün üreticilerinin üretim etkinliklerini tümüyle durdurmalarına yol açabilecek niteliktedir. Kartelleşmeye Yol Açar; Anayasa, devletin alacağı tedbirlerin piyasalarda eylemli ya da anlaşma sonucu doğacak tekelleşmeye ve kartelleşmeye yol açmayacağı hükmünü getirmiştir. Yasanın iç pazarı yabancı sigara tekeline açacak nitelikte düzenlemeler içermesi Anayasa'nın bu kuralına uymamaktadır. TEKEL Gerçek Değerinin Çok Altında Satılacak; Getirilen düzenlemelerin tütün üretimini yok edici ve sigara pazarını tümüyle dışalıma dayandırıcı sonuçlar doğurması nedeniyle TEKEL'in elindeki fabrika ve işletmelerin gerçek değerlerinin çok altında satılma olasılığı ise ayrı bir sorun olarak görülmektedir.'

gerekçesinde[5]; verimliliğin artırılması, serbest rekabetin tesisi ve sermayenin tabana yaygınlaştırılması gibi ifadeler dikkat çekmektedir.

Bu Kanun ile üretici tütünlerinin alım satımı için sözleşmeli ve açık artırmalı sistem olmak üzere ikili bir yapı oluşturulmuş, destekleme alımlarına son verilmiş, belli koşulları yerine getirenler için tütün mamulleri üretme, dağıtma, fiyat belirleme ve satma hakları getirilmiş ve belki de en önemlisi de tütün piyasasını denetlemek ve düzenlemekle görevli bir bağımsız idari otorite olan mülga TAPDK kurulmuştur.

Başbakanın görevlendirdiği bir Devlet Bakanı ile ilişkilendirilen Kurumun organları; Kurul (karar organı) ve hizmet birimleri şeklinde ayrışmış, biri başkan, biri başkanvekili olmak üzere 7 üyeden oluşan ve 5 yıl görev yapmak üzere seçilen karar organının, Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Ziraat Odaları Birliği ve Genel Müdürlüğün ilgilendirildiği Bakanlığın önereceği ikişer aday arasından Bakanlar Kurulunca atanması öngörülmüştür.

4733 sayılı Kanunun yaprak tütün piyasasına getirdiği düzenlemeler;

Yazılı sözleşme esası veya açık artırma yöntemiyle üretici tütünlerinin alınıp satılabileceği esası getirilmiştir. 2002 ve izleyen yıllarda destekleme alımı yapılmayacağı kanunla ifade edilmektedir. Yeni kanuni düzenleme ile TEKEL'in yapısı değiştirilmiş ve bu değişime paralel olarak yaprak tütün piyasasının liberal hale geldiğini ifade etmek mümkündür.

1177 sayılı Kanunda üretici tütünlerinin nevi fiyatlarının belirlenmesi Bakanlar Kurulu tarafından yapılırken, 4733 sayılı Kanunda ise sözleşme kapsamındaki tütün

[5] "Tasarı ile hem 138 yıldır Türkiye'de tütün, sigara, alkol ve alkollü içkiler ile tuz üretim ve dağıtımında gerek kamu sağlığı ve gerekse vergi gelirleri açısından son derece etkin rol oynayan Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün yeniden yapılandırılması ve hem de 4046 sayılı Kanun doğrultusunda mülkiyetin devri dahil her türlü yöntem kullanılarak özelleştirilmesi yolu ile bu kuruluşun görev alanına giren konularda verimliliğin artırılması, serbest rekabetin tesisi ve sermayenin tabana yaygınlaştırılması amaçlanmıştır."

üretimlerinde tütün mamulleri üreticileri ve/veya tüccarlar ile üreticiler ve/veya temsilcileri arasında varılan mutabakata göre, sözleşme dışı üretimde ise açık artırma başlangıç fiyatlarının bölge ve neviler itibarıyla Kurul tarafından belirlenmesi esası getirilmiştir.

- Sözleşme dışı ve fazlası üretilen tütünler açık artırma yöntemiyle alınıp satılabileceği, açık artırmaya başlangıç fiyatlarından başlanacağı ve tütünlerin en yüksek fiyatı veren alıcıya satılarak tescil edileceği, üretici tütünlerinin mülga TAPDK'ya ya da tütün satış merkezlerine tescili şartıyla; yurt içi ve dışına alınıp satılması ve taşınmasının serbest olduğu,
- Tütün mamulü üretmek isteyen gerçek ve tüzel kişilerin; yıllık tek vardiyada sigara için iki milyar adet olan ve diğer tütün mamulleri için de en az 15 ton üretim kapasitesine sahip olması ayrıca, üretime dahil tüm ünitelerin tam ve yeni teknolojiye sahip olma zorunluluğunun getirilmesi, tütün ithalatının da tütün mamulü üreten firmalar tarafından üretim ihtiyacına istinaden yapılabileceği,
- Mülga TAPDK'dan tütün ve tütün mamullerinin ithalatında uygunluk belgesi alınacağı,
- Mülga TAPDK'nın, 4207 sayılı Kanunda yer alan hükümler saklı kalmak kaydıyla, tütün ve alkol tüketiminden kaynaklı toplumsal, kamusal, ya da tıbbi nitelikteki her türlü zararlı etkileri önleyecek düzenlemeleri yapacağı, bunlarla ilgili kararları alacağı,

Kanunda belirtilen diğer konulardır.

Kanunda, tütün alım satım ve nakil işlemlerinin, ihracatının, mülga TAPDK'nın iznine bağlı olarak serbest olduğu, açık artırma ile ilgili fiyat belirleme dahil, her türlü işlemin mülga TAPDK'nın kontrolü ve iznine tabi olduğu belirlenmiştir. Mülga TAPDK tarafından çıkarılan ikincil düzenlemelerle piyasanın işleyişi ile ilgili ayrıntılı kurallar düzenlenmektedir. Bu kapsamda, 04.12.2002 tarihli ve 24956 sayılı RG'de 'Tütün Üretimi, Üretici Tütünlerinin Pazarlanması, İç ve Dış Ticareti, Denetimi ve Tütün Eksperliği İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik' (Tütün Yönetmeliği) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Tütün Yönetmeliğinin amacının, 'Tütün tohum ve fidelerinden itibaren ihraç edilene ya da mamul üretimine kadar olan tüm aşamaları kapsamakta olup, üretici ve alıcıların hak ve menfaatlerini gözetecek tedbirleri almak' olduğu hükme bağlanmıştır.

Tütün Yönetmeliğiyle, tütün piyasasının işleyişine ilişkin detaylı kurallar belirlenmiştir. Tohum ithali, tütün üretim ve alım-satım sözleşmesinin düzenlenmesi, tütün üretimi, üretici tütünlerinin pazarlanması, alıcı ve satıcı arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, tütünlerin nakli, tütün satış merkezlerinin kurulması, açık artırma başlangıç fiyatının teknik olarak saptanması, tütün iç ve dış ticareti, işleme tesislerinin kuruluşu, gerekli izinlerin verilmesine ilişkin usul ve esaslar, cezalar ve denetime ilişkin hususlar, hükme bağlanmıştır.

Tütünde bağımsız otoritenin sona erdirilmesi ve Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı'nın kurulması;

Tütün ve alkol piyasalarını düzenleyen mülga TAPDK, 24.12.2017 tarihli ve 30280 sayılı RG'de yayımlanan Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında 696 Sayılı KHK ile kapatılmıştır. 696 sayılı KHK daha sonra 7079 sayılı Kanun olarak 08.03.2018 tarihli ve 30354 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kapatılan TAPDK 28.04.2018 tarihine kadar Tarım ve Orman Bakanlığı Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü Risk Değerlendirme Daire Başkanlığı bünyesinde iş ve işlemlerini yürüttükten sonra, 28.04.2018 tarihli ve 30405 sayılı RG'de yayımlanan 7139 sayılı Kanun ile Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı müstakil Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlığın görevleri 10.07.2018 tarihli ve 30474 sayılı RG'de yayımlanan 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 426. maddesinde tanımlanmıştır. Bu görevler;

- 03.01.2002 tarihli ve 4733 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanunla Bakanlığa verilen görevleri yerine getirmek,
- 08.06.1942 tarihli ve 4250 sayılı İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunu ile Bakanlığa verilen görevleri yerine getirmek,
- 07.11.1996 tarihli ve 4207 sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun ile Bakanlığa verilen görevleri yerine getirmek,

- Bakan tarafından verilen diğer görevleri yapmak.

şeklinde düzenlenmiştir.

Bu Daire Başkanlığı;

- Tütün ve Tütün Mamulleri Daire Başkanlığı
- Alkol ve Alkollü İçkiler Daire Başkanlığı
- Piyasa Düzenleme ve Kontrol Daire Başkanlığı
- İdari İşler ve Koordinasyon Daire Başkanlığı

olmak üzere 4 Daire Başkanlığından oluşmaktadır.

7. ÖZELLEŞTİRME VE TEKEL'İN ÖZELLEŞTİRİLMESİ

7.1 Özelleştirme

7.1.1 Özelleştirmenin tanımı ve niteliği

Özelleştirme, para ile ölçülebilen kamuya ait malların veya kamu kaynaklarının özel mülkiyete geçmesi şeklinde ifade edilmektedir (Kepenek 1990). Türkiye'de özelleştirme, devletin yönlendirici ve düzenleyici fonksiyonlarını muhafaza ederek altyapı, sağlık, kültür, güvenlik ve eğitim yatırımları gibi hizmetlerde gücünü ve kaynaklarını daha iyi kullanması olarak tarif edilmektedir (Giz 2003).

Özelleştirme ilk kez 1983'te İngiliz kaynaklarında yer almış ve "Kamunun bazı iktisadi unsurları alıp özel sektöre devredilmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Polat 2019). Kelime olarak özelleştirme ilk kez 1969'da Peter Drucker tarafından kullanılmıştır (Karakaya 2008).

Bu tanımlamalardan sonra, konumuz ile doğrudan ilgili olması nedeniyle KİT'ler ile ilgili bilgi vermek faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KİT ekonomisinin anavatanı İngiltere'de, KİT'ler kuruluş kanununa göre; kamu tarafından kurulan, kişisel hizmet ve mal üreten, pazarlanabilen, denetiminin veya mülkiyetinin devlet elinde olması nedeniyle, yönetim kurullarının hükümet tarafından belirlendiği, cari maliyetlerini finanse eden gelirlerinin büyük kısmını hazineden sağlamayan teşebbüsler olup, ilke olarak sosyal faydanın üst seviyede tutulması amacına göre kaynak tahsis ettikleri varsayılan kamu işletmeleridir (Jones 1975).

KİT'ler Fransa'da Kamu Teşebbüsleri; ABD, Kanada, Avusturalya'da KİT; İngiltere'de Ulusallaştırılmış Endüstri; Türkiye'de ise, bir dönem İktisadi Devlet Teşekkülü, daha sonra KİT olarak adlandırılmıştır (Yılmaz 2019).

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kapsamı

İdari ve hukuki ve açıdan Türkiye'de kamu kesimini 3 grupta toplamak mümkündür. Bunlar mahalli idareler, merkezi devlet ve KİT'lerdir. Burada KİT, İktisadi Devlet Teşekkülleri[6] ile bazı kamu görev ve yetkileri verilmiş kuruluşları kapsar (Başol 1993).

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin sınıflandırılması

Türkiye'de KİT'leri ekonomik faaliyet alanlarına göre 4 grupta ele almak mümkündür. Bunlar; tarım kurumları, maden ve enerji kurumları, mali kurumlar ve imalat kurumlarıdır. Diğer bir sınıflandırma şekli ise planlama açısından KİT'leri tasarrufçu kuruluşlar ve işletmeci kuruluşlar olarak ayırabiliriz (Tiryakioğlu 2005). En önemli KİT'ler: TEKEL, TELEKOM, TCDD, TEAŞ, MKEK, TPAO, TEDAŞ, TKİ, TDÇİ, POAŞ ve TÜPRAŞ'tır.

7.1.2 Özelleştirmenin felsefesi

Dar anlamda, özelleştirme kamunun mülkiyet hakkının kalıcı olarak özel sektöre devrini ifade ederken, geniş anlamda ise kamu tarafından yürütülen faaliyetlerin; hizmet alımı, dışarıdan yönetim anlaşmaları, her türlü kiralama işlemleri, yap-işlet-devret sözleşmeleri ve imtiyaz hakkı devirleri, geçici olarak devredilmesi ile sonuca ulaşılacak tüm işlemleri de içerir. Sektörel bazlı özelleştirmeler ise, kamusal tekellerin ya da diğer kamusal kontrol ve engellerin kaldırılarak, özel girişimin söz konusu sektöre çekilmesini izah etmektedir.

Bir ekonominin özelleştirme düzeyi, söz konusu özelleştirme programının ölçeğine ve ekonomideki mevcut kamusal varlığın boyutuna bağlıdır. Ancak, her düzey bir diğeriyle yakından ilişkilidir.

Bir kamu varlığının özelleştirilme stratejisi, ülkenin makroekonomik ve sektörel stratejileri ile tutarlı olmalıdır. Özelleştirme bu şekliyle, tek başına bir sonuç olmak yerine

[6] Sermayesinin tamamı devlete ait, ekonomik alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan KİT'tir.

daha kapsamlı yaklaşımların bir aracıdır.

7.1.3 Özelleştirmenin amaçları

Ülkelerin içinde bulundukları koşullara ve sektör özelliklerine göre değişim göstermekle birlikte özelleştirmenin amaçları, genel olarak etki alanlarına göre aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Ekonominin gelişimi ve etkinliği açısından;

- Pazar ekonomisini geliştirmek,
- Özel sektörün ekonomideki payını genişletmek ve özel girişimi teşvik etmek,
- Monopol alanları rekabete açmak,
- Etkin sermaye piyasasını geliştirerek tasarrufları harekete geçirmek,
- Dünya ekonomisi ile ülke ekonomisinin entegre olmasını sağlamak,
- Kaynak kullanımına ait verimliliği ve etkinliği artırmak,
- İstihdam yaratmak.

Gelir dağılımı açısından;

- Sermayenin tüm katmanlara yayılmasını sağlamak,
- Orta sınıfı güçlendirmek,
- Girişimciliği teşvik etmek,
- Refahın toplumun her kesime yayılmasını sağlamak.

Mali açıdan;

- Kamuya ait borçları azaltmak,
- Kamu harcamalarının düşmesini sağlamak,
- Büyük ölçekli yatırımlar için özel sektörün katkısını sağlamak,
- Vergi gelirlerini artırmaya yönelik yeni kaynaklar yaratmak,
- Kamu işletmeciliğinden oluşan bütçe baskılarını azaltmak,
- Modern teknoloji ve yönetimin ilerlemesini sağlamak.

Politik açıdan;

- Kamunun ekonomideki payını azaltmak,
- Devletin esas görevlerini yerine getirmesi için üretimden çekilerek kamu faaliyet alanlarını yeniden tanımlamak,
- Özel sektörü geliştirmek ve desteklemek için zemin oluşturmak,
- Kamuya ait varlıkların etkin kullanımını sağlamak,
- Ekonomik temeli olmayan siyasi kararların etkilerini azaltmak (Anonim 2020d).

7.1.4 Özelleştirme yöntemleri

Özelleştirme yöntemleri 4046 sayılı Kanunun 18 inci maddesinde şu şekilde sıralanmaktadır:

Kuruluşlar özelleştirme programına alındıklarında, bu yöntemlerden birinin veya birkaçının birlikte uygulanması suretiyle özelleştirilir. Bu yöntemler; satış, kiralama, işletme hakkının verilmesi, mülkiyetin gayrı ayni hakların tesisi ve gelir ortaklığı modeli ile işin gereğine uygun sair hukuki tasarruflar olarak gereğine göre hangi özelleştirme yöntem/yöntemlerinin uygulanmasına gerektiğine ÖYK tarafından karar verilir.

7.1.5 Türkiye'de özelleştirmenin tarihsel gelişimi

Türkiye'de özelleştirmenin tarihsel gelişimi,1980 öncesi ve 1980 ve sonrası adı altında iki ayrı dönem halinde incelenmiştir.

<u>1980 öncesi dönem</u>

Devletçilik anlayışı, 1923 yılından itibaren hâkim olmasına rağmen özel sektörün büyütülmesi düşüncesi hep var olmuştur. 1950'den sonra Kamu İktisadi Teşebbüsleri tarafından önemli ölçüde yatırımlar yapılmıştır. Bunun sonucu olarak, ekonomi içindeki payının yükselmesi, üretime yönelik kaynakların rantabl kullanılmaması gibi nedenlerden dolayı işletmecilik anlayışıyla örtüşmeyen yöntemlerde kamu ısrarcı olmuştur. 1970'li yıllardan sonra özelleştirme İngiltere, ABD ve Doğu ülkelerinde gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de ise, özelleştirme faaliyetlerine yönelik sürecin uzaması sonucu olumsuz ekonomik ve siyasi etkilere neden olmuştur (Sarısu 2008).

KİT'lerin kurulması, bir seçim değil Cumhuriyet kurulduğu zaman bir gereklilikti. Başlangıçta liberal ekonomi politikaları izlenmiş olmakla beraber, devlet, KİT'leri kurarak ekonomik gelişmeye ivme kazandırmak için devletçi politikalara yönelmek zorunda kalmıştır. KİT'ler, 1950 yılına kadar izlenen devletçi politikaların sonucunda kurulmuştur. 1950 yılından sonra, devlet, özel girişime daha fazla güvenerek, liberal ekonomi politikalarını tekrar kurmaya teşebbüs etmiş fakat devlet politikasının değişmesine rağmen, ülkenin gerçekleri kamu sektörünü büyümeye zorlamıştır. Ancak Türkiye ekonomi politikaları, 1960-1980 yılları arasında, değişime uğrayarak kamu sektörünün ve özel sektörün ekonomik gelişmeye beraber katkıda bulunması anlamına gelen, "karma ekonomi" sistemi etkin hale gelmiştir. 1980 yılından sonra Türkiye, liberal ekonomi politikaları izlemekte ve rekabetçi serbest piyasa ekonomisini kurmak için çalışmaktadır. Artık amaç, dünya ekonomisine uyumlu hale gelmiştir (Ertuna 1998).

Türkiye'de ilk kez özelleştirme düşüncesi, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle 17.06.1938 tarihli ve 3460 sayılı Kanun olan '*Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtile İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun'* ile yer almış ve ilerleyen dönemlerde diğer hükümetlerin de planlarında uygulanmıştır.

Bu gelişmelerin devamında 1948'de İstanbul'da İktisat Kongresi toplanmıştır. Söz konusu toplantı da piyasaya yabancı sermaye teşviki çekmek ve özel sektörün yatırımlarını düzenlemek için bazı uygulamalara gidilmiştir. 1950 yılından sonra devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda, İşletmeler Bakanlığına bağlı devir komisyonu kurulmuştur. Bahse konu komisyonun görevi devlete ait kurum, tesis ve fabrikaların özel sektöre devri şekil ve şartlarını satış bedellerini belirlemekle görevlendirilmiş ancak bu komisyon hiç bir özelleştirme yapmamıştır (Özbek 2006).

Türkiye'deki KİT'ler, 1960-1980 döneminde yürütülen planlı kalkınmanın bir sonucu

olarak, birçok sektörde hakim konuma geçmiş, ama sosyal yararın yüksek olması için yapılan çalışmalar KİT'lerde yönetim zayıflığı ve kârlılığın ihmali sebebiyle özellikle kriz ortamlarından ve KİT'lerin açıklarını kapatmak için büyük ölçekte borçlanmaya ve hükümet transferleri gibi durumlarla karşılaşılmıştır (Kurt 2018).

1980 ve sonrası dönem

1970'li yılların sonunda KİT'ler için, yapılabilecek fazla bir şey olmadığı düşüncesi genel bir kabul haline gelmiştir. Ekonomik politika değişikliğinin gündeme geldiği bu dönemde; toplumda ekonomik ve sosyal gerilimin iyice yükselmesi sonucunda, yeni ekonomik politikaların uygulanmasına zemin oluşturmuştur (Yüksel 2000).

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan kararların amacı sadece istikrar sağlamak değildir; bu kararların iki temel stratejik hedefi vardır: Serbest piyasa ekonomisine geçiş ve sermayenin -hem ulusal hem de uluslararası- emeğe karşı güçlendirilmesidir (Boratav 2005).

1980 yılından itibaren kamu sektörünün bariz bir biçimde, bir duraklama içine girdiği görülmektedir. 1984 yılından itibaren yapılan hukuki düzenlemelerle özelleştirme çalışmalarına başlanmıştır. Bu durum kamu sektörünün dinamik yapısını kaybetmesine veya mali sonuçlar sebebiyle değil, daha çok devletlerin kamu sektörüne ait sınırları daraltılarak özel sektöre devretme isteklerinin bir sonucudur (Ceep 1993).

Özelleştirme, özellikle gelişmiş ülkelerde endüstri işletmelerinin satışından çok, kamu işletmelerinin daha etkili ve rasyonel çalışabilmesi, kaliteli mal ve hizmet üretebilmesi, idare problemlerinin çözüme kavuşturulması ve KİT'lerin devlet bütçesine getirdiği yükü azaltmak yönünde uygulanan bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. İngiltere, Fransa, Japonya gibi ülkelerde de özelleştirmeler bu amaçla yapılmıştır (Soyak 2010).

1984'te çıkarılan 2983 sayılı Kanunla KİT ve KİT'lere ait tesislere, hisse senedi ihracı yoluyla tüzel ve gerçek kişilerin ortak edilebilmesine veya bu tesislere ait işletme hakkının belli sürelerle devrine imkan sağlamak için "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı

İdaresi"ne bu görev verilmiştir (Anonim 2020d).

Kamu kurum ve kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınması ve uygulamaların yürütülmesi ile ilgili usul ve esaslar 1986 yılında kabul edilen 3291 sayılı Kanunla düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, 233 sayılı KHK`da adı geçen, devlete ait olan ve KİT statüsünde faaliyeti sürdüren kurum ve kuruluşların özelleştirme kapsamına alınmasında Bakanlar Kurulu, KİT'lerin müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimleri ile iştiraklerindeki payların özelleştirme kapsamına dahil edilmesinde ise Yüksek Planlama Kuruluna yetki verilmiştir (Anonim 2020d).

Hükümet 15.03.1985 tarihinde özelleştirme öncesi bazı hazırlıkların yapılması amacıyla beş İngiliz ve iki Amerikan şirketiyle görüşmeler yapmış ve 11.12.1985 tarihinde Amerikan Morgan Guaranty Trust Company of Newyork firmasıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu kapsamda, 1986 yılının Mayıs ayında bir master planı ortaya konulmuş ve söz konusu plan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi, Yatırım Finansman A.Ş. ve Price Waterhouse/Muhaş A.Ş. isminde dört kuruluş ile yürütülmüştür (Aktan 1994).

Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar, Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesini hızlandırmıştır. Bahse konu kuruluşlar kamu harcamalarının düşürülmesini, sermayeyi oluşturan faktör ve kaynakların kamudan özel sektöre geçmesini ve bununla birlikte KİK'lerin serbest piyasa koşullarına bırakılmasını istemiştir (Akalın 1990).

<u>4046 sayılı Kanun'dan önce yapılan özelleştirmeler</u>

- 1985, Özelleştirme uygulamalarına yarım kalmış tesis satışları ile başlanması
- 1986, 3291 sayılı Kanun ile özelleştirme kapsamının genişletilmesi
- 1987, Küçük ölçekli işletmelerin satışı
- 1987, Çelik Halat ve Çukurova Elektrik hisselerinin İMKB'de satışı
- 1988, TELETAŞ'ın halka arzı ile 40.000 kişinin hissedar yapılması
- 1989, Beş büyük çimento fabrikasının satışı
- 1990, ERDEMİR hisselerinin halka arzı
- 1990-1994, Dört büyük KİT'in halka arzı (PETKİM, TÜPRAŞ, POAŞ, THY) ve İMKB'de yoğun satışlar yapılması

- 1992, Çaybank'ın özelleştirilmesi (Anonim 2020c).

Resmi Gazete'de 27 Kasım 1994 tarihli yayımlanarak yürürlüğe giren 4046 sayılı Kanunla özelleştirmenin kapsamı genişletilmiş, amacı yeniden tespit edilmiş, İDT ile bunlara ait kurum ve hisselerinin yanı sıra, diğer kamu kurum/kuruluşlarının ve hazineye ait payların özelleştirilebilmesine imkan sağlayan düzenlemeler yapılmıştır (Anonim 2020c).

<u>4046 sayılı Kanun'dan sonra yapılan özelleştirmeler</u>

- 1994, TOFAŞ hisselerinin yurtdışı piyasalarda satışı
- 1995, Karabük Demir Çelik'in yöre esnafı ve çalışanların ortak girişimine "1 TL" karşılığı satışı
- 1997, Türkiye Denizcilik İşletmeleri'ne ait limanların işletme hakkı devri yöntemiyle özelleştirilmeye başlanması
- 1997-1998, Kamu bankalarının özelleştirilmesi (Etibank, Anadolubank ve Denizbank)
- 1999, Özelleştirme kavramının Anayasa'da yer alması
- 2000, Petrol Ofisi'nin özelleştirilmesi
- 2004, Elektrik dağıtımının özelleştirme programına alınması
- 2005, TÜRK TELEKOM, TÜPRAŞ, ERDEMİR'in özelleştirilmesi
- 2005, Araç Muayene istasyonlarının, Mersin Limanı'nın ihalesi ve TEKEL'e ait alkollü içkiler bölümünün satışı
- 2006, Emekli Sandığı'na ait otellerin satışı
- 2007, Otoyol ve köprülerin özelleştirme programına alınması (Anonim 2020c).
- 2007, Araç muayene istasyonlarının özelleştirilmesi
- 2007, Mersin Limanının özelleştirilmesi
- 2007, HALKBANK' hisselerinin birincil halka arzı
- 2008, TÜRK TELEKOM hisselerinin halka arzı
- 2008, PETKİM'in özelleştirilmesi
- 2008, TEKEL'e ait Sigara Fabrikalarının özelleştirilmesi
- 2008, Elektrik üretim tesisi özelleştirilmesine başlanılması
- 2010, Samsun ve Bandırma Limanlarının özelleştirilmesi
- 2011, İskenderun Limanının özelleştirilmesi

- 2012, HALKBANK hisselerinin ikincil halka arzı
- 2013, Seyit Ömer ve Kangal Termik Santrallerinin özelleştirilmesi
- 2013, Elektrik Dağıtım sektörü özelleştirmelerinin tamamlanması
- 2014, Salı Pazarı (Galataport) Limanının özelleştirilmesi
- 2014, Yatağan, Çatalağzı, Kemerköy ve Yeniköy Termik Santrallerinin özelleştirilmesi
- 2015, Derince Limanının özelleştirilmesi
- 2015, Orhaneli, Tunçbilek ve Soma B Termik Santrallerinin özelleştirilmesi
- 2016, Hidroelektrik Santrallerinin (Fethiye, Manavgat, Doğankent, Kürtün, Torul, Karacaören, Kadıncık) özelleştirilmesi
- 2017, TP Petrol Dağıtımın özelleştirilmesi
- 2017, Hidroelektrik Santrallerinin (Şanlıurfa, Adıgüzel, Kemer, Almus, Köklüce) özelleştirilmesi
- 2018, Şeker Fabrikalarının özelleştirilmesi
- 2018, Hidroelektrik Santrallerinin (Menzelet, Kılavuzlu) özelleştirilmesi
- 2018, Özelleştirme İdaresi Başkanlığının (ÖİB) Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlanması.

7.2 TEKEL'in Özelleştirilmesi

Bu bölümde TEKEL'in tarihçesi ele alındıktan sonra özelleştirilmesi ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

7.2.1 TEKEL'in tarihçesi

Osmanlı Döneminde TEKEL

Osmanlı'nın ekonomik bunalımını 17 ve 18. yüzyıllarda uzayan savaşlar derinleştirmiştir. Bütçe açıkları, ödenemeyen borçlara çözüm olarak vergi sistemi değiştirilmiş ve bir çeşit iç borçlanma olan 'Esham Uygulaması' başlatılmıştır. Vergi sistemindeki değişiklikler tütünü de kapsadığından, alınan vergi Osmanlının borç ödemelerinde hep önemli bir gelir kaynak oluşturmuştur (Yılmaz 2019).

18. yüzyılın ortalarından sonra, Avrupa'dan gelen talep sayesinde tütün üretimi ve dış satımı önemli miktarda artmıştır (Kasaba 1994). Bu dönemde piyasa talepleri doğrultusunda üretimi yapılan ürün sadece tütündür (Güran 1998). Ticari pazar için üretimi yapılan tütünün daha kaliteli olması ve yaygınlaştırılması Osmanlıda önemli bir politika haline gelmiştir. Bunun sonucunda, gümrük vergileri ve ticaret teşviklerine ek olarak göçebelerin tarımla iç içe olmaları sağlanmıştır (Arıcalı 1998).

Yabancı yatırımcılar tütünü önemli bir gelir kaynağı olarak görmüş ve alınan vergilerin arttırılması, bir inhisar sisteminin hayata geçirilmesi yönünde Osmanlı'ya baskı yapmışlardır. Bu sebeple, 1 Ocak 1862 tarihli teskere ile tütün vergi gelirlerinin tekel altına alınması sağlanmıştır. Bu kapsamda, yabancı tüccarların tütün ve tütün mamulleri ithal etmeleri yasaklanmıştır (Doğruel ve Doğruel 2000). Bu nizamname ile tütün tekeli ilk olarak Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuştur (Bozdemir 2011). Böylece tütüne müruriye adıyla bir vergi konulmuş olup, amaç, tütünden elde edilen gelirlerin toplanabilmesi ve tütünlerin daha düşük fiyattan satılmasının önlenebilmesiydi (Erkson 1954).

1875 yılında, hükümet tütün ticaretini kendi bünyesine alarak 'İdarei İnhisariye-i Duhan' adıyla yeni bir idare İstanbul'da kurmuştur. Bu idarenin bünyesinde olanlar hariç diğer kişilerin tütün ithal etmeleri, üretmeleri ve belirlenen yerler dışında tütün satışı yasak edilmiştir. İdare, dört müdürlüğe ayrılmış olup, bunlar; Tefrikhane, Yaprak Tütün Ambarı, Kıyımhane ve Mamul Ambarından oluşmaktaydı (Pakalın 1977).

Cumhuriyet Dönemi'nde Reji ve Devlet TEKEL'i

Reji'nin imtiyazı 1913 yılında yaşanan tartışmalara rağmen 15 yıl uzatılmıştır. Tütünün bütün kontrolü gerek Kurtuluş Savaşı yıllarında ve gerekse Cumhuriyet ilan edilirken Reji'nin denetiminde olmuştur. Reji ile birlikte tütünün üretimi, gelirleri, ihracatı, iç tüketimine yönelik hem üreticiler hem de hükümetlerce, yeni yol arayışları sürmüş ancak hiçbir bir değişikliğe gidilmemiştir. Vergi gelirlerini Reji istenilen düzeye çıkaramamış üstelik tütün üretiminde de azalma yaşanmıştır (Yılmaz 2019).

558 sayılı kanun ile tütünün Türkiye sınırları içerisinde işletilmesi, satın alınması, satılması ve sigara haline getirilmesi hükümetin kontrolüne verilmiştir (Anonim 1925). Devlet bu sayede önemli bir vergi gelirine sahip olacaktır. Reji İdaresi'nin sonlandırılmasıyla Geçici Tütün İdaresinin kurulması için adım atılmış, bu adımın sebebi de dönemin ekonomik politikalarıdır (Gürdamar 2019).

TEKEL İdaresinin Kuruluşu

Tütün idaresinin devletçi politikalar ile mi yoksa liberal politikalar gereği serbest şekilde mi yürütüleceğine yönelik tartışmalar İzmir İktisat Kongresi'nden sonra devam etmiş, 1930 yılında tütünde devlet tekeline (inhisarına) ait kanun görüşmelerine kadar taşınmıştır. Meclis görüşmelerinde devlet tekeline karşı bandrol usulünün daha uygun olduğunu savunanlarca, bu kadar yaygın bir tarımsal üretimin devlet kontrolü altına alınmasının gereksiz ve zor olacağı öne sürülmüş, Fransa'nın en önemli ürünü şarabın tekel altına alınmadığı dayanak gösterilmiştir. Tütünde devlet tekelini savunanlar ise, yaygın bir tütün tarımının yaratacağı üretimin kontrolü ve kayıt altına alınması ile ilgili zorluklar bakımından tekel ile bandrol uygulamasının farkının olmayacağını, buna karşılık devlet tekeli ile tütün üreticisinin desteklenerek korunabileceğini ve denetim açısından daha yararlı olacağını öne sürmüşlerdir. Bu tartışmalarda vergi toplama ve üreticinin korunması dışında tekel savunucularının dayandığı bir diğer unsur da sermayenin niteliğidir. 1920'li yıllarda milli bir özel sermaye oluşturma çabalarının beklenen sonuçları vermediği vurgulanarak, Osmanlı döneminde ekonominin yabancı sermaye denetimine girmesi ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar hatırlatılmış, yabancı sermaye etkinliğinin yeni bir Reji İdaresi yaratacağı, dolayısıyla sermayenin milli olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Meclis görüşmelerinde konu genel sistem tartışmalarının yanı sıra daha teknik sayılabilecek bir boyuta taşınarak ağırlıklı olarak tütün ticaretinde üretici- tüccar-devlet ilişkilerinin kanun tasarısı ile nasıl işleyeceği ve bunun ekonomi üzerindeki muhtemel etkilerinin neler olabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu tartışmalarda ön plana çıkan konulardan biri de devletin ticaret ile uğraşmasının uygun olup olmayacağı, dış ticaretin devlet ve tüccar eliyle yapılmasının Türkiye ihracat gelirlerini nasıl etkileyeceği yönlüdür. İleri sürülen görüşlerde tüccarın dış ticarette daha esnek davranabileceği, buna karşın devletin ölçek avantajını kullanabileceği düşünceleri etrafında yoğunlaşmıştır. Tüccarın da üreticiye dürüst davranacağı dolayısıyla devletin

ticarete girmesinin pratikte bir yarar sağlamayacağı belirtildiği gibi, devletin tütün ticaretinde aktif rol almasının üreticinin desteklenmesi açısından olumlu olacağı, tüccarın karını düşünerek fiyat belirleme eğilimine karşılık devletin daha hakkaniyetli davranacağı, ülkede üretilen tütünlerin hepsini alabilecek büyüklükte milli bir sermaye olmadığı gerçeği üzerinde durulmuştur (Doğruel ve Doğruel 2000).

Türkiye tütüncülüğü üzerine yapılan bu tartışmaların esas kaynağı şüphesiz belirlenmesi düşünülen genel ekonomik yaklaşımların uzantısıdır. Liberal politikaları savunanlar ile devletçi politikaların uygulanması gerektiğini savunanların karşı karşıya geldiği bu süreç sonunda, Osmanlı İmparatorluğundan alınan yetersiz sosyo-ekonomik yapı ve 1929 buhranı nedeniyle devletçi politikalar öne çıkmış, 1932 yılından sonra tam olarak uygulanabilecek devletçi politikalara geçiş aşamasında, 9 Haziran 1930 tarihinde 1701 sayılı "Tütün İnhisarı Kanunu" kabul edilmiştir (Aytaş 2011).

Türkiye'de 9 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu'yla birlikte tütün tekelinin kuruluşu gerçekleşmiştir. 1701 sayılı kanun ve bu kanunun uygulanmasına yönelik çıkarılan nizamnameler, takip eden senelerde de bazı maddelere açıklama ve ek getiren kanunlar ile tütün üzerindeki devlet tekeli uygulamalarına netlik kazandırılmıştır. Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan 1923-1932 yıllarında ülkenin her alanında olduğu gibi TEKEL'in kuruluşunda da yeniden bir yapılanma aşamasının yaşandığı görülmektedir. Tütün, tuz ve alkollü içkiler tekelleri 1932 yılına kadar ayrı ayrı idare edilmiştir. Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın kuruluşuyla 1932 yılında TEKEL idareleri genel bir müdürlük altında toplanarak bu bakanlığa bağlanmıştır. TEKEL idarelerinin Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlanışıyla bugünkü TEKEL Genel Müdürlüğü'nün ilk adımı atılmıştır (Doğruel ve Doğruel 2000).

1930 yılında çıkarılan 1660 sayılı Kanunla, 1931 yılından itibaren Maliye Bakanlığına bağlı bir tüzel kişilik olarak konumlandırılan tütünün idaresine yönelik düzenlemelere, 1701 sayılı Kanun'dan sonra da devam edilmiş, 1933 yılında İnhisarlar İdaresi adı ile Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlanmış, yine aynı yıl çıkarılan 2359 sayılı Kanun ile tütün ticareti yapmak üzere Türk Tütün Limited Şirketi kurulmuş, 10 Haziran 1938'de çıkarılan 3437 sayılı "Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu" ile de tütünde devlet tekeli

uygulanmasında geçiş süreci noktalanmıştır. Ancak, 1701 sayılı Kanun ile devlet tekeli hükümleri biraz daha yumuşatılmış, sigara kâğıdı imalatının ve tütün ticareti yapılmasının önündeki engeller kaldırılarak TEKEL'in denetimi altında özel sektör tarafından gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Daha sonra idari yapının kuvvetlendirilmesi amacıyla 1941 yılında çıkarılan 4036 sayılı 'İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında' Kanun ile katma bütçeli tüzel kişiliğe sahip bir devlet müessesesi olarak tanımlanan TEKEL, 1941 yılında çıkarılan 4036 sayılı Kanun ile;

- Tütün ve tütün mamulleri piyasasını işletmek,
- İspirto ve ispirtolu içkiler piyasasını işletmek,
- Tuz piyasasını işletmek,
- Barut ve patlayıcı maddelerle av malzemesi, fişek ve revolver piyasasını işletmek,
- Kibrit piyasasını işletmek,
- Çakmak ve çakmak taşı piyasasını işletmek,

görevleri yanı sıra bu faaliyet alanlarına giren konularda kaçakçılık takibini yapma, gümrük idarelerinin bulunmadığı yerlerde bu idarenin işlevlerini yerine getirme konularında yetkilendirilmiş, 1946 yılında kabul edilen 4896 sayılı Kanun ile de TEKEL Genel Müdürlüğü adını almıştır (Aytaş 2011).

4036 sayılı kanun uyarınca tütün fiyatları TEKEL tarafından belirlenmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile tarım ürünlerine ait fiyatlar dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu nedenle, tütünde taban fiyatın belirlenmesi tercih edilmiştir (Ceylan 1995).

TEKEL'in görevi kapsamına giren faaliyetler zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Yeni faaliyetlerin eklenmesi ile ülke ekonomisi ve sosyal hayat üzerindeki önemi de artmıştır. TEKEL üzerine en yoğun tartışmalar 1950'lerin başlarında yaşanmış, devletin sigara ve alkollü içecekler üzerindeki faaliyetlerinde tekel konumundan vazgeçerek özel sektöre devretmeleri gerektiği konusu tartışılmıştır. 1952'de dönemin Gümrük ve Tekel Bakanı Sıtkı Yırcalı, TEKEL'in bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmesi için çalışmaların başlatıldığına yönelik bir açıklama yapmıştır. Bu dönemdeki eğilim, TEKEL'in bir devlet tekeli olması yönünde görülmemiştir. TEKEL'in yapısına yönelik

dönüşüm, Türkiye ekonomisinin dışa açılma sürecinin başladığı ve uluslararası rekabetin arttığı 1980'li yıllarda benimsenen ekonomik düzen kapsamında ele alınmıştır. (Doğruel ve Doğruel 2000).

Tütüne yönelik güncel mevzuatın oluşturulması için 1177 sayılı kanun, 30 Mayıs 1969 tarihli ve 13210 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

1970'lerde meydana gelen ekonomik krizler az gelişmiş ülkeleri büyük bir borcun içine doğru sürüklemiştir. Bu borcun altından kalkmak isteyen ülkeler IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları kapsamında yer alan özelleştirmeleri yapmak zorunda kalmış ve bu doğrultuda da KİT'lerin büyük ölçüde tasfiyesi gerçekleştirilmiştir. Yüksek kâr getiren TEKEL fabrikası 1970'lerin sonundan itibaren uluslararası çapta yaşanan özelleştirme furyasının hedefi içerisinde yer almıştır (Özerman 2009).

TEKEL, 4036 sayılı kanun ile Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlı katma bütçeli döner sermayeli bir kuruluş iken, 11 Nisan 1983 tarihli ve 60 sayılı İDT ve KİK hakkında KHK ile 'TEKEL İşletmeleri Genel Müdürlüğü' adıyla KİK şekline dönüştürülmüş olup, Maliye ve Gümrük Bakanlığına bağlanmıştır (Anonim 2005).

TEKEL'in KİK haline dönüştürülmesindeki neden, verimlilik ilkeleri, sosyal ve ekonomik gerekler esas alınmak sureti ile özerk bir yapıda ve ekonominin şartlarına uygun yönetilmesini sağlamak, ulusal ekonomi ile uyumlu çalışarak sermaye birikimine yardımcı olmak ve bu suretle daha fazla yatırım kaynağı ve dolayısıyla istihdam olanağı yaratmak, konusuna giren mal ve hizmetleri ulusal ekonomiye uygun şekilde ve ticari gereklere uygun olarak; satın almak, üretmek, satmak ve kuruluşa ait sermayenin gelişmesi için çalışmalarda bulunmaktır (Anonim 1986).

Bu yeni Genel Müdürlüğe bağlanan 5 işletme ise şunlardır:

- Tütün ve Sigara İşletmeleri,
- Tekel Ürünleri Dağıtım İşletmesi,

- İspirto ve İspirtolu İçkiler İşletmeleri,
- Tuz İşletmeleri,
- Alkoloid İşletmeleri.

10 Ekim 1983 tarihinde 11 sayılı KHK ile Alkoloid İşletmeleri anonim şirket haline getirildiğinden TEKEL'in müessese sayısı 4'e inmiştir (Ceylan 1995).

Tütün ve sigara sanayindeki gelişmeler ve iş yoğunluğu dikkate alınarak Tütün ve Sigara İşletmeleri Müessesesinin, 11 Aralık 1986 gün ve 1399 ve 1400 sayılı Yönetim Kurulu'nun kararları ile TEKEL Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticaret Müessesesi ile TEKEL Sigara Sanayii İşletmeleri Müessesesi olarak ayrılmaları kabul edilmiş ve yeni statüleri ile 1 Ocak 1987 tarihinden sonra faaliyetlerine başlamışlardır. Böylece TEKEL İşletmeleri Genel Müdürlüğüne bağlı Müessese sayısı yeniden 5'e yükselmiştir (Anonim 1990).

TEKEL İşletmeleri Genel Müdürlüğünün adı 18 Şubat 1987 tarihli ve 87/11524 sayılı BKK ile 'Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü' olarak değiştirilmiş ve sermayesi 200 milyar TL'ye çıkarılmıştır.

24 Ocak Kararları Turgut Özal tarafından alınmış ve çoğu alanda sübvanseler kaldırılmıştır. Söz konusu kararlar ile Dünya Bankası ve IMF benzeri uluslararası finans kuruluşlarının önerdiği önemli konulardan biri olan devletin piyasadan çekilmesi konusuyla birlikte hizmet sektöründe yaşanan özelleştirmeler de hız kazanmaya başlamıştır (Çoban ve Çoban 2016).

Dünya Bankası öncülüğünde gerçekleşen devleti yeniden yapılandırma kapsamında KİT'lerin tasfiye süreci başlamıştır. KİT'lerin tasfiye edilmesine gerekçe olarak devletin asli görevine dönmesi gerektiği savunulmuştur (Özveri 2010).

Ekonomik ömrünü tamamlayan ya da açık tutulmasında bir yarar olmayan işletmelerin kapatılması doğal bir girişim olarak görülür. Ancak TEKEL'e baktığımızda özelleştirme

sürecine girmesinden sonra tütün ve sigara piyasasından hızlı bir şekilde dışlandığı ve bu dışlanış nedeniyle işletmelerinin tek tek kapatıldığı görülür (Özerman 2009). Özelleştirme sürecinden önce böyle bir durum yaşandığına dair bir veriye rastlanılmamıştır (Kavruk 2019).

3 Haziran 1986 tarihli ve 19126 sayılı RG'de yayımlanan Kanun[7] ile 1177 sayılı kanunun 20, 21, 38, 41 ve 43 üncü maddelerini yürürlükten kaldırılmıştır. Mülga 38 inci madde tütün ve tütün mamulleri konusunda devlet tekeli olduğunu tespit eden maddedir. Bu kanun ile tütünde devlet tekeli kaldırılmış oluyordu.

Aynı yıl, 20 Ağustos 1986 tarihinde 19197 sayılı RG'de yayımlanan 10911 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile TEKEL'in tütün mamulleri üretiminde yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerle ortaklık kurmasının ve tütün mamulleri üretim izni olanların yurt dışından yaprak tütün, işlenmiş tütün veya kıyılmış tütün ithalatı yapabilmesinin önü açılmıştır. Bu Bakanlar Kurulu Kararı'na istinaden üretilen tütün mamulleri üzerine ilk kez 'sağlığa zararlıdır' ibaresinin konulması zorunlu kılınmıştır. 1988 yılında TEKEL ile ortak olarak tütün mamulleri piyasasında üretim yapma olanağı sağlayan ilk yabancı şirket Best A.Ş. olmuştur. 1991 yılına kadar yabancı tütün mamulleri ithalat izninin TEKEL'de olduğu piyasa, 3 Mayıs 1991 yılında 20860 sayılı RG'de yayımlanan 1755 sayılı BKK ile tütün ve tütün mamullerinde ithalat ve üretim izninin serbest bırakılması ile tamamen rekabet ortamına açılmış, iki uluslararası sigara üreticisi 1992 tarihinde sigara üretimine başlamıştır.

1990'lı yılların sonunda küresel sermayenin, TEKEL ve Türk tütüncülüğü üzerindeki özelleştirme baskıları iyice artmıştır. TEKEL'in sigara fabrikalarını, markalarını ve diğer varlıklarını tahsis ederek ortaklıklar kurulabileceği 25 Aralık 1997'de RG'de yayımlanan bir kararname ile düzenlenmiştir. Söz konusu kararname ile Yeni Harman ve Samsun

[7] '1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 3182 Sayılı Bankalar Kanunu, 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 07.11.1985 tarihli ve 3238 sayılı Kanun, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ve 1177 sayılı Tütün Tekeli Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Kamu İktisadî Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun'

sigaralarının isim hakları ile Akhisar Sigara Fabrikası bir ABD-İngiliz tekeli olan BAT'ın %59, TEKEL'in %41 paya sahip olacakları şekilde satılmıştır (Oral 2006).

Tarımın yeniden yapılandırılması kapsamında IMF ile 1999'da imzalanan stand-by anlaşmasında bir dizi taahhütte bulunulmuştur. TEKEL Fabrikalarının özelleştirilmesi ve tütünde desteklemenin tasfiyesi de dahil tarımdaki yapısal değişiklikler için gerekli kanuni düzenlemelerin 2002'ye kadar gerçekleştirileceği sözünün verilmesi bu anlaşmada en dikkat çekici bir unsur olmuştur. AB Komisyonuna 2001 Kasım'ında verilen raporlarda da tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarımın yeniden yapılandırılması yer almıştır. 2002'den önce Tütün Kanunu'n çıkarılması bahse konu Raporda taahhüt edilmiştir (Yılmaz 2019).

7.2.2 TEKEL'in özelleştirilmesi

TEKEL, ÖYK'nın 05.02.2001 tarihli ve 2001/6 sayılı kararı ile özelleştirme kapsam ve programına dahil edilmiş ve 4733 sayılı Kanun ile İDT olarak yeniden yapılandırılarak, ÖİB'ye devredilmiş ve 4046 sayılı kanunun 20 nci maddesine göre, ÖİB tarafından statü 01.01.2003 tarihinde Anonim Şirkete dönüştürülmüştür. 'Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nden Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi'ne dönüşen TEKEL, TEKEL Alkollü İçkiler Sanayii Müessesesi ve TEKEL Sigara İşletmeleri Müessesesi olmak üzere ayrı ayrı anonim şirketlere dönüştürülmüştür ve TEKEL Dağıtım ve Pazarlama Müessesesi de Alkollü İçkiler Sanayii Pazarlama ve Dağıtım Anonim Şirketi ile Sigara Pazarlama ve Dağıtım Anonim Şirketi olmak üzere ikiye ayrılmıştır' (Özerman 2009).

ÖYK'nın 29.04.2002 tarihli ve 2002/28 sayılı Kararıyla İzmir Sigara Fabrikası kapatılmıştır. TEKEL, özelleştirme programına alındığında; 110 yaprak tütün işletmesi, 84 pazarlama müdürlüğü, 6 sigara fabrikası, 19 alkollü içki üretim tesisi, 10 tuz işletmesi, bir kibrit, bir ambalaj, bir Sung ipek ve bir viskoz fabrikası ile Türkiye'nin en yaygın teşkilatlanmasına sahip bir KİT'tir. TEKEL'in ekonomiye katkısı özelleştirme süreci ile birlikte özelleştirme kapsamına alınan diğer KİT'ler gibi tartışılmaya başlanmıştır. 10 Haziran 2003 tarihli ve 5816 sayılı Ticaret Sicili gazetelerinde sigara sektörüne ilişkin

şirketlerin statüleri ilan edilmiştir. 07.06.2003 tarihinden sonra ÖİB tarafından Sigara İşletmeleri Anonim Şirketi'nin blok satış yöntemiyle özelleştirileceği yolunda ihale ilanları verilmiştir (Yılmaz 2019).

TEKEL Yönetim Kurulunun 16.12.2005 tarihli ve 326 sayılı Kararı, ÖYK'nın 20.03.2006 tarihli ve 2006/20 sayılı Kararıyla 5 Yaprak Tütün İşleme Tesisi, 33 Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü ile 9 Tütün Alım Noktası kapatılmış ve sonrasında, ÖYK'nın 08.08.2006 tarihli ve 2006/64 sayılı Kararı ile 5 Yaprak Tütün İşleme Tesisi ve 23 Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü kapatılmıştır.

ÖİB'nin 28.04.2006 tarihli ve 476 sayılı Olur'ları ve TEKEL Yönetim Kurulunun 26.06.2006 tarihli ve 170 sayılı Kararları ile Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Müessesesi Müdürlüğü ile Tuz Sanayii Müessesesi Müdürlüğü 30.04.2006 tarihi itibariyle TEKEL bünyesine alınmış, tüzel kişilikleri sona ermiştir.

Japon Tobacco International (JTI) firması tarafından 5 Kasım 2003 tarihinde blok satış yöntemi için verilen ihaleye 1 Milyar 150 Milyon ABD Dolarlık teklif verilmiş ve düşük bulunması nedeniyle ihale iptal edilmiştir. 13 Aralık 2004 tarihinde yapılan ihaleye firmalarca bir teklif verilmemiştir. Son olarak, TEKEL Sigara Sanayi İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.'ye ait sigara üretimiyle ilgili varlıkların 4046 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde 'satış' ve 'mülkiyetin gayrı aynı hak (intifa) tesisi' yöntemiyle ve bir bütün halinde özelleştirilmesine ilişkin ihale 22.02.2008 tarihinde yapılmış, ihalenin sonucunun onaylanmasına dair 22.04.2008 tarihli ve 2008/23 sayılı ÖYK Kararı 24.04.2008 tarihli ve 26856 sayılı RG'de yayımlanarak kesinleşmiş, bilahare, Alıcı Şirket British American Tobacco, Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile 24.06.2008 tarihinde satışı yapılmış, bu satışa ilişkin sözleşmeler imzalanmıştır. Böylece Samsun, Tokat, Ballıca, Malatya ve Adana Sigara Fabrikalarına ait gayrimenkuller dahil 1 Milyar 720 milyon ABD Doları'na satılarak özelleştirilmiştir.

2001 yılında TEKEL'in sigara piyasasında %68,63 olan payı, sigara işletmelerinin devredildiği 2008 Haziranında %29'a kadar düşmüştür. TEKEL'in, yabancı rekabetine açılmasından sonra kaybettiği pazar payından daha fazlasını özelleştirme programına

alınmasından sonraki beş yılda kaybetmiştir. TEKEL'in sigara piyasasındaki (Şark tipi ve Amerikan harmanlı sigara toplamı üzerinden) payı ise, 2000 yılında %69,57, 2001 yılında %68.63, 2002 yılında %60,8, 2003 yılında %56,5, 2004 yılında %47,17, 2005 yılında %38,67, 2006 yılında yüzde %32 ve 2007 yılında ise %29 seviyesine inmiştir (Yılmaz 2019)."

Ana Sözleşmede ÖİB'nin 01.12.2008 tarihli ve 1090 sayılı Olur'u ile yapılan değişiklik sonucu, TEKEL'in işletme adı ve logosu olan 'TEKEL', 'tta' olarak değiştirilmiştir. tta Yönetim Kurulunun 22.07.2008 tarihli ve 140 sayılı kararı ve ÖİB'nin 04.08.2008 tarihli ve 742 sayılı Olur'uyla, Ankara'da Kurumsal İlişkiler Müdürlüğü altında bir birim oluşturulmuştur.

ÖİB'nin 28.09.2009 tarihli ve 6238 sayılı yazıları ekinde alınan, bahse konu Başkanlık Makamının, tta'nın Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin 28.09.2009 tarihli ve 827 sayılı Olur'ları çerçevesinde; Unkapanı olan Şirket Merkezi Cevizli Kampüsü olarak değiştirilmiştir.

tta Yönetim Kurulunun 18.12.2009 tarihli toplantısında aldığı 195 sayılı Kararla, Sigara Sanayi İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.'nin keza, 196 sayılı Kararla da Sigara Pazarlama ve Dağıtım A.Ş.'nin tüzel kişiliği sona erdirilmiş olup, bu durum 08.01.2010 tarihli ve 7475 sayılı, 12.01.2010 tarihli ve 7477 sayılı Türk Ticaret Sicili Gazete'nde yayımlanarak süreç tekemmül ettirilmiştir.

ÖYK'nın 02.11.2009 tarihli ve 2009/61 sayılı Kararı çerçevesinde tta Yönetim Kurulunun 17.11.2009 tarihli ve 184 sayılı Kararı uyarınca, Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Dairesi Başkanlığına bağlı olarak faaliyetini sürdüren 39 adet (B) grubu Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü, 3 adet Yaprak Tütün İşleme Tesisi ile 4 adet Yaprak Tütün Bakım Amirliği 31.01.2010 tarihi itibariyle faaliyetlerine son verilerek kapatılmıştır. Böylece (B) grubu Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü kalmamıştır.

Ankara'da faaliyet gösteren 'Kurumsal İlişkiler Müdürlüğü'nün faaliyetlerinin 31.12.2011 tarihli itibariyle sona erdirilmesi, Ankara ilindeki işlerin izlenmesi, bu kapsamda verilecek diğer görevlerin yerine getirilmesi için; 'tta A.Ş. İrtibat Bürosu' adıyla yeni bir birim oluşturulması hususu ÖİB'nin 10.12.2011 tarihli ve 1068 sayılı Olur'uyla uygun görülmüştür.

ÖİB'nin 03.02.2012 tarihli ve 135 sayılı Olur'larıyla; Gayrimenkul Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiş, yapılan Ana Sözleşme değişikliği İstanbul Ticaret Sicili Memurluğunca 13.02.2012 tarihinde tescil ve ilan edilmiştir.

Kuruluş Merkezinin Ankara'ya taşınmasına ilişkin olarak, 2012 yılı Şubat ayından itibaren yaşanılan süreç, ÖİB'nin isteği ve buna paralel Yönetim Kurulunun Kararları çerçevesinde şekillenmiş, Genel Müdürlük Merkezi 12 Ağustos 2013 tarihinden itibaren Ankara - Atatürk Orman Çiftliğinde adresinde faaliyetini devam ettirmiştir.

23.07.2013 tarihli ve 63 sayılı Kararıyla 'tta Gayrimenkul Anonim Şirketi' olmak üzere yapılan değişiklikleri içeren Ana Sözleşme Değişikliği, Kuruluşun Yönetim Kurulunun kabul edilmiş, ÖİB'nin 14.08.2013 tarihli ve 7269 sayılı yazılarıyla Onaylanmış ve Ticaret Sicili ile TPE'ye tescil için başvurular yapılmıştır.

tta Yönetim Kurulunun 27.08.2015 tarihli ve 77 sayılı Kararı ile Diyarbakır ve İzmir Yaprak Tütün İşletme Müdürlükleri söz konusu karar çerçevesinde 30 Eylül 2015 tarihi itibari ile kapatılmış ve organizayon şemasından da çıkarılmıştır.

tta Gayrimenkul A.Ş., ÖİB'nin 26/08/2016 tarihli ve 607 sayılı Olur'u ile Sümer Holding A.Ş. ile birleştirilmiş olup, bu birleşmeye ait karar, 26/10/2016 tarihli ve 9184 sayılı Ticaret Sicil Gazetesi'nde yayımlanmış ve buna paralel olarak şirketin tüzel kişiliği sona ermiştir. tta Gayrimenkul A.Ş.'nin 8.500.000.000 TL sermayesi Sümer Holding A.Ş.'nin sermayesine ilave edilmiştir.

8. ARAŞTIRMA BULGULARI

Öncelikleri ve ihtiyaçları her geçen gün değişiklik gösteren bireylerin isteklerini yerine getirmek üzere bütün sektörlerde kayda değer değişimler yaşanmaktadır. Tarım sektörünün öncelikleri de bu değişime paralel olarak değişmekte, geçtiğimiz yüzyılda açlık sorununun çözümüne yönelik verimlilik artışı ve büyümeye yönelik politikalarla başlayan hedefler, kalkınma, kırsal kalkınma, katılımcılık ve sürdürülebilirlik gibi farklı hedeflere yönelmektedir. Bu hedeflere ulaşmak üzere uygulanan yeni tarım sistemlerinin çiftçilere benimsetilmesi de büyük önem arz etmektedir (Hasdemir 2011).

Yeniliklerin benimseme süreci, 1950'li yıllarda kırsal sosyolojide kullanılmaya başlanmış olup; haberdar olma, ilgi duyma, değerlendirme, deneme ve benimseme olarak beş aşamada toplanmıştır (Rogers 1962). Bu sürece birçok araştırmacı, varlığından haberdar olunan her yeniliğin belirli süre sonunda mutlaka benimsenemeyeceği, bunun yanında değerlendirme aşamasının sürekli olduğunu, ayrıca deneme aşamasının her zaman uygulanmayacağını ifade ederek karşı durmuşlardır. Daha sonra Rogers (1983, 2003), yeniliğin duyulması, onun eninde sonunda benimseneceği anlamına gelmeyeceğini belirterek genel, reddetme ve benimseme kararlarının her ikisini de içeren bir yaklaşım ile "yenilik-karar süreci" adında yeni bir model ortaya koymuştur. Bu yeni model; bilgi, ikna, karar, uygulama ve onay olmak üzere beş safhadan oluşmaktadır. Bunun yanında "yenilik", "iletişim kanalı", "zaman" ve "sosyal sistemin" yeniliğin yayılımını etkileyen ana öğeler olduğunu ortaya koymuştur (Hasdemir 2011).

Rogers (1983, 2003), tarafından açıklanan yenilik karar süreci ve yeniliğin yayımı kurallarından da anlaşılacağı üzere, birçok yenilik üreticilerce hiç bir zaman benimsenmeyebilmekte, bireylerin bir kısmı yeniliği baştan reddedebilmekte, bir kısmı yeniliği benimseyip sonradan vazgeçebilmekte, bir kısmı ise yeniliği geç benimseyebilmekte, bir kısmı tüm aşamaları beklemeden yeniliği çok hızlı bir şekilde hemen benimseyebilmektedir.

Bu doğrultuda, tarımda yeniliklerin benimsenmesi süreci, üreticilerin bireysel özellikleri, bilgi kaynakları, iletişim kanalları, zaman ve sosyal çevre göz önünde bulundurularak

incelenmelidir. Bu kapsamda, araştırmada Adıyaman ilinde izne tabi üretim kapsamında benimseme süreçlerinde etkili faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışma yapılmış, benimseme ile ilgili model ve kuramlar çerçevesinde incelemeler yapılarak bulgular değerlendirmiştir.

Araştırmanın ana amacı, TEKEL'in özelleştirilme sürecinden sonra tütün üreticilerin sosyo-ekonomik durumlarında ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koymaktır. Adıyaman, Manisa ve Samsun illerindeki tütün üretim faaliyetinde bulunan ve tütün üretim faaliyetinden vazgeçen üreticiler ile yapılan anketlerden, bireysel ve işletme özellikleri ile bilgi kaynakları açısından incelenmiştir. Araştırma alanında TEKEL'in özelleştirilmesi sonrası tütün üretim faaliyetine devam eden ve tütün üretim faaliyetinden vazgeçmek zorunda kalan üreticiler; sosyo-ekonomik nitelikler, özelleştirilme sürecine bakış açıları bakımından karşılaştırılmıştır. Bu iki grup karşılaştırılırken çapraz tablolardan, yüzdesel dağılımlardan ve veri madenciliği yönteminden yararlanılmıştır.

8.1 Üreticilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Bu bölümde anket yapılan üreticilerin; yaş, cinsiyet, aile büyüklüğü, eğitim durumu, gelir seviyesi durumu, gelirin yeterlilik durumu, sosyal güvence ve örgütlenme durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

8.1.1 Üreticilerin yaş durumu

Tarımsal üretimlerde üreticilerin yaşı üretim sonuçlarına farklı biçimlerde tesir etmektedir (Akın 2003). Yeniliklerin belirlenmesinde, yaş faktörünün etkisi değişiklik gösterdiği, Rogers, "Yeniliğin Yayılımı" kuramına göre, erken benimseyenler ile geç benimseyenler arasında yaş bakımından hiçbir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. 2003 yılında Norveç'te yapılan bir araştırmada, organik gıda üretimi ve tüketiminin, üreticiler ve tüketiciler arasındaki ortak yaklaşımlarının genç üreticilerin tarım

işletmelerinde karar verici bir konuma geçtiklerinde, üretimi konvansiyonelden organik olana doğru dizayn ettiği tespit edilmiştir (Storstad ve Bjorkhavg 2003).

Ankete katılan üreticiler 29-85 yaşları arasında olup, ortalama yaşları 52 civarındadır. Tütün üretimi yapan üreticilerin yaş ortalaması 50,4 iken tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise 53,5 olduğu tespit edilmiştir. Üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı Çizelge 8.1'de verilmiştir.

Çizelge 8.1 Üreticilerin yaş gruplarına göre dağılımı

Yaşlar	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
28-45	37	27,6	28	19,7	65	23,6
46-60	75	56,0	83	58,5	158	57,2
61 ve üstü	22	16,4	31	21,8	53	19,2
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.1 incelendiğinde, üreticilerin %57,2'si 46-60 yaş aralığında yer alırken, bu yaş aralığını %23,6 ile 28-45 yaş aralığı ve %19,2 ile de 61 yaş ve üstü takip etmektedir. 28-45 yaş aralığında olan üreticilerden tütün üretimi yapanların oranı %27,6 iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %19,7 olduğu belirlenmiştir. Bu durum tütün üretimi yapanların, tütün üretimi yapmayanlardan daha genç olduğunu göstermektedir. Bu durumu destekleyen diğer bir kriter ise, 61 yaş ve üstü üreticilerin sayısı tütün üretimi yapan üreticilerde %16,4 iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerde ise %21,8 olarak tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, tütün üretimi yapan üreticilerin ortalama yaşları; Adıyaman ilinde 46,4, Manisa ilinde 50,7 ve Samsun ilinde ise 51,3 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin diğer illerde tütün üretimi yapan üreticilere nazaran daha genç oldukları söylenebilir. Buna karşın tütün üretiminden vazgeçenlerin ortalama yaşları ise birbirine çok yakın olduğu, Adıyaman ilinde 53,9, Manisa ilinde 53,6 ve Samsun ilinde de 52,2 olarak tespit edilmiştir.

Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin yaş ortalaması olan 46,4, Uznay (2013) tarafından Adıyaman ilinde yapılan araştırmada da teyit edilen bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, Bafra üretim merkezinde yaş ortalamasını 49,1 olarak tespit etmiştir. Yapılan bu çalışmada ise, Bafra üretim merkezinde tütün üretimi yapan üreticilerin yaş ortalaması 51,3 olarak tespit edilmiş ve bu durum tütün üretimi yapanların giderek yaşlandığını ortaya koymaktadır.

Araştırma alanında ankete katılan üreticilerin tamamı erkek olduğu için çalışmada bireysel özelliklerden biri olan cinsiyet değişkeni göz önünde bulundurulmamıştır.

8.1.2 Üreticilerin tarım dışı gelir durumu

Üreticilerin tarım dışı iş durumları faaliyet şekli üzerinde etkisi olduğundan, araştırma yapılan bölgede üreticilerin tarım dışı iş durumları araştırılmış olup, tütün üretimi yapan üreticiler ile tütün üretimi yapmayan üreticilerin tarım dışı gelir durumları Çizelge 8.2'de ele alınmıştır. Bu araştırmanın amacı ekonomik analiz yapmaya yönelik olmadığından dolayı, üreticilerin tarımsal gelirlerinin olma durumu dikkate alınmış ve elde edilen sonuçlara göre değerlendirme yapılmıştır.

Çizelge 8.2 Üreticilerin tarım dışı gelir durumlarına göre dağılımı

Tarım Dışı Gelir	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Var	80	59,7	118	83,1	198	71,7
Yok	54	40,3	24	16,9	78	28,3
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.2 incelendiğinde, ankete katılan üreticilerin %71,7'sinin tarım dışı geliri varken buna karşın, %28,3'ünün tarım dışı gelirinin olmadığı tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin yaklaşık %60'ının tarım dışı geliri var iken, bu oran tütün üretimi

yapmayan üreticilerde %83,1 olduğu, tütün üretimi yapmayan üreticilerin tarımsal faaliyetlerinin yanında farklı iş kollarında da gelirlerinin olduğu saptanmıştır (emeklilik, serbest meslek ve tarım dışı işçi). Bu durum tütün üretimi yapan üreticilerin tarım dışı gelir durumları, tütün üretimi yapmayan üreticilerden daha az olduğunu göstermektedir.

Tarım dışı gelir durumu iller bakımından incelendiğinde, ankete katılan tütün üretimi yapan üreticilerden Adıyaman ilinde %11,2'sinin, Manisa ilinde %60,4'ünün ve Samsun ilinde ise %28,4'ünün, tütün üretiminden vazgeçen üreticilerden Adıyaman ilinde %31'inin, Manisa ilinde %53,5'inin ve Samsun ilinde ise %15,5'inin tarım dışı gelirinin olduğu belirlenmiştir. Bu durum Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin tarım dışı geliri diğer illerden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin tarım dışı gelir durumları yaş bazında incelendiğinde, en fazla tarım dışı gelire sahip yaş aralığı %46,25 ile 46-60 yaş aralığı olmuştur. Bu yaş aralığını %27,5 ile 61 ve üstü yaş aralığı izlerken, ez az tarım dışı gelire sahip yaş aralığı ise %26,25 ile 28-45 yaş aralığı olmuştur.

Araştırma bölgesinde aile işgücünün çalışma durumu incelenmiş ve tütün üreten işletmelerde, işletmede çalışılan gün ortalaması yaklaşık 230,57 gün iken, bu durum tütün üretimi yapmayan işletmelerde 151,04 gün olarak belirlenmiştir. Bu durum tütün üretiminin zahmetli ve aile ziraati şeklinde bir üretim modeline sahip olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İşletme dışında ortalama tarımda çalışılan gün ise; tütün üretimi yapan işletmelerde 17,27 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde yaklaşık 21 gün ve tarım dışı ortalama çalışılan gün ise; tütün üretimi yapan işletmelerde 160,38 iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde 247 gün olarak belirlenmiştir.

Aile işgücünün çalışma durumu iller bazında değerlendirildiğinde; işletmede çalışılan gün ortalaması; Adıyaman ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde yaklaşık 217 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde 51,07 gün, Manisa ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde 220,66 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde 257,39 gün, Samsun ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde 110,45 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde 106,75 gün olarak belirlenmiştir.

İşletme dışında ortalama tarımda çalışılan gün ise; Adıyaman ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde 66 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde yaklaşık 58 gün, Manisa ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde yaklaşık 12 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde yaklaşık 6 gün, Samsun ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde 15,76 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde 16 gün olarak belirlenmiştir.

Tarım dışı ortalama çalışılan gün ise; Adıyaman ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde 160 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde yaklaşık 228 gün, Manisa ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde yaklaşık 100 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde yaklaşık 216 gün, Samsun ilinde; tütün üretimi yapan işletmelerde yaklaşık 228 gün iken, tütün üretimi yapmayan işletmelerde 331 gün olarak belirlenmiştir.

8.1.3 Üreticilerin eğitim durumu

Her alanda olduğu gibi kırsal alanda da eğitim durumu, kişilerin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koymada öne çıkan önemli göstergelerden biridir. Yenilikçi teoriye göre, yenilikçiler geç benimseyenlerden daha iyi eğitim almışlardır ve yerel topluluklarının dışında daha fazla sosyal iletişim kurma eğilimindedir (Rogers 1983). Eğitim düzeyi kişilerin davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Ankete katılan üreticilerin eğitim durumları Çizelge 8.3'te ele alınmıştır.

Çizelge 8.3 Üreticilerin eğitim düzeylerine göre dağılımı

Eğitim Düzeyi	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Okur-yazar olmayan	2	1,5	5	3,5	7	2,5
İlkokul	103	76,9	94	66,2	197	71,4
Ortaokul	16	11,9	21	14,8	37	13,4
Lise	8	6,0	22	15,5	30	10,9
Üniversite	5	3,7	0	0	5	1,8
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.3 incelendiğinde, üreticilerin %71,4'ünün ilkokul, %13,4 ünün ortaokul, %10,9'unun lise, %1,8'inin ise üniversite mezunu ve %2,5'inin okur-yazar olmadığı olduğu tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin %76,9'unu ilkokul mezunları oluştururken bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde %66,2, tütün üretimi yapan üreticilerden ortaokul ve lise mezunu olanların oranı %17,9 iken, bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde %30,3 ve üniversite mezunu olanların tamamının tütün üretimi yapan üreticilerden olduğu belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin eğitim durumu iller bazında değerlendirildiğinde, Adıyaman ilinde üreticilerin %6,7'sinin okur-yazar olmadığı, %66,7'sinin ilkokul, %6,7'sinin ortaokul, %13,3'ünün lise ve %6,6'sının üniversite mezunu oldukları, Manisa ilinde üreticilerin %79'unun ilkokul, %13,6'sının ortaokul, %6,2'sinin lise ve %1,2'sinin de üniversite mezunu oldukları ve Samsun ilinde ise üreticilerin %2,7'sinin okur-yazar olmadığı, %76,3'ünün ilkokul, %10,5'inin ortaokul, %2,6'sının lise ve %7,9'unun ise üniversite mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapmayan üreticilerin eğitim durumu iller bazında değerlendirildiğinde, Adıyaman ilinde üreticilerin %11,3'ünün okur-yazar olmadığı, %43,2'sinin ilkokul, %25'inin ortaokul ve %20,5'inin lise mezunu oldukları, Manisa ilinde üreticilerin %80,3'ünün ilkokul, %7,9'unun ortaokul ve %11,8'inin lise mezunu oldukları ve Samsun ilinde ise üreticilerin %63,6'sının ilkokul ve %18,2'sinin ortaokul ve %18,2'sinin ise lise mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin eğitim durumları yaş ile kıyaslandığında; 28-45 yaş aralığında olanların %54,1'inin ilkokul, %16,2'sinin ortaokul, %16,2'sinin lise, %10,8'inin üniversite mezunu ve %2,7'sinin ise okur-yazar olmadıkları, 46-60 yaş aralığında olanların %82,7'sinin ilkokul, %12'sinin ortaokul, %2,7'sinin lise, %1,3'ünün üniversite mezunu ve %1,3'ünün de okur-yazar olmadıkları ve 61 yaş ve üzeri üreticilerin %95,5'inin ilkokul ve geri kalan %4,5'inin de ortaokul mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapmayan üreticilerin eğitim durumları yaş ile kıyaslandığında; 28-45 yaş aralığında olanların %46,4'ünün lise, %32,1'inin ortaokul ve %21,5'inin ilkokul mezunu,

46-60 yaş aralığında olanların %78,3'ünün ilkokul, %13,3'ünün ortaokul ve %8,4'ünün lise mezunu ve 61 yaş ve üzeri üreticilerin %74,2'sinin ilkokul mezunu, %16,1'inin okur-yazar olmadığı, %6,5'inin lise ve %3,2'sinin ortaokul mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, üniversite mezunu olan üreticiler Adıyaman ve Manisa illerinde %20'lik paya sahip olurken, Samsun ilinde ise bu oran %60'ya çıkmakta olup, bu üreticilerin ise tamamının tütün üretimi yaptıkları tespit edilmiştir.

Eğitim durumu ile tarım dışı gelir incelendiğinde, ilkokul mezunlarının tarım dışı gelire daha fazla sahip oldukları tütün üretimi yapan üreticilerin %77,5'ini, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %64,4'ünü temsil ettikleri tespit edilmiştir.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, öğrenim durumu ortalamasını, Bafra ilçesinde 5,8 yıl, Akhisar ilçesinde 5,3 yıl Samsun Merkez ve Kula ilçelerinde ise 5,1 yıl olarak tespit etmiştir.

Tekdemir (2011) yaptığı çalışmada, üreticilerin %72,2'sinin ilkokul, %15'inin ortaokul, %11,4'ünün lise ve %1,4'ünün de üniversite mezunu olduğunu tespit etmiştir.

Uznay (2013) yaptığı çalışmada, üreticilerin %12,50'sinin okur-yazar, %50'sinin ilkokul, %22,50'sinin ortaokul ve %15'inin de lise mezunu olduğunu saptamıştır.

8.1.4 Üreticilerin aile büyüklüğü durumu

Tütün üretim faaliyeti aile ziraati şeklinde yapıldığından dolayı iş gücü gereksinimi büyük önem arz etmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, hane halkı sayısı 2 ile 9 kişi arasında değişmektedir. Üreticilerin büyük bir çoğunluğunda hane halkı sayısı (%95,9) 2-6 arasında değiştiği görülmektedir. Tütün üretimi yapan üreticiler ile tütün üretimi yapmayan üreticilerde en

fazla hane halkı sayısı 2 kişiden oluşan haneler olmuştur. En fazla hane halkı sayısı olan 9 kişi ise tütün üretimi yapılan bir işletmedir.

Çizelge 8.4 Üreticilerin hane halkı sayılarına göre dağılımı

Hane Halkı Sayısı (kişi)	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
2	40	29,9	60	42,3	100	36,2
3	29	21,6	24	16,9	53	19,2
4	38	28,4	23	16,2	61	22,1
5	13	9,7	18	12,7	31	11,2
6	9	6,7	11	7,7	20	7,2
7	2	1,5	5	3,5	7	2,5
8	2	1,5	1	0,7	3	1,1
9	1	0,7	0	0	1	0,5
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Ankete katılan üreticilerin hane halkı sayılarına baktığımızda %36,2'sinin 2 kişi, %22,1'inin 4 kişi, %19,2'sinin 3 kişi, %11,2'sinin 5 kişi ve %11,2'sinin de 6 ve daha fazla kişiden oluştuğu görülmektedir. Tütün üretimi yapan üreticilerin hane halkı sayısı 2 ve 4 kişilik olanların daha çoğunlukta olduğu ve ardından 3 kişilik hane halkının geldiği görülürken, tütün üretimi yapmayan üreticilerde de bu sayıların benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Hane halkı sayısı en fazla olan üreticinin Adıyaman ilinden olduğu, tütün üretimi yaptığı ve eğitim durumunun ise ilkokul mezunu olduğu belirlenmiştir.

Ankete katılan üreticilerin hane halkı ortalaması 3,48 kişi olup, bu ortalama tütün üretimi yapan üreticilerde 3,56 kişi iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerde ise 3,40 kişi olarak belirlenmiştir. Hane halkı ortalamasına iller bazında baktığımızda; Manisa ili 2,88 kişi ile en az hane halkına sahip olup, tütün üretimi yapan üreticilerin hane halkı ortalaması 2,99 kişi iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ortalaması 2,76 kişi, Samsun ilinin hane halkı ortalaması 3,58 kişi olup, tütün üretimi yapan üreticilerin hane halkı ortalaması 4,02 kişi iken, tütün üretimi yapamayan üreticilerde bu ortalama 2,82 kişi ve hane halkı

ortalamasının 4,97 kişi ile en fazla olduğu il Adıyaman ili olup, bu oran tütün üretimi yapan üreticilerde 5,47 kişi iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerde ise 4,80 kişi olarak belirlenmiştir.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, Bafra üretim merkezinde hane halkı ortalamasını 6 olarak tespit etmiştir. Bu çalışmada ise, Bafra üretim merkezinde tütün üretimi yapan üreticilerin hane halkı ortalaması 4,02 kişi olarak tespit edilmiş ve bu durum, tütün üretimi yapan üreticilerin hane halkının ya tütün üretimi dışında başka işlere yönelmiş olabileceğini ya da göç etmiş olabileceklerini göstermektedir.

Uznay (2013) yaptığı çalışmada, Adıyaman Çelikhan ilçesinde hane halkı ortalamasını 5,3 kişi olarak tespit etmiştir.

8.1.5 Üreticilerin gelir seviyesi durumu

Gelir, kişilerin belli bir zaman diliminde aynı zenginlikte kalmaları şartıyla söz konusu zaman diliminde tüketebileceği mal ve hizmetlerin tamamı olarak adlandırılmaktadır (Açıl 1984). Üreticilerin gelir ve giderlerine dair kayıtları genellikle ya hiç yoktur ya da düzenli değildir. Bu sebeple ankete katılan üreticilere gelir seviyesi açısından kendilerini köylerinde hangi gurupta gördükleri ile ilgili bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. Ankete katılan üreticilerin gelir seviyesine ait yanıtları Çizelge 8.5'te ele alınmıştır.

Çizelge 8.5 Üreticilerin gelir durumlarına göre dağılımı

Gelir Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Düşük gelir grubu	18	13,4	18	12,7	36	13,0
Orta gelir grubu	109	81,4	105	73,9	214	77,6
Yüksek gelir grubu	7	5,2	19	13,4	26	9,4
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.5 incelendiğinde, üreticilerin büyük bir çoğunluğunun %77,6'sı kendisini köy içerisinde orta gelir grubu içerisinde, %13'ü düşük gelir grubu içerisinde ve %9,4'ü ise yüksek gelir grubu içerisinde gördüğünü, kendisini orta gelir grubu içerisinde gören üreticilerin %81,4'ü tütün üretimi yapan üreticiler, %73,9'unu da tütün üretimi yapmayan üreticiler oluşturmaktadır. Kendisini yüksek gelir grubu içerisinde gören üreticilerin sayısı tütün üretimi yapmayan üreticilerde %13,4 iken, bu oran tütün üretimi yapanlarda %5,2 olarak belirlenmiştir.

Gelir seviyesi durumunu iller bazında karşılaştırdığımızda; tütün üretimi yapan üreticilerden Adıyaman ilinde kendisini yüksek gelir grubunda gören üretici bulunmaz iken, %66,7'sinin orta gelir grubunda ve %33,3'ünün düşük gelir grubunda, Manisa ilinde %84'ünün orta gelir grubunda, %9,8'inin düşük gelir grubunda ve %6,2'sinin yüksek gelir grubunda ve Samsun ilinde ise, %81,6'sının orta gelir grubunda, %13,1'inin düşük gelir grubunda ve %5,3'ünün de yüksek gelir grubunda gördüklerini belirtmişlerdir.

Tütün üretimi yapmayan üreticilerden Adıyaman ilinde %68,2'sinin orta gelir grubunda, %18,2'sinin düşük gelir grubunda ve %13,6'sının yüksek gelir grubunda, Manisa ilinde %76,3'ünün orta gelir grubunda, %14,5'inin yüksek gelir grubunda ve %9,2'sinin düşük gelir grubunda ve Samsun ilinde ise, %77,3'ünün orta gelir grubunda, %13,6'sının düşük gelir grubunda ve %9,1'inin de yüksek gelir grubunda gördüklerini belirtmişlerdir.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, incelenen işletmelerin %61,1'inin düşük gelir, %27,1'inin orta gelir ve %11,8'inin ise yüksek gelir grubunda olduğunu tespit etmiştir.

8.1.6 Üreticilerin gelirinin yeterlilik durumu

Ankete katılan üreticilerin tütün yetiştiriciliğinden ya da ürettikleri ürünlerden elde ettikleri gelirin yeterlilik durumu ile ilgili yanıtları Çizelge 8.6'da yer almaktadır.

Çizelge 8.6 Üreticilerin gelirinin yeterlilik durumlarına göre dağılımı

Gelirin Yeterlilik Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Yeterli	20	14,9	23	16,2	43	15,6
Yeterli değil	114	85,1	119	83,8	233	84,4
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma bölgesindeki üreticilerin gelirinin yeterlilik durumu incelendiğinde, üreticilerin %15,6'sının gelirinin yeterli ve %84,4'ünün ise gelirinin yetersiz olduğunu, geliri yeterli olanların %14,9'unu tütün üretimi yapan ve %16,2'sini de tütün üretimi yapmayan üreticiler oluşturmaktadır.

Araştırma sonuçları iller bazında değerlendirildiğinde; Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin tamamının gelirinin yeterli olmadığı, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %11,4'ünün yeterli %88,6'sının yetersiz olduğu, Manisa ilinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %18,5'inin gelirinin yeterli ve %81,5'inin yetersiz olduğu, tütün üretimi yapmayan üreticilerin gelirinin %22,4'ünün yeterli ve %77,6'sının yetersiz olduğu, Samsun ilinde ise, tütün üretimi yapan üreticilerin %13,2'sinin gelirinin yeterli ve %86,8'inin yetersiz, tütün üretimi yapmayan üreticilerin gelirinin %5,5'inin yeterli ve%94,5'inin yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

8.1.7 Üreticilerin işletmelerine ait kayıt tutma tutumları

Üreticilerin işletmelerine ait verileri kayıt altına alma durumları Çizelge 8.7'de verilmiştir.

Çizelge 8.7 Üreticilerin işletmelerine ait kayıt tutma tutumlarına göre dağılımı

Kayıt Tutma Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Kayıt tutanlar	5	3,7	5	3,5	10	3,6
Kayıt tutmayanlar	129	96,3	137	96,5	266	96,4
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Üreticilerin %96,4'ü işletmelerine ait hiçbir bilgiyi kayıt altına almamaktadır. Ancak %3,6'sı kayıt tutmakta olup, bu tutulan kayıtların %90'ı mali kayıt olurken geri kalanı ise fiziki kayıt türünü oluşturmaktadır. Tütün üretimi yapan üreticilerden kayıt tutanların, %60'ını Adıyaman ili oluştururken Manisa ve Samsun illeri eşit oranda %20'lik orana sahip olmuşlardır. Tütün üretimi yapmayan üreticilerden kayıt tutanların tamamı Adıyaman ilinde iken, Manisa ve Samsun illerinde kayıt tutan üreticiye rastlanılmamıştır. İşletmelerine ait kayıt tutan tütün üretimi yapan üreticilerin %40'ını ilkokul mezunları oluştururken, okur-yazar olmayan, lise ve üniversite mezunlarının her biri %20'lik dilimi paylaşmışlardır. Buna karşılık işletmelerine ait kayıt tutan tütün üretimi yapmayan üreticilerin %60'ını ilkokul ve %40'ını da lise mezunları oluşturmaktadır.

8.1.8 Tütün üretiminde deneyim durumu

Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimindeki deneyim durumu ortalama 27,25 yıl olup, en deneyimli ilin 29,08 yıl ile Samsun ili olduğu, 29,01 yıl ile Manisa ve 13,07 yıl ile de Adıyaman ili sıralanmaktadır. Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerden en az deneyim yılının 2 yıl olduğu ve bu üreticinin Samsun ilinden olduğu, 52 yıllık ile en deneyimli olan üreticinin ise Manisa ilinden olduğu belirlenmiştir. Adıyaman ilinde deneyim durumunun 3-30 yıl, Manisa ilinde 10-52 yıl ve Samsun ilinde ise, 2-50 yıl arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca, araştırma bölgesinde tütün üretimden vazgeçen üreticilere en son ne zaman hangi yıl tütün ürettikleri ve kaç yıl tütün üretim faaliyetinde bulundukları ile ilgili sorular yöneltilmiş ve elde edilen yanıtlara göre, tütün üretiminden vazgeçenlerin 1994 ürün yılı ile başladığı ve son yıllara doğru gidildikçe daha da arttığı tespit edilmiş olup, ayrıntılı bilgiler Çizelge 8.8'de verilmiştir.

Çizelge 8.8 İller bazında tütün üretiminden vazgeçen üreticiler ve ortalama tütün faaliyetinde bulundukları yıl

Ürün Yılı	İl	Toplam Üretici Sayısı	Ortalama Tütün Faaliyetinde Bulundukları Yıl
1995	Adıyaman	3	13,0
1996	Adıyaman	1	15,0
1998	Adıyaman	1	10,0
1999	Adıyaman	1	10,0
2000	Adıyaman	1	18,0
	Manisa	1	35,0
2001	Manisa	1	35,0
2002	Manisa	1	30,0
2003	Adıyaman	1	5,0
2005	Manisa	1	30,0
2006	Manisa	6	15,2
	Samsun	5	14,2
2009	Adıyaman	7	27,0
	Manisa	1	10,0
2010	Adıyaman	3	27,0
	Manisa	9	24,3
	Samsun	6	23,0
2011	Adıyaman	2	27,5
2012	Adıyaman	1	2,0
	Manisa	3	25,0
2013	Adıyaman	3	3,7
	Manisa	4	25,5
	Samsun	1	7,0
2014	Adıyaman	4	2,5
	Manisa	17	32,5
	Samsun	1	30,0
2015	Adıyaman	3	13,7
	Manisa	13	30,0
	Samsun	4	29,8
2016	Adıyaman	1	12,0
	Manisa	11	30,7
	Samsun	4	24,5
2017	Adıyaman	12	7,8
	Manisa	8	27,4
	Samsun	1	50,0
İl Toplamları	Adıyaman	44	13,45
	Manisa	76	27,98
	Samsun	22	23,33
Genel Toplam		**142**	**22,76**

TEKEL 2009 ürün yılından itibaren tütün üretim ve alım-satımından tamamen çekildiği için en son 2008 ürün yılında tütün üretimi yapan Adıyaman ilinden 7 üretici ve Manisa ilinden de bir üreticinin 2009 ürün yılında tütün üretimini bıraktıkları görülmektedir. Adıyaman ilinde 2009 ürün yılı öncesine kadar sadece 8 üretici tütün üretiminden vazgeçerken buna karşın 2009 ürün yılında bu sayı 7 olarak tespit edilmiştir. 2009 ürün yılından 2017 ürün yılına kadar olan sürede 29 kişi daha tütün üretimini bırakmıştır. Manisa ilinde ilk 2000 ürün yılında bir üretici tütün üretiminden vazgeçerken, 2001, 2002, 2005 yıllarında birer kişi, 2006 yılında 6 kişi ve 2009 yılında bir üretici tütün üretiminden vazgeçmiştir. 2010 ürün yılında 9 üretici ve 2012-2017 ürün yılları 56 üretici tütün üretiminden vazgeçmiştir. Samsun ilinde ilk kez 2006 yılında 5 üretici, 2010 yılında 6 üretici ve 2013-2017 ürün yılları arasında da 11 üreticinin tütün üretiminden vazgeçtikleri tespit edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %21,1'i TEKEL özelleştirilmeden önce, %78,9'u da TEKEL özelleştirildikten sonra tütün üretiminden vazgeçmişlerdir. İller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %18,2'si TEKEL özelleştirilmeden önce %81,2'si de TEKEL özelleştirildikten sonra, Manisa ilinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %13'3ü TEKEL özelleştirilmeden önce %86,7'si de TEKEL özelleştirildikten sonra, Samsun ilinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %22,7'si TEKEL özelleştirilmeden önce %77,3'ü de TEKEL özelleştirildikten sonra tütün üretiminden vazgeçtikleri belirlenmiştir.

8.1.9 Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin bırakma nedenleri

Araştırma alanında tütün üretim faaliyetini bırakan üreticilerin üretimi bırakma nedenleri Çizelge 8.9'da verilmiştir.

Çizelge 8.9 Üreticilerin tütün üretim faaliyetini bırakma nedenlerine göre dağılımı

Tütün Üretim Faaliyetini Bırakma Nedeni	1. Neden		2. Neden		3. Neden	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İyi gelir getirmemesi	93	65,5	12	9,5	0	0
TEKEL'in özelleştirilmesi	21	14,8	0	0	0	0
Yaşlanması	18	12,7	22	17,5	5	5,6
Kendi arazisinin olmaması	6	4,2	27	21,4	2	2,2
Çocuklarının bu işi yapmaması	1	0,7	21	16,7	11	12,4
İyi gelir getiren ürüne yönelmesi	1	0,7	17	13,5	20	22,5
Tarım dışı faaliyette bulunması	1	0,7	19	15,1	21	23,6
TTYB sahibi firmaların sözleşme yapmaması	0	0	2	1,6	1	1,1
Diğer	1	0,7	6	4,7	29	32,6
Toplam	142	100,0	126	100,0	89	100,0

Üreticilere birden fazla seçeneğe yanıt verebilecekleri söylenmiş ve bazı üreticiler tek neden belirtirken, bazıları da iki ve üç neden belirtiklerinden dolayı ikinci ve üçüncü nedende tam sayıya ulaşılamamıştır. Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin birinci nedenleri arasında; %65,5 ile iyi gelir getirmemesi yer alırken, %14,8 ile TEKEL'in özelleştirilmesi, %12,7 ile yaşlanma, %4,2 ile kendi arazisinin olmaması ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Manisa ilinden üreticilerin %81,6'sı, Samsun ilinden %50'si ve Adıyaman ilinden %45,5'i tütün üretiminin iyi gelir sağlamadığını, TEKEL'in özelleştirilmesi seçeneğini yanıtlayan üreticilerin tamamının Adıyaman ilinden olduğu, Manisa ve Samsun illerinden hiçbir üreticinin bu seçeneği yanıtlamamış olması bu illerde yoğun özel sektör faaliyetinin olmasından kaynaklanmaktadır. Samsun ilinden üreticilerin %40,9'u, Manisa ilinden %10,5'i ve Adıyaman ilinden de %2,3'ü yaşlanma yanıtını verdikleri tespit edilmiştir.

Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin ikinci nedenleri arasında; %21,4 ile ilk sırada kendi arazisinin olmaması gelirken, bunu %17,5 ile yaşlanma, %16,7 ile çocuklarının bu işi yapmaması, %15,1 ile tarım dışı faaliyette bulunma ve %13,5'i iyi gelir getiren herhangi bir ürüne yönelme ve %9,5'i de iyi gelir getirmemesi izlemektedir. Bu seçenekler arasında iyi gelir getirmemesi ve TTYB sahibi firmaların sözleşme yapmaması sadece Adıyaman ilindeki üreticilerin verdiği yanıtlardır. Manisa ilinden üreticilerin %27,8'i, Adıyaman ilinden %15,2'si ve Samsun ilinden de %9,5'i arazisinin kendisine ait olmadığını yani başkasına ait olan araziyi kiralayarak tütün üretimi yaptıklarını,

Manisa ilinden üreticilerin %23,6'sı, Samsun ilinden %14,3'ü ve Adıyaman ilinden de %6,1'i yaşlanma seçeneğini yanıtladıkları, çocukların tütün işini yapmaması seçeneği ikinci nedenler arasında %16,7 olup, Manisa ilinden üreticilerin %19,4'ü, Samsun ilinden %19'u ve Adıyaman ilinden de %9,1'i olduğu, iyi gelir getiren ürüne yönelmeyi Samsun ilinden üreticilerin %28,6'sı, Manisa ilinden %11,1'i ve Adıyaman ilinden de %9,1'i olduğu, tarım dışı faaliyete yönelmede Adıyaman ilinden üreticilerin %18,2'si, Samsun ilinden %14,3'ü ve Manisa ilinden de %13,9'u olduğu belirlenmiştir.

Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin üçüncü nedenleri arasında; %32,6 ile diğer seçeneği gelmekte ve bu seçenek ikinci neden arasında da %4,7'lik bir orana sahip olmuştur. Bu seçenekte; emeklilik, hayvancılığa yönelme, çocuklarının ya da kendisinin sigortalı bir iş bulması ve çocuklarının evlenmesi öne çıkan faktörler olarak sıralanmaktadır. Tarım dışı faaliyete yönelmede Adıyaman ilinden üreticilerin %27,3'ü, Manisa ilinden %23,2'si ve Samsun ilinden %18,2'si olduğu, iyi gelir getiren herhangi bir ürüne yönelmede Manisa ilinden üreticilerin %28,6'sı, Adıyaman ilinden %13,6'sı ve Samsun ilinden de %9,1 olduğu, bu ürünler arasında; hububat ve meyve-bağ öne çıkan ürünler olmuştur. Çocukların tütün işini yapmaması seçeneği ikinci nedenler arasında %12,4 olup, bu oranın Samsun ilinden üreticilerin %18,2'si Adıyaman ilinden %13,6'sı ve Manisa ilinden de %10,7'si olduğu belirlenmiştir.

TEKEL özelleştirildiği için tütün üretiminden vazgeçen üreticilere (Bu üreticilerin tamamı Adıyaman ilinde idi.) TEKEL özelleştirilmemiş olsaydı tütün üretimine devam edip etmeyecekleri sorulmuş ve bir üretici hariç %95'i devam edeceklerini belirtmişlerdir. Bir üretici ise arazisi olmadığı için devam etmezdim yanıtını vermiştir.

TEKEL'in özelleştirilmesi nedeni dışında kalan seçenekleri işaretleyen üreticilere söylemiş oldukları nedenler ortadan kalkmış olsaydı tütün üretimine devam edip etmeyecekleri sorulmuş ve Adıyaman ilinden üreticilerin %59,1'i, Samsun ilinden %31,8'i ve Manisa ilinden de %5,4'ü evet ederdim yanıtını vermişlerdir. Etmezdim diyenler; arazisinin olmadığını, yaşlandığını, fiyatların düşük olmasını, çocukların; evlenme, askere gitme, okula gitme ve işe girmesinden dolayı işgücünün pahalı olmasını,

getirisinin düşük olmasını, zahmetli bir iş olduğunu ve sigortalı bir iş bulduğu için bu işe devam etmezdim yanıtını vermişlerdir.

8.1.10 Üreticilerin toprak analizi yaptırma durumu

Araştırma bölgesinde üreticilerin toprak analizi yaptırma durumları Çizelge 8.10'da verilmiştir.

Çizelge 8.10 Üreticilerin toprak analizi yaptırma durumlarına göre dağılımı

Toprak Analizi Yaptırma	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Evet	22	16,4	26	18,3	48	17,4
Hayır	112	83,6	116	81,7	228	82,6
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.10 incelendiğinde, toprak analizi yaptıranların oranı %17,4 iken, yaptırmayanların oranı %82,6 olarak tespit edilmiştir. Toprak analizi yaptıranlar içinde tütün üretimi yapanların oranı %16,4 iken, tütün üretimi yapmayanlarda bu oran %18,3 olarak belirlenmiştir.

İller bazında değerlendirildiğinde; Adıyaman ilinden üreticilerin %20,3'ünün, Manisa ilinden %19,1'inin ve Samsun ilinden de %10'unun toprak analizi yaptırdıkları belirlenmiştir. En fazla toprak analizi yaptıran ilin Adıyaman ili olduğu tespit edilmiştir. Toprak analizi yaptıranlar arasında Adıyaman ilinden tütün üretimi yapan üreticilerin %26,7'si, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %18,2'si, Manisa ilinden tütün üretimi yapan üreticilerin %16'sı, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %22,4'ü ve Samsun ilinden ise tütün üretimi yapan üreticilerin %13,2'si, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %4,5'inin yaptırdığı tespit edilmiştir.

Toprak analizini yaptıranlara ne sıklıkta yaptırdıkları sorulmuş ve ağırlıklı olarak üreticilerin %56'sı 2-3 yılda bir, %23'ü sadece bir kez ve %21'i de yılda bir defa yaptırdığı belirlenmiştir.

Toprak analizini yaptırmayanların verdikleri yanıtlar içinde gerek duymadığını belirtenlerin sayısı oldukça fazla olurken, diğer yanıtını veren üreticiler ise, arazisinin azlığını, arazisinin kendisine ait olmadığını, arazisini kiraya verdiğini ve bilgisinin olmadığını belirtmişlerdir.

8.1.11 Üreticilerin sosyal güvence durumu

Araştırma alanında üreticilerin sosyal güvence durumlarına ait yanıtları Çizelge 8.11'de verilmiştir.

Çizelge 8.11 Üreticilerin sosyal güvence durumuna göre dağılımı

Sosyal Güvence Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	%
Var	112	83,6	135	95,1	247	89,5
Yok	22	16,4	7	4,9	29	10,5
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.11 incelendiğinde, üreticilerin %89,5'inin sosyal güvencesi olduğu ve sadece %10,5'inin herhangi bir sosyal güvencesinin olmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin sosyal güvencelerinin üretimi yapmayanlara göre daha az olduğu ve tütün üretimi yapan üreticilerin %83,6'sının ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %95,1'nin sosyal güvencesi olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerin %16,4'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %4,9'unun herhangi bir sosyal güvencelerinin olmadığı belirlenmiştir. Bu durum iller bazında incelendiğinde; tütün üretimi yapan üreticiler arasında, Samsun ilinde üreticilerin %94,7'sinin, Adıyaman ilinde üreticilerin %93,3'ünün ve Manisa ilinden de üreticilerin %76,5'inin bir sosyal güvencesi bulunmasına karşılık, tütün üretimi yapmayan üreticiler içinde herhangi bir güvencesi olanlar Samsun ilinde üreticilerin tamamının, Adıyaman ilinde üreticilerin %97,7'sinin ve Manisa ilinde ise üreticilerin %92,1'inin olduğu belirlenmiştir.

Araştırma alanında herhangi bir sosyal güvenceye sahip üreticilerin bağlı oldukları sosyal güvenliğe ait yanıtları Çizelge 8.12'de yer almaktadır.

Çizelge 8.12 Üreticilerin bağlı olduğu sosyal güvenlik durumuna göre dağılımı

Sosyal Güvenlik	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Bağ-Kur – Tarım	67	59,8	62	45,9	129	52,2
SSK – İşçi	16	14,3	30	22,2	46	18,6
Yeşil Kart	15	13,4	19	14,1	34	13,8
Bağ-Kur – Esnaf	9	8,0	12	8,9	21	8,5
Emekli Sandığı	2	1,8	10	7,4	12	4,9
SSK – Tarım	2	1,8	2	1,5	4	1,6
Tarım Sigortası	1	0,9	0	0	1	0,4
Toplam	112	100,0	135	100,0	247	100,0

Çizelge 8.12 incelendiğinde, ankete katılan üreticilerden sosyal güvencesi olan 247 üreticinin %52,2'sinin Bağ-Kur-tarım, %18,6'sının SSK-işçi, %13,8'inin Yeşil kart, %8,5'inin Bağ-Kur-esnaf, %4,9'unun Emekli sandığı, %1,6'sının SSK-tarım olduğu ve hiçbirinin özel sigortası olmadığı sadece %0,4'ünün tarım sigortası olduğu belirlenmiştir. Bağ-Kur-tarım güvencesine tütün üretimi yapan üreticilerin %59,8'inin buna karşılık tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %45,9'unun, SSK-işçi güvencesine tütün üretimi yapan üreticilerin %14,3'ünün buna karşılık tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %22,2'sinin, yeşil karta güvencesine tütün üretimi yapan üreticilerin %13,4'ünün buna karşılık tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %14,1'inin ve emekli sandığı güvencesine tütün üretimi yapan üreticilerin %1,8'inin buna karşılık tütün üretimi yapmayan üreticilerin %7,4'ünün sahip olduğu belirlenmiştir.

Bağ-Kur-tarım güvencesine; Adıyaman ilindeki üreticilerden sadece tütün üretimi yapmayan üreticilerin %16,3'ünün, Manisa ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %77,4'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %61,4'ünün ve Samsun ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %52,8'inin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %54,5'inin sahip olduğu tespit edilmiştir.

SSK-işçi güvencesine; Adıyaman ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %21,4'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %11,6'sının, Manisa ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %14,6'sının ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %31,4'ünün ve

Samsun ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %11,1'inin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %13,7'sinin sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yeşil kart güvencesine; Adıyaman ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %71,4'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %37,2'sinin, Manisa ilinden hiçbir üreticinin ve Samsun ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %13,9'unun ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %13,6'sının sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bağ-Kur-esnaf güvencesine; Adıyaman ilindeki sadece tütün üretimi yapmayan üreticilerin %16,3'ünün, Manisa ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %4,8'inin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %1,5'inin ve Samsun ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %16,7'sinin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %18,2'sinin sahip olduğu tespit edilmiştir.

Emekli sandığı güvencesine; Adıyaman ilindeki tütün üretimi yapan üreticilerin %7,2'sinin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %14'ünün, Manisa ilindeki sadece tütün üretimi yapan üreticilerin %1,6'sının ve Samsun ilinden ise hiçbir üreticinin sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında; Adıyaman ilinde üreticilerin en fazla Yeşil karta, Manisa ve Samsun illerinde ise en fazla Bağ-Kur-tarıma sahip oldukları tespit edilmiştir.

8.1.12 Üreticilerin örgütlenme durumu

Araştırma alanında örgütlenme durumu ile ilgili bulgulara geçmeden önce Türkiye'de tütün ile ilgili mevcut örgütlenme durumunu ortaya koymak faydalı olacağı düşünülmektedir.

4733 sayılı Kanunun 6 ncı maddesine 28.11.2017 tarihli ve 7061 sayılı Kanunla, *"Tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği Tarım ve Orman Bakanlığınca belirlenen merkezlerdeki tütün üreticilerinin bir araya gelerek kurduğu*

kooperatiflere, müracaatları halinde Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tütün ticareti yetki belgesi ve sarmalık kıyılmış tütün tesisi kurulması için yetki verilir. Bu kooperatifler ihtiyaç duydukları tütünü sözleşmeli olarak temin edebilecekleri gibi sözleşme dışı üretilmiş tütünleri de Tarım ve Orman Bakanlığına bildirmek kaydı ile satın alabilirler. Tarım ve Orman Bakanlığının izni ile tütün iç ve dış ticareti ve sarmalık kıyılmış tütün üretim ve ticaretini yapabilirler." şeklinde bir fıkra eklenmiş ve daha sonra, 16.05.2018 tarihli ve 7144 sayılı Kanunla da 4733 sayılı Kanunun 6 ncı maddesinin ikinci fıkrasına *"Ancak tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği Tarım ve Orman Bakanlığınca belirlenen merkezlerdeki tütün üreticilerinin bir araya gelerek kurduğu kooperatiflerce kurulacak sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretim tesislerinde, tam ve yeni teknoloji ile tesisler kurmaları şartı aranmaz."* hükmü eklenmiştir.

Bu hüküm kapsamında Tütün Yönetmeliği'nde 31.12.2020 tarihli ve 31351 sayılı RG'de yapılan değişiklik ile tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği merkezler Ek-5 ilave edilerek bu merkezler belirlenmiştir. Bu merkezlere ait ayrıntılı bilgiler Çizelge 8.13'te verilmiştir.

Çizelge 8.13 Tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği merkezler

Tütün Çeşidi	İl	Üretim Merkezleri
Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman Merkez, Besni, Çelikhan, Kahta, Samsat, Sincik
	Malatya	Akçadağ, Doğanşehir
Agonya	Çanakkale	Yenice
Artvin	Artvin	Ardanuç, Borçka
Bitlis	Bitlis	Bitlis Merkez, Hizan, Mutki
Düzce	Düzce	Çilimli, Düzce Merkez
Mardin	Mardin	Kızıltepe
Muş	Muş	Muş Merkez
	Bingöl	Solhan
Silvan	Batman	Sason
	Diyarbakır	Kocaköy, Kulp, Lice, Silvan
Şemdinli	Hakkari	Şemdinli
Yayladağı	Hatay	Altınözü, Yayladağı

Çizelge 8.13 incelendiğinde, 10 tütün çeşidinin üretiminin yapıldığı 13 ilin 27 üretim merkezinde 250 üreticisinin bir araya gelerek Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifi adı altında kooperatif kurabilecekleri hükme bağlanmıştır. Bu amaçla kurulan kooperatiflerden tam ve yeni teknoloji ile kurulma şartının aranmayacağı, imar planında kullanım amacına uygun olmak koşulu ile konut alanı, ticaret alanı ve tarım alanları dışında kurulabilecekleri, kurulacak tesisin asgari 1.000 metrekare kapalı alanı bulunma zorunluluğu, asgari 750 metrekare olarak uygulanacağı ve uygunluk bedellerinin de onda bir oranında alınması gibi bir takım avantajlar sağlanmaktadır.

Bu kapsamda, 2022 yılında Ticaret Bakanlığının sitesinden yapılan derleme sonucunda, 35 Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifinin kurulmuş olduğu belirlenmiştir. Bu kooperatifler; Adıyaman'da 18, Batman'da 3, Hatay'da 2, Diyarbakır'da 2, Samsun'da 2, Muş'ta 2, Bingöl, Denizli, Gaziantep Malatya, Tokat ve Trabzon'da da birer adet kurulmuştur. Bu kooperatiflerden 7'sinin bir araya gelmesiyle bir Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri Birliği kurulmuştur. Tarım ve Orman Bakanlığı Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığının WEB sayfasından derlenen bilgilere göre bu kooperatiflerden 14'ünün TTYB belgesi almış olduğu tespit edilmiştir. Bu kooperatiflerden; Çelikhan'da kurulan S.S. Çelikhan Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifine, Adıyaman Merkezde kurulu kooperatiflerden; S.S. 02 Adıyaman Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifine, S.S. HAS Adıyaman Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifine, S.S. Tek Başına İçilebilir Adıyaman Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifine ve Kahta'da kurulan S.S. Kahta Bölükyayla Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatiflerine sarmalık kıyılmış tütün mamulü üretimi yapmak üzere üretim ve faaliyet uygunluk belgesi verilmiştir.

Bunun dışında, Koçtürk ve Cebeci (2003) yaptıkları çalışmada, 4572 sayılı Kanun kapsamında kurulan Tütün Tarım Satış Kooperatiflerinin (TTSK) 2001 yılında 14 ilde toplam 67 kooperatif olduğu ve bunlardan 29'unun faal olduğu belirtilmiştir. 2022 yılında Ticaret Bakanlığının sitesinden yapılan derleme sonucunda bunlardan sadece dördünün faal olduğu tespit edilmiştir.

Tütün konusunda üretici birlikleri olarak şu ana kadar, Samsun Bafra, Bitlis Merkez ve Denizli Tavas, Beyağaç ile Kale ilçelerini kapsayan 3 üretici birliği kurulmuş ve

günümüzde Samsun Bafra ve Bitlis Merkez faal durumda olup, Samsun Bafra tütün üretici birliğinin 97, Bitlis Merkez tütün üretici birliğinin ise 283 üye sayısı bulunmaktadır.

Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatiflerinden önce tütün piyasasında örgütlenmenin giderek zayıfladığı (2 üretici birliği ve 4 TTSK) ve bu kooperatiflerin şu an ki mevcudiyetleri sayesinde ve bu kooperatiflerin de sayısının her geçen gün artacağı dikkate alındığında, 4733 sayılı Kanunun getirdiği avantajlar nedeniyle örgütlenmenin güçlü bir yapıya kavuşacağı ve özellikle tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği üretim merkezlerinin öneminin artacağı düşünülmektedir.

26.03.2020 tarihli ve 31080 sayılı RG'de yayımlanan Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Oran ve Tutarlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında Karar (Karar Sayısı:2301) ile sarmalık kıyılmış tütün mamullerine uygulanan ÖTV %63'ten %40'a düşürülmüştür. Bu oran, 18.04.2022 tarihli ve 5430 Cumhurbaşkanı Kararı ile %40'tan %55'e yükseltilmiştir. Bununla birlikte; Tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği merkezlerdeki kooperatiflerce üretilen sarmalık kıyılmış tütün mamullerine, firmalar tarafından üretilenlere göre daha düşük oranlarda ÖTV uygulanması gerekmektedir. Bu durumda kooperatiflerin, rekabet etme ve piyasada var olmaları sağlanmış olacak ve çiftçilerin kalkınmasında önemli bir rol üstlenebileceği değerlendirilmektedir.

Araştırma bölgesindeki üreticilerin kooperatife üyelik durumları incelenmiştir. Bununla ilgili alınan yanıtlar Çizelge 8.14'te verilmiştir.

Çizelge 8.14 Üreticilerin kooperatife üyelik durumuna göre dağılımı

Kooperatif Üyelik Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Üye	34	25,4	27	19,0	61	22,1
Üye değil	100	74,6	115	81,0	215	77,9
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.14 incelendiğinde, üreticilerin %22,1'i bir kooperatife üye iken, %77,9'unun üye olmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla kooperatif üyesi olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerin %25,4'ünün, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %19'unun bir kooperatif üyesi oldukları belirlenmiştir. İller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde bir kooperatife üye olanlardan; %6,7'sinin tütün üretimi yapan üreticilerden ve %4,5'inin de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olduğu, Manisa ilinde bir kooperatife üye olan üreticilerden; %21'inin tütün üretimi yapan üreticilerden ve %25'inin de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olduğu ve Samsun ilinde bir kooperatife üye olanlardan; %42,1'inin tütün üretimi yapan üreticilerden ve %27,3'ünün de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olduğu belirlenmiştir.

Adıyaman ilinde bir kooperatife üye olanların %33,3'ünü tütün üretimi yapan üreticiler oluştururken %66,7'sini tütün üretimi yapmayan üreticiler, Manisa ilinde %47,2'sini tütün üretimi yapan üreticiler, %52,8'ini tütün üretimi yapmayan üreticiler ve Samsun ilinde ise %72,7'sini tütün üretimi yapan üreticiler %27,3'ünü tütün üretimi yapmayan üreticilerin oluşturduğu, tütün üretimi yapanlar arasında en az bir kooperatife üye olan ilin Adıyaman ve en fazla üye olan ilin ise Samsun ili olduğu tespit edilmiştir.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada işletmelerin %81,9'unun herhangi bir kooperatife üye olmadıklarını tespit etmiştir.

Kooperatif üyesi olan üreticilerin üyesi oldukları kooperatife ait yanıtları Çizelge 8.15'te verilmiştir.

Çizelge 8.15 Kooperatif üyesi olan üreticilerin üye oldukları kooperatiflere göre dağılımı

Kooperatif / Kuruluş	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Tarım Kredi Kooperatifi	31	91,3	26	96,3	57	93,6
Köy Kalkınma Kooperatifi	1	2,9	1	3,7	2	3,2
Tarım Satış Kooperatifi	1	2,9	0	0	1	1,6
Taşıyıcılar Kooperatifi	1	2,9	0	0	1	1,6
Toplam	34	100,0	27	100,0	61	100,0

Çizelge 8.15 incelendiğinde, üreticilerin %93,6'sının Tarım Kredi Kooperatifine, %3,2'sinin Köy Kalkınma Kooperatifine ve geriye kalan iki kooperatife de %1,6 olmak üzere toplam %3,2'sinin üye oldukları tespit edilmiştir. Tarım Kredi Kooperatifine üye olanların %91,3'ünün tütün üretimi yapan %96,3'ünün de tütün üretimi yapmayan üreticilerin üye olduğu belirlenmiştir. Tarım Kredi Kooperatifine üye olan üreticilerden Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %3,2'sini, Manisa ve Samsun illerinde ise eşit %48,4'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerden Adıyaman ilinde üreticilerin %4'ünün, Manisa ilinde %72'sinin ve Samsun ilinde ise %24'ünün olduğu belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerden Adıyaman ilinde kooperatife üye olanların tamamının, Samsun ilinde %93,8'inin ve Manisa ilinde ise %88,2'sinin Tarım ve Kredi Kooperatifi üyesi oldukları tespit edilmiştir.

Kooperatife üye olan üreticilere, kooperatifin sağladığı olanakları değerlendirilmeleri istenmiş ve %37,8'inin hem girdi hem de nakit temini, %34,4'ünün girdi temini, %26,2'sinin nakit temini ve %1,6'sının da ürün alımını sağladığını belirtmişlerdir.

Kooperatife üye olan üreticilere, yeni bir kooperatif kurulması halinde hangi sorunlarının çözülmesini bekledikleri sorusuna, %74,6'sı kredi-finansman sorunu, %22'si ürün satış sorunu ve %3,4'ü de bilgi eksikliğinin giderilmesi yanıtını verdikleri tespit edilmiştir.

Araştırma alanında üreticilerin ilçelerinde bir birliğin varlığından haberdar olma durumlarına ait yanıtları Çizelge 8.16'da verilmiştir.

Çizelge 8.16 Üreticilerin ilçelerinde üretici birliğinin olmasına göre dağılımı

Üretici Birliği	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Var	1	0,7	10	7,0	11	4,0
Yok	133	99,3	132	93,0	265	96,0
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.16 incelendiğinde, üreticilerin sadece %4'ünün ilçelerinde üretici birliğinin olduğunu, tütün üretimi yapan üreticilerin %0,7'si ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %7'sinin olduğu belirlenmiştir. İlçelerinde üretici birliği var diyenlerin tümünün Adıyaman ilinden oldukları tespit edilmiş olup, tütün üretimi yapan üreticilerin %6,7'si, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %22,7'si, Manisa ve Samsun illerinde bulunan üreticilerin tümü ilçelerinde üretici birliğinin olmadığını belirtmişlerdir.

Araştırma alanı olarak belirlenen Samsun ilinde çalışma Bafra ilçesinde yapılmış ve 2008 yılında kurulmuş olan tütün üretici birliğinin ne tütün üretimi yapan üreticiler tarafından ne de tütün üretiminden vazgeçen üreticiler tarafından bilinmediği belirlenmiştir.

Araştırma alanında üretici birliğinden haberdar olan üreticilerin üye olma durumları incelendiğinde, sadece bir üreticinin üye olduğu ve geriye kalan 10 üreticinin ise üye olmadığı belirlenmiştir. Bahse konu 10 üreticinin üye olmama gerekçeleri arasında; hayvanlarının olmadığını, bilgilerinin yeterince olmadığını ve düşünmediklerini ifade etmişlerdir.

Üye olan üreticinin, birliğin yapmış olduğu faaliyetlerden memnun olma durumu ortaya konulmaya çalışılmış ve bu üreticinin memnun olmadığı ve sebebinin ise üyesi olduğu birliğin faaliyetlerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

Araştırma alanında üreticilerin ilçelerinde birlik kurulması halinde, %71,3'ünün üye olacağı ve %28,7'sinin de üye olmayacağı tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerden %85'i üye olurum derken %15'i de üye olmam, buna karşılık tütün üretiminden vazgeçenlerin %57,6'sı üye olurum derken %42,4'ü de üye olmayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin tamamı, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %79,4'ü, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %76,5'i ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %43,4'ü, Samsun ilinde ise tütün üretimi yapan üreticilerin %97,4'ü ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %72,7'sinin olduğu tespit edilmiştir.

8.1.13 Üreticilerin tarım sigortası yaptırma durumu

Araştırmada alanında üreticilerin tarım sigortasını yaptırma durumlarına ait yanıtları Çizelge 8.17'de verilmiştir.

Çizelge 8.17 Üreticilerin tarım sigortası yaptırma durumlarına göre dağılımları

Tarım Sigortası	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Var	16	11,9	15	10,6	31	11,2
Yok	118	88,1	127	89,4	245	88,8
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.17 incelendiğinde, üreticilerin %11,2'sinin tarım sigortası varken, %88,8'inin olmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla tarım sigortası sahibi oldukları, tütün üretimi yapan üreticilerin %11,9'unun, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %10,6'sının tarım sigortasının olduğu belirlenmiştir. İller bazında incelendiğinde; tütün üretimi yapan üreticilerden tarım sigortası olanlar Adıyaman ilindeki üreticilerin %6,7'sinin, Manisa ilindeki üreticilerin %14,8'inin ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %7,9'unun olduğu, tütün üretimi yapmayan üreticiler içinde Adıyaman ve Samsun illerinden üretici bulunmazken sadece Manisa ilinden olan üreticilerin ise %19,7'sinin olduğu belirlenmiştir. Tarım sigortası olanların %75'inin Manisa, %18,8'i Samsun ve %6,2'sinin de Adıyaman ilinden oldukları tespit edilmiştir.

Tarım sigortası olan üreticilerin 2018 yılı kişi başı ortalama yıllık primleri 3.569 TL olup, tütün üretimi yapan üreticilerin 3.211 TL iken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise 3.950 TL olduğu belirlenmiştir.

8.1.14 Üreticilerin Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kayıtlı olma durumu

Araştırma alanında üreticilerin Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tutulan ÇKS'ye kayıtlı olma durumlarına ait yanıtları Çizelge 8.18'de verilmiştir.

Çizelge 8.18 Üreticilerin ÇKS'ye kayıtlı olma durumuna göre dağılımları

ÇKS Kayıt Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Kayıtlı	86	64,2	76	53,5	162	58,7
Kayıtlı değil	48	35,8	66	46,5	114	41,3
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.18 incelendiğinde, üreticilerin %58,7'sinin ÇKS'ye kayıtlı olduğu buna karşın %41,3'ünün kayıtlı olmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla kayıtlı olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerin %64,2'sinin, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %53,5'inin kayıtlı olduğu belirlenmiştir. İller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %53,3'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %29,5'inin, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %71,6'sının ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %69,7'sinin ve Samsun ilinde ise tütün üretimi yapan üreticilerin %52,6'sının ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %45,5'inin ÇKS'ye kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.

Adıyaman ilinde ÇKS'ye kayıtlı olanların %38,1'ini tütün üretimi yapan üreticiler oluştururken %61,9'unu tütün üretimi yapmayan üreticiler, Manisa ilinde %52,3'ünü tütün üretimi yapan üreticiler, %47,7'sini tütün üretimi yapmayan üreticiler ve Samsun ilinde ise %66,7'sini tütün üretimi yapan üreticiler %33,3'ünü ise tütün üretimi yapmayan üreticilerin oluşturduğu, tütün üretimi yapanlar arasında en az ÇKS'ye kayıtlı ilin Adıyaman ve en fazla kayıtlı ilin ise Samsun ili olduğu tespit edilmiştir.

8.1.15 Üreticilerin Hayvan Kayıt Sistemine (HKS) kayıtlı olma durumu

Araştırma alanında üreticilerin Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tutulan HKS'ye kayıtlı olma durumlarına ait yanıtları Çizelge 8.19'da verilmiştir.

Çizelge 8.19 Üreticilerin HKS'ye kayıt olma durumuna göre dağılımları

HKS Kayıt Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Kayıtlı	45	33,6	35	24,6	80	29,0
Kayıtlı değil	89	66,4	107	75,4	196	71,0
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.19 incelendiğinde, üreticilerin %29'u HKS'ye kayıtlı iken, %71'inin kayıtlı olmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla kayıtlı olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerin %33,6'sının, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %24,6'sının kayıtlı olduğu belirlenmiştir. İller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde HKS'ye kayıtlı üreticilerden; %20'sinin tütün üretimi yapan üreticilerden ve %11,4'ünün de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olduğu, Manisa ilinde HKS'ye kayıtlı üreticilerden; %30,9'unun tütün üretimi yapan üreticilerden ve %26,3'ünün de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olduğu ve Samsun ilinde HKS'ye kayıtlı üreticilerden; %44,7'sinin tütün üretimi yapan üreticilerden ve %45,5'inin de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olduğu belirlenmiştir.

Adıyaman ilinde HKS'ye kayıtlı olanların %37,5'ini tütün üretimi yapan üreticiler oluştururken %62,5'inin tütün üretimi yapmayan üreticiler, Manisa ilinde %55,6'sını tütün üretimi yapan üreticiler, %47,4'ünü tütün üretimi yapmayan üreticiler ve Samsun ilinde ise %51,6'sını tütün üretimi yapan üreticiler %48,4'ünü tütün üretimi yapmayan üreticilerin oluşturduğu, tütün üretimi yapanlar arasında en az HKS'ye kayıtlı ilin Adıyaman ve en fazla kayıtlı ilin ise Manisa ili olduğu tespit edilmiştir.

8.2 Üreticilerin İşletme Özellikleri

Bu başlık altında anket sonuçlarına göre üreticilerin işletme büyüklüğü, mülkiyet durumu, üretim deseni, yabancı iş gücü kullanımı ve hayvan varlıklarına ilişkin elde edilen bulgular açıklanmıştır.

8.2.1 Üreticilerin arazi genişlikleri

Tarımsal üretim için gerekli olan 4 üretim faktöründen birisi de arazidir. Arazi tarımsal faaliyetin vazgeçilmez bir unsurudur. Rogers (1983) yapmış olduğu çalışmalarda, erken benimseyenlerin geç benimseyenlere göre daha geniş işletmelere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Köksal (2009) yaptığı çalışmada, çiftçilerin arazi genişliği artıkça, organik zeytin yetiştiriciliğine karar verme olasılıklarının azaldığını tespit etmiştir.

Araştırma sonucunda, ankete katılan üreticilerin ortalama işletme büyüklüğü 36,42 da, en düşük işletme büyüklüğü 1 da, en yüksek işletme büyüklüğü ise 212 da olduğu tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin ortalama işletme büyülüğü 38,03 da, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ortalama işletme büyüklüğü ise 34,79 dekardır. Tütün üretimi yapan üreticilerin ortalama arazi büyüklükleri tütün üretimi yapmayan üreticilere oranla daha büyük olduğu söylenebilir. Üreticilerin işletme genişlik durumları Çizelge 8.20'de verilmiştir.

Çizelge 8.20 Üreticilerin işletme genişlik durumlarına göre dağılımı

İşletme Genişliği (da)	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Arazisi yok	0	0	10	7,1	10	3,6
1-15	33	24,6	29	20,4	62	22,5
16-30	38	28,4	56	39,4	94	34,1
31-45	31	23,1	24	16,9	55	19,9
46 üstü	32	23,9	23	16,2	55	19,9
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.20 incelendiğinde, araştırma yapılan bölgede işletmelerin; %3,6'sının arazisinin olmadığı, %22,5'inin 1-15 dekar arasında, %34,1'i 16-30 dekar arasında, %19,9'u 31-45 dekar arasında ve %19,9'u ise 46 dekar ve üzerinde arazide tarımsal faaliyette bulundukları belirlenmiştir. Her iki grupta da 16-30 dekar arasında ortalama işletme genişliğine sahip üreticilerin fazla olduğu görülmektedir.

Ankete katılan üreticilerin ortalama işletme genişlikleri iller bazında değerlendirildiğinde, Adıyaman ili 56,49 da, ile ilk sırada yer alırken, Adıyaman ilini 41,08 da ile Samsun ve en az ortalama işletme genişliğine sahip il ise 27,92 da ile Manisa ili olmuştur.

Tütün üretimi yapan üreticilerin ortalama işletme genişlikleri iller bazında değerlendirildiğinde; Adıyaman 68,93 da, Samsun 47,58 da ve Manisa ili 27,83 da ile sıralanmaktadır.

Tütün üretimi yapmayan üreticilerin ortalama işletme genişlikleri iller bazında değerlendirildiğinde; Adıyaman 51,45 da, Samsun 29,33 da ve Manisa ili 27,28 da ile sıralanmaktadır.

Arazi olmayanlar işletmelerin tamamı tütün üretmeyen işletmelerden oluşmaktadır. Ankete katılan 276 işletmenin sadece 10'unun arazisi olmadığı, bu işletmelerin 7'sinin Adıyaman, 2'si Manisa ve diğerinin de Samsun ilinde bulunduğu tespit edilmiştir.

8.2.2 Üreticilerin arazi varlığı ve mülkiyet durumu

Tütün üretimi yapan ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin işletme arazileri, önce arazi nevileri bazında; sulu, kuru, bahçe, nadasa ayrılan ve hiç ekilmeyen arazi olmak üzere kategorilere ayrılmış ve daha sonra mülkiyet durumuna göre; mülk arazi, ortak arazi, kiralanan arazi ve kiraya verilen araziler toplamı gözetilerek değerlendirilmiştir. Üreticilerin sahip oldukları arazilerin mülkiyet durumuna göre oransal dağılımı Çizelge 8.21'de verilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin arazi varlığı ve mülkiyet durumu iller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde arazilerin %51,2'si mülk arazi, %34,3'ü ortak arazi ve %14,5'i de kiralanan arazilerden, Manisa ilinde arazilerin %72,4'ü mülk arazi, %25,2'si kiralanan arazi %2,4'ü de ortak arazilerden, Samsun ilinde ise arazilerin, %54'ü mülk, %45,5'i kiralanan arazi ve %0,5'i kiraya verilen arazilerden oluşmaktadır.

Tütün üretimi yapmayan üreticilerin arazi varlığı ve mülkiyet durumu iller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde arazilerin %91,1'i mülk arazi, %4,5'i kiraya verilen %3,1'i ortak arazi, %1,3'ü kiralanan arazilerden, Manisa ilinde arazilerin %79,4'ü mülk, %16,3'ü kiralanan arazi, %3,8'i kiraya verilen arazi ve %0,5'i ortak arazilerden, Samsun ilinde ise arazilerin, %56,9'u mülk arazi, %29,3'ü kiralanan arazi ve %13,8'i de kiraya verilerden arazilerden oluşmaktadır.

Arazisi olmayan üreticilerin tamamı tütün üretimi yapmayanlardan oluşmakta ve %70'inin Adıyaman, %20'sinin Manisa ve %10'unun da Samsun ilinden oldukları ve tamamın TEKEL'in özelleştirilmesinden dolayı tütün üretimini bıraktıkları ve bu yüzden arazi kiralamadıkları tespit edilmiştir.

Çizelge 8.21 Üreticilerin arazi varlığı ve mülkiyet durumuna göre dağılımları

İl	Tütün Durumu	Tarla Sulu Mülk		Tarla Sulu Kiralanan		Tarla Sulu Kiraya Verilen		Tarla Sulu Toplam		Tarla Kuru Mülk		Tarla Kuru Ortak Arazi		Tarla Kuru Kiralanan		Tarla Kuru Kiraya Verilen		Tarla Kuru Toplam		Bahçe Mülk		Nadas Mülk		Hiç Ekilmeyen (çayır-taşlık)		**Toplam İşletme Genişliği**	
		Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	Sayı	Ort. Alan (da)	**Sayı**	**Ort. Alan (da)**
Adıyaman	Üreten	4	21,75	0	0	0	0	4	21,75	11	39,73	6	59,17	3	50	0	0	14	67,29	1	5,00	0	0	0	0	**15**	**68,93**
	Üretmeyen	9	26,33	0	0	1	35,00	10	27,20	31	46,90	3	20,00	1	25	1	50,00	34	46,74	6	5,00	0	0	3	4,17	**37**	**51,45**
	Toplam	**13**	**24,92**	**0**	**0**	**1**	**35,00**	**14**	**25,64**	**42**	**45,02**	**9**	**46,11**	**4**	**43,75**	**1**	**50,00**	**48**	**52,52**	**7**	**5,00**	**0**	**0**	**3**	**4,17**	**52**	**56,49**
Manisa	Üreten	3	7,67	1	5,00	0	0	3	9,33	67	22,54	2	26,50	42	13,24	0	0	80	26,56	6	11,33	2	6,00	0	0	**81**	**27,83**
	Üretmeyen	15	19,67	0	0	1	20,00	16	19,69	59	22,47	1	10	12	28,00	4	14,50	64	26,72	3	2,33	0	0	1	5,00	**74**	**27,28**
	Toplam	**18**	**17,67**	**1**	**5,00**	**1**	**20,00**	**19**	**18,05**	**126**	**22,51**	**3**	**21,00**	**54**	**16,52**	**4**	**14,50**	**144**	**26,63**	**9**	**8,33**	**2**	**6,00**	**1**	**5,00**	**155**	**27,92**
Samsun	Üreten	4	13,00	5	24,60	0	0	7	25,00	36	25,72	0	0	21	36,95	1	10,00	35	45,86	5	1,8	2	27,00	1	25	**38**	**47,58**
	Üretmeyen	8	12,38	7	23,86	0	0	11	24,18	12	22,58	0	0	2	12,50	4	22,50	15	23,73	2	1	0	0	0	0,00	**21**	**29,33**
	Toplam	**12**	**12,58**	**12**	**24,17**	**0**	**0**	**18**	**24,5**	**48**	**24,94**	**0**	**0**	**23**	**34,83**	**5**	**20,00**	**50**	**39,22**	**7**	**1,57**	**2**	**27,00**	**1**	**25,00**	**59**	**41,08**
Toplam	**Üreten**	**11**	**14,73**	**6**	**21,33**	**0**	**0**	**14**	**20,71**	**114**	**25,20**	**8**	**51,00**	**66**	**22,45**	**1**	**10,00**	**115**	**40,63**	**12**	**6,83**	**4**	**16,50**	**1**	**25,00**	**134**	**38,03**
	Üretmeyen	**32**	**19,72**	**7**	**23,86**	**2**	**27,50**	**37**	**23,05**	**102**	**29,91**	**4**	**17,50**	**15**	**25,73**	**9**	**22,00**	**113**	**32,35**	**11**	**3,55**	**0**	**0**	**4**	**4,38**	**132**	**34,79**
	Toplam	**43**	**18,44**	**13**	**22,69**	**2**	**27,50**	**51**	**22,41**	**216**	**27,43**	**12**	**39,83**	**81**	**23,06**	**10**	**20,80**	**228**	**36,52**	**23**	**5,26**	**4**	**16,50**	**5**	**8,50**	**266**	**36,42**

8.2.3 Üreticilerin üretim deseni

Araştırma bölgesinde üreticilerin sahip oldukları işletmelerde tütün üretiminin yanında, hububat, meyve-bağ, yem bitkisi, yağlı tohumlu bitkiler, baklagil ve sebze üretimi yapılmaktadır. Ankete katılan üreticilerin üretim deseni Çizelge 8.22'de verilmiştir.

Çizelge 8.22 Üreticilerin üretim desenine göre dağılımı (*)

Üretim Deseni	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Hububat	69	51,5	97	68,3	166	60,1
Tütün	134	100	0	0	134	100,0
Meyve-bağ	26	19,4	47	33,1	73	26,4
Yem bitkisi	12	9,0	12	8,5	24	8,7
Yağlı tohumlu bitkiler	8	6,0	4	2,8	12	4,3
Baklagil	2	1,5	9	6,3	11	4,0
Sebze	2	1,5	6	4,2	8	2,9
Toplam	134	100,0	132	100,0	266	100,0

(*) Bir üretici birden fazla ürün ürettiğinden dolayı toplamda yer alan sayı toplam üretici sayısını ifade etmektedir.

Ankete katılan üreticilerin işletme arazisini tahsis ettikleri ürünlerin başında ilk sırada %60,1 ile hububat yer almaktadır. Hububat üretiminde ağırlıklı olarak buğday üretimi ilk sırada gelmektedir. Hububat üretimini %48,6'ı ile tütün, %26,4 ile meyve-bağ, %8,7 ile yem bitkisi, %4,3 ile yağlı tohumlu bitkiler, %4 ile baklagil ve %2,9 ile sebze üretimi izlemektedir.

Araştırma sonuçları il bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin bu üretimlerinin yanında %60'ı hububat ve %6,7'si baklagil üretimi yaptıkları ve bunun dışında hiçbir ürün üretmedikleri, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %72,7'si hububat, %18,2'si meyve-bağ, %15,9'u baklagil ve %2,3'ü ise yem bitkisi ürettikleri, sebze ve yağlı tohumlu bitkiler üretmedikleri belirlenmiştir. Manisa ilinde; tütün üretimi yapan üreticilerin bu üretimlerinin yanında %33,3'ü hububat, %30,9'u meyve-bağ, %8,6'sı yağlı tohumlu bitkiler, %1,2'si yem bitkisi, %1,2'si baklagil ürettikleri ve sebze üretimi yapmadıkları, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %63,2'si hububat, %60,3'ü

meyve-bağ, %6,6'sı sebze, %5,3'ü yağlı tohumlu bitkiler, %3,9'u yem bitkisi ve %3,9'u baklagil ürettikleri tespit edilmiştir. Samsun ilinde ise, tütün üretimi yapan üreticilerin bu üretimlerinin yanında %86,8'i hububat, %28,9'u yem bitkisi, %5,3'ü sebze, %2,6'sı meyve-bağ, %2,6'sı yağlı tohumlu bitkiler ürettikleri ve baklagil üretimi yapmadıkları, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %77,3'ü hububat, %36,4'ü yem bitkisi, %4,5'i sebze, %4,5'i meyve-bağ ile uğraşırken, baklagil ve yağlı tohumlu bitkiler üretmedikleri tespit edilmiştir.

8.2.4 Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretme nedenleri

Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretim faaliyetinde bulunma nedenleri Çizelge 8.23'te verilmiştir.

Çizelge 8.23 Tütün üreten üreticilerin tütün üretme nedenlerine göre dağılımı (*)

Tütün Üretme Nedenleri	Toplam	
	Sayı	(%)
Satış garantisinin olması	99	73,9
Arazinin başka bir ürün yetiştirmeye elverişli olmaması	71	53,0
Ek gelir sağlıyor olması	68	50,7
Başka gelir kaynağının olmaması	43	32,1
İyi gelir getiriyor olması	36	26,9
Başka ürün yetiştiriciliğini bilmemesi	3	2,2
Çok fazla emek gerektiriyor olmaması	1	0,7
Toplam	134	100,0

(*) Bir üretici birden fazla seçeneği işaretlediğinden dolayı toplamda yer alan sayı toplam üretici sayısını ifade etmektedir.

Araştırma bölgesinde tütün üretme nedenleri arasında; %73,9 ile satış garantisinin olması ilk sırada yer alırken, satış garantisini; %53 ile arazisinin başka bir ürün yetiştirmeye elverişli olmaması, %50,7 ile ek gelir sağlıyor olması, %32,1 ile başka gelir kaynağının olmaması ve %26,9 ile de iyi gelir getiriyor olması izlediği belirlenmiştir.

Araştırma bölgesinde tütün üretme nedenleri iller bazında incelendiğinde; Manisa ilinden üreticilerin %82,7'si, Samsun ilinden %63,2'si ve Adıyaman ilinden de %53,3'ü satış garantisi olmasından dolayı tütün ürettiklerini belirtmişlerdir. Oysa bu oranların %100

olması beklenirdi. Zira sözleşmeli üretimin amaçlarından biri de satış garantisinin olmasıdır. Manisa ilinden üreticilerin %56,8'i, Samsun ilinden %52,6'sı ve Adıyaman ilinden de %33,3'ünün arazisinin başka ürün yetiştirmeye elverişli olmadığını, Adıyaman ilinden hiçbir üreticinin işaretlemediği buna karşılık Samsun ilinden üreticilerin %68,4'ü, Manisa ilinden %12,3'ünün iyi gelir sağladığı için tütün ürettiğini, Samsun ilinden üreticilerin %65,8'i, Adıyaman ilinden %46,7'si ve Manisa ilinden de %44,4'ünün tütün üretimini ek getir sağladığı için ürettiğini, Manisa ilinden üreticilerin %66,7'si, Adıyaman ilinden %50'si ve Samsun ilinden de %17,3'ünün tütün üretme nedenleri arasında başka gelir kaynağının olmamasını ifade etmişlerdir. Adıyaman ve Samsun illerinin alternatiflerinin Manisa iline oranla daha az olduğu tespit edilmiştir.

8.2.5 Üreticilerin hayvan varlığı

Türkiye'de bitkisel üretimden sonra hayvansal üretim gelmektedir. Söz konusu üretim toplam tarımsal üretim değerinin %25-30'una denk gelmektedir. Tarımsal işletmelerde bitkisel üretimden arta kalan zamanı değerlendirmede hayvansal üretim önemli bir yer tutmaktadır. Rantabl çalışan bir tarım işletmesinde toplam sermayenin en az %25'inin hayvan sermayesinden oluşması beklenmektedir (Akın 2008).

Çizelge 8.24'te ankete katılan üreticilerin hayvansal üretim durumları verilmiş olup, hayvan sayıları araştırmanın amacına bir katkı sağlamayacağı için değerlendirme kapsamına alınmamıştır.

Çizelge 8.24 Üreticilerin hayvansal üretim durumlarına göre dağılımı

Hayvansal Üretim	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Yapan	69	51,5	55	38,7	124	44,9
Yapmayan	65	48,5	87	61,3	152	55,1
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma yapılan bölgede üreticilerin %44,9'u bitkisel üretimin yanında hayvansal üretim faaliyetlerini de gerçekleştirmektedirler. Tütün üretimi yapan üreticilerin %51,5'i

hayvansal üretimde bulunurken bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde %38,7 bulunmuştur. Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %26,7'si, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %27,3'ü, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %51,9'u, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %38,2'si ve Samsun ilinde ise tütün üretimi yapan üreticilerin %60,5'i, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %63,6'sının hayvansal üretim yaptığı tespit edilmiştir. Araştırma alanında üreticilerin sahip oldukları büyükbaş hayvan ortalaması 4,2 iken, küçükbaş hayvan ortalaması 12,8 olarak tespit edilmiştir. İller bazında hayvan ortalaması incelendiğinde; Adıyaman ilinde büyükbaş hayvan ortalaması 2,5, küçükbaş ortalaması 4, Manisa ilinde büyükbaş hayvan ortalaması 3,2, küçükbaş ortalaması 18,4, Samsun ilinde ise, büyükbaş ortalaması 6,8 iken, küçükbaş ortalaması 4,2 olarak tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin hayvansal üretim durumlarının tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla olmasında, tütün üretimi yapan üreticilerin arazilerinin büyüklüğünün yeterli olmaması ya da kiralama yoluyla üretim yapılmasından dolayı, tütünden elde edilen gelirin yeterli olmaması gibi nedenlerden üreticilerin hayvansal üretime yönlendirilmelerinde etkili olmuştur denilebilir.

8.2.6 Üreticilerin yabancı işgücü kullanımı

Araştırma bölgesinde üreticilerin yabancı işgücü kullanma durumları Çizelge 8.25'te verilmiştir.

Çizelge 8.25 Üreticilerin yabancı işgücü kullanma durumlarına göre dağılımı

Yabancı İşgücü Kullanma	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Evet	43	32,1	7	4,9	50	18,1
Hayır	91	67,9	135	95,1	226	81,9
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.25 incelendiğinde, incelenen işletmelerin %18,1'inin yabancı işgücü kullandığı %81,9'unun yabancı işgücü kullanmadığı, tütün üretimi yapan üreticilerin işgücü

kullanımı tütün üretimi yapmayanlara göre daha fazla olduğu ve tütün üretimi yapan üreticilerin %32,1'i yabancı işgücü kullanırken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %4,9'u yabancı işgücü kullandığı belirlenmiştir. İller bazında incelendiğinde; tütün üretimi yapan üreticilerden yabancı işgücü kullananlar arasında Adıyaman ilinde üreticilerin %6,7'sinin, Manisa ilinde üreticilerin %34,6'sının ve Samsun ilinde ise üreticilerin %36,8'sinin olduğu, tütün üretimi yapmayan üreticiler içinde yabancı işgücü kullananlar arasında Samsun ilinden üreticilerin %9,1'inin, Manisa ilinden üreticilerin %5,3'ünün ve Adıyaman ilinde ise %2,3'ünün olduğu tespit edilmiştir.

Yabancı işgücü kullananların ne kadar kullandıkları ile ilgili ortalama 3,15 kişi 23,3 gün olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerde ortalama yabancı işgücü kullanma 2,81 kişi ve 22,5 gün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerde ortalama 8 kişi ve yaklaşık 28 gün olarak tespit edilmiştir. İller bazında incelendiğinde; tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama yabancı işgücü kullanımı Adıyaman ilinde 1 kişi 4 gün, Manisa ilinde 1,7 kişi 23,9 gün ve Samsun ilinde 4,9 kişi ve 21,1 gün olduğu, tütün üretimi yapmayan üreticilerde ortalama yabancı işgücü kullanımı Adıyaman ilinde 10 kişi 50 gün, Manisa ilinde 4 kişi 28,8 gün ve Samsun ilinde 7 kişi 15 gün olduğu belirlenmiştir.

8.2.7 Tütün üretimi yapan üreticilerin en büyük gider kalemleri

Araştırma alanında tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimindeki en büyük gider kalemleri Çizelge 8.26'da verilmiştir.

Çizelge 8.26 Tütün üretiminde en büyük gider kalemlerinin dağılımı

Gider Kalemleri	1. Büyük Gider		2. Büyük Gider		3. Büyük Gider		4. Büyük Gider		5. Büyük Gider	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Gübre	12	9,0	51	38,1	52	38,8	12	9,0	7	5,2
İşçilik	33	24,6	38	28,4	20	14,9	23	17,2	20	14,9
İlaç	2	1,5	12	9,0	36	26,9	62	46,3	22	16,4
Sürme	97	72,4	28	20,9	5	3,7	0	0	4	3,0
Sulama	1	0,7	2	1,5	15	11,2	26	19,4	90	67,2

Çizelge 8.26 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin en büyük birinci gider kalemleri arasında ilk sırada; %72,4 ile sürme gideri, ikinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %38,1 ile gübre gideri, üçüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %38,8 ile yine gübre gideri, dördüncü büyük gider olarak ilk sırada %46,3 ile ilaç gideri ve beşinci büyük gider olarak da %67,2 ile sulama giderinin ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir.

İller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde birinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %66,7 ile sürme gideri, ikinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %33,3 ile işçilik gideri, üçüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %40 ile ilaç gideri, dördüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %33,3 ile yine ilaç gideri ve beşinci büyük gider kalemi olarak %66,7 ile sulama giderinin ilk sırada yer aldığı, Manisa ilinde birinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %82,7 ile sürme gideri, ikinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %35,8 ile işçilik gideri, üçüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %54,3 ile gübre gideri, dördüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %54,3 ile ilaç gideri ve beşinci büyük gider kalemi olarak %93,8 ile sulama giderinin ilk sırada yer aldığı, Samsun ilinde ise birinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %52,6 ile sürme gideri, ikinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %63,2 ile gübre gideri, üçüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %36,8 ile sulama gideri, dördüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %52,6 ile yine sulama gideri ve beşinci büyük gider kalemi olarak %55,3 ile yine sulama giderinin ilk sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

8.2.8 Tütün üretiminde gübre kullanım durumu

Araştırma alanında tütün üretimi yapan üreticilerin gübre kullanma durumları Çizelge 8.27'de verilmiştir.

Çizelge 8.27 Tütün üreticilerinin gübre kullanım durumu

Gübre Kullanım Durumu	Toplam	
	Sayı	(%)
Kullanıyor	122	91,0
Kullanmıyor	12	9,0
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.27 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %91'inin gübre kullandığı ve %9'unun kullanmadığı belirlenmiştir. Tütün üretiminde gübre kullanmayanların gösterdikleri nedenler arasında; maliyeti artırdığı ve ihtiyaç duyulmadığı tespit edilmiştir. Adıyaman ilinde üreticilerin %66,7'sinin, Manisa ilinde üreticilerin %91,4'ünün ve Samsun ilinde ise üreticilerin tamamının gübre kullandığı tespit edilmiştir.

Gübre kullanan üreticilerin; %47,6'sının hem çiftlik ve hem de kimyevi, %43,4'ünün sadece kimyevi ve %9'unun ise sadece çiftlik gübresi kullandığı belirlenmiştir. Adıyaman ilinde gübre kullanan üreticilerin %90'ının çiftlik gübresi ve %10'unun çiftlik ve kimyevi gübre, Manisa ilinde üreticilerin %58,1'inin çiftlik ve kimyevi gübre, %39,2'sinin kimyevi gübre ve %2,7'sinin çiftlik gübresi, Samsun ilinde ise %63,2'sinin kimyevi gübre ve %36,8'sinin ise çiftlik ve kimyevi gübre kullandığı tespit edilmiştir.

Tütün üretiminde gübre kullanan üreticilerin gübre miktarını ve türünü uygulamada yararlandıkları bilgi kaynakları arasında %58,2'sinin kendi tecrübesi, %38,5'inin gübre bayiinin önerisi ve %3,3'ünün de toprak analiz sonuçları ön plana çıkmaktadır. Adıyaman ilinde üreticilerin tamamı kendi tecrübesine, Manisa ilinde %60,8'i gübre bayiinin önerisine, %35,1'i kendi tecrübesine ve %4,1'i ise toprak analiz sonuçlarına, Samsun ilinde ise %92,1'i kendi tecrübesine, %5,3'ü gübre bayiinin önerisine ve %2,6'sı da toprak analiz sonuçlarına göre gübre kullandıkları tespit edilmiştir.

8.2.9 Tütün üretiminde zirai ilaç kullanım durumu

Araştırma alanında tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminde zirai ilaç kullanma durumları Çizelge 8.28'de verilmiştir.

Çizelge 8.28 Tütün üreticilerinin zirai ilaç kullanım durumu

Zirai İlaç Kullanım Durumu	Toplam	
	Sayı	(%)
Kullanıyor	131	97,8
Kullanmıyor	3	2,2
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.28 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %97,8'inin zirai ilaç kullandığı ve sadece %2,2'sinin kullanmadığı belirlenmiştir. Tütün üretiminden zirai ilaç kullanmayanların gösterdikleri nedenler arasında; gerek duyulmama ve firma önerisi dışında ilaç kullanmama geldiği tespit edilmiştir. Adıyaman ilinde üreticilerin %93,3'ünün, Manisa ilinde %97,5'inin ve Samsun ilinde ise üreticilerin tamamının zirai ilaç kullandığı belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerden zirai ilaç kullanan üreticilerin bir hastalık veya zararlıya karşı hangi ilacı kullanacağına karar vermede; %59,8'inin ilaç bayiinin önerisi, %22,7'sinin sözleşme yaptığı firmanın önerisi ve %17,5'inin de kendi tecrübesinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde üreticilerin %64,3'ünün ilaç bayiinin önerisi, %28,6'sının kendi tecrübesi ve %7,1'inin sözleşme yaptığı firmanın önerisi, Manisa ilinde %53,8'inin ilaç bayiinin önerisi, %33,7'sinin sözleşme yaptığı firmanın önerisi ve %12,5'inin kendi tecrübesi ve Samsun ilinde ise %71,1'inin ilaç bayiinin önerisi, %23,6'sının kendi tecrübesi ve %5,3'ünün de sözleşme yaptığı firmanın önerisinin hangi ilacı kullanacaklarında etkili oldukları tespit edilmiştir.

Ayrıca, tütün üretimi yapan üreticilerden zirai ilaç kullananlara kullandıkları zirai ilaç miktarını nasıl ayarladıkları sorulmuş ve %59'u kullanım tarifesini, %37,3'ü ilaç bayiinin önerisini, %1,5'i kendi tecrübesini, %1,5'i sözleşme yaptığı firmanın önerisini ve %0,7'si de komşu/arkadaş önerisini dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde üreticilerin %60'ı ilaç bayiinin önerisini, %13,3'ü kullanım tarifesini, %13,3'ü sözleşme yaptığı firmanın önerisini, %6,7'si kendi tecrübesini, %6,7'si arkadaş/komşu önerisini, Manisa ilinde %58'i kullanım tarifesini ve %42'si ilaç bayiinin önerisini ve Samsun ilinde ise %78,9'u kullanım tarifesini, %18,4'ü ilaç bayiinin önerisini ve %2,7'si de kendi tecrübesini dikkate aldıkları tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilere gübre/ilaç/hormon kullanımı arttıkça elde edilecek ürünün artıp artmayacağı konusunda üreticilere soru yöneltilmiş ve üreticilerin %68,7'si evet artar buna karşılık %31,3'ü de artmaz yanıtını vermişlerdir. Adıyaman ilinden

üreticilerin %6,7'si, Manisa ilinden %79'u ve Samsun ilinden ise üreticilerin %71,1'i artar yanıtını verdikleri belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilere gereğinden fazla gübre/ilaç/hormon kullanımının insan ve hayvan sağlığı açısından sakınca yaratıp yaratmayacağı sorulmuş ve üreticilerin %96,3'ü evet derken %3,7'si hayır yanıtını vermişlerdir. Adıyaman ilinden üreticilerin tamamı, Manisa ilinden %95,1'i ve Samsun ilinde ise %97,4'ü de evet yanıtını verdikleri tespit edilmiştir.

Bu soruya evet diyenlerin ağırlıklı olarak; maliyeti artırdığını, suları kirlettiğini, insan sağlığına zararlı olduğunu ve doğada yaşayan canlılara zarar verdiğini belirtmişlerdir.

8.2.10 Üreticilerin üretim masrafları için parasal kaynak temin şekli

Araştırma alanında üreticilere üretim masrafları için parasal kaynaklarının temin şekli sorulmuş ve tütün üreten üreticilerin %61,2'si avans alarak, %29,1'i geçen yılın tütün gelirinden ve %9,7'sinin de borç aldığı, tütün üretimi yapmayan üreticilerin yaklaşık %25'inin borç aldığı ve geriye kalan %75'inin de kendi imkanları, hayvancılık, tarım ürünlerinin gelirinden ve kredi alarak üretim masraflarını karşıladıkları tespit edilmiştir.

Tütün üreticilerinin üretim masraflarının temin şekli iller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde üreticilerin %66,7'si borç alarak ve %33,3'ü geçen yılın tütün gelirinden, Manisa ilinde üreticilerin %56,8'i avans alarak, %39,5'i geçen yılın tütün gelirinden ve %3,7'si borç alarak ve Samsun ilinde üreticilerin %97,7'si avans alarak ve %2,3'ü de geçen yılın tütün gelirinden, tütün üretimi yapmayan üreticilerin üretim masraflarının temin şekli ise, Adıyaman ilinde %65,8'inin ve Manisa ilinde %70'inin borç alarak, geriye kalanlar ve Samsun ilindeki üreticiler kendi imkanları, hayvancılık, tarım ürünlerinin gelirinden ve kredi alarak üretim masraflarını karşıladıkları tespit edilmiştir.

8.3 Tütün Üretimine İlişkin Görüşler

Bu başlık altında anket sonuçlarına göre üreticilerin kamu kurum ve kuruluşlarına ilişkin görüşleri, tütün üretim alım ve satım sözleşmesi ve tütüne alternatif ürün projesine ilişkin elde edilen bulgular açıklanmıştır.

8.3.1 Kamu kurum ve kuruluşlarına ilişkin görüşler

Araştırma bölgesinde üreticilerin TAPDK kelimesini duymalarına ilişkin yanıtları Çizelge 8.29'da verilmiştir.

Çizelge 8.29 Üreticilerin TAPDK'yı duyup duymadıklarına göre dağılımı

TAPDK	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Duydum	28	20,9	36	25,4	64	23,2
Duymadım	106	79,1	106	74,6	212	76,8
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma yapılan bölgede üreticilerin %23,2'si TAPDK kelimesini duyduğunu ve buna karşılık %76,8'inin ise duymadığı belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerden TAPDK kelimesini duyanların oranı %20,9 olurken, bu oran duymayanlarda %79,1 olduğu ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %25,4'ü TAPDK kelimesini duyarken, %74,6'sı da duymadığını belirtmiştir.

Bu durum illere göre incelendiğinde; TAPDK kelimesini duyma oranı Adıyaman ilinde %37,5, Manisa ilinde %32,8 ve en az duyulan il ise %29,7 ile Samsun ili olduğu tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticiler arasında duyanlarda en yüksek oran %39,3 ile Samsun ili olurken, %32,1 ile Adıyaman ili ve en az duyan il ise %28,6 ile Manisa ilinin olduğu belirlenmiştir.

Gümüş 2009, yaptığı çalışmada, işletmelerin sadece %9'unun TAPDK'nın fonksiyonları hakkında bilgi sahibi olduklarını tespit etmiştir. Bahse konu çalışmanın üzerinden yaklaşık 11 yıl geçmiş olmasına rağmen bu oranın ancak %20,9'a ulaştığı görülmektedir. Bu durum, 2002 yılında kurulmuş olan ve 2017 yılı Aralık ayının sonuna doğru kapatılan TAPDK'nın kendisini tanıtmakta ne kadar yetersiz kaldığını göstermektedir.

TAPDK kelimesini duyan üreticilere TAPDK kelimesi neyin kısaltması olduğu sorulmuş ve sadece Samsun ilinden tütün üretimi yapan 3 üretici (%4,7) bahse konu kurumun ismini tam olarak ifade etmiştir. TAPDK kelimesini duydum diyenlerin verdiği yanıtlar içinde; Tütün Üst Kurumu, Tütün Üst Kurulu, Tütün ve Alkol Denetleme Kurumu, Tütün ve Alkol Denetleme Kurulu, tütün şirketi, sigara satış yeri, Tütün Alkol Piyasası Denetleme ve Düzenleme Kurumu, vb. ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir.

TAPDK, Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmelerini RG'de yayımlayan, üretici ile alıcının anlaşmazlığı durumunda hakem rolünü üstlenen, sektörle ilgili denetim ve düzenlemeleri yapan, tütün mamulleri paketlerindeki bandrollerde logosu bulunan ve üreticilerdeki sözleşme örneklerinde bu kelime açıkça yer almaktadır. Buna rağmen tütün üretimi yapan 134 üreticiden 28'inin duyduğu ve bu duyanlar içinde sadece 3'ünün ismini tam olarak ifade etmesi, 2017 yılı Aralık ayının sonuna doğru kapanmasında etkili olan faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

Araştırma alanında üreticilere TEKEL kelimesini duyup duymadıkları sorulmuş ve üreticilerin tamamının TEKEL'i tanıdığı belirlenmiştir.

Araştırma alanında üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesine ilişkin yanıtları Çizelge 8.30'da verilmiştir.

Çizelge 8.30 Üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesini nasıl bulduklarına göre dağılımı

TEKEL'in Özelleştirilmesi	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Olumlu	26	19,4	23	16,2	49	17,8
Olumsuz	85	63,4	101	71,1	186	67,4
Diğer	23	17,2	18	12,7	41	14,8
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma alanında TEKEL'in özelleştirilmesinin olumlu olduğunu söyleyenlerin oranı %17,8, olumsuz olduğunu diyenlerin oranı %67,4 ve diğer diyenlerin oranı ise %14,8 olarak saptanmıştır. TEKEL'in özelleştirilmesinin olumlu olduğunu diyenlerin oranı tütün üretimi yapan üreticilerde %19,4 iken, bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde ise %16,2 olarak tespit edilmiştir. TEKEL'in özelleştirilmesinin olumsuz olduğunu ifade edenlerin oranı tütün üretimi yapan üreticilerde %63,4 iken, bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde daha yüksek bulunmuş ve %71,1 olarak saptanmıştır. TEKEL'in özelleştirilmesi karşısında Diğer yanıtını veren üreticilerin yanıtları arasında; rekabetin ortadan kalktığını, desteklemelerin kalktığını, fiyatların düştüğünü, üreticilerin firmalara mahkûm edildiğini, göçlerin olduğunu, TEKEL'e hiç tütün satmadım, tütün üretiminden vazgeçtiğim için bilmiyorum, değişiklik olmadı ve bilmiyorum gibi ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu durum iller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin tamamının TEKEL'in özelleştirilmesinin olumsuz olduğunu ve tütün üretimi yapmayan bir üretici diğer yanıtını verirken geriye kalanların hepsi olumsuz olduğunu, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %53,1'i olumsuz olduğunu, %24,7 diğer yanıtını verirken %22,2'si ise olumlu olduğunu, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %51,3'ü olumsuz olduğunu, %26,3'ü olumlu olduğunu ve %22,4'ü diğer yanıtını verdiğini ve Samsun ilinde ise tütün üretimi yapan üreticilerin %71,1'i olumsuz olduğunu, %21,1'i olumlu olduğunu ve %7,8'i diğer yanıtını verdiğini ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %86,4'ü olumsuz olduğunu buna karşın %13,6'sı da olumlu olduğunu ifade etmişlerdir.

Koçtürk ve Cebeci (2003) tarafından yapılan çalışmada, TEKEL'in özelleştirilmesi hakkında üreticilerin görüşleri arasında, üreticilerden %10,4'ünün özelleştirilmeli, %87,5'inin özelleştirilmemeli, %2,1'inin de fikirlerinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Baş (2004) yaptığı çalışmada, üreticilerin %98'inin TEKEL'in özelleştirilmesini istemediklerini, sadece %2'sinin özelleştirilmesini istediklerini tespit etmiştir. Özelleştirilmemesini isteyen üreticilerin büyük bir çoğunluğunun Devlet güvencesi olduğunu, özel sektörün tütünlerini almayacağını ve alsa da düşük fiyatla alacağını ifade etmişlerdir.

Araştırma alanında tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden etkilenme durumları Çizelge 8.31'de verilmiştir.

Çizelge 8.31 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden etkilenme durumu

TEKEL'in Özelleştirilmesinden Etkilenme	Toplam	
	Sayı	(%)
Hiç etkilenmedim	109	81,3
Tütün tarımından vazgeçtim	8	6,0
Başka işlerde çalıştım	5	3,7
Tarımdan vazgeçtim	1	0,7
Diğer	11	8,3
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.31 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden %81,3'ünün hiç etkilenmediği, %18,7'sinin ise; başka işlerde çalıştıklarını, tütün üretiminden vazgeçtiklerini, tarımdan vazgeçtiklerini ve diğer yanıtını (Fiyatların düştüğünü, gelirlerinin çok düştüğünü, özel sektörle sözleşme yapmak zorunda kaldıklarını ve üretimini azaltarak devam etmek zorunda kaldıklarını) verdikleri tespit edilmiştir.

Bu durum iller bazında incelendiğinde, hiç etkilenmedim diyenlerin %70,7'si Manisa ilinden, %27,5'i Samsun ilinden ve %1,8'i de Adıyaman ilinden oldukları saptanmıştır.

Bu durum karşısında Adıyaman ilinin daha çok etkilendiği görülmektedir. Başka işlerde çalıştım ve tarımdan vazgeçtim diyenlerin tamamının Adıyaman ilinden oldukları belirlenmiştir. Tütün tarımından vazgeçtim diyenler arasında biri Adıyaman olmak üzere geriye kalanın tamamının Samsun ilinden olan üreticilerden oluştuğu saptanmıştır. Diğer seçeneği işaretleyen üreticilerin %54,5'ini Adıyaman, %36,4'ünü Manisa ve %9,1'inin de Samsun ilinden oldukları tespit edilmiştir.

Araştırma alanında tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesi sonrası arazilerinin kullanım şeklinin etkilenme durumu Çizelge 8.32'de verilmiştir.

Çizelge 8.32 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinin arazilerinin kullanım şekli üzerine etkilenme durumu

TEKEL'in Özelleştirilmesinin Tütün Arazilerinin Kullanım Şekli Üzerine Etkileri	Toplam	
	Sayı	(%)
Değişmedi	106	79,1
Başka bir ürün üretimi	17	12,7
Kira arazisinden vazgeçme	9	6,8
Kiraya verme	1	0,7
Boş bırakılma	1	0,7
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.32 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticiler TEKEL'in özelleştirilmesi sonrası arazi kullanım şeklinin %79,1,'i değişmediğini, %12,7'si başka bir ürün üretimine ayırdığını, %6,8'inin kira arazisinden vazgeçtiğini ve arazisini boş bırakma ve kiraya verme ile karşı karşıya kalanların oranının ise %0,7'şer olduğu belirlenmiştir.

Bu durum iller bazında incelendiğinde; değişmedi diyenlerin %68,9'u Manisa ilinden, %25,4'ü Samsun ilinden ve %5,7'si de Adıyaman ilinden oldukları saptanmıştır. Bu durum karşısında Adıyaman ilinin daha çok etkilendiği görülmektedir. Arazisini boş bırakan üreticinin Manisa ilinden, arazisini kiraya veren üreticinin de Samsun ilinden oldukları saptanmıştır. Arazimi başka bir ürün üretimine ayırdım diyenlerin oranı Samsun ve Adıyaman illerinin her birinde %41,2 ve Manisa ilinde de %17,6 olarak saptanmıştır.

Kira arazisinden vazgeçenlerin %44,5'i Manisa ilinden, %33,3'ü Samsun ilinden ve %22,2'sinin de Adıyaman ilinden oldukları belirlenmiştir.

Araştırma alanında tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesine karşı uyum durumları Çizelge 8.33'te verilmiştir.

Çizelge 8.33 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesine karşı uyum durumu

TEKEL'in Özelleştirilmesine Karşı Uyum Durumu	Toplam	
	Sayı	(%)
Üretmeye devam ettim	117	87,3
Üretime son verdim	12	9,0
Üretsem de satamadım	1	0,7
Diğer	4	3,0
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.33 incelendiğinde, tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesine karşı uyum durumları; %87,3 üretime devam ettiğini, %9'u üretime son verdiğini (daha sonraki yıllarda tekrar üretmeye devam etmişlerdir), %3'ü diğer seçeneğini yanıtladığı (bu seneği yanıtlayanlardan; %75'i azaltarak üretime devam ettiğini ve %25'i de son 3 yıldır tütün ürettiğini) ve %0,7'si de ürettiği halde satamadığını belirtmişlerdir.

Bu durum iller bazında değerlendirildiğinde; üretmeye devam ettim diyenlerin %67,5'i Manisa ilinden, %24,8'i Samsun ilinden ve %7,7'si de Adıyaman ilinden oldukları saptanmıştır. Bu durum karşısında Adıyaman ilinin daha çok etkilendiği görülmektedir. Üretime son verdim diyenlerin %66,7'si Samsun ilinden, %25'i Adıyaman ilinden ve %8,3'ü de Manisa ilinden oldukları saptanmıştır. Diğer seçeneğini seçenlerin %50'sini Adıyaman ili ve %25'erlik kısımlarının ise Manisa ve Samsun illerinden oldukları saptanmıştır. Üretsem de satamadım diyen üreticinin Adıyaman ilinden olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma alanında tütün üreten üreticilere TEKEL özelleştirildikten sonra ürettikleri tütünleri satamadıkları yıl olup olmadığı sorulmuş ve bu yılın 2009 ürün yılı olduğu ve

Adıyaman ilinden %13,3'ünün ve Samsun ilinden de %5,3'ünün tütünlerini satamadıkları buna karşın Manisa ilinden de hiçbir üreticinin olmadığı saptanmıştır. Manisa ilinde özel sektör faaliyetinin Samsun ve Adıyaman illerine nazaran daha fazla olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırma alanında tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra tütün üretim miktarındaki değişim durumu Çizelge 8.34'te verilmiştir.

Çizelge 8.34 Tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra üretim miktarlarındaki değişim durumu

TEKEL'in Özelleştirilmesinden Sonra Üretim Miktarının Değişimi	Toplam	
	Sayı	(%)
Değişim olmadı	80	59,7
Artma oldu	29	21,6
Azalma oldu	25	18,7
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.34 incelendiğinde, tütün üreten üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra üretim miktarının nasıl değiştiği konusunda %59,7'sinin değişim olmadığını, %21,6'sının artma olduğunu ve azalma oldu diyenlerin oranının da %18,7 olduğu saptanmıştır.

Bu durum iller bazında değerlendirildiğinde; üretim miktarının değişmediğini diyenlerin oranı; Manisa ilinde %65 olurken, Samsun ilinde %27,5 ve Adıyaman ilinde ise %7,5 olarak saptanmıştır. Üretim miktarında artma oldu diyenlerin Adıyaman ilinden olmadıkları, Manisa ilinden olanların oranı %79,3 olurken Samsun ilinden olanların oranı ise %20,7 oldukları saptanmıştır. Üretim miktarında azalma oldu diyenlerin %41,7'si Samsun ilinden olurken, %33,3'ü Adıyaman ilinden ve %25'i ise Manisa ilinden oldukları tespit edilmiştir.

8.3.2 Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesi

Araştırma alanında tütün üretimi yapan üreticilere tütün üretimini sözleşmeli mi yoksa sözleşmesiz mi yaptıkları ile ilgili soru yöneltilmiş ve üreticilerin tamamının tütün üretiminde sözleşmeli tütün üretimini tercih ettikleri belirlenmiştir.

Sözleşmeli tütün üretimi yapan üreticilerin sözleşme yaparken dikkat ettikleri hususlar Çizelge 8.35'te verilmiştir.

Çizelge 8.35 Üreticilerin sözleşmede dikkat ettikleri hususlar

Sözleşmede Dikkat Edilen Hususlar	Toplam	
	Sayı	(%)
Fiyat ve avansa	54	40,3
Firmanın tutumuna	50	37,3
İhtiyaçlarımın karşılanmasına	26	19,4
Alımın garantili olmasına	3	2,2
Sözleşme kurallarına	1	0,8
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.35 incelendiğinde, tütün üreticilerinin sözleşme yaparken %40,3'ü fiyat ve avansa, %37,3'ü firmanın tutumuna, %19,4'ü ihtiyaçlarının karşılanmasına, %2,2'si alımın garantili olmasına ve %0,8'i de sözleşme kurallarına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. İller bazında değerlendirildiğinde; fiyat ve avansa dikkat eden üreticilerin payı Manisa ve Samsun illerinde %46,3 iken, Adıyaman ilinde ise sadece %7,4 olmuştur. Firmanın tutumuna dikkat eden üreticilerin payı Manisa ilinde %62 iken, Samsun ilinde %24 ve Adıyaman ilinde %14, ihtiyaçlarının karşılanmasına dikkat eden üreticilerin payı Adıyaman ilinde hiç olmaz iken Manisa ilinde %96,2 ve Samsun ilinde %3,8, garantili alımın olmasına ve sözleşme kurallarına dikkat eden üreticilerin tamamının Adıyaman ilinden oldukları belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesini okuma durumları Çizelge 8.36'da verilmiştir.

Çizelge 8.36 Üreticilerin sözleşmeyi okuma durumuna göre dağılımı

Sözleşmenin Okunma Durumu	Toplam	
	Sayı	(%)
Okudum	46	34,3
Okumadım	88	65,7
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.36 incelendiğinde, üreticilerin %34,3'ünün Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesini okudukları buna karşın %65,7'sinin ise okumadığı belirlenmiştir. Sözleşmeyi okuyanların %67,4'ünün Manisa, %19,6'sının Adıyaman ve %13'ünün de Samsun ilinden oldukları tespit edilmiştir. Üreticilerin Adıyaman ilinde %60'ının, Manisa ilinde %38,3'ünün ve Samsun ilinde ise %15,8'inin sözleşmeyi okuduğu tespit edilmiştir. Sözleşmeyi okuyanların eğitim düzeyine bakıldığında Adıyaman ilinde %78'inin ilkokul, %11'inin ortaokul ve %11'inin lise, Manisa ilinde %94'ünün ilkokul, %3'ünün ortaokul ve %3'ünün üniversite, Samsun ilinde ise, %66,6'sının ilkokul ve %33,4'ünün ise üniversite mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, üreticilerin sözleşmeyi %27,1'inin hiç okumadığını, %59,7'sinin kısmen okuduğunu ve %13,2'sinin ise okuduğunu tespit etmiştir. Bu durum sözleşmeyi okuyanların zaman içinde arttığını göstermektedir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesinden kaynaklanan haklarını bilme durumları Çizelge 8.37'de verilmiştir.

Çizelge 8.37 Üreticilerin sözleşmeden kaynaklanan haklarının bilinme durumuna göre dağılımı

Sözleşmeden Kaynaklanan Hakların Bilinme Durumu	Toplam	
	Sayı	(%)
Biliyorum	49	36,6
Bilmiyorum	85	63,4
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.37 incelendiğinde, üreticilerden Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesinden kaynaklanan haklarını bilenler %36,6 iken, bilmeyenlerin ise %63,4 olduğu belirlenmiştir. Adıyaman'da tütün üreten üreticilerin %60'ının, Manisa ilinde %42'sinin ve Samsun ilinde ise %15,8'inin sözleşmeden kaynaklanan haklarını bildikleri tespit edilmiştir. Sözleşmeden kaynaklanan hakların bilinme durumu ile eğitim düzeyi karşılaştırıldığında; Adıyaman ilinde %78'inin ilkokul, %11'inin ortaokul ve %11'inin lise, Manisa ilinde %97'sinin ilkokul ve %3'ünün üniversite, Samsun ilinde ise, %66,6'sının ilkokul ve %33,4'ünün ise üniversite mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Sözleşmeden kaynaklanan haklarını bilen tütün üreticilerine ilk akıllarına gelen hususlar sorulmuş ve alınan yanıtlar sırasıyla; fiyatlara itiraz hakkı, alım garantisinin olması, sözleşmede nevi fiyatlarının belli olması, tütünün teslim edilme tarihinin belli olması gibi hususlar sıralanmıştır.

Tütün üretimi yapan üreticilerin sözleşmeli üretimin avantajlarına ilişkin verdikleri yanıtlar Çizelge 8.38'de verilmiştir.

Çizelge 8.38 Sözleşmeli üretimin avantajları

Sözleşmeli Üretimin Avantajları	Toplam	
	Sayı	(%)
Güvence	56	41,8
Güvence + Avans	43	32,1
Avans	30	22,4
Bilmiyorum	5	3,7
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.38 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticiler sözleşmeli üretimin avantajları ile ilgili olarak %41,8'inin güvenceli olduğunu, %32,1'nin güvence ile birlikte avans yardımlarının yapıldığını, %22,4'ünün sadece avans yardımı yapıldığını ve %3,7'sinin de herhangi bir bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Adıyaman ilinde üreticilerin tamamının, Manisa ilinde üreticilerin %35,8'inin ve Samsun ilinde ise üreticilerin %31,6'sının sözleşmeli üretimin güvenceli olduğunu, Manisa ilinde üreticilerin %42'sinin ve Samsun

ilinde ise üreticilerin %23,7'sinin sözleşmeli üretimin sayesinde avans dağıtımı yapıldığını, Manisa ilinde üreticilerin %18,5'inin ve Samsun ilinde ise %39,5'inin sözleşmeli üretimin avantajları arasında güvence ile birlikte avans dağıtımının yapıldığını belirtmişlerdir. Bu bilgiler ışığında; Adıyaman ilinde güvence tek yanıt olurken, Manisa ilinde güvence ile birlikte avans dağıtımının yapıldığı ve Samsun ilinde ise, avans dağıtımının yapılmış olmasının ön planda olduğu tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin sözleşmeli üretimin dezavantajlarına ilişkin verdikleri yanıtlar Çizelge 8.39'da verilmiştir.

Çizelge 8.39 Sözleşmeli üretimin dezavantajları

Sözleşmeli Üretimin Dezavantajları	Toplam	
	Sayı	(%)
Yok	113	84,3
Fiyatların düşük olması	14	10,4
Tek firmaya bağlı kalınma	5	3,7
Bilmiyorum	2	1,6
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.39 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticiler sözleşmeli üretimin dezavantajları ile ilgili olarak %84,3'ünün dezavantajının olmadığını, %10,4'ünün fiyatların düşük olduğunu, %3,7'sinin tek firmaya bağlı kalındığını ve %1,6'sının herhangi bir bilgisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Sözleşmeli üretimin dezavantajlarının olmadığını belirtenlerin %64,7'sinin Manisa, %21,6'sının Samsun ve %13,7'sinin ise Adıyaman ilinden oldukları, fiyatların düşük olduğunu diyenler arasında Manisa ilinden üretici bulunmaz iken, buna karşın Adıyaman ilinden üreticilerin %78,6'sının ve Samsun ilinden ise üreticilerin %21,4'ünün olduğu, tek firmaya bağlı kalınmayı belirten üreticilerden %40'ının Adıyaman, %40'ının Manisa ve %20'sinin Samsun ilinden olduğu, herhangi bir bilgisinin olmadığını diyenlerin yarısını Manisa ve diğer yarısının da Samsun ilinden oldukları tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında; Adıyaman ilinde fiyatların düşük olması ve tek firmaya bağlı kalınma, Manisa ilinde tek firmaya bağlı kalma ve Samsun ilinde ise, fiyatların düşük olması ve tek firmaya bağlı kalma sözleşmeli üretimin dezavantajları arasında ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin istedikleri fiyatı alamamaları karşısında fiyatlarına itiraz etme durumları Çizelge 8.40'ta verilmiştir.

Çizelge 8.40 Sözleşmeli üretimde fiyata itiraz durumu

Sözleşmeli Üretimde İtiraz Etme	Toplam	
	Sayı	(%)
İtiraz etmeyi hiç düşünmedim	47	35,1
Firma çalışanlarına sözlü itirazda bulundum	41	30,6
İtirazlık bir durum olmadı	24	17,9
İtiraz etsem de sonuç değişmez	10	7,4
İtiraz hakkımın olduğunu bilmiyorum	6	4,5
Mevcut fiyatım düşer diye itiraz etmedim	6	4,5
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.40 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %35,1'inin itiraz etmeyi düşünmediğini, %30,6'sının sadece firma çalışanı olan Tütün Eksperlerine / Tütün Teknolojisi Mühendislerine sözlü itirazda bulunduğunu, %17,9'unun itirazlık bir durumun olmadığını ve gerek duymadığını, %7,4'ünün itiraz etsem de sonucun değişmeyeceğini, %4,5'inin mevcut fiyatının düşeceğinden korktuğunu ve %4,5'inin hakkı olduğu halde bu hakkının olduğunu bilmediği tespit edilmiştir. İller bazında incelendiğinde, itiraz hakkının olduğunu bilmeyenlerin tamamının Samsun ilinden oldukları, mevcut fiyatının düşeceğinden korkanların tamamının Manisa ilinden oldukları, Adıyaman'da tütün üretimi yapan üreticilerin nerdeyse yarısına yakınının ve Samsun ilindeki üreticilerin yaklaşık %40'nın ve Manisa ilinden üreticilerin %25'inin firma çalışanlarına sözlü itirazda bulunduklarını belirtmişlerdir. Adıyaman ilinden üreticilerin %40'ı Manisa ilinden 38,3'ü ve Samsun ilinden de %26,3'ünün olduğu itirazlık bir durumlarının olmadığını, itiraz etsem de sonuç değişmez diyenlerin yarısının Manisa, %30'nun Samsun ve %20'sinin de Adıyaman ilinden oldukları tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin tütünlerini sattıkları firmadan memnun olma durumları Çizelge 8.41'de verilmiştir.

Çizelge 8.41 Üreticilerin tütünlerini sattıkları firmadan memnun olma durumu

Firmadan Memnun Olma	Toplam	
	Sayı	(%)
Evet	130	97,0
Hayır	4	3,0
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.41 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %97'sinin tütünlerini sattıklarını firmadan memnun olduğu ve buna karşın sadece %3 memnun olmadığı belirlenmiştir. Adıyaman ilindeki üreticilerden %13,3'ünün, Samsun ilinden üreticilerin %2,6'sı ve Manisa ilinden de üreticilerin %1,2'sinin memnun olmadığı, memnun olmayan 4 üreticinin 2'sinin Adıyaman ilinden diğer ikisinin de Manisa ve Samsun ilinden oldukları tespit edilmiş olup, memnun olmama gerekçeleri arasında; fiyatın düşük olmasını ve prim vermemelerini öne sürmüşlerdir. Memnun olanların memnuniyet gerekçeleri arasında; firmanın güvenilir olması, isteklerinin karşılanıyor olması, teknik bilgi veriyor olmaları, personelinden memnun oldukları, fiyat ve avans konusunda yardımcı olduklarını öne sürmüşlerdir.

8.3.3 Tütüne alternatif ürün projesi

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülen ve Dünya Bankası ürünü olan 'Tarım Reformu Uygulama Projesi ARİP'in (Agricultural Reform Implementation Project) dört bileşeninden biri olan "Alternatif Ürün Programı" kapsamında, üretim fazlası olan ve destekleme alımları sebebiyle bütçeye büyük yük getiren tütün üretim alanlarının azaltılması, kazanılan bu alanlardan ülkemizin açığı olan tarım ürünlerin üretiminin yaygınlaştırılmasını amaçlayan bu projede, 2002-2007 yılları arasında Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde tütün üretimi yapılan 36.000 ha alanın 23.000 ha'lık bölümünde tütün yerine alternatif ürün üretilmesi amaçlanmıştır.

Bu kapsamda, Tütün Üretiminden Vazgeçip, Alternatif Ürün Yetiştiren Üreticilerin Desteklenmesine Dair Karar (2001/2705), Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek 13/7/2001 tarihli ve 24461 sayılı RG'de yayımlanmıştır. İlk uygulaması 2002 ürün yılında

gerçekleştirilen proje büyük değişikliklere uğramadan her yıl yeniden yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararları ile yürütülmeye çalışılmıştır.

Proje; Adıyaman, Bitlis, Bingöl, Batman, Diyarbakır, Malatya, Hakkari, Mardin, Muş, Van ve Siirt ve olmak üzere toplam 11 ilde uygulanmış olup, projeye 7,2 milyon dolar bütçe ayrılmıştır. Taban arazilerde tütüne alternatif olabilecek tarımsal ürünler ise; soya fasulyesi, ayçiçeği, kanola, kuru fasulye, buğday, yonca, kırmızı mercimek, nohut, korunga, mısır, pamuk, fiğ, sebze, bağ, meyve, sera, aromatik ve tıbbi bitkilerin üretilmesi önerilmiştir. Alternatif ürün projesinden yararlanan üreticilerin gelir kayıplarının önlenmesi amacıyla girdi-bakım-hasat masrafı olarak bir defaya mahsus dekara 80 dolar ödenmiştir. Projeden 6.841 tütün üreticiye ait toplam 30.361 da alan için toplamda 2,4 milyon ABD Doları ödeme yapılmıştır. Bu projenin iller bazındaki ayrıntılı bilgileri Çizelge 8.42'de verilmiştir.

Çizelge 8.42 incelendiğinde, bu projeden yararlanan üreticiler içerisinde Adıyaman ilinin ağırlığı 2003'te %95,6, 2004'te %50,3, 2005'te %92,6, 2006'da %100 ve 2007 yılında ise %86,4 olmuştur. Bu projeden yararlanan toplam üreticilerden %90,6'sını Adıyaman ilindeki üreticilerin oluşturduğu belirlenmiştir.

Destekleme alımlarına ve TEKEL'in 2002 yılından itibaren kota uygulamasına son verilip üretici başına 200 kg sözleşme yapması, anılan bölgelerde tütün üretiminde önemli miktarda düşüş yaşanmasına rağmen, tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin projeye sıcak bakmadıkları görülmüştür. Nitekim Tarım Bakanlığı tarafından yapılan bir sunumda, projede kapsamında gerekli başarıya ulaşılamadığı, başarı oranının %10 seviyesinde kaldığı belirtilmiştir (Coşkun 2004).

TEKEL'in sigara fabrikaları ve tesislerinin 2008 yılında özelleştirilmesi ile birlikte 2009 ürün yılından sonra tütün alımı yapmayacağından, üreticilerin mağdur olmaması ve arz açığı olan ürünlerin yetiştirilmesi amacıyla Tarım ve Orman Bakanlığınca; Bakanlar Kurulu'nun 14.11.2008 tarihli ve 27054 sayılı RG'de yayımlanan 2008/14265 sayılı Kararı kapsamında, 2008 yılında TEKEL'le sözleşme imzalamış, Adıyaman, Batman, Bitlis, Burdur, Diyarbakır, Hatay, Mardin, Muş ve Trabzon illerindeki tütün üreticilerine

yılda bir defaya mahsus 2009, 2010 ve 2011 yıllarında dekara 120 TL destekleme ödenmesine ve gerekli finansmanın bütçenin ilgili kaleminden karşılanmasına karar verildiği ve daha sonra 31.12.2008 tarihli ve 27097 sayılı RG'de yayımlanan 2008/71 sayılı Tebliğ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın çıkardığı tebliğle bahse konu üç yıl için dekar başına 120 TL olarak belirlenen destekleme miktarı çıkarılan bu tebliğ ile değiştirilmiş ve 2009 yılı için belirlenen rakam dekara 108 TL'ye indirilmiş olup, diğer iki yıl için ise dekara 120 TL olarak ödenmiştir.

Çizelge 8.43'de toplam üretici sayısı ve arazi miktarında ilk projeye göre yetersiz de olsa bir artış görülmekle beraber, bunun en önemli sebeplerinden birinin TEKEL'in 2009 yılından itibaren yaprak tütün alım faaliyetine son vermesi olduğu düşünülmektedir. Böyle bir durumda projeye katılımın çok yüksek seviyelerde olması gerektiği ilk olarak akla gelmektedir. Ancak, buna rağmen, üreticilerin ve tütün üretilen arazilerin önemli bir kısmının projeden faydalanmadığı görülmektedir. Nitekim araştırma alanında yapılan çalışmamız da bunu doğrular mahiyettedir.

Çizelge 8.42 2002-2007 Yılları arası tütüne alternatif ürün yetiştiren üreticilerin sayısı ve destekleme miktarı (Anonim 2009)

İller	2002-2003		2004		2005		2006		2007		Genel Toplam	
	Üretici Sayısı	Bedel ($)	Üretici Sayısı	Bedel ($)	Üretici Sayısı	Bedel ($)	Üretici Sayısı	Bedel ($)	Üretici Sayısı	Bedel ($)	Üretici Sayısı	Bedel ($)
Adıyaman	4.577	1.795.679	357	164.306	1.176	367.917	48	16.554	38	13.909	6.196	2.358.365
Bitlis	1	97	2	427	2	267	0	0	0	0	5	791
Diyarbakır	4	712	3	651	0	0	0	0	0	0	7	1.363
Hakkari	63	5.237	0	0	0	0	0	0	0	0	63	5.237
Malatya	54	5.174	338	32.950	91	12.915	0	0	2	139	485	51.178
Muş	2	569	2	1.334	1	59	0	0	4	1.206	9	3.168
Siirt	68	7.769	8	791	0	0	0	0	0	0	76	8.560
Toplam	4.769	1.815.237	710	200.459	1.270	381.158	48	16.554	44	15.254	6.841	2.428.662

Çizelge 8.43 Tütüne alternatif ürün projesi (2009-2011) (Uznay 2013)

	2009	2010	2011	Toplam
Üretici sayısı	10.263	14.641	14.554	39.458
Alan (da)	40.217,986	60.850,231	60.329,142	161.397
Ödeme (TL)	4.343.522,60	7.302.027,72	7.239.497,08	18.885.047

Çizelge.8.43'te yer alan toplam bilgiler iller bazında ayrıntılı olarak Çizelge 8.44'te verilmiştir. Bu Çizelge incelendiğinde, ilk projede Adıyaman ilinin daha fazla projeden yararlandığı ikinci projede ise ilk sırada Hatay ili yer alırken, Hatay ilini sırasıyla; Adıyaman, Bitlis, Trabzon, Burdur, Muş ve Diyarbakır ilinin izlediği belirlenmiştir. Bu projeden yararlanan üreticiler içerisinde Adıyaman ilinin ağırlığı 2009 yılında %31,3, 2010 yılında %43,7, 2011 yılında %44,9 Bu projeden yararlanan toplam üreticilerden %40,9'unu Adıyaman ilindeki üreticilerin oluşturduğu belirlenmiştir.

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından iki kez uygulanan bu projeden beklenilen başarının elde edilememesinin ana nedenleri arasında; projenin uygulandığı illerde toprak-mülkiyet ilişkileri değerlendirilmeden ortaya konulan bu proje; üretimi gerçekleştiren çiftçilerin büyük kısmının toprak sahibi olmaması, üretim miktarlarının çok düşük olması, tütün yetiştiriciliğinde emek yoğun olmasına karşın işsizliğin yaygın olması, üreticilerin yetiştiriciliğini bilmedikleri ürünlere yönelmek istememesi, verilen hibe yardımının tek yıl ve miktarının az olması gibi nedenlerle hedeflenen oranda başarılı olunamamıştır. Bu nedenlerin yanı sıra en büyük etken, alternatif ürün projesi kapsamında üretim merkezlerinde birim alandan tütün kadar gelir elde edilebilecek alternatif bir ürün olmaması gösterilebilir.

İki kez uygulanan bu proje ile ilgili araştırma alanında üreticilere bir takım sorular yöneltilmiştir.

Araştırma alanında üreticilerin bölgelerinde tütüne alternatif olabilecek ürün ya da ürün gruplarına ilişkin verdikleri yanıtlar Çizelge 8.45'te verilmiştir.

Çizelge 8.44 2009-2011 Yılları arası tütüne alternatif ürün yetiştiren üreticilerin sayısı ve destekleme miktarı (Anonim 2012)

İller	2008 TEKEL (tta A.Ş.) ile Sözleşme Yapan	2009		2010		2011		Genel Toplam	
	Üretici Sayısı	Üretici Sayısı	Bedel (TL)	Üretici Sayısı	Bedel (TL)	Üretici Sayısı	Bedel (TL)	Üretici Sayısı	Bedel (TL)
Adıyaman	28.483	3.211	1.435.767	6.402	3.340.415	6.539	3.406.337	16.152	8.182.519
Batman	26.375	0	0	0	0	0	0	0	0
Bitlis	12.107	797	249.073	1.243	456.307	1.279	465.062	3.319	1.170.442
Burdur	641	328	88.895	287	89.423	260	78.739	875	257.057
Diyarbakır	8.831	2	393	0	0	0	0	2	393
Hatay	19.366	5.227	2.246.481	5.755	2.955.760	5.574	2.868.918	16.556	8.071.159
Mardin	484	234	67.116	234	68.816	248	65.999	716	201.931
Muş	7.779	0	0	142	35.128	146	36.788	288	71.916
Trabzon	1.109	464	255.798	578	356.179	508	317.654	1.550	929.631
Toplam	**105.175**	**10.263**	**4.343.523**	**14.641**	**7.302.028**	**14.554**	**7.239.497**	**39.458**	**18.885.048**

Çizelge 8.45 Üreticilerin tütüne alternatif ürün/ürünler belirleme durumu

Alternatiflik Durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Evet	95	70,9	102	71,8	197	71,4
Hayır	39	29,1	40	28,2	79	28,6
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma bölgesindeki üreticilerin bölgelerindeki tütüne alternatif ürün olup olmadığı değerlendirildiğinde, üreticilerin büyük bir çoğunluğunun %71,4'ünün bölgelerinde tütüne alternatif ürün/ürünler olabileceğini ve %28,6'sının ise bölgelerinde tütüne alternatif ürün/ürünler olamayacağını belirtmişlerdir. Tütün üretimi yapan üreticilerin %70,9'u bölgelerinde tütüne alternatif ürün/ürünler olabileceğini belirtirken bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde ise %71,8 olarak tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin %29,1 bölgelerinde tütüne alternatif ürün/ürünler olamayacağını belirtirken bu oran tütün üretiminden vazgeçen üreticilerde ise %28,2 olarak tespit edilmiştir.

Bu durum iller bazında ele alındığında; Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %40'ı tütüne alternatif ürün olabileceğini belirtirken bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde %45,5 olarak belirlenmiştir. Tütünün alternatifinin olabileceğini belirten üreticiler alternatif ürünler olarak; yerli tütün, buğday, arpa, nohut, pamuk, mısır, mercimek, marul, soğan, sarımsak, badem, patates ve biber olarak sıraladıkları tespit edilmiştir.

Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %92,6'sı tütüne alternatif ürün olabileceğini belirtirken bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde %90,8 olarak belirlenmiştir. Tütünün alternatifinin olabileceğini belirten üreticiler alternatif ürünler olarak; zeytin, buğday, arpa, çilek, hayvancılık, mısır, susam, haşhaş, sulu tarım, fiğ, bağcılık, kiraz, biber, meyvecilik, yonca, turşuluk biber ve salatalık, ceviz, badem, seracılık, patates, kavun, darı ve nohut olarak sıraladıkları tespit edilmiştir.

Samsun ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %36,8'i tütüne alternatif ürün olabileceğini belirtirken bu oran tütün üretimi yapmayan üreticilerde %59,1 olarak belirlenmiştir.

Tütünün alternatifinin olabileceğini belirten üreticiler alternatif olarak; buğday, mısır, hayvancılık, çeltik, karpuz, kavun, fiğ, ıspanak, lahana, brokoli, biber ve sebzecilik olarak sıraladıkları tespit edilmiştir.

Araştırma alanında üreticilere Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2 kez uygulanan Tütüne Alternatif Ürün Projesine başvurup başvurmadıkları sorusu yöneltilmiş ve bu projeye sadece Adıyaman ilinden tütün üretimi yapan bir üreticinin başvurduğu tespit edilmiştir. Bu projeye 94 üreticinin başvurmadığı (Manisa ve Samsun illeri bu proje kapsamında olmadığından, sadece Adıyaman ilinden geriye kalan 58 üretici başvurabilirdi) ve 181 üreticinin ise projeyi duymadığı belirlenmiştir. Bu projeden yararlanmış olan üretici projeden 2 kez yararlanmış ve bu üreticiye projenin başarılı olup olmadığı sorulmuş ve projenin başarısız olduğunu belirtmiştir.

Projenin 2 kez uygulandığı Adıyaman ilinde üreticilerden sadece tütün üretimi yapan bir üreticinin başvurduğu, başvurmayan üreticilerin 7'sinin tütün üretimi yapan 13'ünün de tütün üretimi yapmayan üreticilerden olmak üzere 20 üretici olduğu ve projeyi duymayan üreticilerin 7'sinin tütün üretimi yapan 31'inin de tütün üretimi yapmayan üreticiler olduğu belirlenmiştir.

Baş (2004) tarafından Muş ilinde yapılan çalışmada, tütün üreticilerine alternatif ürün projesinden haberdar olup olmadıkları sorusu yönelmiş ve üreticilerin %25'i alternatif ürün projesinden haberdar olduğunu, %75'inin ise haberdar olmadığını ve ayrıca alternatif ürün projesinden haberdar olmayan üreticilere (%75) alternatif ürün projesi konusunda bilgilenmek isteyip istemedikleri sorulmuş ve üreticilerin %81'inin bilgilenmek istediklerini belirtmişlerdir.

8.3.4 Sorunlar ve Bilgi kaynakları

Araştırma alanında tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminde karşılaştıkları en önemli sorunları derecelendirmeleri istenmiş ve alınan yanıtlar Çizelge 8.46'da verilmiştir.

Çizelge 8.46 Üreticilerin tütün üretiminde karşılaştığı en önemli sorunlar

Sorunun Adı	Önemli		Kısmen Önemli		Önemsiz	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hastalıklar	70	52,2	59	44,0	5	3,7
Bilinçsiz ilaç kullanımı	70	52,2	47	35,1	17	12,7
Yüksek girdi maliyeti	125	93,3	9	6,7	0	0
Su yetersizliği	69	51,5	53	39,6	12	9,0
İşçi bulamama	62	46,3	40	29,9	32	23,9

Çizelge 8.46 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminde karşılaştıkları en önemli sorunları arasında ilk sırada; üreticilerin %93,3'ünün girdi maliyetinin yüksek olduğunu, %52,2'sinin tütün üretiminde karşılaşmış oldukları hastalıkların olduğunu, %52,2'sinin bilinçsiz ilaç kullanımının olduğunu, %51,5'inin tütün üretim faaliyetinin yapıldığı yerde suyun yetersiz olduğunu ve %46,3'ünün de işçi bulmada sıkıntı yaşadığını, kısmen önemli bulunan sorunlar arasında ilk sırada; %44'ünün tütün üretiminde karşılaşmış oldukları hastalıkların olduğunu, %39,6'sının tütün üretim faaliyetinin yapıldığı yerde suyun yetersiz olduğunu, %35,1'inin bilinçsiz ilaç kullanımının olduğunu ve %29,9'unun ise işçi bulmada sıkıntı yaşadığını ve önemsiz sorunlar arasında ise ilk sırada %23,9 ile işçi bulmada sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiştir.

Bu durum iller bazında incelendiğinde; tütün üretiminde karşılaştıkları hastalıklar sorununu Adıyaman ilindeki üreticilerin %46,7'si ve Manisa ilindeki üreticilerin ise %69,1'i önemli bulurken, Samsun ilindeki üreticilerin %81,6'sının kısmen önemli bulduğu, bilinçsiz ilaç kullanımı sorununu Manisa ilindeki üreticilerin %75,3'ü önemli bulurken, Samsun ilindeki üreticilerin %86,8'i ve Adıyaman ilindeki üreticilerin ise %46,7'sinin kısmen önemli bulduğu, yüksek girdi maliyeti sorununu Manisa ilindeki üreticilerin %95,1'i, Adıyaman ilindeki üreticilerin %93,3'ü ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %89,5'inin önemli bulduğu, tütün üretim faaliyetinin yapıldığı yerde su yetersizliği sorununu Adıyaman ilindeki üreticilerin %66,7'si, Manisa ilindeki üreticilerin %51,9'u ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %44,7'sinin önemli bulduğu, işçi bulamama sorununu Manisa ilindeki üreticilerin %67,9'u önemli bulurken, Adıyaman

ilindeki üreticilerin %80'i ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %63,2'sinin kısmen önemli bulduğu tespit edilmiştir.

Gümüş (2009) yaptığı çalışmada, üreticilerin tütün üretiminde karşılaştıkları sorunlar arasında, %81,9'unun girdilerin pahalı olduğunu, %27,8'inin dikim ve kırımda ek işgücü maliyetinin yüksek olduğunu, %22,2'sinin tarla kiralarının pahalı olduğunu, %15,3'ünün fide üretimi ve tohum bulmada sıkıntı yaşadığını, %13,9'unun üretimin kısıtlanmasının sıkıntı verdiğini, %4,2'sinin bankaların kredi vermediğini tespit etmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin pazarlama sorunları ile ilgili verdikleri yanıtlar Çizelge 8.47'de verilmiştir.

Çizelge 8.47 Tütün üretimi yapan üreticilerin pazarlama sorunları

Pazarlama Sorunları	1. Neden		2. Neden		3. Neden	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sorun Yok	75	56,0	0	0	0	0
Fiyat yetersiz ve fiyata etkim yok	53	39,6	11	45,8	0	0
Randıman tespiti iyi değil ve düşük fiyat veriliyor	5	3,7	0	0	0	0
Kesintilerin fazla olması	1	0,7	13	54,2	2	66,7
Tespit ve tesellümde fiyat değişikliği	0	0	0	0	1	33,3
Toplam	134	100,0	24	100,0	3	100,0

Çizelge 8.47 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin pazarlamaya ilişkin sorunları arasında birinci neden olarak %56'sının sorunlarının olmadığını, %39,6'sının fiyatı yetersiz bulduklarını ve fiyata etkilerinin olmadığını, 2. ve 3. nedenler olarak sıralamada ödeme sırasında kesintilerin fazla yapıldığını, fiyatın yetersiz ve fiyata etkilerinin olmadığını sıralamışlardır. Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilindeki üreticilerin %60'ının, Manisa ilindeki üreticilerin %67,9'unun ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %28,9'unun pazarlamaya ilişkin sorunlarının bulunmadığı, Adıyaman ilindeki üreticilerin %33,3'ünün, Manisa ilindeki üreticilerin %25,9'unun ve

Samsun ilindeki üreticilerin ise %71,1'inin fiyatı yetersiz ve fiyatlara etkilerinin olmadığı ve sadece Adıyaman ilindeki üreticilerin %6,7'sinin ve Manisa ilindeki üreticilerin %4,9'unun randıman tespitinin iyi olmadığını ve düşük fiyatın verildiğini sorunlar arasında sıraladıkları tespit edilmiştir.

Araştırma alanında üreticilere mevcut kanuni düzenlemelerden kaynaklanan sorunlarının olup olmadığı sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerin %94'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %84,5'inin sorunun olmadığı belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin sorunları arasında; fiyatların düşük olması (%3), tütünün yasaklanması (%2,2) ve destekleme alımlarının olmaması (%0,8) sıralanırken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin sorunları arasında; fiyatların düşük olması (%8,5), destek ve teşviklerin olmaması (%3,5), girdi maliyetlerinin yüksek olması (%2,1) ve vergi ile faizlerin yüksek olması sıralanmaktadır.

Tütün yetiştiriciliği hakkında gerek duyulan bilginin türü

Enformasyon ve bilgi kavramları genellikle yanlış bir biçimde kullanılmaktadır (Demiryürek 2004). Bilgi, işlenmiş enformasyonun bir sonucudur, enformasyondan daha yüksek bir yapıda olup daha kalıcıdır. Enformasyon ise, danışma, tanıtma, haber verme, haberleşme, haber alma anlamındadır (Akın 2008).

Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminde ihtiyaç duydukları bilgiler 4 ana başlık altında toplanmıştır. Teknik bilgi, pazarlama ile ilgili bilgi, danışmalık ile ilgili bilgi ve kanuni bilgiler üreticilerin ihtiyaç duydukları bilgi çeşitleri olarak ele alınmıştır. Tütün üretimi yapan üreticiler girdi kullanımı, kaliteli tütün üretimi, hastalık ve zararlı kontrolleri konularında teknik bilgilere gereksinim duymuşlardır. Çizelge 8.48'de üreticilerin ihtiyaç duydukları teknik bilginin önem sırasına göre dağılımı verilmiştir.

Çizelge 8.48 Tütün yetiştiriciliğinde gereksinim duyulan teknik bilginin derecesi

Teknik bilgiye ihtiyaç duyma derecesi	Toplam	
	Sayı	(%)
Çok az	29	21,7
Az	45	33,6
Orta	33	24,6
Fazla	18	13,4
Çok fazla	9	6,7
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.48 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %20,1'inin teknik bilgiye ihtiyaç duyduğu, %24,6'sının ise orta derecede ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Bunun daha fazla olmamasının nedeni üreticilerin tütün üretimi sürecinde belli bir yetiştiricilik deneyimine ulaşmaları ile açıklanabilir. Aynı zamanda tütün üretiminin tamamına yakını sözleşmeli kapsamda üretildiği için gerekli teknik bilgilerin firmalar tarafından sağlanması da bunda etkili olmuştur. Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilindeki üreticilerin %26,7'si ve Manisa ilindeki üreticilerin %28,4'ü teknik bilgiye ihtiyaç duyarken buna karşılık Samsun ilindeki üreticilerin sadece %44,7'sinin orta düzeyde ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir.

Pazarlama konusu tarım sektörünün sorunları arasında yer almaktadır. Çizelge 8.49'da üreticilerin pazarlama konusundaki bilgi ihtiyacının derecesi verilmiştir.

Çizelge 8.49 Tütün yetiştiriciliğinde gereksinim duyulan pazarlama bilgisinin derecesi

Pazarlama bilgisine ihtiyaç duyma derecesi	Toplam	
	Sayı	(%)
Çok az	42	31,3
Az	39	29,1
Orta	40	29,9
Fazla	11	8,2
Çok fazla	2	1,5
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.49 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %9,7'sinin pazarlama bilgisine gereksinim duyduğu ve %%29,9'unun ise orta derecede ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Bu durum tütün üretiminin tamamına yakınının sözleşmeli olarak üretilmesinden dolayı pazarlama bilgisine gereksinimin çok az olduğunu göstermektedir.

İller bazında incelendiğinde; Adıyaman ilindeki üreticilerin %26,7'si, Manisa ilindeki üreticilerin %11,1'i pazarlama bilgisine ihtiyaç duyarken buna karşılık Samsun ilindeki üreticilerin sadece %36,8'inin orta düzeyde ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir.

Araştırma bölgesinde tütün yetiştiriciliği yapan üreticilere danışmanlıkla ilgili bilgilere ne derecede gerek duyduklarını ortaya koymak üzere yöneltilen soruya verdikleri yanıtlar Çizelge 8.50'de verilmiştir.

Çizelge 8.50 Tütün yetiştiriciliğinde gereksinim duyulan danışmanlık bilgisinin derecesi

Danışmanlık bilgisine ihtiyaç duyma derecesi	Toplam	
	Sayı	(%)
Çok az	40	29,9
Az	41	30,6
Orta	31	23,1
Fazla	20	14,9
Çok fazla	2	1,5
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.50 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %16,4'ü danışmanlık bilgisine gereksinim duyduğu, %23,1'inin ise orta derecede ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Bu durum üreticilerin tütün üretimi sürecinde belli bir yetiştiricilik deneyimine ulaşmaları ile açıklanabilir. Aynı zamanda tütün üretiminin tamamına yakını sözleşmeli kapsamda üretildiği için gerekli danışmanlık bilgisi firmalar tarafından sağlandığı ile de açıklanabilir.

Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilindeki üreticilerin %53,4'ü, Manisa ilindeki üreticilerin %17,2'si danışmanlık bilgisine ihtiyaç duyarken buna karşılık

Samsun ilindeki üreticilerin sadece %50'sinin orta düzeyde ihtiyaç duyduğu belirlenmiştir. Adıyaman ilindeki üreticilerin daha fazla danışmanlık bilgisine ihtiyaç duymaları izne tabi üretim kapsamında üretimini yaptıkları İzmir menşei tütün üretimi konusunda daha az bilgiye sahip olmaları ile açıklanabilir.

Tütün üretiminin tamamına yakını sözleşmeli üretim kapsamında üretildiği için üreticilerin en azından sözleşmede yazılı olan sözleşme şartlarını bilmeleri sayesinde, üretime başlamadan önce, üretim sırasında ve üretim sonrasında başvurulacak en önemli bilgi kaynakları arasında tarımsal mevzuatın yer aldığı düşünülmüştür. Üreticilerin tarımsal mevzuata ilişkin bilgi gereksinimleri Çizelge 8.51'de verilmiştir.

Çizelge 8.51 Üreticilerin tarımsal mevzuata ilişkin bilgi gereksinimlerine göre dağılımı

Tarımsal Mevzuata İlişkin Bilginin İhtiyaç Duyma Derecesi	Toplam	
	Sayı	(%)
Çok az	27	20,1
Az	14	10,4
Orta	21	15,7
Fazla	21	15,7
Çok fazla	51	38,1
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.51 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin %54'ünün kanuni bilgilere gereksinim duyduğu belirlenmiş olup, bu gereksinim en fazla ihtiyaç duyulan bilgi kaynağı olarak belirlenmiştir. Bu durum iller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilindeki üreticilerin %33,3'ünün, Manisa ilindeki üreticilerin %66,7'sinin ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %34,2'sinin tarımsal mevzuata ilişkin bilgiye ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Adıyaman ilinde bu oranın az olmasının nedeni izne tabi tütün üretimi konusunda firmalar tarafından bu bilgilerin üreticilere verilmesi ile açıklanabilir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi ile ilgili teknik veya hukuki konularda kimden/kimlerden yardım aldıkları ile ilgili yanıtlar Çizelge 8.52'de verilmiştir.

Çizelge 8.52 Tütün üretimi ile ilgili teknik veya hukuki konularda yardım alınan mercii

Tütün üretimi ile ilgili teknik/hukuki konularda yardım alınan mercii	1. Mercii		2. Mercii	
	Sayı	%	Sayı	%
Firma	60	44,8	7	14,3
Ziraat Odası	56	41,8	0	0
Muhtarlık	8	6,0	11	22,4
Komşu	7	5,2	28	57,1
Tarım ve Orman İl/İlçe Müdürlüğü	3	2,2	3	6,2
Toplam	134	100,0	49	100,0

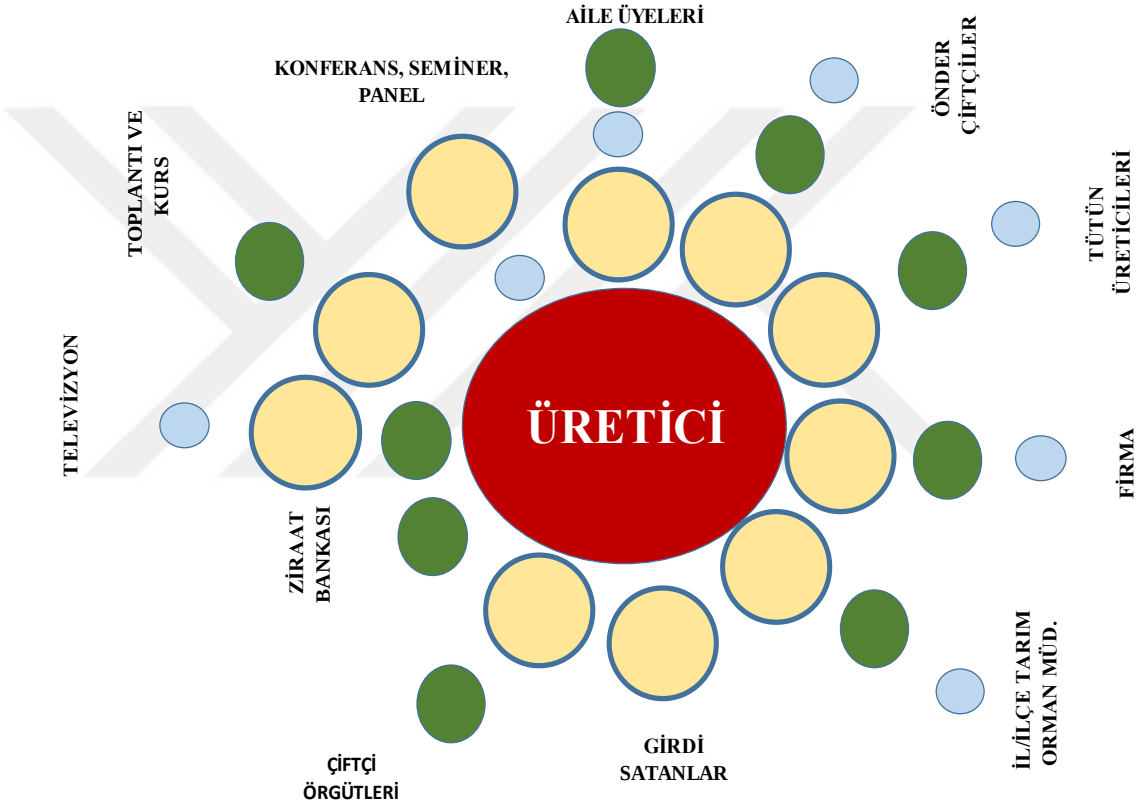
Çizelge 8.52 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin teknik veya hukuki konularda yardım aldıkları ilk mercii olarak ilk sırada %44,8 ile firma, %42,8 ile de Ziraat Odası gelmektedir. Firmanın bu denli yüksek olması tütün üretiminin sözleşmeli üretim kapsamında yapılması ile açıklanabilir. İkinci olarak yardım alınan merci %57,1 ile komşu ilk sıra yer alırken, %22,4 ile muhtarlık ve %14,3 ile de firmanın yer aldığı belirlenmiştir.

Bu durum iller bazında incelendiğinde, teknik veya hukuki konularda yardımına başvurulan ilk merciler arasında; Adıyaman ilinde üreticilerin %66,7'sinin firma, %20'sinin komşu ve %13,3'ünün de İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğünden, Manisa ilinde %51,9'unun Ziraat Odası, %32,1'inin firma, %9,9'unun muhtarlık, %4,9'unun komşu ve %1,2'sinin de İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ve Samsun ilinde ise, %63,2'sini firma ve %36,8'inin de Ziraat Odasından yardım aldıkları tespit edilmiştir.

İller bazında yardım alınan ikinci merciler ise, Adıyaman ilinde üreticilerin tamamının firma, Manisa ilinde %58,3'ünün komşu, %22,9'unun muhtarlık, %12,5'nin firma, %6,3'ünün İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ve Samsun ilinde ise %57,1'inin komşu, %22,4'ünün muhtarlık, %14,3'ünün firma ve %6,2'sinin de İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğünden yardım aldıkları tespit edilmiştir.

Üreticilerin bilgi kaynakları ile görüşme sıklığı

Araştırma alanında tütün üretimi yapan üreticilerin bilgi kaynakları ile görüşme sıklığı hakkında verdikleri yanıtlar Şekil 8.1'de verilmiştir. Bu şekilde görüşme sıklığı olarak, turuncu renkli büyük daire haftada bir veya birkaç kez, yeşil renkli orta büyüklükte daire ayda bir kez ve son olarak da mavi renkli küçük daire de yılda bir kez olduğunu göstermektedir.

Şekil 8.1 Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimine ilişkin bilgi kaynakları ile görüşme sıklığı

İletişim davranışları

Bu çalışmada, iletişim davranışları olarak televizyon izleme ve internet kullanma sıklığı incelenmiştir. Araştırma alanında üreticilerin önemli bir iletişim kaynağı olan interneti kullanma durumu ortaya konulmaya çalışılmış ve alınan yanıtlar Çizelge 8.53'te verilmiştir.

Çizelge 8.53 Üreticilerin İnternet kullanma durumuna göre dağılımları

İnternet kullanma	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Kullanıyor	36	26,9	41	28,9	77	27,9
Kullanmıyor	98	73,1	101	71,1	199	72,1
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma alanında üreticilerin %27,9'u internet kullanıcısı iken %72,1'inin ise internet kullanmadığı, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %28,9'u internet kullanırken buna karşılık tütün üretimi yapan üreticilerin %26,9'unun internet kullandığı belirlenmiştir.

İller bazında İnternet kullanımı incelendiğinde, Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %60'ı internet kullanırken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %40,9'u, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %19,8'i internet kullanırken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %18,4'ü ve Samsun ilinde ise tütün üretimi yapan üreticilerin %28,9'u internet kullanırken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %40,9'unun internet kullandığı tespit edilmiştir.

İnternet kullanıcısı olan üreticilerden, tütün üretimi yapan üreticilerin %51,4'ü ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %48,6'sı her gün, tütün üretimi yapan üreticilerin %42,9'u ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %51,3'ü ara sıra ve tütün üretimi yapan üreticilerin %5,8'i de gerektiğinde internet kullandıkları tespit edilmiştir. Adıyaman ilinde internet kullananlardan; her gün kullanma tütün üretimi yapan üreticilerde %55,6 iken tütün üretimi yapmayanlarda %68,8, ara sıra kullanma tütün üretimi yapan üreticilerde %44,4 iken tütün üretimi yapmayanlarda %31,2, Manisa ilinde internet kullananlardan; her gün kullanma tütün üretimi yapan üreticilerde %31,2 iken tütün üretimi yapmayanlarda %7,1, ara sıra kullanma tütün üretimi yapan üreticilerde %56,2 iken tütün üretimi yapmayanlarda %92,9, gerektiğinde kullanma sadece Manisa ilinde olup %12, Samsun ilinde ise internet kullananlardan; her gün kullanma tütün üretimi yapan üreticilerde %80 iken tütün üretimi yapmayanlarda %77,8, ara sıra kullanma tütün üretimi yapan üreticilerde %20 iken tütün üretimi yapmayanlarda %22,2 olduğu tespit edilmiştir.

İnternet kullanan üreticilerin internette tarım konularını, tütün üretimi yapan üreticilerin %61,1'inin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %63,2'sinin inceledikleri belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerden internet ortamında tarım konularını inceleyenler arasında; Adıyaman ilinde üreticilerin %50'sinin, Manisa ilinde %93,8'inin ve Samsun ilinde ise %25'inin buna karşın tütün üretimi yapmayan üreticiler arasında Adıyaman ilinde üreticilerin %43,8'inin Manisa ilinde üreticilerin tamamının ve Samsun ilinde ise üreticilerin 37,5'inin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma alanında üreticilerin televizyonda tarım programlarını izleme durumları Çizelge 8.54'te verilmiştir.

Çizelge 8.54 Üreticilerin televizyonda tarım programlarını izleme durumuna göre dağılımları

Tarım programlarını izleme	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
İzliyor	72	53,7	76	53,5	148	53,6
İzlemiyor	62	46,3	66	46,5	128	46,4
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Araştırma alanında üreticilerin %53,6'sı televizyonda tarım programlarını izlerken, %46,4'ü izlememektedir. Tütün üretimi yapmayan üreticilerin %53,7'sinin, tütün üretimi yapan üreticilerin ise %53,5'inin televizyonda tarım programlarını izledikleri belirlenmiştir.

İller bazında televizyonda tarım programlarını izleme durumu incelendiğinde, Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %73,3'ü izlerken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %63,6'sı, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %54,3'ü izlerken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin %52,6'sı, Samsun ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %44,7'si izlerken, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %36,4'ünün televizyonda tarım programlarını izledikleri tespit edilmiştir.

Televizyonda tarım programlarını izlemeyenler ise, saatlerinin uymadığını ve ilgilerini çekmediklerini öne sürdükleri belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin %16,4'ü televizyonda tütün üretimi ile ilgili bir program izlediklerini söylerken, %83,6'sı izlemediklerini, izleyenlerin Adıyaman ilinde üreticilerin %53,3'ü, Manisa ilinde üreticilerin %8,6'sı ve Samsun ilinde ise üreticilerin 18,4'ün olduğu tespit edilmiştir.

Tütün üretimi ile ilgili yayım faaliyetlerine katılım

Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi ile ilgili yayım faaliyetlerine katılma durumları Çizelge 8.55'te verilmiştir.

Çizelge 8.55 Tütün üretimi ile ilgili yayım faaliyetlerine katılma durumu

Katılma durumu	Hiç katılmadım		Nadiren katıldım		Sıklıkla katıldım		Sürekli katıldım	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Köyde veya çevrede düzenlenen demonstrasyonlara katılım	74	55,2	50	37,3	9	6,7	1	0,8
Tarla günlerine katılım	89	66,4	40	29,9	4	3,0	1	0,7
Yayım görüşmelerine katılım	99	73,9	33	24,6	2	1,5	0	0

Çizelge 8.55 incelendiğinde, demonstrasyonlara, tarla günlerine ve yayım görüşmelerine katılmayanların oranı sırasıyla %55,2, %66,4 ve %73,9 olarak görülmektedir. Sıralanan faaliyetlere sıklıkla ve sürekli katılanların toplamı %12,7 olarak tespit edilmiştir. En az katılım yayım görüşmelerinde olmuştur. Bu durum iller bazında, demonstrasyonlara katılmayanlar arasında Adıyaman ilindeki üreticilerin %80'i, Samsun ilindeki üreticilerin %68,4'ü ve Manisa ilindeki üreticilerin %44,4'ü, tarla günlerine katılmayanlar arasında Samsun ilindeki üreticilerin %97,4'ü, Adıyaman ilindeki üreticilerin %73,3'ü ve Manisa ilindeki üreticilerin ise %50,6'sı ve yayım görüşmelerine katılmayanlar arasında Samsun

ilindeki üreticilerin tamamı, Adıyaman ilindeki üreticilerin %86,7'si ve Manisa ilindeki üreticilerin ise %59,3'ü olarak tespit edilmiştir.

8.4 Geleceğe İlişkin Tutumlar ve Düşünceler

Bu başlık altında anket sonuçlarına göre üreticilerin tarımsal araziyi devretme durumları, devletten beklentileri ve tutum durumlarına ilişkin elde edilen bulgular açıklanmıştır.

8.4.1 Üreticilerin tarımsal araziyi devretme durumu

Araştırma alanında üreticilerin tarımsal arazilerini devir etmeleri halinde kime devir edeceklerine ilişkin vermiş oldukları yanıtlar Çizelge 8.56'da verilmiştir.

Çizelge 8.56 Üreticilerin tarımsal arazilerini devretme durumlarına göre dağılımı

Tarımsal Üretim Devri	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Bilmiyorum	79	59,0	97	68,3	176	63,7
Bütün çocuklarıma	19	14,2	17	12,0	36	13,1
Tek çocuğuma	23	17,2	9	6,3	32	11,7
Arazim yok	3	2,2	9	6,3	12	4,2
Tarım dışı kullanılacak	7	5,2	2	1,4	9	3,3
Eşime	2	1,5	6	4,3	8	2,9
Akrabalarıma	1	0,7	2	1,4	3	1,1
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.56 incelendiğinde, işletme sahiplerinin kendisinden sonra tarımsal araziyi kime devredecekleri konusunda %63,7'sinin bilmediği, yaklaşık %28'inin eş ve çocuklarına, %4,2'sinin arazisinin olmadığı ve %3,3'ünün de tarım dışı kullanılacağını belirtmiştir. Arazilerinin kime devredileceğini bilmeyenlerin oranı tütün üretimi yapanlarda %59 iken, tütün üretimi yapmayanlarda %68,3, tarım dışı kullanılacak diyenler arasında tütün üretimi yapanlar %5,2 iken, tütün yapmayanlar ise %1,4 olarak belirlenmiştir. İller bazında değerlendirildiğinde, arazilerinin kime devredileceğini bilmeyenler Adıyaman

ilinde tütün üretimi yapanlar %73,3 iken, tütün üretimi yapmayanlar %61,4'ünü, Manisa ilinde tütün üretimi yapanlar %71,6 iken, tütün üretimi yapmayanlar %81,6'sını ve Samsun ilinde tütün üretimi yapanlar %26,3, iken, tütün üretimi yapmayanlar %36,3'ünü oluşturduğu belirlenmiştir.

8.4.2 Üreticilerin Devletten beklentileri

Tütün üretimi yapan üreticilerin Devletten bir beklentilerinin olma durumu Çizelge 8.57'de verilmiştir.

Çizelge 8.57 Tütün üretimi yapan üreticilerin Devletten beklentileri

Devletten beklentiler	Toplam	
	Sayı	(%)
Destekleme yapılması	67	50,0
Girdi maliyetlerinin düşürülmesi	31	23,1
Destekleme verilmesi ve girdi maliyetlerinin düşürülmesi	27	20,1
Yok	6	4,5
Alım fiyatlarının yükselmesi	2	1,5
Mevzuat düzenlemesi	1	0,8
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.57 incelediğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin Devletten beklentileri arasında; yarısı tütüne destekleme yapılmasını, %23,1'i girdi maliyetlerinin düşürülmesini ve %20,1'i de hem destekleme yapılmasını ve hem de girdi maliyetlerinin düşürülmesini sıraladıkları belirlenmiştir. Bu durum iller bazında incelendiğinde; destekleme yapılmasını Adıyaman ilindeki üreticilerin %53,4'ünün, Manisa ilindeki üreticilerin %64,2'sinin Samsun ilindeki üreticilerin ise %18,4'ünün beklentilerinin olduğu, girdi maliyetlerinin düşürülmesini Adıyaman ilindeki üreticilerin %13,3'ünün, Manisa ilindeki üreticilerin %7,4'ünün ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %60,5'inin beklentilerinin olduğu, destekleme yapılmasını ve girdi maliyetlerinin düşürülmesi Adıyaman ilinden hiçbir üreticinin beklentileri arasında olmaz iken Manisa ilindeki üreticilerin %23,5'inin ve Samsun ilindeki üreticilerin ise %21,1'inin beklentilerinin olduğu, Devletten beklentilerinin olmadığını Adıyaman İlindeki üreticilerin %13,3'ü, Manisa ilindeki üreticilerin %4,9'unun olduğu ve buna karşın Samsun ilinden Samsun

ilinden hiçbir üreticinin bulunmadığı, alım fiyatlarının yükselmesini ve mevzuat düzenlemesini beklentileri arasında sıralayan üreticilerin tamamının Adıyaman ilinden olduğu tespit edilmiştir.

8.4.3 Üreticilerin tutum durumları

Tütün üretimi yapan üreticilere, tütün üretiminden vazgeçmek karşılığında, Devlet tarafından verilecek destekle mevcut gelirlerini korumayı garanti altına almış olma durumunda, tutumlarında bir değişiklik olup olmayacağı hakkında verdikleri yanıtlar Çizelge 8.58'de verilmiştir.

Çizelge 8.58 Tütün üretimi yapan üreticilerin üretimden vazgeçme ve gelirlerini garanti altına alma karşılığında tutum durumuna göre dağılımı

Tutum	Toplam	
	Sayı	(%)
Destekle yetinmem, başka ürün yetiştiririm	72	53,7
Desteği alır, tarım dışı işlerde çalışırım	53	39,6
Destekle yetinir, başka üretim yapmam	9	6,7
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.58 incelendiğinde, üreticilerin verdikleri yanıtlar arasında; destekle yetinmem, başka ürün yetiştirim %53,7 ile ilk sırada yer alırken, desteği alır, tarım dışı işlerde çalışırım %39,6 ve son sırada ise, %6,7 ile destekle yetinir başka ürün yetiştirmem olduğu belirlenmiştir. Bu durum iller bazında değerlendirildiğinde, destekle yetinmem başka ürün yetiştiririm diyenlerin %50'si Manisa, %36,1'i Samsun ve %13,9'u da Adıyaman ilinden oldukları, desteği alır, tarım dışı işlerde çalışırım diyenlerin %67,9'u Manisa, %22,6'sı Samsun ve %9,5'i de Adıyaman ilinden oldukları ve destekle yetinir, başka ürün yetiştirmem diyenlerin tamamının Manisa ilinden oldukları tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilere tütün üretim faaliyetinde bulunmak için bir önceki yılın fiyatının kararlarını değiştirip değiştirmeyeceği sorulmuş ve üreticilerin %74,6'sı bunun kararlarını etkileyeceğini, iller bazında değerlendirdiğimizde; Samsun ilinden üreticilerin

tamamının, Adıyaman ilinden bir üretici hariç %93,3'ünün ve Manisa ilinden ise %59,3'ünün bunda etkili olacağını ifade etmişlerdir.

Araştırma alanında üreticilerin bir yıl sonra hangi üründen ne kadar üreteceği ile ilgili verdikleri yanıtlar Çizelge 8.59'da verilmiştir. Bu soruyu tütün üretimi yapmayan 17 kişi cevaplamamış olup, bu sorudaki şıklardan en fazla 3 tercih imkanı sunulduğundan dolayı tam sonuç elde edilememiştir.

Çizelge 8.59 Üreticilerin hangi üründen ne kadar üretileceğine karar verme durumu

Karar Verme Nedeni	Üretme Durumu	1. Neden		2. Neden		3. Neden	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bir yıl sonrayı önceden düşünmem	Tütün üretimi yapan	32	23,9	0	0	0	0
	Tütün üretimi yapmayan	29	22,8	0	0	0	0
Arazim başka bir ürün için uygun değil	Tütün üretimi yapan	57	42,5	5	3,9	1	0,8
	Tütün üretimi yapmayan	19	15,0	5	4,3	0	0
Alışkanlık	Tütün üretimi yapan	16	11,9	19	14,8	1	0,8
	Tütün üretimi yapmayan	21	16,5	8	7,0	2	2,0
İçinde bulunulan yılın piyasa fiyatına göre	Tütün üretimi yapan	26	19,4	55	43,0	9	7,8
	Tütün üretimi yapmayan	44	34,6	13	11,3	1	1,0
Yeni yıl TMO fiyat açıklamalarına göre	Tütün üretimi yapan	0	0	2	1,6	0	0
	Tütün üretimi yapmayan	4	3,1	6	5,2	1	1,0
Mevcut ekiliş alanına göre	Tütün üretimi yapan	0	0	5	3,9	2	1,7
	Tütün üretimi yapmayan	2	1,6	24	20,9	8	8,1
Satış garantisi olan ürünlere göre	Tütün üretimi yapan	2	1,5	36	28,1	40	34,5
	Tütün üretimi yapmayan	5	3,9	40	34,8	20	20,2
Aile gereksinimine göre	Tütün üretimi yapan	1	0,8	4	3,1	27	23,3
	Tütün üretimi yapmayan	0	0	13	11,3	15	15,2
Az masraflı ürünlere göre	Tütün üretimi yapan	0	0	2	1,6	35	30,2
	Tütün üretimi yapmayan	3	2,4	6	5,2	52	52,5
TTYB sahibi firmalara göre	Tütün üretimi yapan	0	0	0	0	1	0,9
	Tütün üretimi yapmayan	0	0	0	0	0	0
Toplam	Tütün üretimi yapan	134	100,0	128	100,0	116	100,0
	Tütün üretimi yapmayan	127	100,0	115	100,0	99	100,0

Çizelge 8.59 incelendiğinde, tütün üretimi yapan üreticilerin hangi ürünü ne kadar üreteceği konusunda karar vermede en önemli birinci nedenleri arasında; %42,5 ile ilk sırada arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığına, %23,9'unun bir yıl sonrasını önceden düşünmediğine, %19,4'ünün içinde bulunulan yılın piyasa fiyatına ve %11,9'unun ise alışkanlık durumuna göre sıralanırken, tütün üretimi yapmayanların birinci nedenleri arasında; %34,6 ilk sırada içinde bulunulan yılın piyasa fiyatına, %22,8'inin bir yıl sonrasını önceden düşünmediğine, %16,5'inin alışkanlık durumuna ve %15'inin ise arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığına göre sıraladıkları belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin hangi ürünü ne kadar üreteceği konusunda karar vermede en önemli ikinci nedenleri arasında; %43 ilk sırada içinde bulunulan yılın piyasa fiyatına, %28,1'inin satış garantisi olan ürünlere, %14,8'inin alışkanlık durumuna, %3,9'unun arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığına ve %3,9'unun ise mevcut ekiliş alanına göre sıralanırken, tütün üretimi yapmayanların ikinci nedenleri arasında; %34,8 ile ilk sırada satış garantisi olan ürünlere, %20,9'unun mevcut ekiliş alanına, %11,3'ünün aile gereksinimine %11,3'ünün içinde bulunulan yılın piyasa fiyatına, %7,2'sinin alışkanlık durumuna, %5,2'sinin az masraflı ürünlere ve %4,3'ünün ise arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığına göre sıraladıkları belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin hangi ürünü ne kadar üreteceği konusunda karar vermede en önemli üçüncü nedenleri arasında; %34,5 ile ilk sırada satış garantisi olan ürünlere, %30,2'sinin az masraflı ürünlere, %23,3'ünün aile gereksinimine ve %7,8'isinin ise içinde bulunulan yılın piyasa fiyatına göre sıralanırken, tütün üretimi yapmayanların üçüncü nedenleri arasında; %52,5 ile ilk sırada az masraflı ürünlere, %20,2'sinin satış garantisi olan ürünlere, %15,2'sinin aile gereksinimine ve %8,1'inin ise mevcut ekiliş alanına göre sıraladıkları belirlenmiştir.

İller bazında tütün üretimi yapan üreticilere göre birinci nedenler arasında öne çıkanlar;

Adıyaman ilinde; %66,7 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı,

Manisa ilinde; %43,2 ile arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığı, %37 ile bir yıl sonrasını önceden düşünmediği, %11,1 ile alışkanlık durumu ve %8,6 ile de içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı,

Samsun ilinde ise; %55,3 ile arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığı, %23,7 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı ve %15,8 ile de alışkanlık durumu,

İller bazında tütün üretimi yapan üreticilere göre ikinci nedenler arasında öne çıkanlar;

Adıyaman ilinde; %46,2 ile satış garantisi olan ürünler,

Manisa ilinde; %43 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı, %26,6 ile satış garantisi olan ürünler ve %16,5 ile de alışkanlık durumu,

Samsun ilinde ise; %52,8 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı, %25 ile satış garantisi olan ürünler ve %16,7 ile de alışkanlık durumu,

İller bazında tütün üretimi yapan üreticilere göre üçüncü nedenler arasında öne çıkanlar;

Adıyaman ilinde; %70 ile az masraflı ürünler ve %20 ile de satış garantisi olan ürünler,

Manisa ilinde; %40,3 ile satış garantisi olan ürünler, %33,8 ile az masraflı ürünler ve %15,6 ile de aile gereksinimi,

Samsun ilinde ise; %51,7 ile aile gereksinimi, %24,1 ile satış garantisi olan ürünler ve %13, 8 ile de içinde bulunulan yılın piyasa fiyatının geldiği tespit edilmiştir.

İller bazında tütün üretimi yapmayan üreticilere göre birinci nedenler arasında öne çıkanlar;

Adıyaman ilinde; %29,7 ile bir yıl sonrasını önceden düşünmediği, %27 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı ve %24,3 ile de arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığı,

Manisa ilinde; %37,5 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı, %23,6 ile bir yıl sonrasını önceden düşünmediği ve %22,2 ile de alışkanlık durumu,

Samsun ilinde ise; %38,9 ile içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı, %22,2 ile arazilerinin başka bir ürün için uygun olmadığı ve %16,7 ile de az masraflı ürünler,

İller bazında tütün üretimi yapmayan üreticilere göre ikinci nedenler arasında öne çıkanlar;

Adıyaman ilinde; %24,2 ile mevcut ekiliş alanı, %21,2 ile satış garantisi olan ürünler, %12,1 ile aile gereksinimi ve %12,1 ile de alışkanlık durumu,

Manisa ilinde; %47,1 ile satış garantisi olan ürünler, %17,6 ile mevcut ekiliş alanı ve %13,2 ile de içinde bulunulan yılın piyasa fiyatı,

Samsun ilinde ise; %28,6 ile az masraflı ürünler, %28,6 ile mevcut ekiliş alanı ve %21,4 ile de alışkanlık durumu,

İller bazında tütün üretimi yapmayan üreticilere göre üçüncü nedenler arasında öne çıkanlar;

Adıyaman ilinde; %70 ile az masraflı ürünler ve %20 ile de satış garantisi olan ürünler,

Manisa ilinde; %69,5 ile az masraflı ürünler ve %18,6 ile de satış garantisi olan ürünler,

Samsun ilinde ise; %70 ile aile gereksiniminin geldiği tespit edilmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilere Türkiye'de önümüzdeki yıllarda, herhangi bir nedenle tütün fiyatları düşecek olursa tütün üretim ile ilgili tutumlarında bir değişiklik yaşanıp yaşanmayacağı hakkında verdikleri yanıtlar Çizelge 8.60'ta verilmiştir.

Çizelge 8.60 Üreticilerin tütün fiyatlarında değişim durumunda tutum durumu

Tutum	Toplam	
	Sayı	(%)
Tütün yerine başka bir ürün yetiştiririm	63	47,0
Üretim alanını azaltırım	39	29,1
Tarımı bırakıp, tarım dışı olanaklara bakarım	20	14,9
Tütün üretiminden vazgeçmem	6	4,5
Diğer	6	4,5
Toplam	134	100,0

Çizelge 8.60 incelendiğinde, tütün yerine başka bir ürün yetiştiririm diyenlerin oranı %47 ile ilk sırada yer alırken, bu yanıtı %29,1 ile üretim alanını azaltırım, %14,9 ile tarımı bırakıp, tarım dışı olanaklara bakarım ve ancak %4,5'i de tütün üretiminden vazgeçmem demiştir. Tütün üretiminden vazgeçmem diyenlerin %83,3'ünü Manisa ilinden ve %16,7'si de Adıyaman ilinden olup, Samsun ilinden bu seçeneği yanıtlayan olmamıştır. Tütün yerine başka bir ürün yetiştiririm diyenlerin %50,8'i Manisa ilinden, %33,3'ü Samsun ilinden ve %15,9'u da Adıyaman ilinden, tarımı bırakıp, tarım dışı olanaklara bakarım diyenlerin %55'i Manisa, %35'i Samsun ve %10'u da Adıyaman ilinden, üretim alanını azaltırım diyenlerin %71,8'i Manisa ilinden, %23,1'i Samsun ilinden ve %5,1'i de Adıyaman ilinden oldukları tespit edilmiştir. Diğer seçeneğini yanıtlayan üreticilerin %83,3'ünün Manisa ilinden ve %16,7'sinin de Samsun ilinden oldukları, bunların yanıtlarının da hayvancılık ve zeytincilik ile uğraşırım olduğu belirlenmiştir.

Tütün üretiminden vazgeçmem yanıtını verenlerin nedenleri arasında; arazisinin başka ürün yetiştirmeye elverişli olmadığını, tütün üretmeyi sevdiğini ve bildiği tek işin bu olduğunu ifade etmişlerdir.

Tütün üretimi yapan üreticilere, tütün üretim faaliyetinden vazgeçmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulmuş ve %18'inin vazgeçebileceği, %60,4'ünün vazgeçmeyeceği ve %21,6'sının yanıtı diğer seçeneği olmuştur. Diğer yanıtını veren arasında, belli olmaz ve fiyatlara bağlı yanıtını vermişlerdir. Tütün üretimi yapan üreticilerden Adıyaman ilindeki üreticilerden %26,7'si vazgeçebileceğini, %73,3'ünün vazgeçmeyeceği, Manisa ilindeki

üreticilerden %9,9'unun vazgeçebileceği ve %56,8'inin vazgeçmeyeceği ve %33,3'ünün diğer yanıtını verdiğini ve Samsun ilindeki üreticilerden %31,6'sının vazgeçebileceği, %63,2'sinin vazgeçmeyeceği ve %5,2'sinin de diğer yanıtını verdikleri belirlenmiştir.

Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretim faaliyetini bırakmak zorunda kalma durumlarında; %27,1'i şehre göç edeceğini, %10,5'i ticaretle uğraşacağını ve %62,4'ü diğer yanıtını vermişlerdir. Diğer yanıtını veren arasında, emekli olduklarını ve başka bir faaliyet içinde olmayacaklarını, hayvancılık ile uğraşabileceklerini, alternatif ürünlere yönelebileceklerini ifade etmişlerdir. İller bazında incelediğinde, Adıyaman ilindeki üreticilerden %40'ının şehre göç edeceğini, %40'ının ticaret ile uğraşacağını ve %20'sinin diğer yanıtını verdiğini, Manisa ilindeki üreticilerden %27,5'inin şehre göç edeceğini, %2,5'inin ticaret ile uğraşacağını ve %70'inin de diğer yanıtını verdiğini ve Samsun ilindeki üreticilerden %21,1'inin şehre göç edeceğini, %15,8'inin ticaret ile uğraşacağını ve %63,1'inin de diğer yanıtını verdikleri belirlenmiştir. Diğer yanıtını veren üreticilerin yanıtları arasında; zaten emekli olduğunu, hayvancılıkla uğraşabileceğini ve tarımı bırakmayacağını ve başka tarımsal ürünlere yönelebileceğini ifade etmişlerdir.

Araştırma alanında üreticilerin şu an yaşadıkları köyü değiştirme ile ilgili, değiştirmek isterdim diyenler sadece %9,1 olmuştur. Adıyaman ilinde üreticilerin %6,7'sinin, Manisa ilinde %7,4'ünün ve Samsun ilinde ise %10,5'inin olduğu belirlenmiştir. Değiştirmek istedikleri nedenler arasında; daha verimli bir arazi ile değiştirme ve sigortalı bir iş karşılığında değiştirmek istediklerini belirtmişlerdir. Değiştirmem diyenlerin büyük bir çoğunluğunun memnun olduğunu, sevdiklerinin yanında olduğunu ve tarımla uğraştıklarını, geri kalanlar ise; bu köye alıştıklarını, gidecek başka yerlerinin olmadığını, gitse de her yerin aynı olduğunu ve arazilerinin burada olduğunu belirtmişlerdir.

Tütün üreticilerine tütün üretimi ile ilgili köye getirilecek bir yeniliği ilk deneyenlerden olma ile ilgili,üreticilerin %44'ünün denemek istediği buna karşın %56'sının ise denemek istemediği belirlenmiştir. Denemek isteyenlerin Adıyaman ilinde üreticilerin tamamının, Manisa ilinde üreticilerin %30,9'unun ve Samsun ilinde ise üreticilerin %50'sinin olduğu tespit edilmiştir.

Yeniliği denemek istemeyenlere yeniliği başkaları denedikten sonra deneme durumları ile ilgili, üreticilerin %55,3'ü deneyebileceklerini, Manisa ilinde üreticilerin %49,1'inin ve Samsun ilinde ise üreticilerin %73,7'sinin deneyebilecekleri tespit edilmiştir.

8.5 İzne Tabi Tütün Üretimi

Türkiye'de üretilen ancak arz eksikliği nedeniyle talebi karşılamayan tütün menşe ve tiplerinin alternatif üretim merkezlerinde üretilebilmesi veya Türkiye'de üretilmeyen ancak yurt içi ve yurt dışı piyasalarda talep gören tütünlerin üretiminin Türkiye'de de yapılabilmesi amacıyla özellikle başta Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Doğu Anadolu, Karadeniz, kısmen Akdeniz, Ege ve Marmara Bölgelerinde izne tabi üretim çalışmaları 4733 sayılı Kanun kapsamında 2004 ürün yılından itibaren yapılmaktadır.

İzne tabi üretimin yapılmasındaki amaç, tütün tohum ve fidelerini; TTYB sahibi gerçek ve tüzel kişiler Türk Tütünleri Standardında tanımlanmış menşelere ait üretim merkezlerinin dışına taşıyarak veya tohum ithal ederek üretilebilirliğinin araştırılmasıdır. Bu faaliyetler firmaların agronomi alanında AR-GE çalışmaları olup, amacı; ithal ikamesi, ihracat ve yurt içi talebi karşılamaya yöneliktir. Araştırma amacıyla yapılacak olan üretimlerde Tarım ve Orman Bakanlığından izin alınması gerekmektedir. Söz konusu izinler için; menşei, üretim yılı, üretici sayısı, üretim alanı ve üretim merkezine ait bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, söz konusu üretim için en az; bir üretim merkezinde, iki köy veya mahallede, 6 üretici ile sözleşme yapılması ve üretici başına bir dekardan az olmaması şartları aranmaktadır. Bu üretimde kullanılacak tütün tohum veya fidelerinin üreticiye alıcı tarafından verilmesinin zorunlu olduğu ve yaygın üretime geçilme izni verilinceye kadar her üretim yılı için bahse konu Bakanlıktan izin alınması zorunludur. Alıcının, söz konusu üretimin her aşamasını kapsayan iş ve işlemler ile ilgili teknik bilgi ve desteği üreticiye vermesi esas olarak belirlenmiştir. Özellikle alıcı tarafından dağıtılan ithal tohumlarda dışa bağımlılığın azaltılması önem arz etmektedir.

Ayrıca, izne tabi tütün üretiminde, istenilen teknik vasıflara yönelik hedeflere ulaşılması ve talep görmesi halinde Bakanlığın kararı bu üretim yaygın üretim kapsamına alınmaktadır. Bu doğrultuda, izne tabi üretim kapsamında yapılan üretimler sonucunda;

2005 ve 2008 ürün yılları arası toplam 3 firmaya ve 2012 yılında ise bir firmaya Yunan Basma için Amasya ilinin; Gümüşhacıköy, Merzifon ve Taşova, Tokat ilinin; Erbaa, Niksar ve Tokat Merkez ile Çanakkale ilinin Yenice üretim merkezlerinde, 2012 yılında bir firmaya Tokat Erbaa üretim merkezinde, Trabzon menşei için bir firmaya Samsun ilinin Bafra ve Alaçam üretim merkezlerinde, Katerini menşei için 3 firmaya Hatay ilinin; Altınözü, Antakya ve Yayladağı üretim merkezlerinde ve 2018 yılında ise genel izin olarak Virginia tipi tütün için, Adıyaman ilinin; Adıyaman Merkez, Besni, Kahta, Samsat, Diyarbakır ilinin; Silvan, Bismil, Hazro, Kocaköy, Kulp, Lice, Ergani, Batman ilinin; Batman Merkez, Beşiri, Kozluk, Sason ve Siirt ilinin; Baykan ve Kurtalan üretim merkezlerinde yaygın olarak üretilmesine izin verilmiştir.

2004 ürün yılından 2019 ürün yılına kadar toplam TTYB sahibi 20 firma tarafından izne tabi üretim kapsamında üretim yaptırılmıştır. Bu üretimler sırasında üretim yapılan menşe/tipler; Bafra, Basma, Burley, Canik, Dübek, FC Virginia (FCV), Gümüşhacıköy, Hasankeyf, İzmir, Katerini, Prilep, Sun Cured Virginia (SCV), Talgar, Trabzon ve Yunan Basma olmuştur. 2019 ürün yılında ise sadece 6 firma tarafından izne tabi üretim kapsamında Basma, İzmir, Prilep ve Talgar menşe/tip tütün ürettirilmiştir.

Araştırma alanında izne tabi tütün üretimi Adıyaman ili ve belli başlı ilçelerinde yoğun bir şekilde İzmir menşei tütün üretimi olarak gerçekleştirilmektedir. Bu üretim çalışmaları, 2005 ürün yılında başlamış olup, 31.12.2020 tarihli ve 31351 sayılı RG'de Tütün Yönetmeliği'ndeki değişiklik ile yaygın üretime dönüştürülmüştür. Bu üretim başta Adıyaman Merkez olmak üzere; Besni, Kahta ve Samsat üretim merkezlerinde hali hazırda sürdürülmektedir. Adıyaman ilinde izne tabi üretim kapsamında yapılan üretime ilişkin ayrıntılı bilgiler Çizelge 8.61'de verilmiştir.

Bu Çizelgede Adıyaman Merkez ayrı ve diğer üretim merkezlerinin ise toplam verileri Diğerleri (Besni, Kahta ve Samsat üretim merkezleri) olarak dikkate alınmıştır.

Çizelge 8.61 Adıyaman ili izne tabi tütün üretimi

Ürün Yılı	Üretim Merkezi	Üretici Sayısı	Üretim Miktarı (kg)
2005	Adıyaman Merkez	21	2.479
	Diğerleri	6	2.025
2005 Toplamı		27	4.504
2006 Toplamı		0	0
2007	Adıyaman Merkez	9	1.043
	Diğerleri	35	3.653
2007 Toplamı		44	4.696
2008	Adıyaman Merkez	91	9.108
	Diğerleri	55	6.939
2008 Toplamı		146	16.047
2009	Adıyaman Merkez	623	316.178
	Diğerleri	501	240.395
2009 Toplamı		1.124	556.573
2010	Adıyaman Merkez	775	419.086
	Diğerleri	883	531.840
2010 Toplamı		1.658	950.926
2011	Adıyaman Merkez	981	592.207
	Diğerleri	764	540.486
2011 Toplamı		1.745	1.132.693
2012	Adıyaman Merkez	1.390	1.093.294
	Diğerleri	1.145	962.018
2012 Toplamı		2.535	2.055.312
2013	Adıyaman Merkez	2.122	1.830.466
	Diğerleri	1.808	1.573.987
2013 Toplamı		3.930	3.404.453
2014	Adıyaman Merkez	1.734	1.402.488
	Diğerleri	1.517	1.302.353
2014 Toplamı		3.251	2.704.841
2015	Adıyaman Merkez	1.988	1.831.269
	Diğerleri	1.556	1.734.297
2015 Toplamı		3.544	3.565.566
2016	Adıyaman Merkez	2.457	2.589.347
	Diğerleri	1.658	1.938.435
2016 Toplamı		4.115	4.527.782
2017	Adıyaman Merkez	2.456	3.086.692
	Diğerleri	1.562	2.430.343
2017 Toplamı		4.018	5.517.035
2018	Adıyaman Merkez	2.878	3.463.778
	Diğerleri	1.602	2.894.689
2018 Toplamı		4.480	6.358.467
2019	Adıyaman Merkez	3.593	4.830.770
	Diğerleri	1.881	3.877.579
2019 Toplamı		5.474	8.708.349
2020	Adıyaman Merkez	3.465	5.779.660
	Diğerleri	2.119	5.412.578
2020 Toplamı		5.584	11.192.238

TTYB sahibi firmalardan elde edilen verilerden derlenmiştir.

Çizelge 8.61 incelendiğinde, Adıyaman ilinde ilk 2005 ürün yılı ile başlayan izne tabi tütün üretimi devamlı artış göstererek devam etmiş ve etmeye devam edeceği düşünülmektedir. 2005 ürün yılında 4.504 kg ile başlayan üretim 2020 ürün yılında %2.484 artarak 11.192.238 kilograma ulaştığı belirlenmiştir. Birkaç ürün yılı hariç Adıyaman Merkez üretim merkezinde üretilen tütün miktarı diğer üretim merkezleri olan; Besni, Kahta ve Samsat üretim merkezlerinde üretilen tütün miktarından fazla olduğu görülmektedir.

Adıyaman ilinde ağırlıklı olarak İzmir menşei tütün üretimi yapılırken Virginia tipi tütün üretimi de yaptırılmaktadır. Adıyaman ilinde anket yapılan tütün üreten üreticilerin tamamının İzmir menşei tütün üretimi yaptıkları ve %13,3'ünün de İzmir menşei tütün yanında Adıyaman menşei tütün üretimi de yaptıkları belirlenmiştir.

Adıyaman ilinde izne tabi üretim kapsamında İzmir menşei tütün üretimi yapan üreticilere bu çeşidin üretimi konusunda teknik bilgileri kimden aldıkları sorulmuş ve büyük bir çoğunluğu sözleşme yaptıkları firmadan alırken çok az bir kısmı da diğer üreticilerden de teknik bilgi aldıklarını belirtmişlerdir.

8.6 Göç

Araştırma alanında üreticilerin şu an yaşadıkları köyde doğma durumları Çizelge 8.62'de verilmiştir.

Çizelge 8.62 Üreticilerin şu an yaşadığı köyde doğup doğmama durumu

Yaşadığı Köyde doğma durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Evet	129	96,3	129	90,8	258	93,5
Hayır	5	3,7	13	9,2	18	6,5
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.62 incelendiğinde, üreticilerin %93,5'inin şu an yaşadıkları köyde doğdukları ve %6,5'inin ise şu an yaşamış oldukları köye göç etmiş oldukları belirlenmiştir. Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin tamamının, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %93,2'sinin Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %97,5'inin, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %92,1'inin Samsun ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %92,1'inin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %86,4'ünün şu an yaşadıkları köyde doğmuş oldukları tespit edilmiştir.

Şu an yaşadığı köye göç eden üreticilere daha önce nerede yaşadıkları yer ile ilgili, tütün üretimi yapan üreticilerin tamamının köyde, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %94,4'ünün köyde ve %5,6'sının da ilçede yaşadığı belirlenmiş olup, daha önce ilçede yaşayıp köye göç eden bu üreticinin Adıyaman ilinden olduğu tespit edilmiştir.

Şu an yaşadıkları köye göç eden üreticilere burada kaç yıldır yaşadıklarına ilişkin, tütün üretimi yapan üreticilerin ortalamasının 43,4 yıl olduğu, Manisa ilinde üreticilerin ortalamasının 22,5 yıl ve Samsun ilinde ise üreticilerin ortalamasının 57,3 yıl olduğu, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ortalamasının 17 yıl olduğu, Adıyaman ilinde üreticilerin ortalamasının 15 yıl, Manisa ilinde üreticilerin ortalamasının 20 yıl ve Samsun ilinde ise üreticilerin ortalamasının 12 yıl olduğu belirlenmiştir.

Şu an yaşadıkları köye göç eden üreticilere bu köye niçin göç ettikleri ile ilgili, %50'si iş imkanının olması, %22,2'si tütün üretebilmek, %22,2'si tarımsal faaliyette bulunmak ve %5,6'sı da miras kaldığı için bu köye göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Adıyaman ilinden olanların tamamı tütün üretmek için bu köye göç etmiş ve daha sonra tütün üretimini bırakmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir.

Ankete katılan üreticilerin işletmelerinden son 10 yılda (2008-2018) göç olma durumları Çizelge 8.63'te verilmiştir.

Çizelge 8.63 Son 10 yılda işletmeden göç durumu

Yıl	Tütün Durumu	Sayı	Yaş Ortalaması	Göç Nedeni
2008	Tütün Üreten	11	32	Evlilik, İş
	Tütün Üretmeyen	8	22	Evlilik, İş, Tütün yapmak istememe
2009	Tütün Üreten	2	26	Evlilik, İş
	Tütün Üretmeyen	5	26	Evlilik, İş, Geçim sıkıntısı
2010	Tütün Üreten	10	28	Evlilik, İş, Geçim sıkıntısı
	Tütün Üretmeyen	12	23	Evlilik, İş
2011	Tütün Üreten	0	0	
	Tütün Üretmeyen	3	23	Evlilik, İş
2012	Tütün Üreten	7	27	Evlilik, İş
	Tütün Üretmeyen	2	24	Eğitim
2013	Tütün Üreten	7	24	Evlilik, İş
	Tütün Üretmeyen	7	25	Evlilik, İş
2014	Tütün Üreten	11	25	Evlilik, İş, Eğitim
	Tütün Üretmeyen	11	29	Evlilik, İş
2015	Tütün Üreten	5	28	Evlilik, İş
	Tütün Üretmeyen	4	25	Evlilik, İş
2016	Tütün Üreten	7	22	Evlilik, İş, Eğitim
	Tütün Üretmeyen	6	21	Evlilik, İş, Eğitim
2017	Tütün Üreten	11	24	Evlilik, İş, Eğitim
	Tütün Üretmeyen	1	23	Eğitim
2018	Tütün Üreten	2	23	Evlilik, İş
	Tütün Üretmeyen	1	21	İş
Toplam	Tütün Üreten	73	26	
	Tütün Üretmeyen	60	24	

Çizelge 8.63 incelendiğinde, son 10 yılda işletmelerden toplam 133 göç olmuş olup, ortalama yaş ise 25,4 olarak belirlenmiştir. Evlilik amaçlı göçlerin tamamının cinsiyeti kadın olup, diğer göçler kadın ve erkeklerin toplamından oluşmaktadır. İşletmelerden en fazla göç 22 ile 2010 ve 2014 yılları arası, en az göç ise 3 ile 2011 ve 2018 yıllarında gerçekleşmiştir. Son 10 yıl içinde işletmelerden göç edenler arasında tütün üretenlerin payı %55 ve yaş ortalaması ise 26,2 iken, tütün üretmeyenlerin payı ise %45 ve yaş ortalaması da 24,4 olarak tespit edilmiştir. Son 10 yılda işletmelerden göç edenlerin Adıyaman ilinden %89'unun tütün üretimi yapan %11'inin tütün üretimi yapmayan,

Manisa ilinden %51,72'sinin tütün üretimi yapan %48,28'inin tütün üretimi yapmayan, Samsun ilinden %54'ünün tütün üretimi yapan %46'sının tütün üretimi yapmayan işletmelerden oldukları tespit edilmiştir. Bu durum son 10 yılda işletmelerden göç edenlerin sayısının tütün üretimi yapan işletmelerde tütün üretimi yapmayan işletmelere nazaran daha çok olduğu belirlenmiştir.

Araştırma alanında üreticilerin son 5 ve 10 yılda göç eden akraba ya da köylülerinin olma durumu Çizelge 8.64'te verilmiştir.

Çizelge 8.64 Üreticilerin son 5 ve 10 yılda göç eden akraba/köylü durumu

Göç eden akraba/köylü durumu	Tütün Üretimi Yapan		Tütün Üretimi Yapmayan		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Evet	121	90,3	119	83,8	240	87,0
Hayır	13	9,7	23	16,2	36	13,0
Toplam	134	100,0	142	100,0	276	100,0

Çizelge 8.64 incelendiğinde, üreticilerin %87'sinin son beş ve on yılda göç eden akrabası olurken, %13'ünün ise bulunmadığı belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin %90,3'ünün, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %83,8'inin göç eden akraba/köylüsünün olduğu tespit edilmiştir. Son beş ve on yılda akraba/köylüsünden göç eden üreticilerden Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %86,7'sinin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %68,2'sinin, Manisa ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %86,4'ünün, tütün üretimi yapmayan üreticilerinin %90,8'inin ve Samsun ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin tamamının ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %90,9'unun akrabası/köylüsünün olduğu belirlenmiştir.

Son beş yıl içinde üreticilerden akraba ve köylüsünden göç edenlerin kaç kişi oldukları sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 16,15 kişi, Manisa ilinde 13,54 kişi ve Samsun ilinde ise 6,95 kişi oldukları, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ortalama Adıyaman ilinde 17,2 kişi, Manisa ilinde 8,81 kişi ve Samsun ilinde ise 7,8 kişi oldukları belirlenmiştir.

Son beş yıl içinde akrabası göç eden üreticilerden ne kadar kişinin göç ettikleri sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 8,08 kişi, Manisa ilinde 5,39 kişi ve Samsun ilinde ise 2,97 kişi olduğu ve tütün üretimi yapmayan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 8,1 kişi, Manisa ilinde 5,58 kişi ve Samsun ilinde ise 3,65 kişi olduğu belirlenmiştir.

Son beş yıl içinde köylüsü göç eden üreticilerden ne kadar kişinin göç ettikleri sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 8,08 kişi, Manisa ilinde 8,16 kişi ve Samsun ilinde ise 3,97 kişi olduğu ve tütün üretimi yapmayan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 9,1 kişi, Manisa ilinde %8,81 kişi ve Samsun ilinde ise 4,15 kişi olduğu belirlenmiştir.

Son on yıl içinde üreticilerden akraba ve köylüsünden göç edenlerin kaç kişi oldukları sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 25,08 kişi, Manisa ilinde 18,53 kişi ve Samsun ilinde ise 10,58 kişi olduğu ve tütün üretimi yapmayan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 20,17 kişi, Manisa ilinde 20,14 kişi ve Samsun ilinde ise 9,9 kişi olduğu belirlenmiştir.

Son on yıl içinde akrabası göç eden üreticilerden ne kadar kişinin göç ettikleri sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 10,23 kişi, Manisa ilinden 7,07 kişi ve Samsun ilinde ise 4,5 kişi olduğu ve tütün üretimi yapmayan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 6,6 kişi, Manisa ilinde 7,75 kişi ve Samsun ilinde ise 4,5 kişi olduğu belirlenmiştir.

Son on yıl içinde köylüsü göç eden üreticilerden ne kadar kişinin göç ettikleri sorulmuş ve tütün üretimi yapan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 14,85 kişi, Manisa ilinde 11,46 kişi ve Samsun ilinde ise 6,08 kişi olduğu ve tütün üretimi yapmayan üreticilerden ortalama Adıyaman ilinde 13,57 kişi, Manisa ilinde 12,39 kişi ve Samsun ilinde ise 5,4 kişi olduğu belirlenmiştir.

Araştırma alanında akrabası ya da köylüsü göç edenlere niçin göç ettikleri ile ilgili, %91,7'sinin bildiği %8,3'ünün de bilmediği tespit edilmiştir. Bilenlerin de verdikleri yanıtlar arasında büyük bir çoğunluğunun geçim sıkıntısı ve sigortalı iş bulma umudu içerisinde olduklarını, geri kalanların ise evlilik, eğitim ve köy şartlarının zorluğundan dolayı göç ettiklerini ifade etmişlerdir.

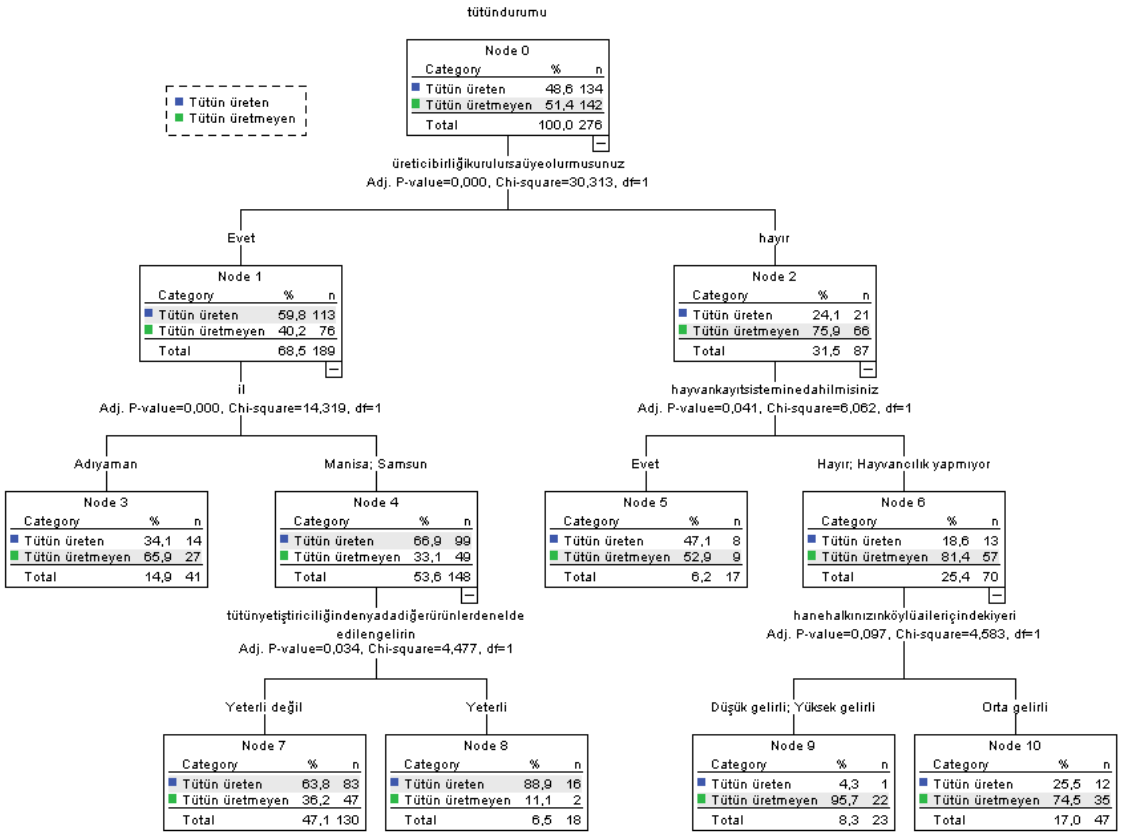
Araştırma alanında üreticilere şu an yaşadıkları köyü değiştirme ile ilgili, değiştirmek isterdim diyenler sadece %9,1 olmuştur. Adıyaman ilinde üreticilerin %6,7'sinin, Manisa ilinde %7,4'ünün ve Samsun ilinde ise %10,5'inin olduğu belirlenmiştir. Değiştirmek istedikleri nedenler arasında; daha verimli bir arazi ile değiştirme ve sigortalı bir iş karşılığında değiştirmek istediklerini belirtmişlerdir. Değiştirmem diyenlerin büyük bir çoğunluğunun memnun olduğunu, sevdiklerinin yanında olduğunu ve tarımla uğraştıklarını, geri kalanlar ise; bu köye alıştıklarını, gidecek başka yerlerinin olmadığını, gitse de her yerin aynı olduğunu ve arazilerinin burada olduğunu belirtmişlerdir.

8.7 Tütün Üretimi Yapan ve Yapmayanların Davranışsal Analizleri

Tütün üretimi yapan ve yapmayan üreticilerin davranışsal tutumlarının incelenmesi aşamasında parametrik olmayan yöntemlerden biri olan regresyon ağacı (CHAID Karar Ağacı) çeşitli sosyo-ekonomik faktörler için değerlendirilmiştir. Üreticilerin tütün üretim durumları bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise bağımlı değişken sabit tutularak farklı kombinasyonlar ve senaryolarda analiz edilmiştir. Bağımsız değişkenler ve tanımlayıcı istatistikler;

* üretici birliği kurulursa üye olma durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.1.12, sayfa 227),
* üreticilerin yaşadığı il, (1- Adıyaman, 2- Manisa, 3- Samsun),
* hayvan kayıt sistemine dahil olma durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.1.15, sayfa 230),
* tütün yetiştiriciliğinden ya da diğer ürünlerden elde edilen gelirin yeterlilik durumu (1- Yeterli değil, 2- Yeterli, Bölüm 8.1.6, sayfa 210),
* hane halkının köy içindeki gelir durumu (1- Düşük gelirli; orta gelirli, 2- Orta gelirli, Bölüm 8.1.5, sayfa 209),
* üreticilerin yaş durumu (1- <=57, 2- >57, Bölüm 8.1.1, sayfa 200),

* sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olma durumu (1- Sosyal güvenliği olmayan; Bağ-Kur-tarım; Tarım sigortası, 2- Yeşil kart; SSK-işçi; Bağ-Kur-esnaf, Bölüm 8.1.11, sayfa 218),
* tarım dışı gelirin olma durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.1.2, sayfa 202),
* çiftçi kayıt sistemine dahil olma durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.1.14, sayfa 229),
* yabancı işgücü kullanma durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.2.6, sayfa 240),
* bir kooperatife üye olma durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.1.12, sayfa 224),
* üreticilerin aile büyüklüğü durumu (1- 4; 6; 7; 3, 2- 5; 2 Bölüm 8.1.4, sayfa 207),
* üreticilerin hayvansal üretim durumu (1- Evet, 2- Hayır, Bölüm 8.2.5, sayfa 239),

Şekil 8.2 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

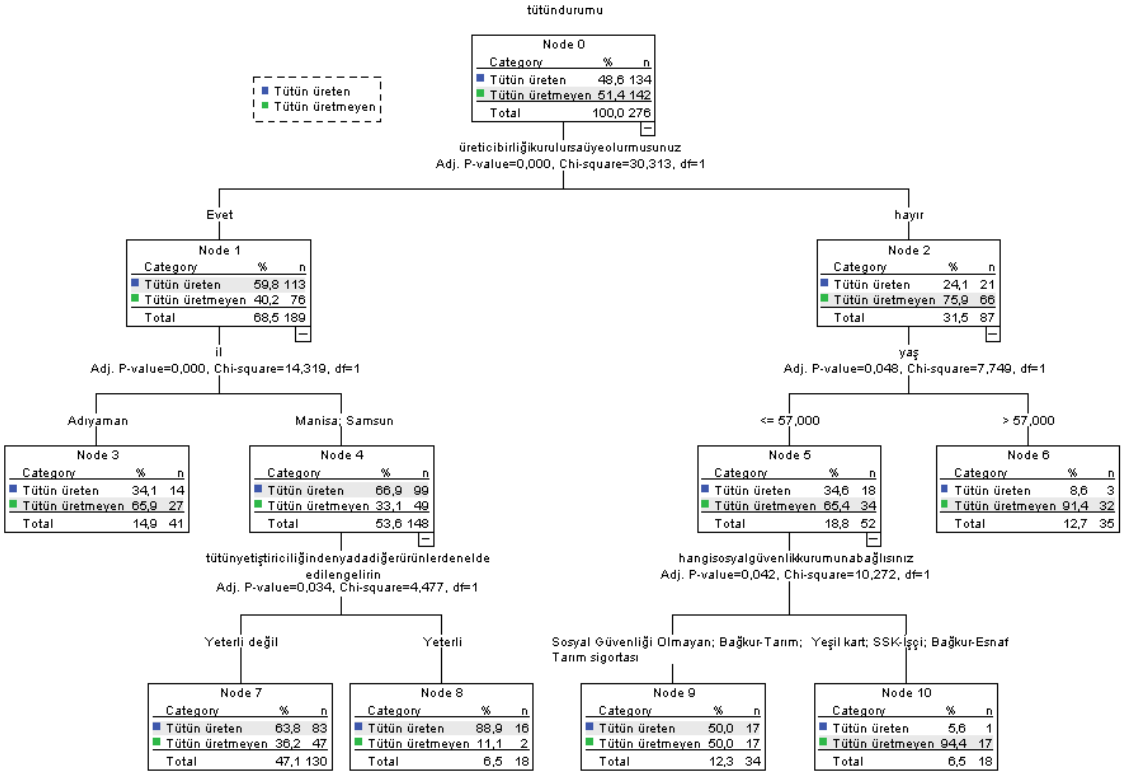
Üreticilerin sosyo-ekonomik özellikleri ilk aşamada analiz edilmiş olup bu özellikler sırasıyla üretici birliği kurulursa üye olma durumu, üreticilerin yaşadığı il, hayvan kayıt sistemine dahil olma durumu, tütün yetiştiriciliğinden ya da diğer ürünlerden elde edilen gelirin yeterlilik durumu ve hane halkının köy içindeki gelir durumu şeklinde olup, CHAID - Karar Ağacı analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.2). Sosyo-ekonomik özelliklerine göre analiz sonucunda on bir adet düğüm oluşmuştur.

Tütün üretimi yapan üreticilerin %59,8'inin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin %40,2'sinin üretici birliği kurulursa üye olacakları belirlenmiştir. Üretici birliği kurulduğu takdirde üye olacağını belirten Adıyaman ilindeki üreticilerin %34,1'i tütün üretimi yapmaktadır. Manisa ve Samsun illerinde bulunan üreticilerin üretici birliği kurulduğu takdirde üye olacaklarını belirtenlerin %66,9'u tütün üretimi yaptıkları saptanmıştır. Bu illerde üye olabileceğini belirten tütün üreticilerinin büyük bir çoğunluğu (%63,8) tütünden elde ettikleri geliri yeterli bulmamaktadır. Bu durum özellikle Samsun ve Manisa illerinde kurulacak olan bir üretici birliğine tütünde yeterli geliri sağlayamayan üreticilerin üye olabileceğinin bir göstergesidir. Manisa ve Samsun illerinde tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre gelirlerinin daha az ve yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin büyük bir çoğunluğu (%75,9) illerinde üretici birliği kurulursa üye olmayacaklarını belirtmişlerdir. Bu üye olmayan üreticilerin %74,5'i kendisini köy içerisinde orta gelir grubunda görmektedir. Kendisini orta gelir grubunda tanımlayan ve tütün üretiminden vazgeçen bu üreticiler aynı zamanda hayvancılık ile de uğraşmadıkları tespit edilmiştir.

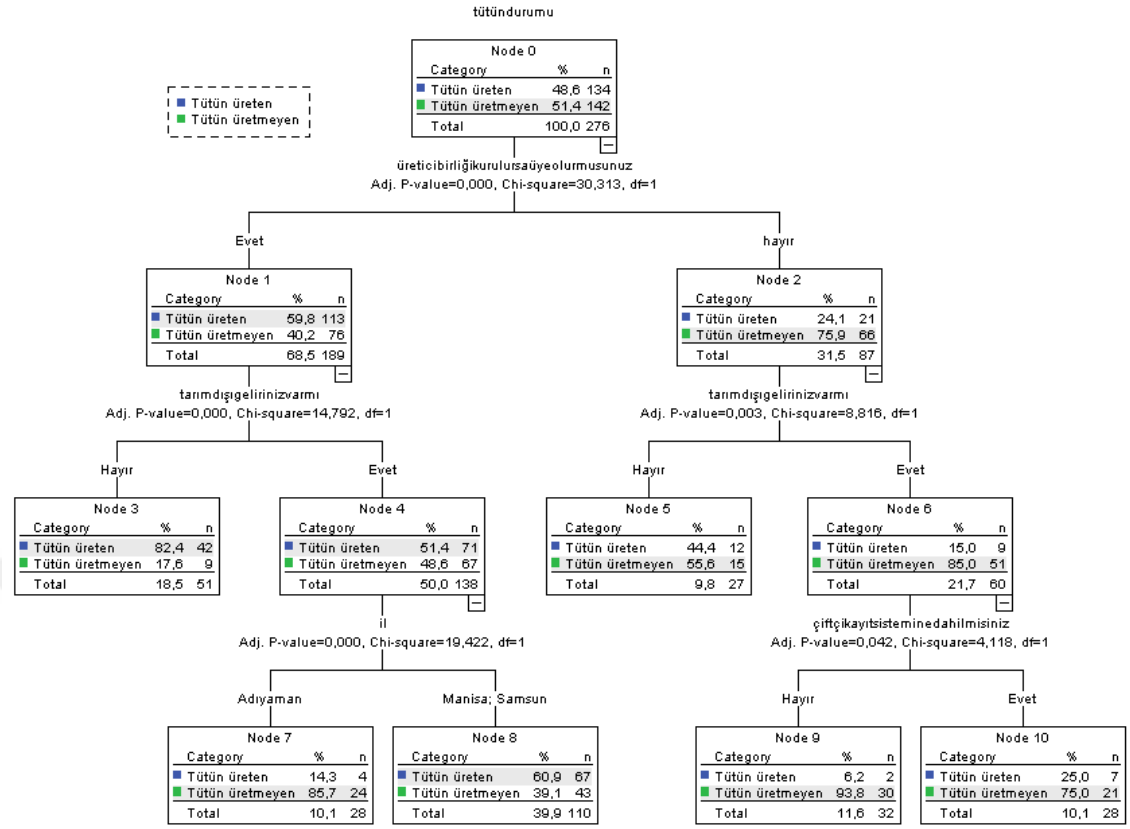
Üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden üretici birliği kurulursa üye olma durumu, üreticilerin yaşadığı il, üreticilerin yaş durumu, tütün yetiştiriciliğinden ya da diğer ürünlerden elde edilen gelirin yeterlilik durumu ve hangi güvenlik sistemine kayıtlı oldukları şeklinde olup, CHAID - Karar Ağacı analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.3). Sosyo-ekonomik özelliklerine göre analiz sonucunda on bir adet düğüm oluşmuştur.

Yaşları 57 ve daha altında olan tütün üretimi yapan üreticilerin %50'sinin herhangi bir sosyal güvencesi bulunmazken diğer %50'sinin ise tarımla ilgili bir sosyal güvenceye sahip oldukları ve aynı zamanda yaşadıkları ilde bir üretici birliği kurulması halinde üye olmayı düşünmedikleri tespit edilmiştir.

Şekil 8.3 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

Üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden üretici birliği kurulursa üye olma durumu, tarım dışı gelir durumu, üreticilerin yaşadığı il ve çiftçi kayıt sistemine kayıt olma durumu şeklinde olup, CHAID - Karar Ağacı analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.4). Sosyo-ekonomik özelliklerine göre analiz sonucunda on bir adet düğüm oluşmuştur.

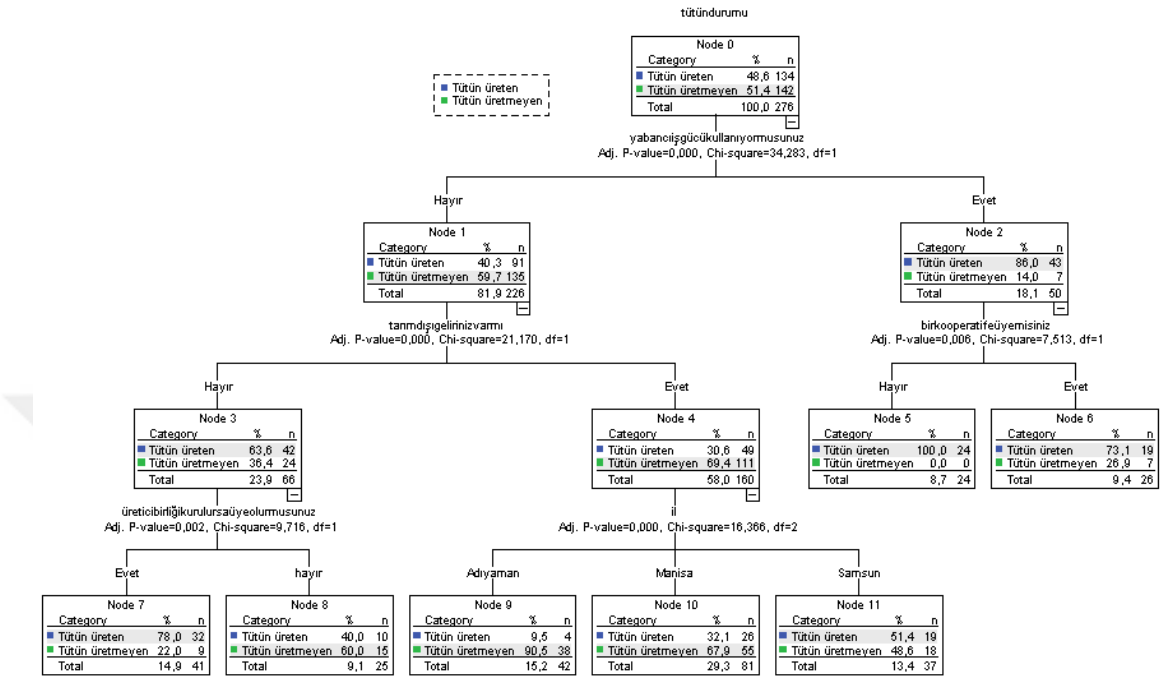
Şekil 8.4 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

Yaşadıkları yerde üretici birliği kurulması halinde üye olmayı kabul eden üreticilerden %50'sinin tarım dışı gelirinin olduğu belirlenmiştir. Manisa ve Samsun illerinde tütün üretimi yapan üreticilerin %60,9'unun tarım dışı geliri olmasına rağmen tütün üretimi yapmaya devam ettikleri tespit edilmiştir.

Yaşadıkları yerde üretici birliği kurulması halinde üye olmayacaklarını belirten tütün üretiminden vazgeçen üreticiler arasında %85'inin tarım dışı gelirinin olduğu ve bunların da %93,8'inin çiftçi kayıt sistemine üye oldukları belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre daha az çiftçi kayıt sistemine kayıtlı oldukları ve daha az tarım dışı gelire sahip oldukları saptanmıştır.

Üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden üretici birliği kurulursa üye olma durumu, tarım dışı gelir durumu, bir kooperatife üye olma durumu ve işletme özelliklerinden yabancı iş gücü kullanma durumu şeklinde olup, CHAID - Karar Ağacı analizi

gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.5). Sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerine göre analiz sonucunda on iki adet düğüm oluşmuştur.

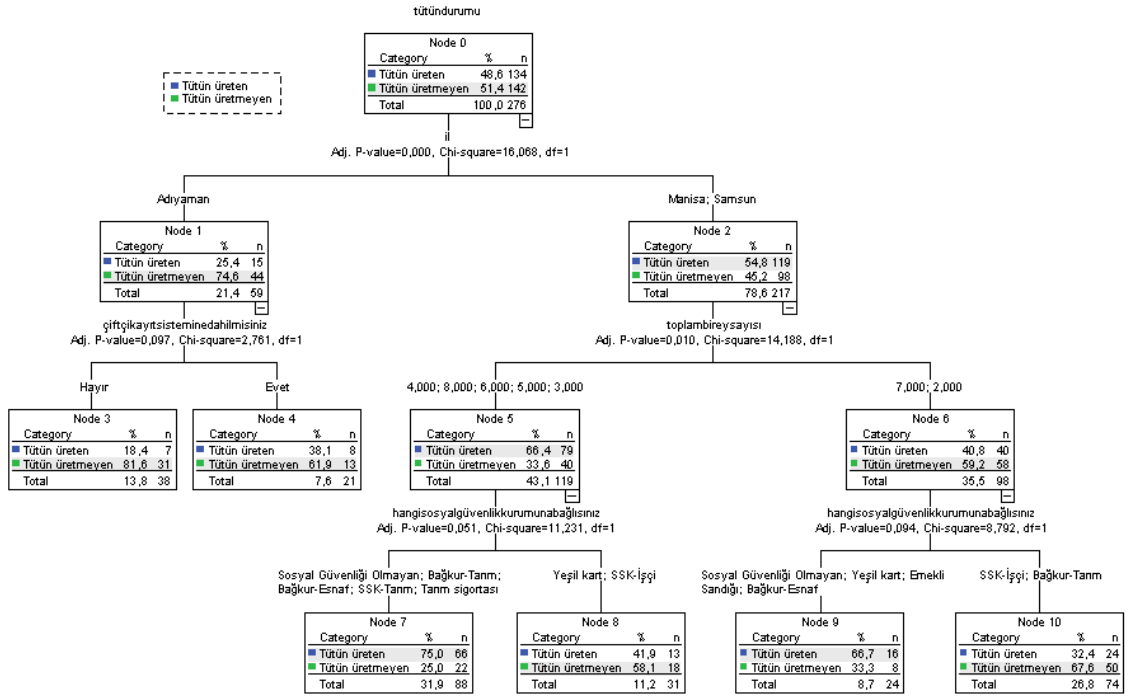

Şekil 8.5 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

İşletmelerinde yabancı iş gücü kullanmayan üreticilerin büyük bir çoğunluğunu (%59,7) tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin oluşturduğu belirlenmiştir. Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %69,4'ünün tarım dışı gelirinin olduğu ve en fazla tarım dışı gelire sahip ilin Manisa ili olduğu ve Manisa ilini Adıyaman ilinin izlediği ve en az tarım dışı gelire sahip ilin de Samsun ili olduğu saptanmıştır. Adıyaman ve Manisa illerinde tarım dışı gelire sahip üreticilerin büyük bir çoğunluğunu tütün üretiminden vazgeçenler oluştururken buna karşın Samsun ilinde ise tütün üretimi yapan üreticilerin ilk sırada geldiği belirlenmiştir. İllerinde üretici birliği kurulması halinde üye olma durumunda olan üreticilerin daha az tarım dışı gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.

İşletmelerinde yabancı iş gücü kullanan üreticilerin büyük bir çoğunluğunu (%86) tütün üretimi yapan üreticilerin oluşturduğu ve bunların da %73,1'inin bir kooperatife üye oldukları tespit edilmiştir. Tütün üretiminden vazgeçen üreticilerden yabancı iş gücü kullananların hiçbirinin herhangi bir kooperatife üye olmadıkları tespit edilmiştir.

Üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden çiftçi kayıt sitemine kayıt olma durumu, toplam birey sayısı, yaşadıkları il ve hangi güvenlik sistemine kayıtlı oldukları şeklinde olup, CHAID - Karar Ağacı analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.6). Sosyo-ekonomik özelliklerine göre analiz sonucunda on bir adet düğüm oluşmuştur.

Şekil 8.6 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi

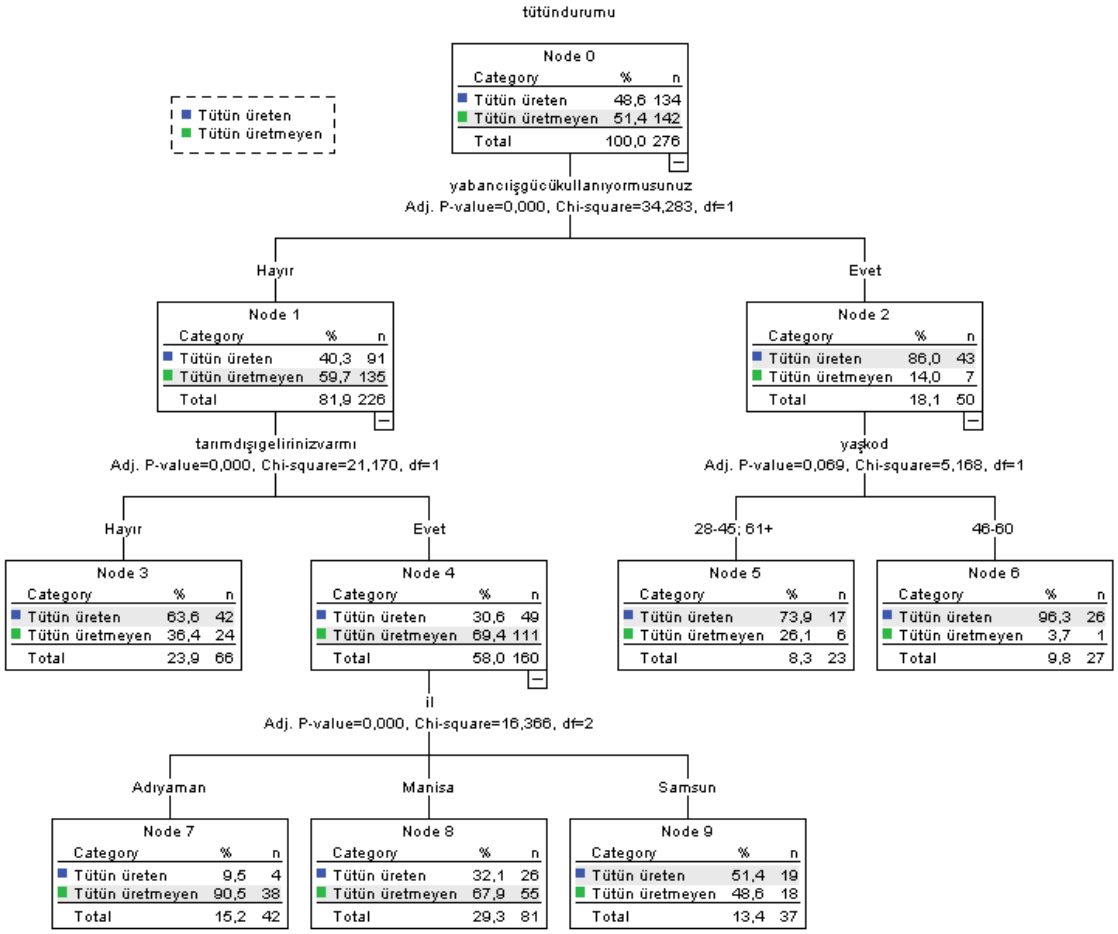
Adıyaman ilinde tütün üretimi yapan üreticilerin %38,1'inin çiftçi kayıt sistemine kayıtlı oldukları ve tütün üretimi yaparak tarımsal desteklemelerden faydalandıkları belirlenmiştir.

Manisa ve Samsun illerinde hane halkı sayıları 2 ve 7 bireyden oluşan işletmelerin büyük bir çoğunluğunu (%59,2) tütün üretiminden vazgeçenlerin oluşturduğu ve bunların da SSK-İşçi ve Bağ-Kur-tarım güvencelerine sahip oldukları belirlenmiştir.

Üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden tarım dışı gelir durumu, yaşadıkları il, yaş durumu ve işletme özelliklerinden yabancı iş gücü kullanma durumu şeklinde olup,

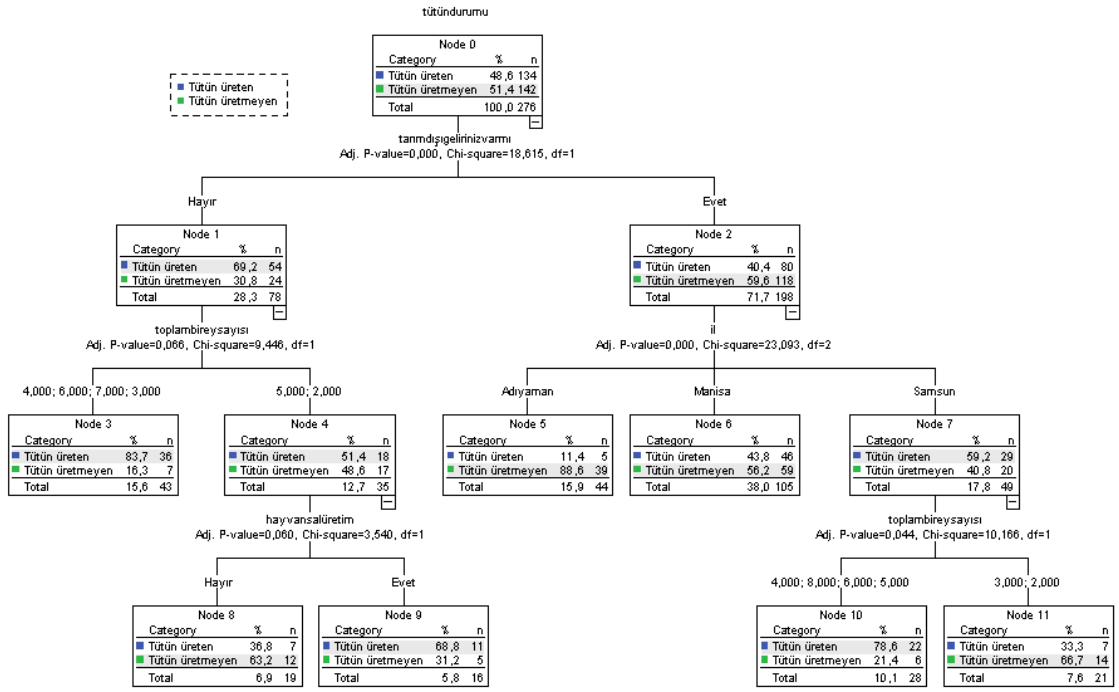
CHAID - Karar Ağacı analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.7). Sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerine göre analiz sonucunda on adet düğüm oluşmuştur.

Yabancı iş gücü kullanımında tütün üreticileri büyük bir çoğunluğu (%86) oluştururken 46-60 yaş aralığında olanların %96,3'ünün en fazla yabancı iş gücü kullanımına gereksinim duyduğu belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre görece daha yaşlı oldukları ve yabancı iş gücüne daha fazla gereksinim duydukları belirlenmiştir.

Şekil 8.7 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerinin belirlenmesi

Üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinden tarım dışı gelir durumu, birey sayısı, yaşadıkları il ve işletme özelliklerinden hayvansal üretim yapma durumu şeklinde olup, CHAID - Karar Ağacı analizi gerçekleştirilmiştir (Şekil 8.8). Sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerine göre analiz sonucunda on iki düğüm oluşmuştur.

Şekil 8.8 CHAID Karar Ağacı ile üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletme özelliklerinin belirlenmesi

Tütün üretimi yapan üreticilerin %69,2'sinin aile birey sayıları çoğunlukla 3, 4, 6 ve 7 kişilik ailelerden oluştuğu ve tütün üretimi yanında hayvansal üretim de yaptıkları, birey sayıları 4, 5, 6 ve 8 kişiden oluşan Samsun ilinde bulunan işletmelerin çoğunluğunda (%78,6) tütün üretiminin yapıldığı tespit edilmiştir.

9. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tütün, Türkiye'de ekonomik ve sosyal açıdan her daim özel öneme sahip bir ürün olmuştur. Dünyada sağlık boyutu bakımından hiçbir zaman gündemden düşmeyen ve uluslararası düzeyde tartışılır olsa da sağladığı istihdam ve ekonomiye sunduğu katma değer açısından tütün, Türkiye ve Dünya için önemli bir tarımsal ürün olma niteliğini korumaktadır.

1601-1605 yılları arasında gemici ve tacirler tarafından Avrupa'dan, İstanbul yolu ile Osmanlı toprakları ile buluşan tütünün tekelinin başlangıç yılı olarak 1862 yılı kabul edilmiştir. Çeşitli düzenlemelerle 1872 yılına gelinmiş ve 1872 yılında Devlet İnhisarı kurulmuş ve bu inhisarın işletim hakkı ise 1883 yılında 30 yıllığına Reji İdaresine bırakılmış ve otuz yılın ardından bu süre 15 yıl daha uzatılmış ancak 13 Haziran 1923 tarihinde bu süreç bitirilmiştir. 1925 yılında çıkarılan 558 sayılı kanun, 1930 yılında çıkarılan 1701 sayılı kanun, 1938 yılında çıkarılan 3437 sayılı kanun, 1969 yılında çıkarılan 1177 sayılı kanun ve en son 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı kanunlarla tütün her zaman özel bir ürün olarak ele alınmış ve özel kanunlar kapsamında düzenlenmiştir.

Türkiye'de tütün tarımı çoğunlukla kır-kır taban arazilerde yapılmaktadır. Tütün tarımı tohum, fidelik, tarla hazırlığı, tarlaya şaşırtma, çapalama, kırım, kurutma, ambalajlama ve satışa sunuluncaya kadar çok teknik ve zahmetli bir süreci kapsayan emek yoğun bir tarımsal faaliyettir. Bu nedenle kırsal yaşamda aile nüfusuna istihdam ve aynı zamanda gelir sağlayan, kırsalda kadınların daha çok tütün tarımında çalıştıkları bilinmekte olup, bu sayede kadınlara istihdam sağlayan önemli tarım ürünlerinden biri olmuştur.

Tütün sektöründe 2000'li yıllarda büyük değişimler gerçekleşmiştir. Özellikle tütün üretim modeli ve alım-satım sistemindeki değişmeler tütün üreticilerini oldukça etkilemiş ve üreticilerin önemli bir kısmı tütün üretiminden çekilmiştir. Tütün üretiminin en fazla olduğu ve üretimin yaklaşık %80-90'ının ihraç edildiği Ege Bölgesinde firmalar için önümüzdeki süreçte üretici bulmak oldukça güçleşecektir.

Türkiye'nin taşıdığı "tütüncü ülke" kimliği, uzun dönemde giderek daha fazla üretim kaybı yaşayıp ve dünyanın önde gelen üretici ülkeleri arasındaki sıralamada daha alt sıralarda yer alma ihtimali bulundurmaktadır. Bunun temel nedenleri arasında; üretim modelinin değişmesi, genel anlamda tarımsal üretimden uzaklaşma, üreticinin güven duygusunu yitirmesi, tütün üretiminin zor olması sebebi ile genç nüfusun üretimden uzaklaşması, tütünün geçmiş yıllardaki kadar gelir sağlamaması, kaliteli tütün yetiştiren alanlardan bir kısmının Ege Bölgesinde bağ ve zeytin, Karadeniz Bölgesinde ise fındık gibi çok yıllık bitkilere ayrılmış olması sayılabilir, ancak en önemli etkenin tütün fiyatının üreticiler tarafından cazip bulunmamasıdır.

20. yüzyılın son çeyreğinde yeni bir dizi oluşumlar ortaya çıkmış ve bunların başında da yeni dünya düzeni diye tabir edilen küreselleşmenin geldiği görülmektedir. Bu yeni durum ile her alanda, liberal eğilimlerin güçlendiği teknolojinin sınır tanımaz bir şekilde değişimlere uğradığı aşikardır. Bu yeni dünya düzeninden Türkiye de nasibini almıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda hız kazanan dışa açık büyüme ve serbest piyasa ekonomisi uygulamaları bütün sektörlerde etkisini hızla göstermiş ve özellikle tarım sektörü bu uygulamalardan olumsuz etkilenmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan özelleştirme uygulamaları sayesinde 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı Kanun ile tütün sektöründe yer alan paydaşlar için yeni bir süreç başlamıştır. Bu kanun genel hatları ile TEKEL'in özelleştirilmesi önündeki hukuki engellerin kaldırılması, destekleme alımlarına son verilmesi, Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu'nun (TAPDK) kurulması ve tütün ve tütün mamulleri piyasalarının düzenlenmesi hususlarını içermektedir. Bu kanundan yaklaşık 4 yıl sonra TEKEL'in yaprak tütün birimi 2006 yılında toplam 56 Yaprak Tütün İşletme Müdürlüğü ile 10 Yaprak Tütün İşleme Atölyesi ve 9 tütün alım noktasının kapatılması ile süreç başlamış ve daha sonra TEKEL'in sigara birimi 22.02.2008 tarihinde yapılan ihalede kısa adıyla "BAT" olarak bilinen British American Tobacco Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret AŞ'ye 1,72 milyar dolar karşılığında satılmış, 24.06.2008 tarihinde ise TEKEL'in sigara üretim işi ve ilgili varlıkların devrine ilişkin sözleşme imzalanarak aynı zamanda devir teslim işlemi gerçekleştirilmiş ve son olarak da bu süreç 2015 yılında Diyarbakır ve İzmir İşletme Müdürlüklerinin kapatılması ile son bulmuştur.

Kuşkusuz bu süreçten en başta etkilenen kesim tütün üreticileri olmuş ve bu çalışmada, üreticilerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki değişimler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Adıyaman, Manisa ve Samsun illerindeki tütün üretiminden vazgeçen ve hali hazırda tütün üretimi yapan üreticiler ile görüşülmüş ve elde edilen temel bulguların genel olarak değerlendirilmesi ilk olarak üreticilerin sosyo-ekonomik özellikleri ve tarımsal işletme yapıları açısından yapılmıştır.

- Ankete katılan üreticilerin ortalama yaşları 52 olup, tütün üretimi yapan üreticilerin daha genç olduğu tespit edilmiştir.
- Ankete katılan üreticilerin %71,7'sinin tarım dışı gelirinin olduğu, tütün üretimi yapan üreticilerin %59,7'sinin ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %83,1'inin tarım dışı gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin tarım dışı gelirlerinin daha az olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üreten üreticilerin eğitim düzeylerinin üretmeyen üreticilere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.
- Araştırma bölgesindeki üreticilerin hane halkı ortalaması 3,48 olup, tütün üretimi yapan üreticilerin daha kalabalık aile yapısına sahip olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesindeki üreticilerin köy içinde gelir seviyeleri incelendiğinde, tütün üretimi yapanların köy içerisinde düşük gelir grubunda olanların sayısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesindeki üreticilerden sadece %15,6'sının, tütün üretimi yapan üreticilerden %14,9'unun ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %16,2'sının gelirinin yeterli olduğu, bu durum tütün üretimi yapanların gelirinin tütün üretimi yapmayanlara göre daha az olduğu söylenebilir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin tütün üretim deneyimlerin ortalamasının 23 yılın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu üreticilerin bırakma zamanları son yıllara doğru daha da arttığı ve önlem alınmadığı takdirde her geçen yıl daha da artacağı kaçınılmaz olacaktır. Bu bilgiler ışığında, tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %21,1'i TEKEL özelleştirilmeden önce, %78,9'u da TEKEL özelleştirildikten sonra tütün üretiminden vazgeçmişlerdir. İller bazında incelendiğinde, Adıyaman ilinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %18,2'si TEKEL özelleştirilmeden önce %81,2'si de TEKEL özelleştirildikten sonra,

Manisa ilinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %13,3'ü TEKEL özelleştirilmeden önce %86,7'si de TEKEL özelleştirildikten sonra, Samsun ilinde tütün üretiminden vazgeçen üreticilerin %22,7'si TEKEL özelleştirilmeden önce %77,3'ü de TEKEL özelleştirildikten sonra tütün üretiminden vazgeçtikleri tespit edilmiştir.

- Tütün üretimini bırakan üreticilerin birinci nedenleri arasında, %65,5 ile iyi gelir getirmemesi, %14,8 ile TEKEL'in özelleştirilmesi ve %12,7 ile de yaşlılık sıralanırken, ikinci nedenler arasında %21,4 ile kendi arazisinin olmaması, %17,5 ile yaşlılık, %16,7 ile çocuklarının bu işi yapmaması, %15,1 ile tarım dışı faaliyete yönelimin olması, %13,5 ile iyi gelir getiren ürünlere yönelimin olması ve %9,5 ile de iyi gelir getirmemesi sıralanırken, üçüncü nedenler arasında, %32,6 ile emekli olması, sigortalı iş bulması, %23,6 ile tarım dışı faaliyete yönelimin olması, %22,5 ile iyi gelir getiren ürünlere yönelimin olması ve %12,4 ile de çocuklarının bu işi yapmaması sıralanmaktadır. TEKEL'in özelleştirilmiş olmasını nedenler arasında sıralayan üreticilerin tamamının Adıyaman ilinden oldukları ve bunların da Adıyaman menşei tütün üretim faaliyetinde bulunduklarından dolayı TTYB sahibi firmaların bu menşein üretimine sıcak bakmamalarından kaynakladığı söylenebilir.
- Tütün üreticilerinin tütün üretmeye devam etmelerinde ilk sırada; %73,9 ile satış garantisinin olması, %53 ile arazisinin başka bir ürün yetiştirmeye elverişli olmaması, %50,7 ile ek gelir sağlıyor olması, %32,1 ile başka gelir kaynaklarının olmaması, %26,9 ile iyi gelir sağlıyor olmasının etkili olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan ve yapmayanların üreticiler arasında toprak analizi yaptırma durumu açısından bir farklılığının olmadığı belirlenmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapmayan üreticilerin sosyal güvencelerinin daha fazla olduğu saptanmıştır.
- Araştırma bölgesinde üreticilerin tütün üretimi yapan üreticilerin %25,4'ünün, tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %19'unun bir tarımsal kooperatife üye oldukları belirlenmiştir.
- Araştırma alanı olan Bafra üretim merkezinde 2008 yılında kurulan Bafra Tütün Üreticileri Birliğinin ne tütün üretimi yapan üreticiler ne de tütün üretimi yapmayan üreticilerin varlığından haberdar oldukları tespit edilmiştir. Üretici birliği kurulması

halinde tütün üretimi yapan üreticilerin %97,4'ünün üye olmak istediği tespit edilmiştir.

- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla tarım sigortası yaptırdığı tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde ÇKS'ye tütün üretimi yapan üreticilerin %64,2'sinin tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %53,5'inin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde HKS'ye tütün üretimi yapan üreticilerin %33,6'sının tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %24,6'sının kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde üreticilerin ortalama işletme büyüklüğü 36,42 da olup, ortalama işletme büyüklüğü tütün üretimi yapan üreticilerde 38,03 da, tütün üretimi yapmayan işletmelerde ise 34,79 dekar olduğu tespit edilmiştir. Ortalama işletme büyüklüğü Adıyaman ilinde 56,49 da, Manisa ilinde 27,92 da ve Samsun ilinde ise 41,08 da olarak tespit edilmiştir.
- Adıyaman ilinde arazilerin %71,15'i mülk arazi, %18,74'ü ortak arazi, %7,91'i kiralanan arazi ve %2,2'si kiraya verilen arazilerden, Manisa ilinde arazilerin %75,91'i mülk arazi, %1,43'ü ortak arazi, %20,76'sı kiralanan arazi, %1,9'u kiraya verilen arazilerden, Samsun ilinde ise arazilerin, %55,42'si mülk arazi, %37,44'ü kiralanan arazi ve %7,14'ü kiralanan arazilerden oluştuğu tespit edilmiştir.
- Ürün deseninde hububatın %60,1 ile ilk sırada yer aldığı, %26,4 ile meyve-bağ ve %8,7 ile de yem bitkisi geldiği tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin hayvansal üretim faaliyetleri tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin yabancı işgücüne gereksinim duymaları tütün üretimi yapmayan üreticilere göre daha fazla bulunmuştur.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin en büyük birinci gider kalemleri arasında ilk sırada; %72,4 ile sürme gideri, ikinci büyük gider kalemi olarak ilk sırada %38,1 ile gübre gideri, üçüncü büyük gider kalemi olarak ilk sırada %38,8 ile yine gübre gideri, dördüncü büyük gider olarak ilk sırada %46,3 ile ilaç gideri ve beşinci büyük gider olarak da %67,2 ile sulama giderinin ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin %91'inin gübre kullandığı, %97,8'inin zirai ilaç kullandığı tespit edilmiştir.

- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapmayan üreticiler arasında TAPDK'yı duyanların sayısı tütün üretimi yapanlara göre daha fazla bulunmuştur. Toplam üreticilerden sadece %1'i TAPDK'nın tam olarak açılımını yapabilmişlerdir. Buna karşılık, üreticilerin tamamının TEKEL'i duyduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde üreticilerin TEKEL'in özelleştirilmesine ilişkin %67,4'ünün kötü olduğunu, %17,8'inin iyi olduğunu ve %14,8'inin ise TEKEL'e hiç tütün satmadığını, fark etmediğini, zaten tütün üretmediğini ve bir kısmının da bilmediği tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin Tekel'in özelleştirilmesinden etkilenme durumuna ilişkin; %81,3'ünün hiç etkilenmedikleri, %8,3'ünün özel sektör ile sözleşme yaptıkları ve üretimlerini azaltmak zorunda kaldıkları, %6,7'sinin tütün ve tarımından vazgeçtikleri ve %3,7'sinin ise başka işlerde çalışmak zorunda kaldıkları belirlenmiştir.
- TEKEL'in özelleştirilmesinin ardından, üreticilerin arazilerinin kullanım şekli üzerinde etkilenmeleri ile ilgili olarak; %79,1'inin değişmediği, %12,7'sinin başka bir ürününün üretimi için kullanıldığı, %6,8'inin kiraladığı araziyi artık kiralamadığı, %0,7'sinin kiraya verdiği ve %0,7'sinin de boş bıraktığı tespit edilmiştir.
- TEKEL'in özelleştirilmesinin ardından, araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretim miktarında değişim ile ilgili olarak; %59,7'sinde bir değişim yaşanmadığı, %21,6'sında bir artışın olduğu ve %18,7'sinde de bir azalmanın yaşandığı tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin tamamının sözleşmeli üretim kapsamında üretim yaptıkları tespit edilmiştir. Sözleşme yaparken üreticilerin %40,3'ünün fiyat ve avansa, %37,3'ünün firmanın tutumuna, %19,4'ünün de ihtiyaçlarının karşılanmasına ve %3'ünün de alımın garantili olmasına ve sözleşme kurallarına göre sözleşme imzaladıkları tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin imzaladıkları sözleşmeyi okuma durumu ile ilgili olarak, üreticilerin sözleşmeyi %34,3'ünün okuduğu, %65,7'sinin de okumadığı, ilkokul mezunu olanların daha sözleşmeyi okudukları tespit edilmiştir.

- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin imzaladıkları sözleşmede yer alan haklarını %36,6'sının bildiği ve %63,4'ünün de bilmediği ve fiyatlarını düşük bulma durumunda yazılı olarak itirazda bulunanların sayısının çok az olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde, iki kez farklı yıllarda uygulanan tütüne alternatif ürün projesine sadece Adıyaman ilinden bir üreticinin her iki projeye de başvurduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin karşılaştıkları sorunlar arasında en önemlisinin yüksek girdi maliyeti olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin %56'sının pazarlamaya ilişkin bir sorununun olmadığı ancak fiyatların yetersiz ve fiyatlara müdahalelerinin olmadığını ve kalite tespitinin iyi yapılmadığını ifade etmişlerdir.
- Araştırma bölgesinde üreticilerden tütün üretimi yapan üreticilerin %94'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %84,5'inin kanuni düzenlemelerden kaynaklı bir sorunlarının olmadığı tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi hakkında gerek duyulan bilginin türünde orta ve üstü olarak, ilk sırada %69,5 ile kanuni mevzuat, %44,7 ile teknik bilgi, %39,6 ile pazarlama bilgisi ve %39,5 ile danışmanlık bilgisinin sıralandığı tespit edilmiştir.
- Tütün üretimi yapan üreticilerin teknik veya hukuki konularda ağırlıklı olarak sözleşme yapılan firmalardan destek aldıkları tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde üreticilerin %27,9'unun interneti kullandığı, tütün üretimi yapmayan üreticilerin daha fazla interneti kullandığı, internet kullanan üreticilerin çoğunluğunun her gün interneti kullandıkları, tütün üretimi yapmayan üreticilerin internette tarım konuları ile ilgili siteleri daha çok araştırdıkları tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan ve yapmayanların üreticiler arasında televizyonda tarım programlarını izleme açısından bir farklılığının olmadığı belirlenmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerden tütün üretimi ile ilgili yayım faaliyetlerine katılım konusunda, büyük bir çoğunluğunun, yayım görüşmelerine, tarla günlerine ve demonstrasyonlara hiç katılmadıkları, bu etkinliklere %30

düzeyinde nadiren katılım sağladıkları ve neredeyse çok az bir düzeyde ise bu etkinliklere sıklıkla katılım sağladıkları tespit edilmiştir.

- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin Devletten beklentileri arasında %50'sinin destekleme yapılmasını, %23,1'inin girdi maliyetlerinin düşürülmesini, %20,1'inin destekleme verilmesini ve girdi maliyetlerinin düşürülmesini ve %4,5'inin bir beklentisinin olmadığı tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin üretimden vazgeçme ve gelirlerini garanti altına alma karşılığındaki tutumlarında %53,7'sinin destekle yetinmeyip baka ürün yetiştireceğini, %39,6'sının desteği alıp tarım dışı işlerde çalışacağını ve %6,7'sinin de destekle yetinip başka bir üretim yapmayacağını ifade ettiği tespit edilmiştir.
- Araştırmada bölgesinde tütün üretim faaliyetinde bulunmak için, bir önceki yılın fiyatının kararlarını değiştirmesinde %74,6 etkili olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilere tütün fiyatlarında meydana gelebilecek bir değişim durumunda; üreticilerin %47'sinin tütün yerine başka bir ürün yetiştireceğini, %29,1'inin üretim alanını azaltacağını, %14,9'unun tarımı bırakıp tarım dışı olanaklara yöneleceğini ifade etmişlerdir.
- Tütün üretimi yapan üreticilerin sadece %60,4'ünün tütün üretiminden vazgeçmeyeceği tespit edilmiştir
- Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretim faaliyetini bırakmak zorunda kalmaları durumunda %27,1'inin şehre göç edecekleri tespit edilmiştir.
- Tütün üreticilerinin tütün üretimi ile ilgili köye getirilecek bir yeniliği ilk %44'ünün denemek istediği, yeniliği istemeyenlerden %55,3'ünün yeniliği başkaları denedikten sonra deneyebilecekleri tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde Adıyaman ilinde üretimi yapılan İzmir menşeli tütün üretimi 2005 ürün yılında 4.504 kg iken 2020 ürün yılında %2.484 artarak 11.192.238 kilograma ulaştığı belirlenmiştir.
- Araştırma bölgesinde hali hazırda yaşadıkları köye göç edenlerin %50'sinin iş imkânı, %22,2'sinin tütün üretebilmek, %22,2'sinin tarımsal faaliyette bulunmak ve %5,6'sının da miras kaldığından dolayı göç etmek zorunda kaldıkları tespit edilmiştir.

- Araştırma bölgesinde son 10 yılda işletmelerden toplam 133 göç olmuş ve yaş ortalamasının 25,4 olduğu, tütün üretenlerin oranı %55 ve yaş ortalaması 26,2 iken, tütün üretmeyenlerin oranı ise %45 ve yaş ortalaması da 24,4 olduğu, Adıyaman'da göç edenlerin %89'unu, Manisa'da göç edenlerin %51,7'sini ve Samsun'da göç edenlerin %48,3'ünü tütün üretimi yapan üreticiler olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde tütün üretimi yapan üreticilerin %90,3'ünün ve tütün üretimi yapmayan üreticilerin ise %83,8'inin son beş ve on yıl içinde göç eden akraba ya da köylüleri olduğu ve tütün üretimi yapan üreticiler arasında en fazla göçün Samsun ve Adıyaman illerinde olduğu tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde üreticilerin yaşadıkları köyden memnuniyeti %90,1 olarak tespit edilmiştir.
- Araştırma bölgesinde Adıyaman ilinden üreticilerin %73,3'ünün, Manisa ilinde %56,8'inin ve Samsun ilinde ise %63,2'sinin tütün üretim faaliyetini bırakmayı düşünmedikleri tespit edilmiştir.
- Tütünde örgütlenme olarak hali hazırda 4 Tütün Tarım Satış Kooperatifi, iki Üretici Birliği ve 35 Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifinin ve bir de Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri Birliği olduğu belirlenmiştir. Tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği merkezlerde sağlanan avantajlar sayesinde Tütün Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri üzerinden örgütlenme artacak, özellikle tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği üretim merkezlerinin öneminin artacağı düşünülmektedir.
- 26.03.2020 tarihli ve 31080 sayılı RG'de yayımlanan Bazı Mallara Uygulanacak Özel Tüketim Vergisi Oran ve Tutarlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında Karar (Karar Sayısı: 2301) ile sarmalık kıyılmış tütün mamullerine uygulanan ÖTV %63'ten %40'a düşürülmüştür. Bu oran, 18.04.2022 tarihli ve 5430 Cumhurbaşkanı Kararı ile %40'tan %55'e yükseltilmiştir. Bununla birlikte; Tek başına kıyılıp içilebilme vasfına sahip tütün çeşitlerinin üretildiği merkezlerdeki kooperatiflerce üretilen sarmalık kıyılmış tütün mamullerine, firmalar tarafından üretilenlere göre daha düşük oranlarda (%15-20) ÖTV uygulanmasının yerinde olacağı düşünülmektedir. Bu durumda kooperatiflerin, rekabet etme ve piyasada var olmaları sağlanmış olacak ve çiftçilerin gelirlerinin artmasında önemli bir rol üstlenebileceği değerlendirilmektedir. Kooperatiflerin, üretim ve üreticiler üzerine

yansıtacağı olası bir olumsuzluk halinde, zaten zayıf ve güçsüz olan tütün üreticilerinin örgütlenmesini sekteye uğratabileceği düşünülmektedir.

Anket çalışmasından elde edilen verilerin istatistiksel olarak analizi değerlendirildiğinde;

- Tütün üreticilerini kapsayan bir üretici örgütü kurulduğu takdirde özellikle tarımsal geliri düşük olan başta Samsun ve Manisa illerindeki tütün üreticilerinin büyük bir çoğunluğunun (%66,9) üye/ortak olacağı belirlenmiştir. Bu illerde üye olabileceğini belirtenlerin %63,8'inin tütün üretiminden elde ettikleri geliri yeterli bulmadıkları, %60,9'unun tarım dışı geliri olmasına rağmen tütün üretimi faaliyetinde bulunmaya devam ettikleri, orta gelir grubunda yer alan, bitkisel üretimin yanında hayvansal üretimde de bulunan üreticilerin üretici örgütüne üye olma istekliliğinin düşük olduğu saptanmıştır.
- Yaşları 57 ve daha altında olan tütün üretimi yapan üreticilerin %50'sinin herhangi bir sosyal güvencesi bulunmazken diğer %50'sinin ise tarımla ilgili bir sosyal güvenceye sahip oldukları ve aynı zamanda yaşadıkları ilde bir üretici birliği kurulması halinde üye olmayı düşünmedikleri tespit edilmiştir.
- Yaşadıkları yerde üretici birliği kurulması halinde üye olmayacaklarını belirten tütün üretiminden vazgeçen üreticiler arasında %85'inin tarım dışı gelirinin olduğu ve bunların da %93,8'inin çiftçi kayıt sistemine üye oldukları belirlenmiştir. Tütün üretimi yapan üreticilerin tütün üretiminden vazgeçen üreticilere göre daha az çiftçi kayıt sistemine kayıtlı oldukları ve daha az tarım dışı gelire sahip oldukları saptanmıştır.
- İşletmelerinde yabancı iş gücü kullanmayan üreticilerin %59,7'sinin tütün üretiminden vazgeçenlerin oluşturduğu, %69,4'ünün tarım dışı gelirlerinin olduğu, en fazla tarım dışı gelire sahip ilin Manisa ili olduğu, Manisa ilini Adıyaman ve en az tarım dışı gelire sahip ilin Samsun ili olduğu belirlenmiştir. İşletmelerinde yabancı iş gücü kullanan üreticilerin %86'sının tütün üretimi yapan üreticiler olduğu ve bu üreticilerin de %73,1'inin bir kooperatife üye oldukları, tütün üretimi yapan üreticilerden 40-60 yaş aralığında olan üreticilerin %96,3'ünün en fazla yabancı iş gücüne gereksinim duydukları belirlenmiştir.

- Tütün üretimi yapan üreticilerin genellikle tarım dışında bir gelire sahip olmadıkları, tarımsal gelirlerini artırabilmek amacı ile hayvansal üretimde de bulundukları, ailelerinin 3-7 kişiden oluşmasından dolayı zaman zaman yabancı işgücüne ihtiyaç duydukları, tütün gelirinin yeterli olmamasına karşın tütün üretimine devam eden küçük aile çiftçiliği özelliklerini korudukları, geçmiş deneyimlerine/kültürlerine bağlı kaldıklarından dolayı tütün üretimine devam ettikleri ve bu durumun iller açısından da önemli bir farklılık gösterdiği araştırmanının dikkat çekici noktalarından biridir

Tezde sunulan tütün politikalarındaki gelişmeler, TEKEL'in özelleştirme süreci, araştırma bulguları ve araştırmacının saha deneyimlerinden elde ettiği kazanımların elde ettiği tespitlerden hareketle geliştirilen öneriler aşağıda sunulmaktadır.

- Tütün Fonu veya benzeri bir uygulama tütün üretimi ve üreticilerine olumlu yönde etki edeceği düşünüldüğünden yeniden gündeme getirilmelidir.
- Tarım ve Orman Bakanlığınca, yaklaşık 50 bin tütün üreticisi ailesi, tütün ve tütün mamulleri sektöründe yaklaşık 10.000 çalışanı, Türkiye'deki üretim ve ihracatı da göz önüne alındığında, tütün ile ilgili bir Milli bir tütün politikasının hayata geçirilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir.
- Araştırma esnasında yapılan gözlemlerde çocuklar ve genç nüfusun tarım dışında sürekli geliri olan bir işte çalışmak istedikleri, bu nedenle köyde kalmak istemedikleri tespit edilmiştir. Bu durum gelecekte tütün tarımında iş gücü temini açısından güçlüklerle karşılaşabileceğini, dolayısı ile giderek üretici sayısının azalabileceğini göstermektedir. Bu durum, Dünya Oriental tütün üretiminde dünya lideri olan Türkiye'de tütün üretiminin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir.
- 2017 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından başlatılan Havza Bazlı Destekleme Modeli kapsamında, Türkiye'de sözleşmeli ve sözleşmesiz tütün üretiminin yapıldığı 28 il ve 113 ilçe bulunduğu ve yaklaşık 50.000 ailenin tütün ziraatı ile uğraştığı ve bu ailelerin de geçimini sadece tütün üretimi ile sağladığından dolayı, tütünün de bu kapsama alınmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

- Türkiye'de tütün ithalatındaki artışın, 4733 sayılı Kanuna eklenen düzenleme ile iç piyasaya arz amaçlı üretilen tütün mamullerinde yerli tütün kullanım oranının artırılmasına yönelik yapılan düzenleme ile azalacağı düşünülmektedir.
- Araştırma bölgesinde tütün tarımı aile iş gücüne istihdam sağlamakla beraber kırsal alanlarda göçü önlemesi, hem yöreye hem de Türkiye'nin sosyo-ekonomik dokusuna da olumlu katkısı sağladığı düşünülmektedir. Buna en iyi örnek, özellikle Adıyaman üretim merkezinde TEKEL'in özelleştirilmesinden sonra yaklaşık 7 ton olan üretim günümüzde yaklaşık 11 milyon kilograma ulaşmış ve bu sayede hem üretici hem de ülke ekonomisi kazançlı çıkmıştır. Kaliteli tütün üretimi, kır ve kır-taban arazilerde yapılması nedeniyle tütün dışında alternatif tarımsal ürünler için uygun olmadığı gibi kazanç yönünden de cazip görülmemektedir. Söz konusu arazilerde nadas veya münavebe gibi tarımsal uygulamaların yapılması, buna rağmen tütün üretiminde böyle bir zorunluluğun olmaması tütünü daha cazip kılmaktadır.
- Türkiye'de menşe dönüşümü sağlanarak yurt içi ve yurt dışı piyasalarda talep gören tütün çeşitlerinin üretilmesinin sağlanması ve üreticilerin yeni çeşitlerin üretimi için bilgilendirilmesi ve desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Buna paralel olarak yurt içi piyasadaki harmanlarda ağırlıklı olarak kullanılan Virginia ve Burley tipi tütünlerin üretiminin artırılması ve özellikle Türkiye'de üretimi yok denecek kadar az olan Burley tipi tütün üretimine ağırlık verilmelidir. Yabancı menşeli tütünlerin Türkiye'de daha fazla üretilmesiyle, ülkenin ithalata olan bağımlılığı azalacak, ülkenin döviz kaybı önlenecek ve üretici için en iyi geliri getiren tütün tarımının devamı sağlanacaktır.
- Tütün üretimi yapılmayan alanlarda alternatif ürünlerin yetiştirilmesinin teşvik edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan alternatif ürün projesi uygulamasında da görülmüştür ki, üretici tütün üretiminden gelen alışkanlık ile pazarlama garantisi olan ürünleri tercih etme yoluna gidecektir. Dolayısıyla tütüne alternatif olacak ürünlerin pazarlama sorunu olmayacak ürünlerin tercih edilmesiyle başarılı sonuçlar elde edilebilecektir.
- Tütünün "özel ürün" statüsüne alınması ile özel ürün mevzuatının sağladığı ithalatı güçleştirici bir takım gümrük koruma önlemleri uygulamaya geçirilebilecektir.

Tütün, yapısı ve özellikleri itibariyle "özel ürün statüsü" için belirlenen kriterlere uygun olup, Türkiye'de tütün üretiminin sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

- Tütün, destekleme hususunda herhangi bir avantaja sahip değildir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından her yıl tarıma dayalı tesislerin desteklenmesi amacı ile uygulamakta olduğu, Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programında (KKYDP) yer alan Bitkisel Ürün tanımından 2020 yılında tütün hariç ibaresi kaldırılmıştır. Söz konusu düzenleme ile tütünlerin işlenmesi için kurulacak tesislerin de KKYDP kapsamına alınmış olması sayesinde önemli bir destekleme düzenlemesinin yapıldığı düşünülmektedir.
- Gerek izne tabi gerekse yaygın üretimlerde yurt dışından getirilen tohumlar da kullanılmaktadır. Özellikle bu tohumların büyük bir bölümü iri kıtalı tütünlerin ürettirilmesi kapsamında getirilmektedir. Covid-19 salgını sonrası Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tohumda kendine yeterlilik daha bir önem kazanmıştır. Bu doğrultuda, tohum ithalatının azaltılması ve hatta tamamen dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması amacıyla, milli çeşitlerin geliştirilip standardizasyonun sağlanmasına yönelik çalışmaların hayata geçirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Açıl, F.A. 1984. Ekonomi I (Genel Ekonomi) Ders Kitabı, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayını, Ders Kitabı:249, 4. Baskı, Ankara.

Ağmaz, A. 1981. İzmir Kınık Bölgesinden Seçilmiş Bir Grup Tütün İşletmesinin Mevcut Organizasyonları ve Ekiliş Alanlarının Kısıtlanması Halinde Ortaya Çıkacak Yeni Organizasyonlar Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi. Tütün Araştırma ve Eğitim Merkezi Menemen, İzmir.

Akalın, G. 1990. KİT Ekonomisi, KİT'lerin Reformları, Alternatifleri ve Özelleştirilmeleri. Yeniçağ Basın Yayın San., s.9, Ankara.

Akın, A. 2003. Elma üretiminde geleneksel tarımdan organik tarıma geçiş süreci ve bu süreçte etkili olan faktörler-Çankırı örneği, Doktora Semineri (basılmamış yayın). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akın, A. 2008. Akşehir İlçesinde Organik Çilek Yetiştiriciliğinin Benimsenmesi ve Yayılması Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı. Ankara.

Aktan, C.C. 1994. Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme. Doğuş Matbaası, Ankara.

Alıcı, S. 2010. Tütün Tarımı ve Endüstrisine Serbest Piyasa Uygulamalarının Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 81s, Tokat.

Alpar, R. 2011. "Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler" Detay Yayıncılık, No:429, 3. Baskı, ISBN: 978-605-5437-42-8, Ankara.

Anonim. 1925. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 14, İçtima 65, (26 Şubat 1925), s. 451.

Anonim. 1929. Düstur. Üçüncü Tertip, Cilt 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, Milliyet Matbaası, İstanbul.

Anonim, 1977. Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi Sorunları Semineri. TEKEL Genel Müdürlüğü. İstanbul.

Anonim. 1983. Gümrük ve Tekel Bakanlığı, 1983.

Anonim. 1986. Türkiye'de Tütüncülük. Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü, s. 1-93, İstanbul.

Anonim. 1990. Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii. VI- BYKP ÖİK Raporu, TC Başbakanlık DPT, Yayın No- DPT: S816-OIK: 360, s- 1-138, Ankara.

Anonim. 1993. Milli Tütün Komitesi. Bilimsel Araştırma Alt Komitesi, Pazarlama Çalışma Grubu Tarafından Hazırlanan Rapor. İstanbul.

Anonim. 1995. Milli Tütün Komitesi. Alt Komite Çalışma Raporları. İstanbul.

Anonim, 2005. Yıllık Faaliyet Raporu. TEKEL Genel Müdürlüğü Yayınları. İstanbul.

Anonim. 2009. Tütünde Alternatif Ürün Projesi. www.tugem.gov.tr/tugemweb/alternatifurunpro je.html

Anonim. 2012. TAPDK. Özet Bülten (yayınlanmamış).

Anonim. 2015. Bitkisel Üretim İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara. www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 01.10.2015.

Anonim. 2018. Samsun Tarım ve Orman İl Müdürlüğü. 2018 Yılı Faaliyet Raporu. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=36. Erişim Tarihi: 10.04.2020.

Anonim. 2020a. Adıyaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. https://adiyaman.ktb.gov.tr/ (Erişim Tarihi 05.03.2020).

Anonim 2020b. Manisa Büyükşehir Belediyesi. https://www.manisa.bel.tr. (Erişim tarihi 01.04.2020).

Anonim. 2020c. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2009-2013 Dönemi Stratejik Planı. Erişim Tarihi: 01.04.2020. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2019/03/2009-2013-stratejik-plani.pdf

Anonim. 2020d. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 2019-2023 Dönemi Stratejik Planı. Erişim Tarihi:08.05.2020. **https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2020/01/2019-2023-D%C3%B6nemi-Stratejik-Plan%C4%B1.pdf**.

Anonim. 2021a. Bitkisel Üretim İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara. www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 06.04.2021.

Anonim. 2022a. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, Merkezi ve Yönetim Bütçe İstatistikleri. https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri. Erişim Tarihi: 12.02.2022.

Anonim. 2022b. Nüfus ve Demografi. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara. www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 28.02.2022.

Anonim. 2022c. Bitkisel Üretim İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara. www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 01.03.2022.

Anonim. 2022d. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı. https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi. Erişim Tarihi: 02.03.2022.

Anonim. 2022e. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı. https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi. Erişim Tarihi: 03.03.2022.

Anonymous 2022. Food and Agriculture Organization of the United Nations Web Sitesi. http://www.faostat.fao.org/ Erişim Tarihi: 01.03.2022.

Arıcalı, T. 1998. 19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek, Ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Ataseven, Y. 2005. AB ve Türkiye'de Tütüne Yönelik Politikalar Karşılaştırmalı Bir Analiz. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 141, Ankara.

Aysu, A. 2003. Bağımsız İletişim Ağı, Haber Merkezi.

Aytaş, H. A. 2011. "Türkiye'de Tütün Piyasasının Oluşumu, Gelişimi ve Küresel Dönemde Dönüşümü". Yüksek lisans tezi. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 228, Ankara.

Baş, K. 2004. Muş İli Tütün Ekicilerinin Yeni Tütün Yasası (4733 Sayılı Yasa)'nın Uygulanmasına İlişkin Sorunları ve Çözüm Önerileri. Yüksek lisans tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 84, Van.

Başol, K. 1993. Türkiye Ekonomisi. Anadolu Matbaası, İzmir, s.2-81

Berson, A., Smith, S. and Thearling, K. 1999. *Building Data Mining Applications for CRM*, USA: McGraw-Hill.

Boratav, K. 2005. Türkiye İktisat Tarihi. İmge Kitabevi. Ankara.

Bozdemir, M. 2011. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul.

Ceeep, A. 1993. 'Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu', (Çev. Veysel Atasoy), Ankara.

Ceylan, C. 1995. Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Ankara.

Chien, C. F. and Chen, L. F. 2008. "Data Mining to Improve Personnel Selection and Enhance Human Capital: A Case Study in High-Technology Industry," Expert Systems with Applications, vol. 34, p. 280-290.

Ching, W. K. and Michael, K. P. 2002. Advances in Data Mining and Modeling, World Scientific, Hong Kong.

Coşkun, H. H. 2004, "Türk Tütüncülüğüne İlişkin Temel Politikalar ile Tütüne Alternatif Ürün Yetiştirilmesine İlişkin Uygulamaların Değerlendirilmesi". Tütün Sektörünün Dünü, Bugünü, Yarını ve Beklentileri Sempozyumu, TAPDK, İzmir.

Çiçek, A. ve Erkan, O. 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örnekleme Yöntemleri, G.O.P. Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, Ders Notları Seri No:6, Yayın No:12, Tokat, 1996.

Çoban, S. ve Çoban, E. T. 2016. İşçi Hareketleri ve Sendikacılığın Medya'da Sunumu: Bir Örnek TEKEL Eylemleri. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (25), 271–293.

Demiryürek, K. 2004. Dünya ve Türkiye'de Organik Tarım. Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, sayı 8 (3/4), s. 63-71. Şanlıurfa.

Doğan, İ. 2003. Holştayn Irkı İneklerde Süt Verimine Etki Eden Faktörlerin CHAID Analizi ile İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, Sayı 50, Sayfa 65-70, 2003.

Doğruel, F., Doğruel, A.S. 2000. Osmanlıdan Günümüze TEKEL. TEKEL Genel Müdürlüğü Yayınları, 398 s. İstanbul.

Doğan, H. 2004. "Türkiye'de Yeni Tütün Yasasının Tütün Üretimi ve Üreticileri Üzerine Etkileri, Alternatif Ürün Olanaklarının Belirlenmesi, Adıyaman İli Örneği". Yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 94, Adana.

Dığıroğlu, F. 2007. Trabzon Reji İdaresi. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

Diler, S. 2016. "Veri Madenciliği Süreçleri ve Karar Ağaçları Algoritmaları ile Bir Uygulama". Yüksek lisans tezi (basılmamış). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.

Erkson, H.N. 1954. Türkiye Tütünleri, Tütünün Türkiye'deki Tarihi. İstanbul.

Ertuna, Ö. 1998. 'Constraints of Privatization: The Turkish Case'. Public-Private Partnerships in The MENA Region Workshop, Mediterranean Development Forum, September 3-6, Marrakech, Morocco.

Esengün, K. ve Sayılı, M. 1996. Türkiye'de 1986 Yılından Sonra Tütünde Uygulanan Alım Sistemlerinin Karadeniz Bölgesi Tütüncülüğüne Yaptığı Etkilerin İncelenmesi. Türkiye 2. Tarım Kongresi, Cilt:2,122-132 s., Adana.

Giz, D. 2003. Özelleştirme ve Karşılaştırmalı Türkiye Uygulaması. Filiz Kitabevi, s.13. İstanbul.

Gül, U., Arısoy, H., Sivük, H. ve Ataseven, Y. 2009. Alternatif Ürün Projesi Kapsamında Tütün ve Bazı Ürünler Arasında Kârlılık Karşılaştırmaları. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi. Tekirdağ.

Güler, S. 1999. "Türkiye Tütüncülüğüne Genel Bir Bakış: Ege Bölgesinde Tütün Arzının Planlama Olanakları", Tütün Eksperleri Derneği, İzmir.

Güler Gümüş, S. 2003. "Türk Tütüncülüğünün Yeni Vizyonu ve AB Tütüncülüğü İşleyiş Mekanizması İle Uyumuna Yönelik Bir Değerlendirme", Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Tütün İhracatçıları Birliği, İzmir.

Güler, Birgül Ayman. 2006. "Yönetimde Özerklik Sorunu: Düyun-u Umumiye Meclisi İdaresi 1881-1948", Memleket Siyaset Yönetim, 2006/1, s. 97-121.

Gümüş, A.H. ve Güler, S. 2000. "TEKEL Sigara Fabrikalarının Özelleştirilmesi Üzerine Değerlendirme" Tekgıda-İş Sendikası, İzmir.

Gümüş, A. H. 2001. "Türkiye'de ve Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Tütüne Yönelik Politikalar Üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.

Gümüş, A.H. 2009. Türkiye'de Tütün Politikaları, Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, İzmir.

Güran, T. 1998. 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı. Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.

Gürdamar, E. 2019. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları. Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, 290, Malatya.

Hastie, T., Tibshirani, R. and Friedman, J. 2001. "The Elements Of Statistical Learning; Data Mining, Inference And Prediction", Springer Series In Statistics, 533, USA.

Hasdemir, M. 2011. Kiraz Yetiştiriciliğinde İyi Tarım Uygulamalarının Benimsenmesini Etkileyen Faktörlerin Analizi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 223, Ankara.

Işıklı, E., Çağlayan, L., Özkaya, T. ve Özerin, G. 1981. "Türkiye'de 1978 yılı Ürünü Tütün İçin Destekleme Alım Fiyatlarının Düzeyi Üzerinde Bir Araştırma". Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, No 411.

Işıklı, E., Koç, A., Miran, B., Akyıl, N., Abay, C., Gümüş Güler, S. ve Günden, C. 2001. "Türkiye'de Tütünde Arz Kontrolü ve Ekonomik Etkileri", T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 62, Ankara.

İslamoğlu, B. 2011. Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşümün Sosyo-Ekonomik ve Mekansal Etkileri: Muğla Merkez Tütün Örneği. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 187, Muğla.

Jones, L. 1975. Public Enterprise And Economic Development. Korean Case, Korean Development Institute, Seul, s.23

Karadağ, T. 2010. Türk Kamu Yönetiminde Özelleştirme: TEKEL Örneği. Yüksek lisans tezi (basılmamış), Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 234, Ankara.

Karakaya, U. 2008. Özelleşme Sonrası Firma Performanslarının Fransa ve Türkiye Deneyimleri Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi. Doktora tezi (basılmamış). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Kasaba, R. 1994. İzmir, Ed.: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kavak, S. 2010. "Struggling for Survival in the Village After the Disturbance of Tobaccoland: Tracing New Rurality Behind the Footprints of Tobacco Farmers", Yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi. 147, İstanbul.

Kavruk, D. 2019. Özelleştirme Sürecinde TEKEL Fabrikasından İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Kampüsüne: Dönüşen Mekân, İş ve Hayatlar. Yüksek lisans tezi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 157, İzmir.

Kazgan, H. 1984. "Osmanlı İmparatorluğunda Tütün Tekeli ve Tütün Reji Şirketi", Ekonomi Ansiklopedisi, Paymas Yayınları, İstanbul.

Kazgan G. 2009. Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kepenek, Y. 1990. 100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmesiyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s. 145.

Koçtürk, O.M. ve Cebeci, A.N. 2003. "TEKEL'in Özelleştirilmesi ve Tütünde Örgütlenmenin Önemi Üzerine Bir Araştırma" Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.

Koyuncugil, A. S. 2004. "Veri Madenciliği veya Bir Başka Deyişle Akıllı Algoritmalarla İstatistik Kullanımı", *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi Bilişim Özel Sayısı*, 37, 38-40.

Koyuncugil, A. S. 2006. Bulanık Veri Madenciliği ve Sermaye Piyasalarına Uygulanması. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Anabilim Dalı, 186, Ankara.

Koyuncugil, A.S. ve Özgülbaş, N. 2008. İMKB'DE İşlem Gören Kobi'lerin Güçlü Ve Zayıf Yönleri: Chaid Karar Ağacı Uygulaması, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:23 Sayı:1, Yıl:2008, ss:1-21.

Köksal, Ö. 2009. Organik Zeytin Yetiştiriciliğine Karar Verme Davranışı Üzerine Etkili Olan Faktörlerin Analizi. Doktora Tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı. Ankara.

Noviçev, A. D. 1979. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Çev.: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara.

Oktar, T. 2003. "Osmanlı Devletinde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler" (Ed.) Emine Gürsoy Naskali, Tütün Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Olfaz, M., Tirink, C. ve Önder, H. 2018. Use of CART and CHAID algorithms in Karayaka sheep breeding. Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 25(1), 105-110.

Oral, N. 2006. Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:6, Ankara.

Orman, T. 2011. "2000-2010 Döneminde Tütüne Yönelik Uygulamaların Adıyaman Tütün Üreticisi Ailelere Yansıması". Yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 96, Adana.

Öner, M. 2003. Tarihsel Gelişim Sürecimizde Milli Tütün Politikalarımız, Tütün Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Özavcı, Ö., 2007. Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye Tütün Ekonomisi ve Politikaları: AB Ülkeleri ile Bir Karşılaştırma. Yüksek lisans tezi. Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.

Özbek, T. 2006. Türkiye'de ve Dünyada Özelleştirme Uygulamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 164, Eskişehir.

Özdemir, M. 2010. Türkiye'de Tütün Sektörünün Tarihi ve Ekonomik Yapısı. Yüksek lisans tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 111, Tokat.

Özerin, G. ve Işın, F. 1999. Ege Bölgesinde Tütün Yerine Geçebilecek Olanaklar Üzerine Bir Araştırma. Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.

Özerman, T. 2009. TEKEL Özelleştirmesinin Sonuçları. Mülkiye Dergisi, 33(262), 293-311.

Özet O., 1992. "Tütün Üzerine Konuşmalar". 1965-1980, İzmir.

Özveri, M. 2010. Özelleştirme Güvencesizleştirme ve TEKEL İşçileri. Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 12–15.

Pakalın, M. Z. 1977. Maliye Teşkilatı Tarihi IV, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara.

Parvus, E. 2014. Türkiye'nin Can Damarı-Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı, Haz.: Filiz Dığıroğlu, Taş Mektep Yay. İstanbul

Perrin, O. 1937. "Sistemetika, Birinci Kısım", İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt:1, Sayı:1, s.55-66.

Piatetsky-Shapiro, G. and Fawley, W. J. 1991. "Knowledge Discovery in Databases", AAAI/MIT Pres.

Polat. E. 2019. Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve Şeker Fabrikalarında Özelleştirmenin İstihdam ve Üretim Üzerine Etkileri. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 132, Erzincan.

Quataert, D. 2008. Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ramber, L. 1975. Gizli Notlar, Kervan Kitapçılık, İstanbul.

Rogers, E. M. 1962. Diffusion of Innovations. Glencoe: Free Press.

Rogers, E.M. 1983. Diffusion of Innavation, The Free Pres, Newyork.

Rogers, E.M. 2003. Diffusion of Innovations, Free Press, USA.

Sapan, H. 1997. Türk Tütününde Fiyatlandırma Politikası. Yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Edirne.

Sarısu, A. 2008. 'Hükümetlerimiz ve Özelleştirme Uygulamaları'. Yaklaşım Dergisi, Yıl:16, Sayı:190, Ankara.

Semerci, A. 1994. Erbaa İlçesindeki Tarım İşletmelerinde Tütün Yetiştiriciliğinin Ekonomik Önemi ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma. Yüksek lisans tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tokat.

Shaw, Stanford J. and Shaw, Ezel Kural. 1977. History of The Ottoman Empire And Modern Turkey Volume II, Cambridge University Pres, Cambridge.

Soyak, M. 2010. Özelleştirme Olgusu ve Türkiye'nin Özelleştirme Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme. Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 5(14), 187-209.

Storstad, O. and Bjorkhavg, H. 2003. Foundations of production and consumption of organic food in Norway: Commun attitudes among farmers and consumers?, Agriculture and Human Valves 20, page: 151-163, Kluwer Academic Publishers, 2003, Netherlands.

Tanrıverdi, H. 1990. "Türk Tütün Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ile Bütünleşmesi". Doktora Tezi (basılmamış). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Organizasyon ve İşletme Politikası Programı. İstanbul.

Tekdemir, N. 2011. Konya İli Ereğli İlçesinde Beyaz Kiraz (Prunus Avıum L.) Yetiştiren Üreticilerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 161, Ankara.

Tiryakioğlu, H. 2005. Türkiye'de Kamu Finansman Dengesi ve Kamu Finansmanında KİT'lerin Önemi 1990-2004 (TEKEL Örneği). Yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 203, Gaziantep.

Uznay, F. 2013. Türkiye'de Sarmalık Kıyılmış Tütün Üretim ve Ticaret Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri: Adıyaman İli Örneği. Yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 153, İzmir.

Ünal, M. 2003. Tütünün Dört Yüz Yılı, Tütün Kitabı (Ed.) Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, 2003.

Yamane, T. 1967. Elementarysamplingtheory. Printice-Hall. Inc. New York, USA.

Yılmaz, S. 2019. KİT'ler, Özelleştirme, İstihdamda Emeğin Üretkenliği: TEKEL Örneği. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, 152, İstanbul.

Young, G. 1906. Corps de Droit Otoman, Vol. V. Oxford at the Clarendon Press, London.

Yüksel, E. 2000. Basın ve Siyaset Gündeminde Özelleştirme: Özelleştirme Konusu Üzerine Bir Gündem Belirleme Araştırması, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 1253, Eskişehir.

Zeki, S. 1928. Türkiye'de Tütün (Osmanlıca), İstanbul

EK 1 Araştırma Burguları Özet Tabloları

ÜRETİCİLERİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ										
Konular	**Değişkenler**	**Ortalama**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Adıyaman**		**Manisa**		**Samsun**	
					Tütün Üretimi Yapan	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**
Yaş	1. Grup (28-45)	29-85 yaş aralığı, Ort. 52 yaş	27,6	19,7	**46,4**	53,9	50,7	**53,6**	51,3	52,2
	2. Grup (46-60)		**56,0**	**58,5**						
	3. Grup (61+)		16,4	21,8						
	Ortalama		**50,4**	**53,5**						
Tarım dışı gelirin olma durumu	Evet	**71,7**	**59,7**	**83,1**	**11,2**	31,0	**60,4**	53,5	**28,4**	15,5
	Hayır	28,3	40,3	16,9						
Eğitim Düzeyi	Okur-yazar değil	2,5	1,5	3,5	6,7	11,3	0	0	2,7	0
	İlkokul	**71,4**	**76,9**	**66,2**	**66,7**	**43,2**	**79,0**	**80,3**	**76,3**	**63,6**
	Ortaokul	13,4	11,9	14,8	6,7	25,0	13,6	7,9	10,5	18,2
	Lise	10,9	6,0	15,5	13,3	20,5	6,2	11,8	2,6	18,2
	Üniversite	1,8	3,7	0	6,6	0	1,2	0	7,9	0
Hane Halkı Sayısı	1. Grup (2-4)	2-9 kişi (9 kişi Ady, üreten)	**79,9**	**75,4**	**5,47**	4,80	2,99	**2,76**	4,02	2,82
	2. Grup (5-7)		17,9	23,9						
	3. Grup (8-10)		2,2	0,7						
	Ortalama	**3,48**	**3,56**	**3,40**						
Hane halkının mal varlığı ve geliri ile köylü aileler içindeki yeri	Düşük gelirli	13,0	13,4	12,7	33,3	18,2	9,8	9,2	13,1	13,6
	Orta gelirli	**77,6**	**81,4**	**73,9**	**66,7**	**68,2**	**84,0**	**76,3**	**81,6**	**77,3**
	Yüksek gelirli	9,4	5,2	13,4	0	13,6	6,2	14,5	5,3	9,1
Tütün üretimi/diğer ürünlerden elde edilen gelirin yeterlilik durumu	Yeterli	**15,6**	**14,9**	**16,2**	**0**	11,4	18,5	**22,4**	**13,2**	4,5
	Yeterli değil	84,4	85,1	83,8	100	86,4	81,5	77,6	86,8	95,5

ÜRETİCİLERİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ										
Konular	**Değişkenler**	**Ortalama**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Adıyaman**		**Manisa**		**Samsun**	
					Tütün Üretimi Yapan	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**
Tütün üretiminde deneyim durumu	1. Grup (1-10)	2-52 yıl arası (Samsun-Manisa)	11,9		**66,7**		1,2		13,1	
	2. Grup (11-20)		14,2		13,3		17,3		7,9	
	3. Grup (21-30)		**43,3**		20,0		**50,6**		**36,9**	
	4. Grup (31-40)		26,9		0		29,7		31,6	
	5. Grup +40 yıl		3,7		0		1,2		10,5	
	Ort.	27,25	**27,3**		**13,1**		**29,0**		**29,1**	
Sosyal güvence durumu	Var	**89,5**	**83,6**	**95,1**	93,3	**97,7**	76,5	92,1	**94,7**	**100,0**
	Yok	10,5	16,4	4,9						
Sosyal Güvenlik	Bağ-Kur - Tarım	**52,2**	**59,8**	**45,9**	0	16,3	**77,4**	**61,4**	**52,8**	**54,5**
	SSK - İşçi	18,6	14,3	22,2	21,4	11,6	14,6	31,4	11,1	13,7
	Yeşil Kart	13,8	13,4	14,1	**71,4**	**37,2**	0	0	13,9	13,6
	Bağ-Kur - Esnaf	8,5	8,0	8,9	0	16,3	4,8	1,5	16,7	18,2
	Emekli Sandığı	4,9	1,8	7,4	7,2	14	1,6	0	0	0
	SSK - Tarım	1,6	1,8	1,5	0	4,6	0	0	5,5	0
	Tarım Sigortası	0,4	0,9	0	0	0	1,6	5,7	0	0
Kooperatife üyelik	Evet	**22,1**	**25,4**	**19,0**	6,7	4,5	21,0	25,0	**42,1**	**27,3**
	Hayır	77,9	74,6	81,0						
Kooperatif	Tarım Kredi	**91,9**	**91,3**	**92,6**	3,2	4,0	**48,4**	**72,0**	**48,4**	24,0
	Köy Kalkınma	3,3	2,9	3,7			50,0	50,0		
	Tarım Satış	1,5	2,9	0					100,0	
	Taşıyıcılar	3,3	2,9	3,7		50,0		50,0		
Üretici Birliği	Evet	**4,0**	**0,7**	**7,0**	**6,7**	**22,7**	0	0	0	0
	Hayır	96,0	99,3	93,0						

ÜRETİCİLERİN İŞLETME ÖZELLİKLERİ										
Konular	**Değişkenler**	**Ortalama**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Adıyaman**		**Manisa**		**Samsun**	
					Tütün Üretimi Yapan	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**
Arazi genişliği	1. Grup (Arazisi yok)	1-212 da arasında 36,42	0	7,1	**68,9**	**51,5**	27,8	27,3	47,6	29,3
	1. Grup (1-15)		24,6	20,4						
	2. Grup (16-30)		**28,4**	**39,4**						
	3. Grup (31-45		23,1	16,9						
	4. Grup (46+)		23,9	16,2						
	Ortalama		**38,03**	**34,79**						
Arazi varlığı ve mülkiyet durumu	Mülk	**70,52**	**61,27**	**81,02**	51,2	**91,1**	**72,4**	79,4	54,0	56,9
	Ortak arazi	4,85	7,79	1,52	34,3	3,1	2,4	0,5	0	0
	Kiralanan	21,96	30,75	11,98	14,5	1,3	25,2	16,3	45,5	29,3
	Kiraya verilen	2,67	0,19	5,48	0	4,5	0	3,8	0,5	13,8
Üretim Deseni	Hububat	**60,1**	**51,5**	**68,3**	**60,0**	**72,7**	**33,3**	**63,2**	**86,8**	**77,3**
	Tütün	**100,0**	**100**	**0**	**100,0**	**0**	**100,0**	**0**	**100,0**	**0**
	Meyve-bağ	26,4	19,4	33,1	0	182	30,9	60,3	2,6	4,5
	Yem bitkisi	8,7	9,0	8,5	0	2,3	1,2	3,9	28,9	36,4
	Yağlı tohumlu	4,3	6,0	2,8	0	0	8,6	5,3	0	0
	Baklagil	4,0	1,5	6,3	6,7	15,9	1,2	3,9	0	0
	Sebze	2,9	1,5	4,2	0	0	0	6,6	5,3	4,5
Tütün üretme nedenleri	Satış garantisinin olması	**73,9**			53,3		**82,7**		63,2	

ÜRETİCİLERİN İŞLETME ÖZELLİKLERİ										
Konular	**Değişkenler**	**Ortalama**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Adıyaman**		**Manisa**		**Samsun**	
					Tütün Üretimi Yapan	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**
	Arazinin başka bir ürün yetiştirmeye elverişli olmaması	53,0			33,3		**56,8**		52,6	
	Ek gelir sağlıyor olması	50,7			46,7		44,4		**65,8**	
	Başka gelir kaynağının olmaması	32,1			50		17,3		**66,7**	
	İyi gelir getiriyor olması	26,9			0		12,3		**68,4**	
	Başka ürün yetiştiriciliğini bilmemesi	2,2			0		**100,0**		0	
	Çok fazla emek gerektiriyor olmaması	0,7			**100,0**		0		0	
Hayvansal üretim durumu	Evet	**44,9**	**51,5**	**38,7**	26,7	27,3	51,9	38,2	**60,5**	**63,6**
	Hayır	55,1	48,5	61,3						
Yabancı işgücü kullanma	Evet	**18,1**	**32,1**	**4,9**	6,7	2,3	34,6	5,3	**36,8**	**9,1**
	Hayır	81,9	67,9	95,1						

ÜRETİCİLERİN İLETİŞİM DAVRANIŞLARI											
Konular	**Değişkenler**	**Ortalama**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Adıyaman**		**Manisa**		**Samsun**	
					Tütün Üretimi Yapan	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**	**Tütün Üretimi Yapan**	**Tütün Üretimi Yapmayan**
İnternet Kullanma	Kullanıyor	**27,9**	**26,9**	**28,9**	**60,0**	**40,9**	19,8	18,4	28,9	40,9
	Kullanmıyor	72,1	73,1	71,1						
TV'de tarım programlarını izleme	İzliyor	**53,6**	**53,7**	**53,5**	**73,3**	**63,6**	54,3	52,6	44,7	36,4
	İzlemiyor	46,4	46,3	46,5						